

Werner Sombart
A zsidók és a modern kapitalizmus

Kitchener

(Ez a kiadás 2001-ben jelent meg a Batoche Books Limited
52 Eby Street South Kitchener, Ontario N2G 3L1 Kanada)

Tartalomjegyzék

I. rész; A zsidók hozzájárulása a modern gazdasági élethez	3
1. fejezet: Bevezető	3
2. fejezet: A gazdasági élet központjának eltolódása a XVI. század óta	7
3. fejezet: A nemzetközi kereskedelem felgyorsulása	12
4. fejezet: A modern gyarmatok alapítása	15
5. fejezet: A modern állam megalapítása	24
6. fejezet: A kereskedelem túlsúlya a gazdasági életben	29
7. fejezet: A kapitalista szemlélet kialakulása a gazdasági életben	52
II. rész: A modern kapitalizmus zsidóinak alkalmassága	69
8. fejezet: A probléma	69
9. fejezet: Mi az a kapitalista bérvállalkozó?	71
10. fejezet: A modern kapitalizmusra való zsidó alkalmasság objektív körülményei	75
11. fejezet: A zsidó vallás jelentősége a gazdasági életben	85
12. fejezet: Zsidó jellegzetességek	112
III. rész: A zsidó génusz eredete	125
13. fejezet: A faji probléma	125
14. fejezet: A zsidó nép megpróbáltatásai	144
Megjegyzések és hivatkozások	157

I.rész

A zsidók hozzájárulása a modern gazdasági élethez

1. fejezet

Bevezető

Két lehetséges módszerrel lehet kideríteni, hogy az emberek bármely csoportja milyen mértékben vett részt a gazdasági szerveződés egy adott formájában. Az egyik a statisztikai, a másikat genetikai módszereknek nevezhetjük.

Az első módszerrel igyekszünk megállapítani a gazdasági tevékenységben részt vevő személyek tényleges számát - mondjuk azokét, akik egy adott országgal kereskedelmet folytatnak, vagy akik egy adott iparágat alapítanak -, majd kiszámítjuk, hogy a minket éppen érdeklő csoport tagjai hány százalékot képviselnek. Kétségtelen, hogy a statisztikai módszernek számos előnye van. Elég világos képet kapunk arról, hogy a kereskedelem bármely ágazatában, mondjuk, a külföldiek vagy a zsidók milyen relatív jelentőséggel bírnak, ha tényleges számadatokkal ki tudjuk mutatni, hogy az adott ágazatban tevékenykedő összes személy 50 vagy 75 százaléka az első vagy a második kategóriába tartozik. Ez még inkább nyilvánvalóvá válik, ha statisztikai adatok állnak rendelkezésre, nemcsak a személyek számát illetően, hanem más vagy szembetűnőbb gazdasági tényezőkre vonatkozóan is - pl. a befizetett tőke összege, a termelt áruk mennyisége, a forgalom nagysága stb. tekintetében. Hasznos lesz tehát a statisztikai módszer alkalmazása az olyan kérdésekben, mint amelyeket magunk elé tettünk. Ugyanakkor azonban hamarosan nyilvánvalóvá válik, hogy pusztán ennek segítségével nem lehet teljes megoldást találni. Először is, még a legjobb statisztikák sem mondanak el nekünk mindent; sőt, gyakran a legfontosabb aspektusa annak, amit fel akarunk fedezni, kimarad. A statisztikák hallgatnak azokról a dinamikus hatásokról, amelyek az erős egyéniségek a gazdasági életben, mint ahogyan az egész emberi életben is - olyan hatások, amelyek következményei messze túlmutatnak a közvetlen környezetükön. Valódi jelentőségük bármely konkrét fejlődés általános tendenciája szempontjából sokkal nagyobb, mint amennyit bármely számadatból ki lehetne mutatni. Ezért a statisztikai módszert ki kell egészíteni valamilyen mással.

De ennél is több. A statisztikai módszer az információhiány miatt nem mindig használható. Valóban szerencsés véletlen, hogy rendelkezünk olyan számadatokkal, amelyek rögzítik az egyes iparágakban vagy szakmákban tevékenykedők számát, és megmutatják a lakosság többi részéhez viszonyított viszonyukat. De egy ilyen jellegű, nagy léptékű statisztikai vizsgálat valójában csak a modern és jövőbeli időkben lehetséges. Még ekkor is nehézségek nehezítik a kutató útját. Mégis, a különböző források gondos vizsgálata, beleértve a zsidó közösségek által tagjaikról készített felméréseket is, gyümölcsöző eredményekhez vezethet. Remélem, hogy ez a könyv lendületet ad az ilyen tanulmányoknak, amelyek közül jelenleg csak egy van, amely valóban hasznos - a bécsi Sigmund Mayr kutatása. Ha tehát mindent elmondunk, akkor a másik módszer (a genetikai), amelyhez

Már utaltam rá, a statisztika eredményeinek kiegészítésére kell használni. Mi ez a módszer? Azt akarjuk feltárni, hogy egy embercsoport (a zsidók) milyen mértékben

befolyásolja vagy befolyásolta a modern gazdasági élet formáját és fejlődését - vagyis minőségi vagy, ahogy már említettem, dinamikus jelentőségüket. Ezt leginkább úgy tehetjük meg, ha megkérdezzük, hogy bizonyos, a modern gazdasági életünket jellemző jellegzetességek első formájukat zsidók adták-e, azaz vagy azt, hogy a szervezet valamilyen sajátos formáját a zsidók vezették be először, vagy azt, hogy bizonyos jól ismert, ma már mindenütt alapvetőnek elfogadott üzleti elvek a zsidó szellem sajátos kifejeződései. Ez szükségszerűen megköveteli, hogy a gazdasági fejlődés tényezőinek történetét a legkorábbi kezdetekig kövessük nyomon. Más szóval, a modern kapitalista rendszer gyermekkorát kell tanulmányoznunk, vagy legalábbis azt a kort, amelyben az modern formáját elnyerte. De nem csak a gyermekkorát: az egész történetét kell vizsgálni. Hiszen mindvégig, egészen napjainkig, folyamatosan új elemek kerülnek a kapitalizmus szövetébe, és változások jelennek meg jellemzőiben. Ahol ilyeneket észlelünk, ott arra kell törekednünk, hogy kiderítsük, kinek a hatására történtek. Ez gyakran nem lesz könnyű, sőt néha lehetetlen, és a tudományos képzetnek kell a tudós segítségére sietnie.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni egy másik szempontot sem. Sok esetben akik a gazdasági életben egy alapvető ötletért vagy újításért felelősek, nem mindig a feltalálók (ezt a szót a legszűkebb értelemben használva). Gyakran állították, hogy a zsidóknak nincs feltalálói képességük; hogy nemcsak a technikai, hanem a gazdasági felfedezéseket is kizárólag nem zsidók tették, és hogy a zsidók mindig is ügyesen tudták hasznosítani mások ötleteit. Ezzel az általános nézettel teljes mértékben nem értek egyet. Zsidó feltalálókcal találkozunk a műszaki tudományok területén, és természetesen a közgazdaságtudományok területén is, amint azt e művemben remélem bemutatni. De még ha az említett állítás igaz is lenne, akkor sem bizonyítana semmit az ellen a nézet ellen, hogy a zsidók adták az öko- nomikus élet bizonyos aspektusainak azokat a sajátos vonásokat, amelyeket azok hordoznak. A gazdasági világban nem annyira a feltalálók számítanak, mint inkább azok, akik képesek alkalmazni a találmányokat: nem azok, akik az ötleteket (pl. a bérleti-vásárlási rendszert) kitalálják, hanem azok, akik a mindennapi életben hasznosítani tudják azokat.

Mielőtt rátérnénk az előttünk álló problémára - a zsidók részesedésére modern kapitalista rendszerünk kiépítésében -, meg kell említenünk egy másik fontos pontot. Egy ilyen jellegű speciális tanulmányban a zsidó befolyás nagyobbak tűnhet, mint amekkora valójában volt. Ez tanulmányunk természetéből adódik, ahol az egész problémát csak egy szempontból vizsgáljuk. Ha a mechanikai találmányoknak a modern gazdasági életre gyakorolt hatását vizsgálánk, ugyanez vonatkozna ránk: egy monografikus ábrán ez a befolyás hajlamos lenne nagyobbak tűnni, mint amekkora valójában volt. Azért említem ezt a pontot, bármennyire is nyilvánvaló, nehogy azt mondják, hogy eltúloztam a zsidók szerepét. Kétségtelenül ezer és egy más ok is hozzájárult ahhoz, hogy korunk gazdasági rendszere azzá vált, ami. Amerika és ezüstkincseinek felfedezése, a műszaki tudományok mechanikai találmányai, a modern európai nemzetek etnikai sajátosságai és azok helytartói nélkül a kapitalizmus éppúgy lehetetlen lett volna, mint a zsidók nélkül.

A kapitalizmus hosszú történetében a zsidó befolyás csak egy fejezetet képez. A többihez viszonyított jelentőségét a Modern kapitalizmus című könyvem új kiadásában fogom bemutatni, amely remélem, hamarosan elkészül.

Bízom benne, hogy ez a figyelmeztetés segít az általános olvasónak abban, hogy megfelelően értékelje a zsidó befolyását a modern gazdasági életre. De ezt egy másikkal együtt kell értelmezni. Ha egyfelől némi engedményt kell tennünk, ha tanulmányaink látszólag hajlamosak arra, hogy a zsidóknak a gazdasági ügyekben eleve mérlegelendő súlyt tulajdonítsunk, másfelől viszont a zsidók hozzájárulása nagyon gyakran még nagyobb, mint ahogyan azt elhithetjük. Kutatásaink ugyanis a problémának csak egy részével foglalkozhatnak, hiszen minden az anyag nem áll rendelkezésre. Ki tud ma már bármit is biztosan arról, hogy kik voltak azok az egyének vagy csoportok, akik ezt vagy azt az iparágat

alapították, akik a kereskedelemnek ezt vagy azt az ágát létrehozták, akik először fogadták el ezt vagy azt a gazdasági elvet? És még ott is, ahol ezeket az úttörőket biztosan meg tudjuk nevezni, felmerül a kérdés, hogy zsidók voltak-e vagy sem?

Zsidók - azaz a zsidó hitet valló nép tagjai. És aligha kell hozzátennem, hogy bár ebben a definícióban szándékosan kihagyok minden utalást a faji jellegzetességekre, mégis magában foglalja azokat a zsidókat, akik kivonultak vallási közösségükből, sőt még az ilyenek leszármazottait is, mivel történelmileg zsidók maradnak. Ezt nem szabad elfelejteni, mert amikor a zsidónak a modern gazdasági életre gyakorolt hatását határozzuk meg, újra és újra megjelennek a színen olyan emberek, akik keresztényként lépnek fel, de valójában zsidók. Ők vagy az apáik megkeresztelkedtek, ez minden. Az a feltételezés, hogy minden korban sok zsidó változtatta meg a hitét, nem messzire vezet. A legkorábbi középkorból hallunk ilyen esetekről; Itáliában a 7. és 8. században; ugyanebben az időszakban Spanyolországban és a Meroving királyságokban; és ettől kezdve egészen napjainkig minden keresztény nemzetnél találunk ilyeneket. A 19. század utolsó harmadában valóban folyamatosan történtek /nagybani keresztelések. De csak az utolsó két-három évtizedre vonatkozóan vannak megbízható adataink, és ezért hajlamos vagyok kételkedni Jacob Fromer azon állításában, hogy a múlt század húszas éveinek vége felé a berlini zsidók mintegy fele áttért a kereszténységre. 1 Ugyanilyen valószínűtlen Dr. Wemer müncheni rabbi véleménye is, aki egy nemrégiben olvasott tanulmányában azt állította, hogy Berlinben összesen 120.000 zsidó keresztelkedett meg. A legmegbízhatóbb számok, amelyekkel rendelkezünk, mind ellene szólnak egy ilyen valószínűségnek. Ezek szerint a kilencvenes években mutatkozott először nagymértékű hitehagyás, és még akkor sem haladta meg a legmagasabb évi százalékszám az 1,28-at (1905-ben), míg az átlagos évi százalékszám (1895 óta) 1. Mindamelllett a berlini zsidók száma, akik 1873 és 1906 között a kereszténységre tértek át, nem volt csekély; számuk pontosan 1869 volt. 2

Az osztrák zsidók, különösen a bécsi zsidók körében erősebb a hitehagyásra való hajlam. Jelenleg ebben a városban évente öt-hatszáz zsidó tagadja meg hitét, 1868 és 1903 között pedig nem kevesebb, mint 9085-en. A folyamat gyorsan növekszik; 1868 és 1879 között évente átlagosan 1200 zsidóra jutott egy keresztiség; 1880 és 1889 között 420-430 zsidóra jutott egy; 1890 és 1903 között pedig 260-270 zsidóra.3

De nem a renegát zsidók az egyetlen olyan csoport, amelynek befolyását korunk gazdasági fejlődésére nehéz megbecsülni. Vannak mások is, akikre ugyanez vonatkozik. Nem azokra a zsidó nőkre gondolok, akik keresztény családokba házasodtak, és akik, bár így megszűntek zsidók lenni, legalábbis névleg, mégis megőrizték zsidó jellegzetességeiket. En a kriptozsidókra gondolok, akik oly fontos szerepet játszottak a történelemben, és akikkel minden évszázadban találkozunk. Egyes korszakokban a zsidóság igen nagy részét alkották. De nem zsidó mivoltukat olyan csodálatosan megőrizték, hogy kortársaik között keresztényként vagy mohamedánként mentek át. Mesélnek például a dél-franciaországi zsidókról a 15. és 16. században, akik eredetileg Spanyolországból és Portugáliából érkeztek (és a leírás mindenütt érvényes a marannokra): "A katolicizmus minden külső formáját gyakorolták; születésüket, házasságkötésüket és halálozásukat bejegyezték az egyház anyakönyveibe, és részesültek a keresztiség, a házasság és az utolsó kenet szentségeiben. Néhányan még or- dozói vizsgát is tettek, és papok lettek."4 Nem csoda hát, hogy a kereskedelmi vállalkozásokról, ipari vállalkozásokról stb. szóló jelentésekben nem zsidóként jelennek meg. Egyes történészek még ma is elismerő szavakkal beszélnek a spanyol vagy portugál "bevándorlók" jótékony hatásáról. A kriptozsidók olyan ügyesen rejtegették faji eredetüket, hogy a zsidó történelem szakértői még ma is kételkednek abban, hogy egy bizonyos család zsidó volt-e vagy sem. 5 Azokban az esetekben, ahol keresztény neveket vettek fel, a bizonytalanság még nagyobb. A 17. században a protestáns menekültek között nagyszámú zsidónak kellett lennie. Az általános

rea- szonok indokolnák ezt a feltételezést, de ha figyelembe vesszük a hugenották között talált számos zsidó nevet, a valószínűség valóban erős. 6

Végezetül, vizsgálataink nem tudnak számot vetni mindazokkal a zsidókkal, akik 1848 előtt aktívan részt vettek koruk gazdasági életében, de a hatóságok számára ismeretlenek voltak. A törvények arra kötelezték a zsidókat, hogy gyakorolják hivatásukat. Ezért kénytelenek voltak ezt megtenni, vagy valamilyen fiktív keresztény személy álcája alatt, vagy egy "kiváltságos" zsidó védelme alatt, vagy pedig kénytelenek voltak valamilyen más trükkhöz folyamodni, hogy kijátsszák a törvényt. Megbízható szaktekintélyek véleménye szerint rendkívül nagy lehetett azoknak a zsidóknak a száma, akik sok városban titokban éltek ilyen módon. A múlt század negyvenes éveiben például azt mondják, hogy Bécsben mérsékelt becslések szerint nem kevesebb, mint 12 000 zsidó élt. A textil-nagykereskedelem akkor már a kezükben volt, és a város központjában egész városrészek voltak tele zsidó üzletekkel. A kereskedők 1845-ös hivatalos listája azonban egy függelékben mindössze hatvanhárom zsidó nevet tartalmazta, akiket "megtúrt zsidó kereskedőkként" jellemeztek, és ezek csak korlátozott számú árucikkal kereskedhettek. 7

De elég. A lényeg az volt, hogy megmutassam, hogy sok és különböző okból kifolyólag a zsidók száma, akiről hallunk, kevesebb, mint azoké, akik ténylegesen léteztek. Az olvasónak tehát szem előtt kell tartania, hogy a zsidók hozzájárulása a modern gazdasági élet szerkezetéhez szükségszerűen kisebbnek fog tűnni, mint amekkora a valóságban volt. Hogy mi volt ez a hozzájárulás, azt most bemutatjuk.

2. fejezet

A gazdasági élet központjának eltolódása a XVI. század óta

A modern gazdasági élet fejlődésének egyik legfontosabb ténye, hogy a gazdasági tevékenység központja Dél-Európa népeiről - az olaszokról, spanyolokról és portugálokról, akikhez néhány dél-német földet is hozzá kell számítani - az észak-nyugati népek - a hollandok, franciák, angolok és észak-németek - felé helyeződött át. A folyamat korszakalkotó eseménye Hollandia hirtelen felvirágzása volt, és ez adta a lökést Franciaország és Anglia gazdasági lehetőségeinek kibontakozásához. A 17. században az északnyugat-európai nemzetek filozófiai spekulánsainak és gyakorlati politikusainak egyetlen célja volt: utánozni Hollandiát a kereskedelemben, az iparban, a hajózásban és a gyarmatosításban.

A történészek a legképtelenebb magyarázatokat javasolták erre a jól ismert tényre. Azt mondták például, hogy az ok, amely Spanyolország és Portugália, valamint az itáliai és délnémet városállamok gazdasági hanyatlásához vezetett, Amerika felfedezése és a Kelet-Indiába vezető új útvonal volt; hogy ugyanez az ok csökkentette a levantei kereskedelem volumenét, és ezért aláásta a tőle függő itáliai kereskedelmi városok helyzetét. Ez a magyarázat azonban semmiképpen sem kielégítő. Először is, a levantei kereskedelem az egész 17. és 18. században megőrizte elsőbbségét, és ebben az időszakban a dél-franciaországi tengeri városok, valamint Hamburg jóléte nagyon szorosan összefüggött vele. Másodsorban számos olasz város, közülük Velence, amely a 17. században minden jelentőségét elvesztette, a 16. században még nagymértékben részt vett a levantei kereskedelemben, mégpedig a kereskedelmi útvonal elhanyagolása ellenére. Kicsit nehéz megérteni, hogy a 15. századig vezető szerepet játszó nemzetek - az olaszok, a spanyolok, a portugálok - miért szenvedtek volna a legkevésbé az Amerikával és Kelet-Indiával való új kereskedelmi kapcsolatok miatt, vagy miért kerültek volna hátrányos helyzetbe földrajzi helyzetük miatt a franciákhoz, az angolokhoz vagy a hollandokhoz képest. Mintha Genovából Amerikába vagy Nyugat-Indiába nem ugyanolyan út vezetne, mint Amszterdamból, Londonból vagy Hamburgból! Mintha nem a spanyol és portugál kikötők lennének a legközelebb az új földekhez - olyan földekhez, amelyeket az olaszok és a portugálok fedeztek fel, és amelyeket a portugálok és a spanyolok foglaltak el!

Ugyanilyen kevésbé meggyőző egy másik, gyakran felhozott indok. Azt állítják, hogy Északnyugat-Európa országai erős, egységes államok voltak, míg Németország és Olaszország szétszakadtak, és ennek megfelelően az előbbiek erősebb pozíciót tudtak elfoglalni, mint az utóbbiak. Itt is csodálkozva kérdezzük, hogy vajon a hatalmas Adria királynője a 16. században gyengébb állam volt-e, mint a Hét Tartomány a 17. században? És vajon II. Fülöp birodalma nem múlta-e felül hatalomban és hírnévben korának minden királyságát? Miért volt az, hogy bár Németország politikai zűrzavarban volt, egyes városai, mint Hamburg vagy Frankfort-on-the-Main, a 17. és 18. században olyan magas fejlettségi fokot értek el, amivel kevés francia vagy angol város vetekedhetett?

Ez nem a megfelelő hely arra, hogy a kérdést a maga sokrétűségében tárgyaljuk. Számos ok járult hozzá az általunk említett eredményekhez. De a problémánk szempontjából nem szabad figyelmen kívül hagyni egy lehetőséget, amely véleményem szerint a legkomolyabb megfontolást érdemli, és amelyre tudomásom szerint még nem gondoltak. Nem hozhatjuk-e

összefüggésbe a gazdasági központ Dél- és Észak-Európából Észak-Európába való áthelyeződését a zsidók vándorlásával? Már a pusztá felvetés is fényt vet az akkori, eddig félhomályba burkolt eseményekre. Valóban meglepő, hogy korábban nem figyelték meg a par-allelizmust egyrészt a zsidó vándorlás és letelepedés, másrészt a különböző népek és államok gazdasági változása között. Izrael úgy vonul át Európán, mint a nap: eljövetelekor új élet tör elő, távozásakor minden hanyatlak. A zsidó nép sorsának a 15. század óta bekövetkezett változásairól szóló rövid összefoglaló alátámasztja ezt az állítást.

Az első esemény, amelyet fel kell idéznünk, egy világméretű esemény, a zsidók kiűzése Spanyolországból (1492) és Portugáliából (1495 és 1497). Soha nem szabad elfelejteni, hogy aznap, mielőtt Kolumbusz Palosból kihajózott volna Amerika felfedezésére (1492. augusztus 3.), állítólag 300 000 zsidó vándorolt ki Spanyolországból Navarrába, Franciaországba, Portugáliába és keletre; ahogy azt sem, hogy azokban az években, amikor Vasco da Gama kereste és megtalálta a tengeri átjárót Kelet-Indiába, a zsidókat a Pireneusi-félsziget más részeiről is elűzték. 1

A sors különös fintora volt, hogy ez a két, jelentőségét tekintve egyformán baljós esemény - az új kontinensek megnyitása és a zsidó nép megoszlásában bekövetkezett leghatalmasabb felfordulás - egyidejűleg a zsidó nép és a zsidó nép között történt - egybe kellett volna esnie. A zsidók kiűzése a Pireneusi-félszigetről azonban nem vetett véget az ottani történelmüknek. Számos zsidó maradt ott átkeresztényként (marannóként), és csak amikor az inkvizíció II. Fülöp idejétől kezdve egyre könyörtelenebbé vált, voltak kénytelenek elhagyni szülőföldjüket. 2 Az ezt követő évszázadok során, de különösen a 16. század vége felé a spanyol és portugál zsidók más országokban telepedtek le. Ebben az időszakban pecsételődött meg a Pireneusi-félsziget gazdasági virágzásának végzete.

A 15. században a német kereskedelmi városokból - Kölnből (1424-5), Augsburgból (1439-40), Strassburgból (1438), Erfurtból (1458), Nürnbergből (1439-40), Strassburgból (1438), Erfurtból (1458) és Nürnbergből - kiűzték a zsidókat (1498-9), Ulmból (1499) és Ratisbonból (1519). Ugyanez a sors érte őket a 16. században számos olasz városban. Elűzték őket Szicíliából (1492), Nápolyból (1540-1), Genovából és Velencéből (1550). A gazdasági hanyatlás és a zsidó kivándorlás itt is időben egybeesett.

Másrészt, a spanyol zsidók első megjelenésétől kezdve kell datálni azoknak az országoknak és városoknak a gazdasági jelentőségének - egyes esetekben teljesen váratlanul bekövetkezett - növekedését, ahová a menekültek elmenekültek. Jó példa erre Leghorn³, azon kevés olasz városok egyike, amelyek a 16. században gazdasági prosperitást élveztek. Nos, Leghorn volt a legtöbb Olaszországba menekült száműzött célpontja. Németországban Hamburg és Frankfurt⁴ volt az, amely befogadta a zsidó telepeseket. És figyelemre méltó, hogy a 18. században egy éles szemű utazó, aki bejárta egész Németországot, mindenütt azt találta, hogy a birodalom régi kereskedelmi városai, Ulm, Nürnberg, Augsburg, Május és Köln hanyatlásnak indult, és csak Frankfurt és Hamburg volt képes megőrizni korábbi fényét, sőt napról napra növelni azt. 5 Franciaországban a 17. és 18. században a felemelkedő városok Marseille, Bordeaux, Rouen - ismét a zsidók menedékhelyei voltak. 6

Ami Hollandiát illeti, köztudott, hogy a 16. század végén ott hirtelen felfelé ívelő fejlődés (kapitalista értelemben) következett be. Az első portugál marannók 1593-ban telepedtek le Amszterdamban, és nagyon hamar megnőtt a számuk. Az első amszterdami zsinagógát 1598-ban nyitották meg, és körülbelül a 17. század közepére számos holland városban léteztek zsidó közösségek. Amszterdamban a 18. század elején a zsidók számát 2400-ra becsülték.⁷ De már a 17. század közepén is érezhető volt szellemi befolyásuk; a nemzetközi jogról írók és a politikai filozófusok az ősi héber nemzetközösségről mint olyan eszményről beszélnek, amelyet a holland alkotmánynak érdemes lenne utánozni. 8 Maguk a zsidók Amszterdamot abban az időben a nagy Új Jeruzsálemnek nevezték. 9

A holland telepesek közül sokan a spanyol Hollandiából, különösen Antwerpenből érkeztek, ahová a spanyolországi elűzésük után menekültek. Igaz, hogy az 1532-es és 1539-es proklamációk megtiltották az álkeresztényeknek, hogy Antwerpenben maradjanak, de ezek hatástalannak bizonyultak. A tilalmat 1550-ben megújították, de ezúttal csak azokra vonatkozott, akik hat éve nem tartózkodtak itt. De ez is holt betű maradt: "a kripto-zsidók napról napra szaporodnak". Aktívan részt vettek abban a szabadságharcban, amelyben Hollandia részt vett, és amelynek eredménye arra kényszerítette őket, hogy az északabbra fekvő tartományokba vándoroljanak. 10 Mármost figyelemre méltó dolog, hogy az a rövid idő, amely alatt Antwerpen a világ kereskedelmi központjává és pénzpiacává vált, éppen a marannók érkezése és távozása között volt. 11

Ugyanez volt a helyzet Angliában is. Az ország gazdasági fejlődése, más szóval a kapitalizmus növekedése 12 párhuzamosan zajlott a főként spanyol és portugál származású zsidók beáramlásával. 13 Úgy vélték, hogy Angliában nem voltak zsidók az I. Edward alatti kiűzésük (1290) és a Cromwell alatti (1654-56) többé-kevésbé hivatalosan elismert visszatérésük között. Az angol-zsidó történelem legjobb szaktekintélyei ma már egyetértenek abban, hogy ez tévedés. Mindig is voltak zsidók Angliában; de csak a 16. században kezdtek el sokan lenni. Már Erzsébet uralkodása idején is sokakkal találkoztak, és maga a királynő is előszeretettel tanulmányozta a héber nyelvet és a zsidókkal való érintkezést. Saját orvosa egy zsidó volt, Rodrigo Lopez, akiről Shakespeare a Shylockját mintázta. Később, mint köztudott, a zsidók Manassé ben Izrael erőfeszítéseinek eredményeként megszerezték a korlátlan lakhatás jogát. Számukat további bevándorlók, köztük a 18. század után a németországi zsidók is növelték, míg végül az Anglia Judaica szerzője szerint 1738-ban csak Londonban 6000 zsidó élt. 14

Mindent összevetve azonban az a tény, hogy a zsidók vándorlása és a népek gazdasági változása egybeeső események voltak, nem feltétlenül bizonyítja, hogy a zsidók érkezése valamely országba az egyedüli oka volt annak felemelkedésének, vagy távozása az egyedüli oka a hanyatlásának. Ha ezt állítanánk, akkor a "post hoc, ergo propter hoc" tévhit alapján érvelnénk. A későbbi történészek érvei sem meggyőzőek ebben a témában, ezért nem említek egyet sem tézisémet alátámasztására. 15 A kortársak véleménye azonban - véleményem szerint - mindig figyelmet érdemel. Megismertetem tehát az olvasót néhányukkal, mert nagyon gyakran egy szó is elég ahhoz, hogy fényárban ússzon koruk.

Amikor a velencei szenátus 1550-ben úgy döntött, hogy kiutasítja a marannókat, és megtiltja a velük való kereskedelmi kapcsolatot, a város keresztény kereskedői kijelentették, hogy ez az ő vesztüket jelentené, és hogy akár el is hagyhatják Velencét a száműzöttekkel együtt, mivel a zsidókkal való kereskedelemről élnek. A zsidók irányították a spanyol gyapjúkereskedelmet, a spanyol selyem és krém, a cukor, a bors, az indiai fűszerek és a gyöngyök kereskedelmét. A teljes exportkereskedelem nagy részét zsidók bonyolították, akik a velenceieknek bizományba adandó árukat szállítottak, és ők voltak a váltók közvetítői is. 16

Angliában a zsidók Cromwellben találtak védnököt, akit kizárólag gazdasági megfontolások vezéreltek. Úgy vélte, hogy szüksége lesz a gazdag zsidó kereskedőkre az ország pénzügyi és kereskedelmi jólétének növeléséhez. Nem volt vak arra sem, hogy a kormányzat pénzügyi és támogatásának hasznossága mennyire hasznos. 17

Cromwellhez hasonlóan Colbert, a 17. század nagy francia államférfija is rokonszenvvel viseltetett a zsidók iránt, és véleményem szerint nem kis jelentőséggel bír, hogy ez a két szervező, akik mindketten a modern európai államokat konszolidálták, ennyire élesen látta a zsidók alkalmasságát egy ország gazdasági (azaz kapitalista) fejlődésének elősegítésére. Az egyik, az intendánshoz intézett rendeletében Languedoc, Colbert rámutat arra, hogy Marseille városa milyen nagy előnyöket húzott a zsidók kereskedelmi képességeiből. 18 A nagy francia kereskedelmi központok lakosainak, amelyekben a zsidók fontos szerepet játszottak, nem volt szükségük arra, hogy megtanítsák nekik a leckét; saját tapasztalatukból tudták, és ennek

megfelelően minden befolyásukat latba vetették, hogy zsidó polgártársaikat a falaikon belül tartsák. Újra és újra dicsérő beszámolókat hallunk a zsidókról, különösen a bordeaux-i lakosoktól. 1675-ben zsoldosok serege dúlta fel Bordeaux-t, és a gazdag zsidók közül sokan készültek távozni. A városi tanács megrémült, és érdemes idézni a tagjai által benyújtott jelentést. "A portugálok, akik egész utcákat foglalnak el és megfontolandó üzleteket folytatnak, útlevelet kértek. Ők és azok az idegenek, akik igen nagy kereskedelmet folytatnak, elhatározták, hogy elmennek; sőt, a leggazdagabbak közülük, Gaspar Gonzales és Alvares már el is mentek. Nagyon tartunk attól, hogy a kereskedelem teljesen megszűnik. "19 Néhány évvel később Languedoc szous-intendánsa így foglalta össze a helyzetet: "Nélkülük (a zsidók nélkül) Bordeaux és az egész tartomány kereskedelme elkerülhetetlenül tönkremenne. "20 A zsidók nélkül a bordeaux-i kereskedelem és az egész tartomány kereskedelme tönkremenne.

Már láttuk, hogyan áramlottak a 16. században az Ibériai-félszigetről menekülők Antwerpenbe, a spanyol Hollandia kereskedelmi metropoliszába. A század közepe táján a császár 1549. július 17-én kelt rendeletében visszavonta a nekik biztosított kiváltságokat. Ezt követően a polgármester és a seriffek, valamint a város konzulja petíciót küldött az arras-i püspöknek, amelyben rámutattak a császári megbízás végrehajtásának akadályaira. A portugálok - mutattak rá - nagy vállalkozók voltak; nagy vagyont hoztak magukkal szülőföldjükről, és kiterjedt kereskedelmet folytattak. "Nem szabad elfelejtenünk - folytatták - , hogy Antwerpen fokozatosan nőtt nagyra, és hogy hosszú időre volt szükség ahhoz, hogy birtokba vehesse kereskedelmét. A város pusztulása pedig szükségszerűen magával hozná az ország pusztulását is, és mindezt alaposan meg kell fontolni, mielőtt a zsidókat kiűzik". Ténylegesen a polgármester, Nicholas Van den Meeren még tovább ment az ügyben. Amikor Mária magyar királyné, Hollandia régense Ruppelmonde-ban tartózkodott, meglátogatta, hogy megvédje az újkeresztények ügyét, és azzal mentegette az antwerpeni uralkodók magatartását, hogy nem tették közzé a császári rendeletet, hogy tájékoztatta őt, hogy az ellentétes a város minden érdekével. 21 Erőfeszítései azonban nem jártak sikerrel, és a zsidók, mint már láttuk, elhagyták Antwerpent, Amszterdamért.

Antwerpen a zsidók távozása miatt nem kis mértékben veszített korábbi dicsőségéből, és különösen a 17. században vált világossá, hogy mennyire hozzájárultak az anyagi jóléthez. 1653-ban egy bizottságot neveztek ki, amely azt a kérdést vizsgálta, hogy a zsidókat be kell-e engedni Antwerpenbe, és a következőképpen nyilatkozott a kérdéstről: "Ami pedig a közérdekből félelmetes és féltő kellemetlenségeket illeti - hogy ők (a zsidók) magukhoz vonzanak majd minden kereskedelmet, hogy ezernyi csalást és trükköt követnek el, és hogy uzsorájukkal felemésztik a jó katolikusok vagyonát -, úgy tűnik számunkra, hogy éppen ellenkezőleg, a kereskedelem által, amelyet messze a jelenlegi határok fölé terjesztenek, az ebből származó haszon az egész ország javára válik, és az arany és ezüst nagyobb mennyiségben áll majd rendelkezésre az állam szükségleteihez. "22.

A hollandoknak a 17. században nem volt szükségük ilyen ajánlásokra; teljesen tisztában voltak azzal, hogy a zsidók milyen előnyökkel járnak. Amikor Manassé ben Izrael elhagyta Amszterdamot híres angliai küldetésére, a holland kormány aggódni kezdett; attól tartottak, hogy a holland zsidók Angliába való áttelepítéséről van szó, ezért utasították Neuportot, londoni követüket, hogy hallgassa ki Manassét a szándékait illetően. Ő jelentette (1655 decemberében), hogy minden rendben van, és nincs ok az aggodalomra. "Manasseh ben Israel járt nálam, és biztosított arról, hogy nem kíván semmit a hollandiai zsidókért, hanem csak azokért, akik az inkvizícióban ülnek Spanyolországban és Por- tugalban. "23.

Ugyanez a helyzet Hamburgban is. A 17. században a zsidók jelentősége olyannyira megnőtt, hogy Hamburg jólétének növekedéséhez nélkülözhetetlennek tekintették őket. Egy alkalommal a szenátus engedélyt kért zsinagógák építésére, mert különben - attól tartottak - a zsidók elhagyják Hamburgot, és akkor fennáll a veszélye, hogy a város egyszerű faluvá süllyed. 24 Egy másik alkalommal, 1697-ben, amikor felmerült, hogy a zsidókat ki kellene

számúzni, a kereskedők komolyan kérték a szenátus segítségét, hogy megakadályozzák Hamburg kereskedelmének súlyos veszélyeztetését. 25 1733-ban egy külön jelentésben, amely ma a szenátus levéltárában található, ismét ezt olvashatjuk: "A váltóverésben, az ékszer- és fonatkereskedelemben, valamint bizonyos ruhák manufaktúrájában a zsidók szinte teljes uralmat élveznek, és felülmúlták a mieinket. A múltban nem kellett róluk tudomást venni, de most egyre nagyobb számban vannak jelen. Van a nagy kereskedő osztály, a gyárosok és a napi szükségletekhez szükséges árucikkkel ellátók nem része, de a zsidók fontos elemet képeznek benne. Szükséges rosszá váltak."²⁶ A felsorolt foglalkozásokhoz, amelyekben a zsidók kiemelkedő szerepet játszottak, hozzá kell tennünk a tengeri biztosítási ügynökökét.²⁷

Ennyit a kortársak ítéletéről. De teljes bizonyítékként még ez sem szolgálhat. A tényekből kell kialakítanunk a saját ítéletünket, és ezért az első célunk az kell legyen, hogy ezeket felkutassuk. Ez azt jelenti, hogy az eredeti forrásokból ki kell derítenünk, hogy a zsidók milyen mértékben járultak hozzá modern gazdasági életünk kiépüléséhez a 15. század végétől kezdve - vagyis abban az időszakban, amikor a zsidó történelem és az általános európai gazdasági fejlődés egy irányba mutatott. Akkor azt is határozottan meg tudjuk majd állapítani, hogy a zsidók milyen mértékben befolyásolták a gazdasági élet központjának eltolódását.

Az én véleményem az, hogy - talán előrebocsátom - a zsidók jelentősége kettős volt. Egyrészt befolyásolták a modern kapitalizmus külső formáját, másrészt kifejezést adtak annak belső szellemének. Az első címszó alatt a zsidók nem kis mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy a gazdasági kapcsolatok nemzetközi jelleget kaptak, amit ma hordoznak; hogy a modern állam, a kapitalizmus kerete azzá vált, ami; és végül, hogy a kapitalista szervezetnek sajátos vonásait adták, azáltal, hogy a mai üzleti életet mozgó kereskedelmi gépezet számos részletét feltalálták, és mások tökéletesítésében közreműködtek. A második címszó alatt a zsidók jelentősége azért olyan óriási, mert ők adták meg mindenekelőtt az öko- nomikus életnek a modern szellemet; ők ragadták meg a kapitalizmus alapvető eszméjét, és vitték azt a legteljesebb kibontakozásig.

Ezeket a pontokat sorra vesszük, hogy megfelelő fogalmat kapjunk a problémáról. Szándékunk nem több, mint hogy feltegyünk egy-két kérdést, és itt-ott javaslatot tegyünk a válaszra. Csupán gondolkodásra akarjuk készíteni az olvasót. A későbbi kutatás feladata lesz, hogy elegendő anyagot gyűjtsön össze, amely alapján megítélhető, hogy az itt felvetett ok- okozati nézeteknek van-e, és ha igen, milyen mértékben, tényleges alapja.

3. fejezet A kereskedelem felgyorsulása

Az európai kereskedelem átalakulása, amely a gazdasági tevékenység központjának áthelyezése óta zajlott le, óriási mértékben a zsidóknak köszönhető. Ha csak az árucikkek mennyiségét tekintjük, amely átment a kezükön, a helyzetük egyedülálló. Pontos statisztikák, mint már említettem, szinte egyáltalán nem léteznek; speciális kutatások azonban napvilágra hozhatnak néhány hasznos adatot. Jelenleg tudomásom szerint csak csekély anyag áll rendelkezésre e témában, de értékét nem lehet túlbecsülni.

Úgy tűnik, hogy még az Englandba való hivatalos felvételük előtt - vagyis a 17. század első felében - a zsidók kezében lévő kereskedelem mértéke az egész királyság kereskedelmének tizenkettét tett ki. ¹ Sajnos nem tudjuk meg, hogy ez a számítás milyen felhatalmazáson alapul, de hogy nem állhat messze az igazságtól, az a londoni kereskedők egyik petíciójában szereplő nyilatkozatból kitűnik. A kérdés az volt, hogy a zsidóknak meg kell-e fizetniük a külföldiekre kivetett behozatali vámot. A beadványban rámutatnak, hogy ha a zsidók mentesülnének a vám alól, a korona évente tízezer font veszteséget szenvedne el. ²

Rendkívül jól értesültünk arról, hogy a lipcsei vásárokon milyen arányban kereskedtek a zsidók, ³ és mivel ezek hosszú ideig a német kereskedelem központja voltak, itt van egy mérce, amelyhez mérni lehet a kereskedelem intenzív és kiterjedt fejlődését. De nem csak a németek számára. A szomszédos országok közül egy-kettő, különösen Csehország és Lengyelország is bevonható a felmérésbe. A 17. század végétől kezdve azt találjuk, hogy a zsidók egyre nagyobb részt vállalnak a vásárokon, és minden szaktekintély, aki a számadatokkal foglalkozott, egyetért abban, hogy a zsidók voltak azok, akik a lipcsei vásároknak nagy jelentőséget adtak. ⁴

Csak az 1756-os húsvéti vásár óta tudjuk összehasonlítani a zsidó és a keresztény kereskedőket, ami a számokat illeti, mivel a levéltár csak ettől az időponttól kezdve rendelkezik statisztikákkal az utóbbiakról. A lipcsei vásáron részt vevő zsidók átlagos száma a következő volt: -

1675-1680 4161681-1690 4891691-1691 8341701-1710 8541711-1720 7691721-1730 8991731-1740 8741741-1748 7081767-1769 995

A zsidók és a modern kapitalizmus/211770-1779 16521780-1789 10731790-1799 14731800-1809 33701810-1819 48961820-1829 37471830-1839 6444

Különösen a 17. és 18. század vége felé, valamint a 19. század elején tapasztalható gyors növekedést kell kiemelni. Ha az 1766 és 1839 közötti időszakra vetünk egy pillantást, azt látjuk, hogy a vásárokat évente átlagosan 3185 zsidó és 13 005 keresztény látogatta - vagyis a zsidók a keresztény kereskedők 24,49 százalékát, azaz közel negyedét tették ki. Sőt, egyes években, mint például 1810 és 1820 között, a zsidó látogatók a társaik 33 százalékát tették ki (4896 zsidó és 14 366 keresztény). Ez elég jelentős, és nem kell hangsúlyozni, hogy a táblázatban szereplő számok minden valószínűség szerint alábecsültek.

A zsidók részesedése egy ország kereskedelmében néha közvetett módon is megállapítható. Tudjuk például, hogy Hamburg kereskedelme Spanyolországgal és Portugáliával, valamint Hollandiával a 17. században szinte teljes egészében zsidók kezében volt. ⁵ A Hamburgot elhagyó hajók rakományának mintegy 20 százaléka az Ibériai-félszigetre, mintegy 30 százaléka pedig Hollandiába irányult. ⁶

Vegyünk egy másik példát. A levantei kereskedelem a 18. században a francia kereskedelem legfontosabb ága volt. Egy korabeli publikáció arról tájékoztat bennünket, hogy ezt teljes egészében zsidók irányították - "a vevők, eladók, közvetítők, váltóügynökök, ügynökök stb. mind zsidók voltak" ⁷.

A 16. és 17. században, sőt még a 18. században is, a levantei, valamint a Spanyolországgal és Portugáliával folytatott, illetve rajtuk keresztül folytatott kereskedelem volt a világkereskedelem legszélesebb áramlata. Ez a pusztán általánosítás messzemenően bizonyítja, hogy a zsidók tisztán mennyiségi szempontból mennyire kiemelkedő szerepet játszottak a nemzetközi kereskedelem fejlődésének előmozdításában. A zsidóknak már Spanyolországban sikerült megszerezniük a levantei kereskedelem nagyobb részét, és a levantei kikötőkben mindenütt zsidó irodák és raktárak voltak. Sok spanyol zsidó a Spanyolországból való kiűzetés idején keleten telepedett le; a többiek északra vándoroltak. Így történt, hogy a levantei kereskedelem szinte észrevétlenül összekapcsolódott az északabbra élő népekkel. A oldalon Hollandiát, különösen ennek hatását látjuk: Hollandia világméretű befolyással bíró kereskedelmi országgá vált. Összességében a kereskedelmi háló, hogy úgy mondjam, nagyobb és erősebb lett abban az arányban, ahogy a zsidók egyrészt távolabb, másrészt egymáshoz közelebb telepítették irodáikat. ⁸ Különösen így volt ez akkor, amikor a nyugati félteke - nagyrészt zsidó befolyás révén - bekapcsolódott a világkereskedelembé. A kérdésnek erről az aspektusáról még szólni fogunk a zsidóknak a gyarmatalapításokban játszott szerepe kapcsán.

Egy másik eszköz, amellyel világos képet kaphatunk arról, hogy mit tettek a zsidók a modern kereskedelem elterjedéséért, ha felfedezzük, hogy milyen árukkal kereskedtek a legtöbbször. A kereskedelem minősége többet számít, mint a mennyisége. Kereskedelmük jellege révén részben forradalmasították a régebbi formákat, és így segítettek abban, hogy a kereskedelem azzá váljon, ami ma.

Itt egy szembetűnő ténnyel találkozunk. A zsidók hosszú ideig gyakorlatilag monopolizálták a luxuscikkek kereskedelmét, és a 17. és 18. század arisztokrata világa számára ez a kereskedelem rendkívül fontos volt. Milyen árukra specializálódtak tehát a zsidók? Ékszerekre, drágakövekre, gyöngyökre és selyemre. ⁹ Arany és ezüst ékszerekre, mivel mindig is kiemelkedő szerepet játszottak a nemesfémek piacán. Gyöngyök és drágakövek, mert az elsők között telepedtek le azokon a vidékeken (különösen Brazíliában), ahol ezek megtalálhatók; és selyem, mert ősi kapcsolataik voltak a keleti kereskedelmi központokkal.

Ráadásul a zsidók szinte teljes egészében, vagy legalábbis túlnyomórészt a kereskedelem azon ágaiban voltak jelen, amelyek nagyarányú exportra vonatkoztak. Sőt, azt hiszem, joggal állíthatjuk, hogy a zsidók voltak az elsők, akik a modern kereskedelem alapvető cikkeit a világpiacokon forgalomba hozták. A föld termékei mellett, mint a búza, a gyapjú, a len és később a szeszes italok, a 18. században különösen a textíliákkal ¹⁰, a gyorsan növekvő kapitalista ipar termékeivel és azokkal a gyarmati termékekkel kereskedtek, amelyek először váltak a nemzetközi kereskedelem tárgyává, azaz a cukorral és a dohányjal. Aligha kétlem, hogy amikor a modern kor kereskedelmének történetét megírják, a zsidó kereskedőkkel folyamatosan találkozni fogunk a nagyszabású vállalkozásokkal kapcsolatban. Azok az utalások, amelyek teljesen véletlenül jutottak a tudomásomra, már most elegendőek ahhoz, hogy bizonyítsák ennek az állításnak az igazságát. ¹¹

A zsidók talán legmesszebbmenő, mert legforradalmibb befolyása a gazdasági élet fejlődésére az új áruk kereskedelmének volt köszönhető, amelyek előállításában új módszerek váltották fel a régieket. Megemlíthetjük a gyapotot, ¹² a külföldi gyártmányú gyapotárut, az indigót és így tovább. ¹³ Az ezekkel az árucikkkel való kereskedelmet akkoriban "rontó sportnak" tekintették, ezért egy német író a zsidókat azzal gúnyolta, hogy "hazafiatlan kereskedelmet" ¹⁴ vagy "zsidókereskedelmet" folytatnak, amely kevés munkát ad a német

munkaerőnek, és nagyrészt csak a hazai fogyasztástól függ".¹⁵ A zsidók a zsidókkal való kereskedelmet a "zsidóknak" nevezték.

A "zsidó kereskedelem" másik nagy jellemzője, amelyet minden későbbi kereskedelem mintául vett, a változatosság és a sokoldalúság volt. Amikor 1740-ben a montpelier-i kereskedők panaszkodtak a zsidó kereskedők konkurenciájára, az intendáns azt válaszolta, hogy ha nekik, a keresztényeknek olyan jól válogatott árukészletük lenne, mint a zsidóknak, a vevők ugyanolyan szívesen jönnének hozzájuk, mint zsidó versenytársaikhoz.¹⁶ Ugyanezt halljuk a zsidókról a lipcsei vásárokon: "A zsidó kereskedők jótékony hatással voltak a vásárok kereskedelmére, mivel vásárlásaik olyan változatosak voltak. Így a zsidók voltak azok, akik hajlamosak voltak a kereskedelmet sokoldalúvá tenni, és arra kényszerítették az ipart (különösen a hazai iparokat), hogy több irányba fejlődjenek. Sőt, számos vásáron a zsidók lettek a piac döntőbírái, mivel kiterjedt vásárlásaik révén a zsidók voltak a piac döntőbírái."¹⁷

De a "zsidó kereskedelem" legnagyobb jellemzője a korábbi kapitalista korszakban véleményem szerint az volt, hogy a zsidó kereskedők közvetlenül vagy Spanyolország és Portugália közvetítésével olyan országokban szereztek elsőbbséget, ahonnan nagy mennyiségű készpénzt lehetett szerezni. Az újonnan felfedezett arany- és ezüstországokra gondolok Közép- és Dél-Amerikában. Újra és újra feljegyzéseket találunk arról, hogy zsidók készpénzt hoztak az országba.¹⁸ Az elméleti spekuláns és a gyakorlati politikus elég jól tudta, hogy itt van minden kapitalista fejlődés forrása. Mi is, most, hogy Adam Smith tanainak köde feloszlott, ugyanerre a dologra jöttünk rá. A modern gazdasági élet megteremtése nagyrészt és szükségszerűen a nemesfémek megszerzését jelentette, és ebben a munkában senki sem vett részt olyan sikeresen, mint a zsidó kereskedők. Ez rögtön átvezet bennünket a következő fejezet témájához, amely a zsidóknak a gyarmati terjeszkedésben való részesedésével foglalkozik.

4. fejezet. A modern gyarmatok alapítása

Csak most kezdjük felismerni, hogy a gyarmati terjeszkedés nem kis szerepet játszott a modern kapitalizmus kialakulásában. Ennek a fejezetnek az a célja, hogy megmutassa, hogy ebben a terjeszkedésben a zsidók, ha nem is a legmeghatározóbb, de mindenképpen a legkiemelkedőbb szerepet játszották.

Az, hogy a zsidók lelkes gyarmati telepesek voltak, csak természetes volt, hiszen az Újvilág, bár nem volt más, mint a régi világ új köntösben, nagyobb boldogságot ígért számukra, mint a keresztbe-kasul bejáratott régi Európa, különösen akkor, amikor az utolsó Dorado-juk (Spanyolország) barátságatlan menedéknek bizonyult. És ez minden gyarmati vállalkozásra egyformán érvényes, legyen az a Föld keleti, nyugati vagy déli részén. Valószínűleg már a középkorban is sok zsidó élt Kelet-Indiában,¹ és amikor Európa nemzetei 1498 után kinyújtották kezüket, hogy elfoglalják egy ősi civilizáció földjeit, a zsidókat az európai felsőbbrendűség bástyáiként üdvözölték, bár a kereskedelem úttörőiként érkeztek. Minden valószínűség szerint - pontos bizonyítékokat még nem találtak - a portugálok és a hollandok hajói zsidó telepesek hadait hozhatták az adott indiai birtokukba. Mindenesetre a zsidók széleskörűen részt vettek minden holland településen, beleértve a keleti településeket is. Azt mondják, hogy a zsidók jelentős részvényesek voltak a Holland Kelet-indiai Társaságban. ² Tudjuk, hogy a Társaság kormányzóját, aki "ha nem is alapozta meg ténylegesen a Holland hatalmát Jáván, de minden bizonnyal a leginkább hozzájárult annak megerősítéséhez" ³, Cohnnak (Coen) hívták. Sőt, a holland gyarmatok kormányzóinak arcképeire vetett pillantásból kiderül, hogy nem ez a Coen az egyetlen zsidó közöttük. ⁴ Zsidók voltak a Társaság igazgatói is; ⁵ egyszerűen, egyetlen gyarmati vállalkozás sem volt teljes nélkülük. ⁶

Még nem tudni, hogy a zsidók milyen mértékben vettek részt az indiai gazdasági élet fejlődésében, miután az angolok urai lettek. Meglehetősen teljes körű információval rendelkezünk azonban a zsidók részvételéről a dél-afrikai és ausztráliai angol gyarmatok alapításában. Kétségtelen, hogy ezeken a területeken (különösen a Fokföldi Gyarmaton) szinte minden gazdasági fejlődés a zsidóknak köszönhető. A 19. század húszas és harmincas éveiben Benjamin Norden és Simon Marks érkezett Dél-Afrikába, és "a Fokföldi Gyarmat szinte egész területének ipari ébredése" az ő művük volt. Julius Mosenthal és testvérei, Adolph és James megalapozták a gyapjú, a bőr és a mohair kereskedelmét. Aaron és Daniel de Pass monopolizálták a bálnavadászatot; Joel Myers a bálnavadászatban, Lilienfeld, Hopetownból, vásárolta az első diamondokat. ⁷ Hasonló vezető pozíciókat töltöttek be a zsidók a többi dél-afrikai gyarmaton is, különösen a Transvaalban, ahol állítólag ma Dél-Afrika ötvenezer zsidójából huszonötöt telepítettek le. ⁸ Ugyanez a helyzet Ausztráliában, ahol az első nagykereskedő Montefiore volt. Nem tűnik tehát túlzásnak, hogy "az angol gyarmati hajózási kereskedelem jelentős része jelentős ideig zsidók kezében volt" ⁹.

De a zsidó befolyás igazi területe a gyarmati településeken, különösen a korai kapitalista időszakban, a nyugati féltekén volt. Amerika minden határán a zsidók földje. Ez az az eredmény, amelyhez a források tanulmányozásának elkerülhetetlenül vezetnie kell, és ez jelentéssel terhes. Amerika felfedezésének első napjától kezdve nagy hatással volt Európa

gazdasági életére és egész civilizációjára; ezért a zsidóknak az amerikai világ felépítésében játszott szerepe a modern fejlődés egyik legfontosabb elemeként kiemelkedő jelentőségű. Ezért fogok egy kicsit részletesebben kitérni erre a témára, még akkor is, ha ezzel kockáztatom az olvasó fáradtságát. 10

Maga Amerika felfedezése rendkívüli módon szorosan összefügg a zsidókkal. Mintha az Újvilág az ő segítségükkel és csakis az ő kedvükért került volna a látóhatárra, mintha Columbus és a többiek csak Izrael ügyvezető igazgatói lettek volna. A múltjukra büszke zsidók most ennek fényében tekintenek a felfedezés történetére, ahogyan azt a legújabb kutatások bemutatják. 11 Úgy tűnik, ezek azt mutatják, hogy a zsidó tudósok tudományos ismeretei voltak azok, amelyek a hajózás művészetét annyira tökéletesítették, hogy az óceánon való átkelés egyáltalán lehetővé vált. Abraham Zacuto, a salamancai egyetem matematika és csillagászat professzora 1473-ban fejezte be csillagászati táblázatait és diagramjait, az Almanach perpetuumot. E táblázatok alapján két másik zsidó, Jose Vecuho, aki II. János portugál udvari csillagász és orvos volt, és egy bizonyos Mózes matematikus (két keresztény tudóssal együttműködve) felfedezte a tengeri asztrolábiumot, egy olyan eszközt, amellyel a nap magasságából meg lehetett mérni a hajónak az Egyenlítőtől való távolságát. José lefordította továbbá mestere Almanachját latinra és spanyolra.

A tudományos tényeket, amelyek előkészítették a Columbus útját, zsidók szolgáltatták. A pénz, amelyre ugyanilyen mértékben volt szükség, ugyanonnan származott, legalábbis ami az első két útját illeti. Az első útra Kolombusz kölcsönt kapott Louis de Santangeltól, aki a királyi tanács tagja volt; és Kolombusz első két levelét Kolombusznak Santangelhez, az expedíció védnökéhez és Gabriel Saniheghez, egy marannóhoz, Aragónia kincstárnokához címezték. A második útra is zsidó pénzből vállalkoztak, ezúttal minden bizonytal nem önkéntes hozzájárulással. Amikor 1492-ben kiűzték őket Spanyolországból, a zsidók kénytelenek voltak sok kincset hátrahagyni; ezt Ferdinánd lefoglalta az államkincstár számára, és ennek egy részéből finanszírozták Kolombuszt.

De még ennél is több. Kolombusz kísérői között számos zsidó is volt, és az első európai, aki amerikai földre lépett, zsidó volt - Louis de Torres. A legújabb kutatások szerint így kell hinnünk. 12

De mi minden - Kolombusz maga is állítólag zsidó volt. Ezt az információt a valóságnak megfelelően adom közre, anélkül, hogy garantálnám a pontosságát. A Madridi Földrajzi Társaság egyik ülésén Don Celso Garcia de la Riega, a Kolombuszról szóló kutatásairól híres tudós felolvasott egy tanulmányt, amelyben azt állította, hogy Christobal Colon (nem Kolombusz) spanyol volt, aki anyai ágon zsidó származású. A Galícia tartománybeli Pontevedra városában található dokumentumokra hivatkozva kimutatta, hogy Colon családja 1428 és 1528 között élt ott, és hogy a náluk talált keresztény nevek megegyeznek a spanyol tengeri rokonai között elterjedt nevekkel. Ezek a Colonok és a Fonterosa család házasodtak egymással. Az utóbbiak kétségtelenül zsidók voltak, vagy csak nemrég tértek át, és Christobal édesanyját Suzanna Fonterosának hívták. Amikor Galícia tartományban kitértek a zavargások, Amerika felfedezőjének szülei Spanyolországból Olaszországba vándoroltak. Ezeket a tényeket Don Celso további forrásokból támasztotta alá, és hitében megerősítik a héber irodalomnak a Kolombusz írásaiban fellelhető egyértelmű visszhangjai, valamint az, hogy a legrégebbi portrékon zsidó arcúnak mutatkozik.

Alighogy az Újvilág kapui megnyíltak az európaiak előtt, zsidók tömegei özönlöttek be. Már láttuk, hogy Amerika felfedezése abban az évben történt, amikor a spanyolországi zsidók hontalanná váltak, hogy a 15. század utolsó éveit és a 16. század első éveit olyan időszakot jelentettek, amikor zsidók milliói kényszerültek vándorlásra, amikor az európai zsidóság olyan volt, mint egy hangyaboly, amelybe botot szúrtak. Nem csoda tehát, hogy e kupac nagy része az Újvilágba menekült, ahol a jövő olyan fényesnek tűnt.

Az első kereskedők Amerikában zsidók voltak. Az első ipari létesítmények Amerikában zsidókéi voltak. Már 1492-ben portugál zsidók telepedtek le St. Thomasban, ahol ők voltak az első nagyszabású ültetvénytulajdonosok; számos cukorgyárat hoztak létre, és közel háromezer négernek adtak munkát. 13 Ami pedig a Dél-Amerikába irányuló zsidó kivándorlást illeti, szinte azonnal, amint felfedezték, az áradat olyan nagy volt, hogy Johanna királynő 1511-ben szükségesnek tartotta, hogy intézkedéseket tegyen annak megfékezésére. 14 De erőfeszítései minden bizonnyal eredménytelenek voltak, mert a zsidók száma egyre nőtt, és végül 1577. május 21-én hivatalosan is hatályon kívül helyezték a zsidóknak a spanyol gyarmatokra való kivándorlást tiltó törvényt.

Annak érdekében, hogy teljes igazságot szolgáltatassunk a zsidók Dél-Amerikában a gyarmati kereskedelem és ipar alapítójaként kifejtett szüntelen tevékenységének, célszerű egy-két gyarmat szerencséjére vetni egy pillantást.

Az amerikai gyarmatokon élő zsidók története, és így maguknak a gyarmatoknak a története is két időszakra oszlik, amelyeket a zsidók 1654-es brazíliai kiűzése választ el egymástól.

Már említettük a cukoripar zsidók általi megalapítását Szent Tamáson 1492-ben. Ez az iparág 1550-re érte el a sziget fejlődésének csúcspontját. Hatvan ültetvény volt cukorgyárakkal és cukorfinomítókkal, amelyek évente 150 000 arroba cukrot termeltek, amint az a királynak fizetett tizedrészéből is kitűnik. 15 Szent Tamásról, vagy talán Madeiráról¹⁶, ahol már hosszú ideje cukorkereskedelemmel foglalkoztak, a zsidók ezt az iparágat Brazíliába, a legnagyobb amerikai gyarmatra telepítették át. Brazília ezzel belépett a jólét első időszakába, mivel a cukoripar növekedése magával hozta a nemzeti vagyon növekedését is. Ezekben a korai években a gyarmatot szinte kizárólag zsidók és bűnözők népesítették be, akikből évente két hajórakományt hoztak ide Portugáliából. 17 A zsidók hamarosan uralkodó réteggé váltak, "a leggazdagabb brazil kereskedők nem elhanyagolható része újkeresztény volt." 18 Az első fő kormányzó zsidó származású volt, és ő volt az, aki rendet teremtett a gyarmat kormányzásában. Nem túlzás azt állítani, hogy Portugália új birtokai csak azután kezdtek igazán virágozni, hogy 1549-ben kiküldték Thomé de Souzát, egy kivételes képességű embert, hogy kézbe vegye az ügyeket. 19 Mindazonáltal a gyarmat csak a gazdag hollandiai zsidók beáramlása után érte el virágzásának csúcspontját, miután a hollandok 1642-ben birtokba vették. Még abban az évben számos amerikai zsidó egyesült, hogy kolóniát alapítson Brazíliában, és nem kevesebb, mint hatszáz befolyásos holland zsidó csatlakozott hozzájuk. 20 Körülbelül a 17. század közepén az összes nagy cukorültetvény zsidók tulajdonában volt,²¹ és a korabeli utazók beszámolnak sokoldalú tevékenységükről és gazdagságukról. Így Nieuhoff, aki 1640 és 1649 között utazott Brazíliában, így ír róluk:²² "Brazília szabad lakosai közül, akik nem álltak a (holland Nyugat-indiai) Társaság szolgálatában, a zsidók voltak a legszámottevőbbek, akik Hollandiából telepedtek át ide. Hatalmas forgalmat bonyolítottak le a többieknél; cukormalmokat vásároltak és impozáns házakat építettek a Receifben. Mindannyian kereskedők voltak, ami nagy jelentőséggel bírt volna a holland Brazília számára, ha a forgalom megfelelő keretein belül tartják magukat". Hasonlóképpen olvashatjuk F. Pyrard Utazásaiban:²⁹ "Csodálatos a nyereség, amelyet kilenc-tíz évi ottlétük után szereznek, mert mindannyian gazdagon térnek vissza".

A zsidó befolyás túlsúlya az ültetvények fejlesztésében túlélte a brazíliai holland uralom időszakát, és az 1654-es kiutasítás ellenére²⁴ egészen a 11. század első feléig fennmaradt. 25 Egy alkalommal, "amikor Rio de Janeiro legbefolyásosabb kereskedőinek egy része a Szent Hivatal (az inkvizíció) kezére került, a munka annyi ültetvényen állt le, hogy a tartomány (Bahia) termelése és kereskedelme hosszú időre volt szükség ahhoz, hogy kiheverje a csapást". Később egy 1768. március 2-án kelt rendelet az újkeresztények listáit tartalmazó összes nyilvántartást megsemmisítette, és egy 1773. március 25-i törvény az újkeresztényeket az ortodoxokkal való tökéletes polgári egyenjogúság talajára helyezte. Nyilvánvaló tehát, hogy nagyon sok kripto-zsidónak meg kellett őriznie kiemelkedő pozícióját Brazíliában még

azután is, hogy a portugálok 1654-ben visszaszerezték az országot, és hogy ők voltak azok, akik az országba hozták a virágzó cukoripart és a drágakő-kereskedelmet.

Ennek ellenére az 1654-es év korszakot jelent az amerikai zsidó történelemben. Ebben az évben ugyanis a brazil zsidók jelentős része Amerika más részein telepedett le, és ezzel áthelyezte a gazdasági súlypontot.

A változás különösen a nyugat-indiai szigetvilág egy-két fontos szigete, valamint a szomszédos tengerparti területek számára volt jövedelmező, amelyek a 17. századi zsidó beáramlás idejétől kezdve virágzásnak indultak. Barbados, amelyet szinte kizárólag zsidók laktak, jó példa erre. 26 1627-ben került angol fennhatóság alá. 1641-ben bevezették a cukornádat, hét évvel később pedig megkezdődött a cukorexport. A cukoripar azonban nem tudta fenntartani magát. A megtermelt cukor olyan gyenge minőségű volt, hogy az ára alig volt elegendő ahhoz, hogy kifizesse az Angliába történő szállítás költségei. Csak akkor mutatkozott javulás, amikor a Brazíliából származó "hollandok" bevezették a finomítási eljárást, és megtanították a bennszülötteket a cukor szárításának és kristályosításának művészetére. Ennek eredményeképpen Barbados cukorexportja ugrásszerűen megnőtt, és 1661-ben II. Károly bárói címet adományozhatott harminchárom ültetvényesnek, akik évi 10 000 font jövedelemre tettek szert a szigeten. 1676 körül az ipar olyannyira megnőtt, hogy évente nem kevesebb mint 400 hajó hagyta el a szigetet, amelyek egyenként 180 tonna nyerscukrot szállítottak.

1664-ben Thomas Modyford Barbadosról hozta be a cukorgyártást Jamaikára,²⁷ amely ennek következtében hamarosan gazdaggá vált. Míg 1656-ban, abban az évben, amikor az angolok végleg elnyerték a szigetet Spanyolországtól, mindössze három kis finomító működött Jamaikában, addig 1670-ben már 75 malom működött, amelyek közül sok 2000 cwt termelést is elért. 1700-ra a cukor volt Jamaica fő exportcikke és gazdagságának forrása. A gyarmat angol kereskedőinek 1671-es petíciója, amelyben a zsidók kizárását kérték, eléggé egyértelművé teszi, hogy ez utóbbiaknak nagyban hozzá kellett járulniuk ehhez a fejlődéshez. A kormány azonban még több zsidó letelepedését ösztönözte, a kormányzó a petíciót elutasítva megjegyezte²⁸, hogy "véleménye szerint öfelsége nem tudott volna jövedelmezőbb alattvalókat szerezni, mint a zsidók és a hollandok; nagy készletekkel és levelezéssel rendelkeztek". A zsidókat tehát nem űzték ki Jamaikáról, hanem "az angol gyarmat első kereskedői és kereskedői lettek".²⁹ A 18. században minden adót ők fizettek, és szinte teljes egészében ők irányították az ipart és a kereskedelmet.

A többi angol gyarmat közül a zsidók különösen Surinamot részesítették előnyben. 1644 óta 30 zsidó telepedett le ott, és számos kiváltságot kapott - "mivel úgy találtuk, hogy a héber nemzet hasznosnak és hasznosnak bizonyult a gyarmat számára". Kiváltságos helyzetük a hollandok alatt is fennmaradt, akikhez Surinam 1667-ben került. A 17. század vége felé arányuk a többi lakoshoz képest egy a háromhoz volt, és 1730-ban a 344 cukorültetvényből 115 volt a tulajdonukban.

Az angol és holland gyarmatokon élő zsidók története a jelentősebb francia településeken, például Martinique-on, Guadeloupe-on és San Domingón is megtalálta a megfelelőjét. 81 Itt is a cukor volt a gazdagság forrása, és mint a többi esetben is, a zsidók irányították az ipart, és ők voltak a fő cukorkereskedők. Martinique első nagy ültetvénye és finomítója 1655-ben létesült, Benjamin Dacosta, aki Brazíliából menekült oda 900 vallástársával és 1100 rabszolgával. San Domingóban már 1587-ben bevezették a cukoripart, de csak a Brazíliából érkező "holland" menekültek letelepedése után vált sikeressé.

Mindezek során nem szabad szem elől tévesztenünk azt a tényt, hogy azokban a kritikus évszázadokban, amikor a gyarmati rendszer gyökeret vert Amerikában (és vele együtt a modern kapitalizmus), a cukortermelés volt az egész gyarmati gazdaság gerince, természetesen figyelmen kívül hagyva az ezüst, az arany és a drágakövek bányászatát Brazíliában. Valójában kissé nehéz pontosan elképzelni magunknak, hogy a cukorgyártás és -

értékesítés milyen óriási jelentőséggel bírt azokban a századokban. A párizsi Kereskedelmi Tanács (1701) nem túlzóan fogalmazott, amikor jegyzőkönyvbe foglalta, hogy "a francia hajózás a cukortermelő szigetek kereskedelmének köszönheti fényét, és csak ennek segítségével lehet fenntartani és megerősíteni a haditengerészetet". Nos, nem szabad elfelejteni, hogy a zsidók szinte monopolizálták a cukorkereskedelmet; különösen a francia ágot a gazdag Bor- deaux-i Gradis család irányította. 32

A zsidók által Közép- és Dél-Amerikában megszerzett pozíció tehát erős volt. De még inkább megerősödött, amikor a 17. század vége felé az észak-amerikai angol gyarmatok kereskedelmi kapcsolatokba léptek a nyugat-indiaiakkal. Ennek a szoros szövetségnek, amelynek létrejöttéhez ismét zsidó kereskedők járultak hozzá, köszönheti létét az észak-amerikai kontinens (mint látni fogjuk). Elérkeztünk tehát ahhoz a ponthoz, ahol elengedhetetlenül fontos, hogy megvizsgáljuk a zsidó tényezőt az Egyesült Államok növekedésében, annak első gyökereitől kezdve. Ismét zsidó elemek egyesültek, ezúttal azért, hogy az Egyesült Államok végső gazdasági formáját adják. Mivel ez a nézet teljesen ellentétes az általánosan elfogadott nézettel (legalábbis Európában), a kérdést teljes mértékben meg kell vizsgálni.

Első pillantásra úgy tűnik, mintha Észak-Amerika gazdasági rendszere éppen a zsidóktól függetlenül alakult volna ki. Elég gyakran, amikor azt állítottam, hogy a modern kapitalizmus nem több és nem kevesebb, mint a zsidó szellem kifejeződése, azt mondták nekem, hogy az Egyesült Államok történelme az ellenkezőjét bizonyítja. A jenkik maguk is azzal dicsekednek, hogy zsidók nélkül is virágoztak. Egy amerikai író - Mark Twain, ha nem tévedek - egyszer hosszasan elmélkedett arról, hogy a zsidók miért nem játszottak nagy szerepet az Államokban, azzal indokolta, hogy az amerikaiak ugyanolyan "okosak", ha nem okosabbak, mint a zsidók. (A skótok egyébként ugyanezt gondolják magukról.) Nos, az igaz, hogy manapság nem találkozunk túl sok zsidó névvel a nagy ipari kapitányok, a jól ismert spekulánsok vagy az ország trösztmágnásai között. Mindazonáltal fenntartom azt az állítást, hogy az Egyesült Államok (talán jobban, mint bármely más ország) csordultig tele van zsidó szellemmel. Ezt sokan elismerik, mindenekeelőtt azok, akik a legjobban képesek a téma megítélésére. Így néhány évvel ezelőtt, a zsidók első amerikai letelepedésének 250. évfordulója alkalmából rendezett nagyszerű ünnepségen Rooseveltnél elnök gratuláló levelet küldött a Szervezőbizottságnak. Ebben azt írta, hogy hivatali ideje alatt ez volt az első alkalom, hogy ilyen jellegű levelet írt, de az alkalom fontossága indokolta, hogy kivételt tegyen. Az üldözés, amelynek a zsidók akkoriban ki voltak téve, sürgető kötelességévé tette, hogy hangsúlyt helyezzen azokra a nagyszerű polgári tulajdonságokra, amelyeket a zsidó hitű és fajú emberek azóta fejlesztettek ki, amióta az országba érkeztek. A zsidók által az Egyesült Államoknak tett szolgálatokra utalva egy olyan kifejezést használt, amely a kérdés gyökeréig hatol: "A zsidók részt vettek ennek az országnak a felépítésében." 33 Cleveland exelnök ugyanezen alkalommal megjegyezte: "Azt hiszem, nyugodtan állíthatjuk, hogy a hozzájáruló nemzetiségek közül kevés, ha van egyáltalán olyan, amelyik közvetlenül vagy közvetve nagyobb befolyással volt a mai amerikanizmus formájának és irányának kialakítására." 34.

Miben nyilvánul meg ez a zsidó befolyás? Először is, az amerikai üzleti életben részt vevő zsidók száma soha nem volt olyan kicsi, mint ahogy az első pillantásra látszik. Tévedés azt képzelni, hogy azért, mert nincs zsidó a féltucatnyi jól ismert multimilliomos között, férfi és nő, akik a világban keltett zajuk miatt minden ember ajkán szerepelnek, ezért az amerikai kapitalizmusból szükségszerűen hiányzik a zsidó elem. Kezdjük azzal, hogy még a nagy trösztök között is vannak olyanok, amelyeket zsidó kezek és agyak irányítanak. Így a Smelters' Trust, amely 1904-ben 201.000.000 dollár névleges tőkével rendelkező kombinációt jelentett, zsidók - a Guggenheimek - alkotása volt. Így a Tobacco Trustban (500.000.000 dollár), az Aszfalt Trustban, a Telegraph Trustban, hogy csak néhányat említsek, szintén

zsidók töltötték be vezető pozíciókat. 36 A nagy bankházak közül is nagyon sok a zsidóké, akik ennek következtében nem kis befolyást gyakorolnak Amerika gazdasági életére.

Vegyük például a Harriman-rendszert, amelynek célja az összes amerikai vasút egyesítése volt. Nagymértékben támogatta a Kuhn, Loeb & Co., a jól ismert New York-i banki cég. Különösen nagy befolyással bírnak a zsidók Nyugaton, Kalifornia nagyrészt az ő alkotásuk. Az állam alapításakor a zsidók bíróként, kongresszusi képviselőként, kormányzóként, polgármesterként és így tovább, és nem utolsósorban üzletemberként szereztek kitüntetést. A Seligman testvérek - William, Henry, Jesse és James - San Franciscóban; Louis Sloss és Lewis Gerstle Sacramentóban (ahol megalapították az Alaska Commercial Company-t), Hellman és Newmark Los Angelesben, a világ e részén működő néhány kiemelkedő üzletember. Az aranybányászat időszakában a zsidók voltak a közvetítők Kalifornia, a keleti államok és Európa között. Az akkori fontos ügyleteket olyan emberek bonyolították le, mint Benjamin Davidson, a Rothschildok ügynöke; Albert Priest, Rhode Islandról; Albert Dyer, Baltimore-ból; a három Lazard testvér, akik megalapították a Lazard Freres nemzetközi bankházat Párizsban, Londonban és San Franciscóban; a Seligmanok, a Glaziers és a Wormsok. Moritz Friedlaender volt az egyik legfőbb "búzakirály". Adolph Sutro hasznosította a Cornstock Lodes-t. Még ma is zsidók kezében van a banki vállalkozások többsége, akárcsak az általános iparágaké. Így megemlíthetjük a London, Paris and American Bankot (Sigmund Greenbaum és Richard Altschul); az Anglo-California Bankot (Philip N. Lilienthal és Ignatz Steinhart); a Nevada Bankot; az Union Trust Company-t; a Los Angeles-i Farmers' and Merchants' Bankot; John Rosenfeld irányítását a szénmezők felett; az Alaska Commercial Company-t, amely a Hudson Bay Company-t követte; az Észak-Amerikai Kereskedelmi Társaságot és még sok mást. 36

Aligha lehet kétséges, hogy az elmúlt évtizedek során az összes államba történő számos zsidó bevándorlásnak mindenütt elképesztő hatással kellett lennie az amerikai gazdasági életre. Gondoljunk csak arra, hogy New Yorkban ma több mint egymillió zsidó él, és hogy a bevándorlók nagy része még nem indult el a kapitalista pályán. Ha az amerikai viszonyok továbbra is ugyanolyan irányban fejlődnek, mint az elmúlt nemzedékben, ha a bevándorlási statisztikák és a születések aránya az összes nemzetiség között változatlan marad, képzeletünk úgy képzelheti el az ötven vagy száz év múlva létező Egyesült Államokat, mint egy olyan országot, amelyet csak szlávok, négerk és zsidók laknak, ahol a zsidók természetesen a gazdasági vezető pozíciót fogják elfoglalni.

De ezek a jövőről szóló álmok, amelyeknek nincs helyük ebben az összefüggésben, ahol a fő gondunk a múlt és a jelen. Azt, hogy a zsidók a jelenben és a múltban is kiemelkedő szerepet játszottak az amerikai életben, el lehet ismerni; talán kiemelkedőbb szerepet, mint ahogy az első pillantásra látszik. Mindazonáltal azt a hatalmas súlyt, amelyet - sokakkal együtt, akiknek joguk van véleményt alkotni a témáról - én is tulajdonítok a befolyásuknak, nem lehet megfelelően megmagyarázni pusztán a számuk szempontjából. Inkább a befolyás különös jellegére helyezem a hangsúlyt, és ez többféle összetett okkal magyarázható.

Ezért nem akarom túlhangsúlyozni azt az önmagában is eléggé fontos tényt, hogy a zsidók Amerikában gyakorlatilag a kereskedelem számos fontos ágát ellenőrzik; sőt, nem túlzás azt állítani, hogy monopolizálják azokat, vagy legalábbis jelentős ideig monopolizálták. Vegyük a búzakereskedelmet, különösen nyugaton; vegyük a to-bacco-t; vegyük a gyapotot. Azonnal látjuk, hogy azok, akik három ilyen hatalmas iparágban uralkodnak, kénytelenek vezető szerepet vállalni a nemzet egészének ökológiai tevékenységében. Mindezek ellenére nem firtatom ezt a tényt, mert véleményem szerint a zsidók jelentősége az Egyesült Államok gazdasági fejlődése szempontjából ennél sokkal mélyebb okokban gyökerezik. Mint az aranszál a faliszőnyegben, úgy szövődtek át a zsidók külön szálként Amerika gazdasági történelmének szövetét; fantasztikus tervük bonyolultsága révén a zsidók már a kezdetektől fogva egy sajátos mintát kezdtek kialakítani.

A kapitalista szellem első fellángolása óta az óceán partvidékén és az Újvilág erdeiben és prérin a zsidók nem hiányoztak; 1655-öt szokták első megjelenésük dátumaként megadni. 37 Ebben az évben egy hajó zsidó kivándorlókkal a portugál birtokba került Brazíliából egy hajó horgonyt vetett a Hudson folyóban, és az utasok engedélyt kértek, hogy partra szállhassanak a holland Nyugat-indiai Társaság által ott alapított kolónián. De nem szerény kérvényezők voltak, akik szívességet kértek. Egy olyan faj tagjaiként érkeztek, amely nagymértékben részt vett az új alapításban, és a gyarmat kormányzóinak el kellett ismerniük igényeiket. Amikor a hajó megérkezett, Új-Amszterdam Stuyvesant uralma alatt állt, aki nem volt barátja a zsidóknak, és aki, ha saját hajlamát követte volna, bezárta volna az ajtót az újonnan érkezettek előtt. Ám 1665. március 26-án kelt levél érkezett hozzá a Társaság amszterdami udvarából, amely azt a parancsot tartalmazta, hogy a zsidók letelepedhetnek és kereskedhetnek a Társaság ellenőrzése alatt álló gyarmatokon, "azért is, mert nagy mennyiségű tőkét fektettek be a Társaság részvényeibe" 38. Nem telt el sok idő, mire Long Islandre, Albanyba, Rhode Islandre és Philadelphiába is eljutottak.

Ezután kezdődött meg sokrétű tevékenységük, és nekik köszönhető, hogy a gyarmatok képesek voltak fenntartani létüket Az Egyesült Államok mai létezése csak azért lehetséges, mint tudjuk, mert az észak-amerikai angol gyarmatok, a kedvező körülmények láncolatának köszönhetően, olyan mértékű hatalomra és erőre tettek szert, amely végül teljes függetlenségükhöz vezetett. Ennek a felsőbbrendűségi pozíciónak a kiépítésében a zsidók az elsők és a leglelkesebb munkások között voltak.

Nem arra a nyilvánvaló tényre gondolok, hogy a gyarmatok csak néhány gazdag zsidó cég segítségével tudták elérni függetlenségüket, akik megteremtették az Új Köztársaság létezésének gazdasági alapjait. Az Egyesült Államok soha nem nyerte volna el teljes függetlenségét, ha a zsidók nem látják el hadseregük szükségleteit, és nem látják el őket a háború nélkülözhetetlen inakkal. De amit a zsidók ebben az irányban elértek, az nem kifejezetten amerikai körülményekből fakadt. Ez egy általános jelenség volt, amellyel a modern kapitalista államok egész történelmében találkoztunk, és ennek példáinak igazságot fogunk szolgáltatni, amikor tágabb kérdésekkel foglalkozunk.

Nem. Én arra a különleges szolgálatra gondolok, amelyet a zsidók az észak-amerikai gyarmatoknak nyújtottak, amely az amerikai kontinens sajátja volt - egy olyan szolgáltra, amely valóban Amerikának adott életet. Arra az egyszerű tényre utalok, hogy a 17. és 18. században a zsidók kereskedelme volt az a forrás, amelyből a gyarmatok gazdasági rendszere az életét merítette. Mint ismeretes, Anglia arra kényszerítette gyarmatait, hogy minden szükséges iparcikket az anyaországban vásároljanak meg. Ezért a gyarmatok kereskedelmi mérlege mindig kedvezőtlen volt, és azáltal, hogy állandóan pénzt kellett küldeniük az országból, kiszípolyozták volna őket. Volt azonban egy folyam, amely nemesfémeket hozott az országba, egy folyam, amelyet a zsidók Dél- és Közép-Amerikával folytatott kereskedelme terelt ebbe az irányba. Az angol gyarmatokon élő zsidók aktív üzleti kapcsolatokat tartottak fenn a nyugat-indiai szigetekkel és Brazíliával, ami kedvező kereskedelmi mérleget eredményezett a tartózkodási helyük országa számára. A Dél-Amerikában bányászott arany így Észak-Amerikába került, és hozzájárult a gazdasági rendszer egészséges állapotban tartásához. 39

Ennek a ténynek a fényében nem jogos-e az a vélemény, hogy az Egyesült Államok a zsidóknak köszönheti létét? És ha ez így van, mennyivel inkább állítható, hogy a zsidó befolyás tette Egyesült Államokat azzá, ami ők - azaz amerikaiak? Mert amit mi amerikanizmusnak nevezünk, az nem más, ha szabad így fogalmaznunk, mint a zsidó szellem desztillációja. De hogyan lehetséges, hogy az amerikai kultúrát ennyire áthatja a zsidóság? A válasz egyszerű - a zsidó elemek korai és általános keveredése révén az első telepesek között. A gyarmatosítás folyamatát némileg így képzelhetjük el. Elszánt férfiak és nők egy csoportja - mondjuk, húsz család - elindult a vadonba, hogy új életet kezdjen. Tizenkilencen

felszerelkeztek ekével és kaszával, készen álltak arra, hogy az erdőket kivágják és a földet megműveljék, hogy megélhetésükért gazdálkodóként keressék meg a kenyerüket. A huszadik család boltot nyitott, hogy társaikat ellássa az élethez szükséges olyan szükségleti cikkekkel, amelyeket a földből nem tudtak beszerezni, és gyakran kétségtelenül az ajtók előtt árulták azokat. Hamarosan ez a huszadik család arra vállalkozott, hogy gondoskodik a többi tizenkilenc család által a földből nyert termékek elosztásáról. Ők voltak azok is, akik a legtöbbször készpénzzel rendelkeztek, és szükség esetén ezért a többiek hasznára lehettek azzal, hogy pénzt kölcsönöztek nekik. Nagyon gyakran a boltok volt egyfajta mezőgazdasági kölcsönbankja, esetleg egy földvásárlási és -eladási iroda is. Így a huszadik család tevékenysége révén az észak-amerikai farmerek már az első pillanattól kezdve kapcsolatban álltak az óvilág pénz- és hitelrendszerével. Ezért a termelés és a csere egész folyamata a kezdetektől fogva modern vonalak mentén zajlott. A városi módszerek azonnal utat törtek maguknak még a legtávolabbi falvakba is. Ennek megfelelően elmondható, hogy az amerikai gazdasági életet kezdetől fogva átítatta a kapitalizmus. És ki volt ezért a felelős? Minden faluban a huszadik család. Hozzá kell-e tennünk, hogy ez a huszadik család mindig zsidó volt, amely csatlakozott a telepések egy csoportjához, vagy hamarosan felkereste őket a tanyáikon?

Nagy vonalakban ez az a mentális kép, amelyet az Egyesült Államok öko- nomikus fejlődéséről alkottam. A témával foglalkozó későbbi írók bőségesebb részleteket tudnak majd közölni; én magam csak néhány részletre bukkantam. Ezek azonban annyira hasonló jellegűek, hogy aligha tekinthetők elszigetelt példának. Kénytelenek vagyunk arra a következtetésre jutni, hogy ezek tipikusak. És nem csak én vagyok ezen a véleményen. Pardon kaliforniai kormányzó például 1905-ben megjegyezte: "Ő (a zsidó) több ezer virágzó közösség vezető finanszírozója volt. Vállalkozó szellemű és agresszív volt."⁴⁰ Hadd idézzek néhány illusztrációt azok közül, amelyekkel találkoztam. 1785-ben Abraham Mordcaai Alabamában telepedett le. "A Line Creek-től két mérföldre nyugatra kereskedelmi állomást létesített, kiterjedt kereskedelmet folytatott az indiánokkal, és áruját rózsaszínű gyökérre, hickoryra, dióolajra és mindenféle szőrmére cserélte."⁴¹ Hasonlóképpen Albanyban: "Már 1661-ben, amikor Albany még csak egy kis kereskedelmi állomás volt, egy Asser Levi (vagy Leevi) nevű zsidó kereskedő lett az ottani ingatlanok tulajdonosa."⁴² Chicagóban ugyanez a történet. Az első téglaházát egy zsidó, Benedict Schubert építette, aki Chicago első kereskedő szabója lett, míg egy másik zsidó, Philip Newburg elsőként vezette be a dohányüzletet.⁴³ Kentuckyban már 1816-ban hallunk egy zsidó telepésről. Amikor abban az évben az Egyesült Államok Bankja fiókot nyitott Lexingtonban, egy 1808-ban érkezett Solomon úr lett a pénztáros.⁴⁴ Marylandben,⁴⁵ Michiganban,⁴⁶ Ohio-ban⁴⁷ és Pennsylvániában⁴⁸ feljegyzések szerint a zsidó kereskedők a legkorábbi telepések között voltak, bár tevékenységükről semmit sem tudunk.

Másrészt sokat tudunk a texasi zsidókról, akik a kapitalizmus úttörői közé tartoztak. Így például Jacob de Cordova "1856-ig messze a legkiterjedtebb földkereső volt az államban". A Cordova-féle földügynökség hamarosan nemcsak Texasban, hanem New Yorkban, Philadelphiában és Baltimore-ban is híressé vált, ahol a nagy texasi földterületek tulajdonosai laktak. Morris Koppore 1863-ban ismét a Texasi Nemzeti Bank elnöke lett. Henry Castro bevándorlási ügynök volt; "1843-6 között Castro több mint 5000 bevándorlót hozott be Texasba... 27 hajón szállította őket, főként a rajnai tartományokból. A telepéseket egy évig etette, ellátta őket tehennel, mezőgazdasági eszközökkel, vetőmagokkal, gyógyszerekkel, egyszóval mindennel, amire szükségük volt."⁴⁹

Előfordult, hogy egyazon család ágai különböző államokban osztották szét magukat, és így a legsikeresebben folytathatták üzleti tevékenységüket. Talán a legjobb példa erre a Seligman család története. Nyolc testvér (a bajorországi Bayersdorfból élő David Seligman fiai) indítottak egy olyan vállalatot, amely ma már az államok minden fontos központjában rendelkezik kirendeltségekkel. Történetük Joseph Seligman 1837-es Amerikába érkezésével

kezdődött. Két másik testvér 1839-ben követte őket; a harmadik két évvel később érkezett. Mind a négyen Lancasterben kezdték meg a ruházati üzletet, majd nem sokkal később Selma városába, Ala államba költöztek. Innen három másik városban három üzletet nyitottak. 1848-ra további két testvér érkezett Németországból, és a hatan északra költöztek. 1850-ben Jesse Seligman üzletet nyitott San Franciscóban - az első téglaházat a városban. Hét évvel később a ruházati üzlethez banki üzlet is társult, és 1862-ben a Seligman Brothers háza New Yorkban, San Franciscóban, Londonban, Párizsban és Frankfurtban is megalakult. 50 A déli államokban szintén a zsidó játszotta a kereskedő szerepét a mezőgazdasági telepesek között. 51 Itt is (akárcsak Dél- és Közép-Amerikában) már elég korán megtaláljuk őt, mint hatalmas növényterületek tulajdonosát. Dél-Karolinában a "zsidó föld" valóban a "nagy ültetvények" szinonimája. 52 Dél-Karolinában Moses Lindo az indigótermesztés egyik első vállalkozójaként vált híressé.

Ezeknek a példáknak elegendőnek kell lenniük. Úgy gondoljuk, hogy inkább illusztrálják általános állításunkat, amelyet az a tény is alátámaszt, hogy a zsidó kivándorlás folyamatos volt az Egyesült Államokba a legkorábbi alapítástól kezdve. Igaz, hogy nincsenek tényleges számadatok, amelyek megmutatnák a zsidó lakosság arányát a telepesek összességéhez képest. De az a számos általános jellegű adat, amelyet találunk, eléggé bizonyossá teszi, hogy Amerikában mindig is nagyszámú zsidónak kellett lennie.

Nem szabad elfelejteni, hogy a legkorábbi években a lakosság vékonyan elszórtan és nagyon gyéren élt. Új-Amszterdammak kevesebb mint 1000 lakosa volt. 53 Mivel ez így volt, a Brazíliából érkező, ott letelepedett zsidók nagy változást hoztak, és a zsidó befolyás az egész kerületre gyakorolt hatását értékelve azt magasra kell értékelnünk. 54 Vagy vegyünk egy másik példát. Amikor Grúziában az első település létrejött, negyven zsidó volt a telepesek között. A szám jelentéktelennek tűnhet, de ha figyelembe vesszük a gyarmat csekély népességét, a zsidó befolyást erősnek kell számon tartanunk. Így volt ez Savannah-ban is, ahol 1733-ban már tizenkét zsidó család élt az akkor még apró kereskedelmi központban. 55

Az, hogy Amerika már korán a német és lengyel zsidó emigránsok célpontjává vált, közismert. Így mondják nekünk: "A 19. század második negyedében a szegényebb poseni zsidó családok között ritkán akadt olyan, amelynek ne lett volna legalább egy fia (és a legtöbb esetben a legügyesebb és nem utolsósorban vállalkozó kedvű), aki áthajózott az óceánon, hogy elmeneküljön szülőföldje szűkössége és elnyomása elől."56 Nem lepődünk meg tehát a polgárháborúban részt vevő zsidó katonák viszonylag nagy számán (7243)57, és hajlamosak vagyunk azt mondani, hogy az a becslés, amely az Egyesült Államok zsidó lakosságát a 19. század közepére 300 000-re teszi (ebből 30 000 New Yorkban élt)58, ha valamiért túlságosan is mérsékelt.

5. fejezet. A modern állam alapja

A modern gyarmati rendszer kialakulása és a modern állam létrehozása két, egymástól függő jelenség. Az egyik elképzelhetetlen a másik nélkül, és a modern kapi- talizmus kialakulása mindkettőhöz kötődik. Ezért ahhoz, hogy felfedezzük bármely történelmi tényező jelentőségét a kapitalizmus fejlődésében, meg kell tudnunk, hogy az adott tényező milyen és mekkora szerepet játszott mind a gyarmati rendszer, mind a modern állam megalapításában. Az előző fejezetben a zsidókat a gyarmati rendszerrel kapcsolatban vizsgáltuk; a jelen fejezetben ugyanezt fogjuk tenni a modern állam esetében.

Egy felületes pillantás alapján úgy tűnhet, hogy a zsidóknak, a "hontalan" népnek semmilyen irányban nem lehetett kisebb befolyása, mint a modern államok létrehozásában. Az államférfiak közül, akikre ebben az összefüggésben gondolunk, egyetlen egy sem volt zsidó - sem V. Károly, sem V. Lajos, sem Tizenegyedik Lajos, sem Richelieu, sem Mazarin, sem Colbert, sem Cromwell, sem Porosz Vilmos Frigyes, sem Nagy Frigyes. 1 Amikor azonban ezekről a modern államférfiakról és uralkodókról beszélünk, aligha tehetjük ezt anélkül, hogy ne gondolnánk kényszerűen a zsidókra: olyan lenne, mint Faust Mefisztó nélkül. A zsidó és az uralkodó karöltve lépked végig a történészek által modernnek nevezett korszakon. Számomra ez a szövetség a kapitalizmus és következésképpen a modern állam felemelkedését jelképezi. A legtöbb országban az uralkodó vállalta az üldözött zsidók védelmezőjének szerepét a birodalmi és a céhekkel szemben - mindkettő kapitalizmus előtti erő. És miért? Érdekeik és szimpátiáik egybeestek. A zsidó testesítette meg a modern kapitalizmust, és az uralkodó szövetkezett ezzel az erővel, hogy megalapozza vagy fenntartsa saját pozícióját. Amikor tehát a zsidóknak a modern államok megalapításában játszott szerepéről beszélek, nem annyira a közvetlen szervezői befolyásukra gondolok, mint inkább a közvetett együttműködésükre a folyamatban. Arra a tényre gondolok, hogy a zsidók ellátták a felemelkedő államokat a fenntartásukhoz és fejlődésükhöz szükséges anyagi eszközökkel; hogy a zsidók minden országban kétféleképpen támogatták a hadsereget, és a hadseregek voltak azok a bástyák, amelyekre az új államok támaszkodtak. Kétféleképpen: egyrészt a zsidók háború idején fegyverekkel, lőszerrel és élelemmel látták el a hadsereget; másrészt nemcsak katonai célokra, hanem az udvarok és kormányok általános szükségleteire is biztosítottak pénzt. A zsidók a 16., 17. és 18. században a legnagyobb befolyással a hadsereg tiszttartójaként rendelkeztek, a pénzemberek, akiktől a fejedelmek pénzügyi támogatást vártak. A zsidóknak ez a helyzete a legnagyobb következményekkel járt a modern állam kialakulása szempontjából. Ezt az állítást nem szükséges bővebben kifejtenünk; csak példákat hozunk fel ennek igazolására. Itt sem vállalkozhatunk arra, hogy minden lehetséges példát megemlítsünk. Csak az utat mutathatjuk meg; a későbbi kutatások feladata lesz, hogy ezt kövessék.

Bár számos olyan esetet ismerünk, amikor zsidók 1492 előtt Spanyolországban a hadsereg szerződötőinek szerepét töltötték be, nem fogok erre az időszakra hivatkozni, mert ez kívül esik jelen vizsgálódásaink keretein. Az ezt követő évszázadokra szorítkozunk, és Angliával kezdjük.

A 17. és 18. században a zsidók már hadseregtérképezőként váltak ismertté. A Commonwealth idején a leghíresebb hadsereg-szerző Antonio Fernandez Carvajal, "a nagy zsidó" volt, aki valamikor 1630 és 1635 között érkezett Londonba, és hamarosan az ország

legjelentősebb kereskedői közé tartozott. 1649-ben egyike volt annak az öt londoni kereskedőnek, akiket az államtanács megbízott a hadsereg kukoricára vonatkozó szerződésével. 2 Állítólag évente 100 000 font értékben importált ezüstöt Angliába. Az ezt követő időszakban, különösen III. Vilmos háborúiban Sir Solomon Medina ("a zsidó Medina") volt "a nagy vállalkozó", és szolgálataiért lovaggá ütötték, ő volt az első vallásos zsidó, akit ez a megtiszteltetés ért. 3

Ugyanez volt a helyzet a spanyol örökösödési háborúban is; itt is a zsidók voltak a hadsereg fő szerződő felei. 4 1716-ban a strassburgi zsidók felidéztek azokat a szolgálatokat, amelyeket XIV. Lajos seregeinek nyújtottak információkkal és ellátással. 8 Sőt, XIV. Lajos hadseregének főhadnagya egy zsidó volt, név szerint Jacob Worms; 6 és a 18. században a zsidók fokozatosan egyre nagyobb szerepet vállaltak ebben a munkában. 1727-ben a metzi zsidók hat hét alatt 2000 lovat hoztak a városba élelmezésre, és több mint 5000 lovat lovardába. 7 Maurice szászországi tábornagy, a Fontenoy győztese azt a véleményt fogalmazta meg, hogy seregeit soha nem látták el jobban ellátással, mint amikor a zsidók voltak a vállalkozók. 8 Az egyik legismertebb zsidó hadsereg- vállalkozó az utolsó két Lajos idején Cerf Beer volt, akinek honosítási okiratában fel van jegyezve, hogy "... az 1770-ben és 1771-ben Elzászban tomboló háborúban alkalmat talált arra, hogy bizonyítsa buzgalmát a mi és az állam szolgálatában." 9 A zsidó hadsereg- vállalkozók közül az egyik legismertebb volt Cerf Beer.

Hasonlóképpen a bordeaux-i Gradis-ház is nemzetközi hírnévre tett szert a 18. században. Abraham Gradis nagy raktárakat hozott létre Quebecben, hogy ellássa az ottani francia csapatok szükségleteit. 10 A forradalmi kormányzat alatt, a direktórium alatt, a napóleoni háborúban mindig zsidók voltak a szállítók. 11 Ezzel kapcsolatban jelentős egy 1795-ben Párizs utcáin kifüggesztett nyilvános felhívás. A városban éhínség volt, és a zsidókat felszólították, hogy kukoricahordással fejezzék ki hálájukat a forradalom által rájuk ruházott jogokért. "Egyedül ők - mondja a felhívás szerzője - képesek sikeresen véghezvinni ezt a vállalkozást, hála üzleti kapcsolataiknak, amelyekből polgártársaiknak teljes mértékben hasznot kell húzniuk." 12 Egy párhuzamos történet Drezdából származik. Az udvari zsidó, Jonas Meyer 1720-ban nagy mennyiségű kukoricával való ellátással mentette meg a várost az éhhaláltól. (A krónikás 40 000 bushelről tesz említést) 18.

Németország-szerte a zsidók már korán megjelentek a hadsereg-bérencek soraiban. Soroljunk fel néhányat közülük. Ott volt Isaac Meyer a 16. században, akit, amikor Albrecht bíboros 1537-ben Halberstadtba fogadta, a veszélyes időkre való tekintettel arra utasított, hogy "kolostorunkat jó fegyverekkel és páncélokkal lássa el". Ott volt Joselman von Rosheim, aki 1548-ban császári védlevelet kapott, mert mind pénzzel, mind ellátmánnyal látta el a hadsereget. 1546-ban, van egy feljegyzés csehországi zsidókról, akik nagy; kabátokat és takarókat biztosítottak a hadsereg számára. 14 A következő évszázadban (1633) egy másik cseh zsidó, név szerint Lázár, hivatalos nyilatkozatot kapott arról, hogy "személyesen vagy saját költségén értékes információkat szerzett a császári csapatok számára, és hogy ügyelt arra, hogy a hadsereg lőszerrel és ruházattal jól ellátott legyen." 15 A nagy választófejedelem is zsidókhöz fordult katonai szükségleteihez. Leimann Gompertz és Solomon Elias voltak az ágyúk, puskapor stb. beszerzői. 16 Számtalanul voltak még mások is: Julius Sámuel, Friedrich Augustus szászországi választófejedelem lovas vállalkozója; jól ismert a Model család, udvari földmérők és katonai vállalkozók az Ansbachi Hercegségben a 17. és 18. században. 17 Röviden, ahogy egy korabeli író frappánsan megfogalmazta: "minden vállalkozó zsidó, és minden zsidó vállalkozó". 18

Ausztria ebben a tekintetben nem különbözik Németországtól, Franciaországtól és Angliától. A gazdag zsidók, akik Leopold császár uralkodása idején engedélyt kaptak arra, hogy Bécsbe telepedjenek át (1670) - az Oppenheimek, Wertheimek, Mayer Herschel és a többiek - mindannyian hadsereg-összeesküvők voltak. 19 És ugyanezt találjuk az osztrák

korona alatt álló összes országban. 20 Végül meg kell említenünk a zsidó hadsereg-beszerzőket, akik az amerikai csapatokat látták el a függetlenségi és polgárháborúban. 21

A zsidók mint finanszírozók

Erről a témáról számos történész írt, és a zsidó történelemnek ezt az aspektusát illetően minden korban elég jól tájékozottak vagyunk. Ezért nem szükséges, hogy részletesen foglalkozzam ezzel a kérdéssel; néhány jól ismert tény felsorolása elegendő lesz.

Már a középkorban azt találjuk, hogy az adókat, sóbányákat és királyi birtokokat mindenütt zsidóknak adták ki; hogy zsidók voltak a királyi kincstárnokok és pénzkölcsönzők, természetesen leggyakrabban a Pireneusi-félszigeten, ahol az Almoxarife és a Rendeirosokat előszeretettel választották ki a gazdag zsidók soraiból. Mivel azonban ez az időszak itt nem tartozik ránk különösebben, nem említek neveket, hanem az olvasót a témával kapcsolatos általános irodalomra utalom. 22

A zsidóknak a fejedelmek pénzügyi tanácsadójaként kifejtett tevékenysége azonban az újkorban, az állam mai formájában való létrejöttékor vált hatalmas befolyással bíróvá. Vegyük Hollandiát, ahol - bár hivatalosan eltiltották őket attól, hogy a korona szolgálói legyenek - nagyon hamar hatalmi pozíciókat töltöttek be. Emlékezzünk Mózes Machadóra, III. Vilmos kedvencére; Delmonte, egy követszállóra (Schoonenberg urai); a gazdag Suassóra, aki 1688-ban két millió guldent kölcsönzött Vilmosnak, és másokra. 23

A hollandiai zsidó pénzügyek hatásai Hollandia határain túl is éreztették hatásukat, mivel a 17. és 18. században ez az ország volt az a rezervoár, ahonnan Európa összes rászoruló fejedelme a pénzt merítette. Az olyan férfiak, mint a Pintók, Delmonték, Bueno de Mesquita, Francis Mels és még sokan mások valóban Észak-Európa vezető pénzembereinek tekinthetők ebben az időszokban. 24

Ezután az angol pénzügyeket ebben az időben szintén nagymértékben zsidók irányították. 25 A hosszú parlament pénzszükségletei adták az első lökést a gazdag zsidók angliai letelepedésének. Már jóval Cromwell általi befogadásuk előtt gazdag kripto-zsidók, különösen Spanyolországból és Portugáliából, Amszterdamban keresztül vándoroltak oda: az 1643-as év kivételesen nagy kontingenst hozott. Gyülekezőhelyük a londoni portugál nagykövet, Antonio de Souza háza volt, aki maga is Maranno volt. Közülük kiemelkedett Antonio Fernandez Carvajal, akit már említettünk, és aki éppoly nagyszerű pénzember volt, mint amilyen nagyszerű katonai vállalkozó. Ő volt az, aki a Nemzetközösséget pénzeszközökkel látta el. A kis gyarmat a későbbi Stuartok alatt, nevezetesen II. Károly alatt tovább gyarapodott. Portugál menyasszonyának, Braganza Katalinnak a kíséretében számos pénzes zsidó volt, köztük a Da Sylva testvérek, amszterdami portugál bankárok, akiket a királynő hozományának továbbításával és kezelésével bíztak meg. 26 Velük egy időben érkeztek a Mendesek és a Da Costák Spanyolországból és Portugáliából, akik családjaikat Mendes da Costa néven egyesítették.

Körülbelül ugyanebben az időszakban kezdtek az askenázi (német) zsidók betelepülni az országba. Ezek összességében aligha hasonlíthatnak vagyoniukban szefárd (spanyol) testvéreikhez, mégis megvoltak nekik is a tőkés mágnásaik, mint például Benjamin Levy. III. Vilmos alatt számuk tovább nőtt, és az udvar és a gazdag zsidók közötti kapcsolatok tovább erősödtek. Sir Solomon Medina, akit már szintén említettünk, követte a királyt Hollandiából, mint a bankárja, és vele együtt jöttek a Suassók, egy másik plutokrata család. Anna királynő alatt Anglia egyik legkiemelkedőbb pénzembere Menasseh Lopez volt, és a déltengeri buborék kipukkadásakor a zsidók összességében az ország legnagyobb pénzügyi hatalmává váltak. Távol tartották magukat a katasztrófát megelőző vad spekulációktól, és így páratlanul megőrizték vagyoniukat. Ennek megfelelően, amikor a kormány kölcsönt adott a földadóra, a

zsidók abban a helyzetben voltak, hogy annak egynegyedét felvehették. Ebben a kritikus időszakban a legfőbb család a Gideonoké volt, akiknek képviselője, Sampson Gideon (1699-1762) a "kormány megbízható tanácsadója", Walpole barátja, az "állami hitel pillére" volt. 1745-ben, a pánik évében Sampson 1 700 000 font kölcsönt vett fel a kormány megsegítésére. Halálával befolyása Francis és Joseph Salvador cégére szállt át, akik egészen a 19. század elejéig megtartották, amikor a Rothschildok átvették a pénzügyi vezetést.

Ugyanez a helyzet Franciaországban is, és Samuel Bernard hatalmas pozíciója XIV. Lajos uralkodásának második felében és XV. Lajos uralkodásának egész ideje alatt csak egy példa a sok közül. XIV. Lajost a kertjében sétálgatva találjuk ezzel a gazdag zsidóval, "akinek egyetlen érdeme" - egy cinikus író véleménye szerint²⁷ - "az volt, hogy úgy támogatta az államot, mint a kötél az akasztott embert". Ő finanszírozta a királyt a spanyol örökösödési háborúban; segítette a lengyel trónra pályázó franciákat; a régensnek minden pénzügyben tanácsot adott. Valószínűleg nem volt túlzás, amikor de Dangeau márki egyik levelében²⁸ úgy beszélt róla, mint "a jelenlegi Európa legnagyobb bankáráról". Franciaországban is nagymértékben részt vettek a zsidók a francia Kelet-indiai Társaság újbóli megerősítésében a déltengeri buborék kipukkadása után. 29 Igazán vezető pozíciót azonban csak a 19. században szereztek a franciaországi pénzügyi körökben, és itt a Rothschildok, a Helfenek, a Fouldok, a Cerfbeerek, a Dupontsok, a Godchaux-k, a Dalembertsok, a Pereiresek és mások nevei a fontosak. Lehetséges, hogy a 17. és 18. században a már említettekén kívül még számos zsidó is tevékenykedett pénzemberként Franciaországban, de a zsidók szigorú kizárása miatt ők kriptozsidókká váltak, és így nem rendelkezünk róluk teljes körű információkkal.

Könnyebb nyomon követni a zsidó befolyást a németországi és ausztriai pénzügyekben azon az okos találmányon - az "udvari zsidó" státuszon - keresztül. Bár ezekben az országokban a törvények megtiltották, hogy zsidók letelepedjenek a határaikon, a fejedelmek és uralkodók mégis számos "kiváltságos" zsidót tartottak az udvarukban. Graetz szerint³⁰ az "udvari zsidó" státuszt a harmincéves háború alatt a német császárok vezették be. Akárhogy is legyen, kétségtelen tény, hogy a 17. és 18. században Németországban szinte minden államnak volt udvari zsidója vagy zsidói, akiknek a támogatásától függött az ország pénzügyei.

Néhány példa illusztrációként. A 17. században³¹ a császári udvarban találjuk a görzi Joseph Pinkherle-t, a gradiscai Mózes és Jacob Marburgert, a trieszti Ventura Parentét, a prágai Jacob Bassewi Batscheba Schmielest, akik közül az utóbbit Ferdinánd császár hűséges szolgálataiért von Treuenburg címmel a nemesség soraiba emelte. I. Leopold császár uralkodása idején találkozunk az Oppenheimerek tekintélyes családjával, akikről a Staatskanzler Ludewig a következőket írta. 32 Miután azt mondja, hogy a zsidók a legfontosabb események döntőbírái voltak, így folytatja: "Az 1690-es évben a zsidó Oppenheimer nemcsak Európában, hanem az egész világon ismert volt a kereskedők és bankárok körében". Nem kevésbé híres volt ugyanebben az időszakban Wolf Schlesinger, az udvar szállítója, aki Lewel Sinzheim társaságában nem egy nagy kölcsönt vett fel az állam számára. Mária Terézia igénybe vette Schlesinger és mások, nevezetesen a Wertheimerek, Amsteinek és Eskelek szolgáltatásait. Valójában több mint egy évszázadon keresztül a bécsi udvari bankárok zsidók voltak. 33 Feltehetjük gazdasági befolyásukat abból a tényből merítik, hogy amikor Frankfort-on-the-Mainban zsidóellenes zavargás tört ki, a helyi hatóságok a hitel érdekében bölcsnek tartották, hogy a császári hivatalt kérjék fel a beavatkozásra és a frankfurti zsidók védelmére, akik igen szoros kereskedelmi kapcsolatban álltak bécsi testvéreikkel. 34

Nem volt ez másként a kisebb német bíróságokon sem. "A különböző udvarok folyamatosan növekvő igényei, amelyek a luxusban egymással versengtek, szükségessé tették, hogy a kereskedelmi központokban ügyes ügynökök legyenek, mivel a kommunikáció korántsem volt egyszerű." A mecklenburgi hercegeknek ilyen ügynökei voltak Hamburgban; János

Fülöp würzburgi püspök 1700-ban Mózes Elkan által szolgáltatott Frankfortban. Ez a tevékenység új csatornákat nyitott meg a zsidók számára; a vállalkozó szellemű kereskedő, aki ékszereket szállított öngyógyászatnak, libériákat az udvari kamarás számára és finomságokat a főszakácsnak, szívesen tárgyalt kölcsönről is. 35 A nagyszámú zsidó lakossággal rendelkező Frankfortban és Hamburgban sok ilyen pénzügyi ügynök működött, akik a távol élő uralkodó hercegek számára jártak el. A már említettekén kívül megemlékezhetünk a portugál zsidó Daniel Abensurról, aki 1711-ben halt meg Hamburgban. Ő volt a lengyel király miniszteri rezidense ebben a városban, és a lengyel korona számos kölcsönrel tartozott neki. 36 Az ügynökök közül néhányan gyakran költöztek a tőlük kölcsönző udvarba, és "udvari zsidókká" váltak. Friedrich Augustusnak, aki 1694-ben lett Szászország választófejedelemé, számos ilyen embere volt: Leffmann Berentz, Hannoverből, J. Meyer, Hamburgból, Berend Lehmann, Halberstadtból (aki pénzt adott elő a lengyel király megválasztásához) és mások. 37 Hannoverben szintén a Behrendék voltak a fő udvari szállítói és a kincstár ügynökei; 38 a Modelek, a Fraenkelek és a Nathánok hasonló minőségben tevékenykedtek az Ansbachi Hercegségben. A Pfalzban találkozunk Lemte Moyses-zal és Michel May-jal, akik 1719-ben kifizették azt a 2? millió guldenes adósságot, amellyel a választó a császárnak tartozott, 39 és végül a bayreuthi Marggráfságban ott voltak a Baiersdorfok. 40

Ismertebbek talán a brandenburgi-prusi uralkodók udvari zsidói: Lippold II. Joachim alatt, Gomperz és Joost Liebmann III. Frigyes alatt, Veit I. Vilmos Frigyes alatt, valamint Efraim, Mózes, Izsák és Dániel Itzig II. Frigyes alatt. A német udvari zsidók közül a leghíresebb, a leghíresebb ember, akit az ősképeknek tekinthetünk, Suess-Oppenheimer volt, aki Károly Sándor Württembergi Károly udvarában szolgált. 41 Végül nem szabad említés nélkül hagynunk, hogy a 18. században a zsidók nem kis szerepet játszottak az Amerikai Egyesült Államok finanszírozóiként, különösen a függetlenségi háborúk idején. Haym Salomon⁴² a Minik és a Cohenek mellett állt Grúziában,⁴³ de a legjelentősebb mindannyiuk közül Robert Morris, az amerikai forradalom par excellence finanszírozója volt. 44

És most jön egy rendkívüli dolog. Míg évszázadokon át (különösen a 17. és a 18. században - a modern állam kialakulásában oly jelentős két időszakban) a zsidók személyes pénzügyi kapcsolatban álltak az uralkodókkal, addig az ezt követő évszázadban (de még a már említett két évszázad alatt is) az állami hitelrendszer fokozatosan új formát öltött. Ez a nagytőkés uralmi pozíciójából egyre inkább háttérbe szorította a nagytőkést, és lehetővé tette, hogy helyét egyre több különféle hitelező vegye át. A kölcsönök lebegtetésének modern módszerének fejlődése révén a közhitel úgyszólván "demokratizálódott", és ennek következtében az udvari zsidó feleslegessé vált. De nem utolsósorban maguk a zsidók is segítettek ennek az új hitelfelvételi rendszernek a fejlődését, és ezzel hozzájárultak saját finanszírozói monopóliumuk megszüntetéséhez. Ezzel minden korábbinál nagyobb mértékben vettek részt a mai nagy államok felépítésének munkájában.

Az állami hitelrendszer átalakulása csak egy része volt annak a sokkal nagyobb változásnak, amely a gazdasági élet egészét áthatotta, egy metamorfózisnak, amelyben a zsidók is nagy részt vállaltak. Tekintsük ezt a változást a maga teljességében.

6. fejezet. A kereskedelem túlsúlya a gazdasági életben

Köztudott, hogy a tőzsde a modern időkben egyre inkább a gazdasági tevékenységek középpontjává válik. A kapitalizmus teljesebb fejlődésével ez csak várható volt, és a folyamatnak három egyértelmű szakasza volt. Az első a hitel személyes ügyből személytelen kapcsolattá fejlődött. Ez az értékpapírokban öltött alakot és formát. Második szakasz: ezeket az értékpapírokat mozgóvá tették - azaz a piacon vásárolták és eladták. Az utolsó szakasz az ilyen értékpapírok létrehozására irányuló vállalkozások megalakulása volt. A zsidó minden szakaszban jelen volt alkotó géniuszával. Még tovább is mehetünk, és azt mondhatjuk, hogy a modern gazdasági élet ezen jellemzői kifejezetten a zsidó szellemnek köszönhetőek.

Az értékpapírok eredete

Az értékpapírok a személyes eladósodás egységesítését jelentik. 2 Ebben az értelemben akkor beszélhetünk "szabványosításról", amikor egy eredetileg személyes kapcsolat személytelenné válik; ahol korábban az emberi lények közvetlenül hatottak és reagáltak egymásra, most egy rendszer áll fenn. Egy-két példa világossá teszi jelentésünket. Ahol korábban ember végezte a munkát, ott most gép végzi. Ez a munka szabványosítása. A régi időkben egy csatát a parancsnokság alatt álló tábornok főlényes személyes kezdeményezése révén nyertek meg; manapság a győzelem annak a vezetőnek jut, aki a legügyesebben tudja felhasználni az évek során összegyűjtött tapasztalatokat, és aki a legjobban tudja alkalmazni a taktika és a stratégia bonyolult módszereit; aki a legjobb fegyverekkel rendelkezik, és aki a leghatékonyabb szervezetet alkalmazza az emberei ellátására. Ebben az esetben beszélhetünk a háború "szabványosításáról". Egy vállalkozás akkor válik szabványosítottá, amikor a cég vezetőjét, aki egyrészt az alkalmazottaival, másrészt a vásárlóival személyes kapcsolatba került, egy igazgatótanács váltja fel, amely alatt egy seregnyi tisztviselő dolgozik, akik mind egy szervezett terv szerint dolgoznak, és ennek következtében az üzlet többé-kevésbé automatikus folyamat.

A kapitalizmus növekedésének egy bizonyos szakaszában a hitel szabványosítottá vált. Ez azt jelenti, hogy míg korábban az eladósodás két egymást ismerő ember közötti megállapodás eredményeként jött létre, addig mostanra ez szisztematikusan átrendeződött, és az érintettek akár teljesen idegenek is lehettek. Az új kapcsolatot a tárgyalható eszközök fejezik ki, legyen szó váltóról, értékpapírról, bankjegyről vagy jelzáloglevélről, és ezek mindegyikének alapos elemzése ezt meggyőzően bizonyítja.

A váltóban említett három személy közül az a meghatározott személy, akinek javára az okiratot kiállították (a kedvezményezett), vagy - ha a név nincs feltüntetve - az okirat átadója lehet, hogy a másik kettő számára teljesen ismeretlen; lehet, hogy nem állt közvetlen üzleti kapcsolatban a váltót kiállító féllel (a kiállítóval), mégis ez az okirat az előbbinek az utóbbival szemben fennálló - általános és személytelen - követelését állapítja meg. 3

Az értékpapír jogot biztosít a tulajdonosnak arra, hogy részesedjen egy olyan vállalkozás tőkéjéből és nyereségéből, amellyel nincs közvetlen személyes kapcsolata. Lehet, hogy soha

nem is látta az épületet, amelyben a szóban forgó vállalkozás működik, és amikor a biztosítékát egy másik személyre ruházza át, átruházza a részvételi jogát.

Hasonlóképpen a bankjegyek esetében is. A birtokosnak követelése van a kibocsátó bankkal szemben, annak ellenére, hogy személyesen talán soha egy fillért sem helyezett el nála. Röviden, minden hiteleszköz esetében: személytelen kapcsolat jön létre egyrészt egy magánszemély vagy egy vállalat (a pénz címzettje), másrészt egy ismeretlen embercsoport (beszélünk "nyilvánosságról"), a pénz kölcsönadója között.

Milyen részt vállaltak a zsidók ennek a hitelgépezetnek a létrehozásában? Nehéz, sőt talán lehetetlen lenne dokumentumokkal alátámasztva kimutatni, hogy mekkora volt ez a rész, még akkor is, ha a legtöbb ország korai gazdaságtörténetében a zsidók helyzetéről igen részletes beszámolóval rendelkezünk. De sajnós a gazdasági fejlődésnek ezt az aspektusát, amely felbecsülhetetlen értékű lett volna a jelen probléma megoldásához, sajnálatos módon elhanyagolták. A középkor utolsó évszázadaiban a Pireneusi-félsziget pénz- és banktörténetére utalok. De még ha egy ilyen történet állna is rendelkezésünkre, a kérdésre akkor is nehéz lenne választ adni. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a gazdasági szervezet eredetét éppúgy nem lehet okleveles bizonyítékokra hivatkozva feltárni, mint a jogi intézmények eredetét. A gazdasági élet egyetlen szervezeti formája vagy tendenciája sem vezethető vissza egy adott napra vagy akár egy adott évre. Minden a növekedésről szól, és a legtöbb, amit az öko- nomikus történész tehet, hogy megmutatja, hogy egy adott időszakban ez vagy az a jellegzetesség jelen van az üzleti életben, ez vagy az a szervezet uralja az összes gazdasági tevékenységet. Még ehhez is aligha elegendőek a rendelkezésünkre álló nevelésesen hiányos források. A történésznek az adott csoport általános történetéhez kell fordulnia, amely történetileg éppen érdekli.

Vegyünk egy példát. A váltók történetét aligha lehet megírni pusztán annak a néhány középkori váltónak az említésével, amelyet a véletlen ránk hagyott. Az ilyen dokumentumok minden bizonnyal hasznosak az általános elméletek kiegészítésére vagy korrigálására. De előbb az általános elméleteket kell megfogalmaznunk. Vegyünk egy konkrét esetet. A számlát, amelyet sokáig a legrégebbi fennmaradtnak tartottak, egy zsidó, Simon Rubens rajzolta 1207-ben. Ez aligha elegendő bizonyíték arra az állításra, hogy a zsidók voltak a hiteleszköz e formájának feltalálói. 4 A közelmúltban nem zsidók által készített korábbi váltók is előkerültek, de ezek nem elég erős tanúbizonyságot tesznek arra az állításra, hogy nem a zsidók voltak a bankjegyek feltalálói. Tudjuk-e, hogy hány ezer váltó keringett Firenzében vagy Brugge-ben, és hogyan lehetünk biztosak abban, hogy a lakosság melyik rétege bocsátotta ki őket? Azt azonban tudjuk, hogy a zsidók a középkor folyamán végig pénzkereskedelemmel foglalkoztak, hogy Európa különböző részein letelepedtek, és hogy folyamatos kapcsolatot tartottak egymással. Ezekből a tényekből azt a tűrhetően biztos következtetést vonhatjuk le, hogy "a zsidók, a nemzetközi kereskedelem közvetítői, nagymértékben hasznosították és kiterjesztették a külföldi pénzváltás gépezetét, amely akkoriban hagyományosan elterjedt a mediterrán országokban". 5

Az, hogy ez az érvelési módszer nagy óvatosságot igényel, magától értetődő. Mindezek ellenére hasznos következtetésekhez vezethet. Vannak olyan esetek, mint látni fogjuk, amikor a zsidók részesevése valamilyen gazdaságpolitika vagy gépezet kiterjesztésében dokumentumokkal bizonyítható. Más esetekben - és ezek számosak - meg kell elégednünk azzal, ha bebizonyítható, hogy egy adott időben és egy adott helyen valamilyen különleges oknak kellett lennie arra, hogy a zsidók az akkori gazdasági szervezet valamelyik formáját használják.

Ezt szem előtt tartva vizsgáljuk meg a hiteleszközök egy-két típusának kialakulását.

A váltó

Nem pusztán a váltó korai története, hanem inkább a modern indosszilis váltó története az, amivel leginkább foglalkozunk. Általánosan elfogadott, hogy a váltók indossziálása már a 17. század előtt teljesen kifejlődött, és az első teljes jogi elismerése az ilyen indossziálásnak Hollandiában található (1651. január 24-i amszterdami proklamáció). 6 Nos, amint azt a későbbiekben látni fogjuk, Hollandia 17. századi pénz- és hitelrendszerének minden fejlődése többé-kevésbé zsidó befolyásnak volt köszönhető. Egyes hatóságok az indosszilis váltók eredetét Velencébe vezetik vissza, ahol az 1593. december 14-i törvény tiltotta meg őket.⁷ Elégé biztos, hogy az indosszilis váltók velencei forgalomba hozatalát először zsidók kezdték el, mivel tudjuk, hogy az adriai városban a 16. században szinte minden váltóforgalom az ő kezükben volt. A velencei keresztény kereskedők 1550-es kérvényében (amelyre már utaltunk) a zsidók váltóügyletére vonatkozó passzus a következőképpen hangzik⁸: - A velencei keresztény kereskedők 1550-es kérvényében (amelyre már utaltunk) a zsidók váltóügyletére vonatkozó passzus a következőképpen hangzik: Ugyanezt a kereskedelmet folytatjuk velük a pénzváltás terén is, mert ők folyamatosan utalják nekünk a pénzüket... készpénzben, hogy mi azt a mi tőzsdénkőn Lyonra, Flandriára és a világ más részeire váltsuk át nekik, vagy éppen, hogy selyemruhákat és más árukat vásároljunk nekik, a mi szokásos jutalékunkért, az ő kényelmüknek megfelelően. Amit a firenzei lakosokról mondunk, az érvényes a többi spanyol és portugál nemzetiségű kereskedőre is, akik Flandriában, Lyonban, Rómában, Nápolyban, Sziciliában és más országokban laknak, és akik arra vállalkoznak, hogy üzletet kössenek velünk, nemcsak a cserében, hanem abban is, hogy ide küldjék a flandriai árukat, eladják a szicíliai kukoricát és megvásárolják az egyéb árukat, hogy más országokba szállítsák őket.

Úgy tűnik, hogy a számlák jóváhagyása a 16. században a genovai vásárokon tovább fejlődött. Kérdezhetjük, kik voltak azok a "genovaiak", akikkel az egész században mindenütt találkozhattunk, de különösen a híres besanconi vásárokon, akik uralták a pénzpiacot, és akik hirtelen figyelemre méltó üzleti zsenialitást mutattak, és lendületet adtak a nemzetközi adósságok törlésének új, addig ismeretlen módszereinek elterjedéséhez? Igaz, hogy Genova ősi gazdag családjai voltak a spanyol korona és más rászoruló fejedelmek fő hitelezői. De azt képzelni, hogy a Grimaldik, a Spinolák, a Lercarák leszármazottai rendelkeztek azzal a rendkívüli kereskedelmi képességgel, amely a 16. században különleges jelleget kölcsönzött a genovaiak tevékenységének; azt gondolni, hogy a régi nemesség a besanconi vagy más vásárokon vagy másutt gubbasztott, vagy akár ügynökeiket küldte ki szüntelenül, sőt, hogy ügynökeiket küldték ki - ez számomra olyan feltételezésnek tűnik, amely aligha igazolható nagyon jó ok nélkül. Lehet-e az a magyarázat, hogy a zsidók új vért hoztak Genova hanyatló gazdasági szervezetébe? Tudjuk⁹, hogy Spanyolországból menekültek szálltak partra Genovában, hogy a telepések egy része keresztény lett, hogy a többieket befogadták Noviba, egy Genova melletti kisvárosba, és hogy a novi zsidók üzleteltek a fővárossal; tudjuk azt is, hogy az újonnan érkezettek "nagyreszt intelligens zsidó kézművesek, tőkésék, orvosok" voltak, és hogy a megérkezésük és 1550 között eltelt rövid idő alatt annyira népszerűtlenné váltak Genovában, hogy kiváltották a polgárok gyűlöletét; végül tudjuk, hogy a genovai bankárok és a spanyol városok zsidó, vagy inkább marannói bankházai között állandó kapcsolat állt fenn, e. A genovai bankárok és a genovai bankházak között állandó kapcsolat állt fenn.g., az Espinosákkal, a sevillai vezető bankárokkal. ¹⁰

Értékpapírok (részvények és részesedések)

Ha értékpapírokról akarunk beszélni azokban az esetekben, amikor egy üzleti vállalkozás tőkéje több részre oszlik, és amikor a tőkésék felelőssége korlátozott, akkor a 14. századi

genovai Maones¹¹, a Casa di San Giorgio (1407) és a 17. század jelentős kereskedelmi társaságai esetében bőséges indokunk van erre. De ha a hitel- kapcsolatrendszer egységesítésére helyezük a hangsúlyt, akkor csak a 18. században találunk példákat a részvénytársaságokra és az értékpapírokra. A korai részvénytársasági hozzájárulások ugyanis soha nem vesztették el személyes jellegüket. Az olasz pénzek át és át voltak itatva alapítóik személyiségével. A Maones esetében a személyes tényező nem kevésbé volt fontos, mint a pénzügyi; míg a genovai Szent György Banknál az érintett családtagok féltékenyen őrizték azt az elvet, hogy mindegyiküknek meg kell kapnia a neki megfelelő részt a bank munkájának irányításában. A kereskedelmi társaságokban is erős volt a személyes elem. Az angol Kelet-indiai Társaságban például csak 1650-ben lehetett részvényt átruházni idegenekre, de nekik a Társaság tagjaivá kellett válniuk.

A biztosíték minden korai esetben egyenlőtlen és változó összegű volt. A személyes kapcsolat így elég világosan megmutatkozott. Egyes társaságoknál a részvényeket egyáltalán nem lehetett átruházni, csak az összes többi tag beleegyezésével. Valójában az értékpapír csak egy tagsági igazolás volt, és a 18. században az olyan értékpapírok voltak túlsúlyban, amelyeket egy meghatározott személy nevére állítottak ki. ¹² Még ott is, ahol az egyik személyről a másikra történő átruházás szabadon volt lehetséges (mint a Holland Kelet-indiai Társaság esetében), a folyamat számtalan akadállyal és nehézséggel járt. ¹⁸

A biztonság modern formája tehát nem található meg a 18. század előtt. Ha most azt kérdezzük, hogy a zsidóknak milyen részük volt a hitel ezen formájának modern kori elterjedésében, a válasz elég nyilvánvaló. Az elmúlt százötven-kétszáz év során a zsidók nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a részvénytulajdonos és a vállalat, amelyben részt vett, közötti, korábban tisztán személyes kapcsolat egységesült. Be kell azonban ismernem, hogy nem tudok közvetlen bizonyítékokat hozni tézisem alátámasztására. Közvetett módon azonban a bizonyítékok meglehetősen meggyőzőek. A zsidók nagy spekulánsok voltak, és a spekulációnak szükségszerűen arra kell törekednie, hogy a tulajdonos által meghatározott értékpapír helyébe egy olyan értékpapírt állítson, amelynek nincs ilyen korlátozása. Egy kis elmélkedés tehát megmutatja, hogy a zsidók nem kis mértékben befolyásolhatták az értékpapírok szabványosítását. Egyes esetekben még az is kimutatható, hogy a spekuláció volt a felelős azért, hogy a különböző értékű értékpapírokról azonos értékűekre váltottak. A Holland Kelet-indiai Társaság egy ilyen eset. Eredetileg részvényei minden értékűek voltak; később csak 3000 florin értékű részvényeket bocsátottak ki. ¹⁴

Bankjegyek

A bankjegyek használatba vételének pontos időpontját illetően számos vélemény létezik. A magam részéről itt is a szabványosításra helyezem a hangsúlyt. Amikor először bocsátott ki bankár bankjegyet anélkül, hogy valamilyen konkrét betétre hivatkozott volna, egy új típusú hiteleszköz, a modern bankjegy jött létre. Már jóval korábban is léteztek bankjegyek. ¹⁵ De ezek a betétes nevét viselték, és az ő pénzére utaltak. ¹⁶ Úgy vélem, hogy a személyes bankjegy minden valószínűség szerint a 15. század eleje körül vált általános (imper- sonális) bankjeggyé Velencében. Ebből az időből vannak feljegyzett esetek, amikor a bankok írásban ígéretet tettek arra, hogy a náluk elhelyezett összegeken felül fizetnek. A velencei szenátus egy rendelete már 1421-ben büncselekménynek minősítette az ilyen okmányokkal való kereskedést. ¹⁷ Az első bankalapítási engedélyt két zsidó kapta 1400-ban, és sikerük olyan nagy volt, hogy a nemesek is siettek követni a példájukat. ¹⁸ Felmerül a kérdés, hogy ez a két zsidó tekinthető-e a modern (személytelen) bankjegy atyjának?

De talán nem egy konkrét cég vezette be az új papírpénzt. Lehet, hogy azért jött létre, hogy kielégítse valamelyik helység igényeit. Mindazonáltal, ha azt a várost tekintjük a keletkezési helyének, ahol a legkorábbi bankok a tökéletesség magas fokát érték el, akkor biztosan a

biztos oldalon állunk. Ebből a szempontból Velence csodálatosan alkalmas. Velence pedig a zsidók városa volt, és ebben az összefüggésben ez az, ami számunkra érdekes. Egy 1152-ből származó lista szerint Velencében nem kevesebb, mint 1300 zsidó élt. 19 A 16. században számukat 6000-re becsülték; és a zsidó gyárosok 4000 keresztény munkást foglalkoztattak. 20 Ezeknek a számadatoknak ugyan nincs tudományos értékük, de azt mutatják, hogy a zsidók elég nagy számban lehettek Velencében. Más forrásokból ismerjük néhány tevékenységüket. Így találunk zsidókat a vezető bankárok között - az egyik legbefolyásosabb család a Lipmanok voltak; és 1550-ben, ahogy már említettük, a velencei keresztény kereskedők kijelentették, hogy akár ki is vándorolhatnak, ha megtiltják nekik a Marannókkal való kereskedelmet.

Lehetséges, hogy a Marannók még Spanyolországban alapították meg a banki tevékenységet. Erről azonban nincs kielégítő információ, bár számos író foglalkozott már a témával. 21 Nagy a valószínűsége annak, hogy az ellenük hozott intézkedések idején (16. század) a zsidók voltak a Pireneusi-félsziget vezető bankárai. Ha ez így van, nem jogos-e a feltételezés, hogy a zsidók korábban is foglalkoztak banki tevékenységgel?

A zsidók emellett mindenütt, ahol a 17. században bankokat alapítottak, kiemelkedő és aktív szerepet játszottak. Részt vettek a korszak három nagy bankjának - az Amszterdami Banknak, a Bank of Englandnek és a Hamburgi Banknak - a megalapításában. Mivel azonban ezek egyike sem tisztán kereskedelmi okoknak köszönheti eredetét, nem fogom hangsúlyozni a zsidókkal kapcsolatos jelentőségüket. A tények mindazonáltal érdekesek, és ezért kijelentem, hogy a zsidók által az Amszterdami Bank alapításakor szerzett tapasztalatok jó szolgálatot tettek nekik, amikor 1619-ben létrejött a Hamburgi Bank. Nem kevesebb, mint negyven zsidó család vett részt az új vállalatban. Ami a Bank of Englandet illeti, a bank történetével foglalkozó legújabb szaktekintélyek²² egyetértenek abban, hogy a bank létrehozásának javaslata hol- landi zsidó bevándorlóktól származik.

Államadóssági kötvények

A legkorábbi, állami kölcsönökre kibocsátott kötvények címzettje egy-egy egyéni hitelező volt, és csak jóval később változtatták meg jellegüket, és váltak "általános" eszközökké. Ausztriában, hogy csak egy példát említsünk, csak az 1761-es adósság megkötése után kezdték el a kötvényeket olyan szelvényekkel ellátni, amelyek kamatra való jogosultságot biztosítottak a tulajdonosnak. 24 Ezt megelőzően a kötvény magánjogi jellegű volt; a korona vagy a kincstár volt az adós valamilyen konkrét hitelezőnek. 25

Nehéz megbecsülni, hogy a zsidók milyen mértékben voltak felelősek az állami hitelek "egységesítéséért". Annyi bizonyos, hogy III. Will- iam tanácsadói zsidók voltak; hogy az állami hitelfelvétel a német államokban holland mintára indult meg, valószínűleg a holland zsidók befolyása révén, akik, mint már láttuk, a német és osztrák országok legfőbb pénzemberei voltak. Általánosságban elmondható, hogy a 18. században a holland zsidók voltak a legszorosabban érintettek az európai pénzügyekben. 26

Ami a magánhitelek-kötvényeket vagy jelzálogleveleket illeti, nagyon keveset tudunk az itteni zsidók történetéről, és szinte lehetetlen kiszámítani a közvetlen befolyásukat. De közvetve minden valószínűség szerint a zsidók voltak a hiteleszközök e fajtájának, különösen a jelzálogleveleknek az eredetijei. Tudomásunk van arról, hogy a holland bankárok a 18. század közepétől kezdve a gyarmati telepéseknek pénzt nyújtottak az ültetvényeik biztosítékaként. Az ilyen jelzálogleveleket a tőzsdén vásárolták és adták el, akárcsak az államadóssági kötvényeket. Az ezekkel kereskedő bankárokat "correspondentie"-nek vagy "Directeurs van de negotiatie"-nek, magukat az eszközöket pedig "obligatie"-nek nevezték. Az 1770-es évekbeli összeomlás előtt nem kevesebb, mint 100 000 000 gulden értékű okirat volt forgalomban. 27

Be kell vallanom, hogy sehol nem találtam említést arról, hogy zsidó bankárok részt vettek volna ezekben a spekulációkban. Mégis, még a 18. századi holland pénzpiac legfelületesebb ismerete is aligha hagyhat kétséget afelől, hogy a zsidóknak nagymértékben részt kellett venniük ebben az üzletben. Jól ismert tény (remélem, ezt be is mutatom), hogy azokban az időkben Hollandiában minden, ami pénzkölcsönzéssel, de különösen részvényekkel és spekulációval kapcsolatos, jellegzetesen zsidó volt. Ebben a következtetésben megerősít bennünket az a tudat, hogy a jelzálogbank-ügyletek nagy részét a surinami gyarmattal bonyolították le. A már említett 100.000.000 gulden értékű jelzáloglevélből 60.000.000.000 gulden értékű Surinamból származott. Surinam, mint fentebb említettük, a zsidó gyarmat volt a legkiválóbb. Az a lehetőség, hogy a Surinam és az anyaország közötti hitelkapcsolatot abban az időben nem zsidó házak tartották fenn, szinte kizárt.

Ennyit a "forrásokról" a modern hiteleszközök kifejlesztésében való zsidó részvétellel kapcsolatban. Az összegzés nem sok; a későbbi kutatások feladata, hogy kiegészítsék és kiegészítsék a részleteket. Mégis úgy vélem, hogy a bizonyítékok elegendőek ahhoz az általános következtetéshez, hogy a modern hitelek kialakításában a zsidók nem elhanyagolható mértékben vettek részt. Ez a benyomás csak elmélyül, ha egy pillanatra elgondolkodunk azon, hogy milyen eszközökkel hozták létre vagy legalábbis könnyítették meg a szabványosítást. A hiteleszközök jogi formájára gondolok, amely minden valószínűség szerint zsidó eredetű volt.

A hiteleszközök eredetét illetően nincs teljes egyetértés a hatóságok között a jogi dokumentumok történetét illetően. 28 Véleményem szerint azonban az a felvetés, miszerint modern formájukat zsidó hatásnak köszönhetik, sok mindent el lehet mondani. Ne feledjük, hogy az ilyen okmányok először a kereskedők körében kerültek használatba, akiknek soraiban a zsidó elem nem volt elhanyagolható. Az általánossá vált formát a zsidók ismerték el a bírósági határozatokban, és végül a törvényes joganyagba is bekerült, először feltehetően Hollandiában.

A kérdés csak az. Lehetséges-e a rabbinikus törvényekből modern hitelezési utasításokat levezetni? Azt hiszem, igen. Először is, a Biblia és a Talmud egyaránt ismeri a hiteleszközöket. A bibliai szakasz Tóbit könyvében található, iv. 20; v. 1, 2, 3; ix. 1, 5. A Talmud legismertebb passzusa a következő (Baba Bathra, 172): "R. Huna bíróságán egyszer egy ilyen okiratot mutattak be: T, A.B., C.D. fia, kölcsönvett tőled egy pénzüsszeget'. R. Huna úgy döntött, hogy a 'tőled' azt jelentheti, hogy 'az exilarchától vagy akár magától a királytól!'"

Másodszor, a későbbi zsidó jogban, valamint a zsidó kereskedelmi gyakorlatban a hiteleszköz meglehetősen gyakori. Ami a gyakorlatot illeti, különösebb bizonyítás aligha szükséges; ami pedig az elméletet illeti, hadd említsek meg néhány rabbit, aki foglalkozott a problémával. 29

Az első a jelentőségét tekintve Rabbenu Asher (1250-1327) volt, aki Responsa-jában (Ixviii. 6, 8) beszél a forgalomképes eszközökről. "Ha A pénzt küld B-nek és C-nek, és a váltójában feljegyzi: 'B és C a bemutatóra fizetendő', a fizetést ennek megfelelően kell teljesíteni". Így R. Joseph Caro is Choshen Mishpat című művében: "Ha bármely váltóban nincs név feltüntetve, hanem az utasítás az, hogy 'fizessen a bemutónak', akkor aki a váltót bemutatja, az kapja meg a fizetést" (lxi. 10; vö. még l.; lxi. 4, 10; lxxi. 23). R. Shabbatai Cohen a Shach című művében. (l. 7; lxxi. 54) ugyanezen a véleményen van.

Harmadszor, nagyon valószínű, hogy a zsidók az üzleti élet során, a rabbinikus törvényektől függetlenül kifejlesztettek egy olyan hiteleszköz formát, amely meglehetősen személytelen és általános megfogalmazású volt. Utalok a Mamre (Mamram, Momran). 30 Azt állítják, hogy ez az okmány először a lengyel zsidóknál jelent meg a 16. században, vagy még korábban. Formája kötött volt, de helyet hagytak a kezes nevének, néhányszor a szóban forgó összegnek is. Kétségtelen, hogy az ilyen dokumentumok három évszázadon keresztül voltak

forgalomban, és nagyon népszerűek voltak, még a keresztények és a zsidók között is. Bizonyítékként való értékük abban áll, hogy már rendelkeztek a modern okiratok minden jellemzőjével: (1) a birtokos az okiratot jóváhagyással hozta forgalomba; (2) nincs szó az adós és a hitelező személyes kapcsolatáról; (3) az adós nem követelheti az utalványozás vagy az átutalás igazolását; (4) ha az adós a tartozását a Mamre-levél bemutatása nélkül fizeti meg, mert az okiratot elvesztette, vagy ellopták, úgy tekintik, hogy valójában nem tagadta meg a kötelezettségét; és végül (5) az okirat érvénytelenítése majdnem ugyanúgy történik, mint manapság - ha az okirat elveszett vagy ellopták, az okirat birtokosa értesíti az adóst; a nyilvános értesítést a zsinagógában négy hétre kifüggesztett nyilatkozattal adják meg, amelyben az okirat birtokosát felszólítják, hogy jelentkezzen; a négy hét leteltével, ha semmi sem történik, a hitelező követeli az adós fizetését.

Negyedszer, úgy tűnik, hogy a zsidó hatások erőteljesen hatottak a jogi gyakorlat számos fontos pontjának kialakulásában. Hadd említsek néhányat.

(1) A 16. században Európa különböző részein olyan hitelpapírok voltak forgalomban, amelyeken a nevek kitöltésére szolgáló üres lapok voltak. Mi volt az eredetük? Nem lehetséges-e, hogy zsidó kereskedelmi körökből származtak, a Mamre mintájára? Hollandiában³¹, Franciaországban³² és Olaszországban találkozunk velük. ³³ Hollandiában a 16. század eleje felé jelentek meg az antwerpeni vásárokon, éppen akkor, amikor a zsidók kezdtek kiemelkedő szerepet vállalni bennük. Egy 1536-os rendelet kifejezetten kimondja, hogy "az antwerpeni vásárokon az árukért való fizetés váltókkal történt, amelyeket külön engedély nélkül át lehetett adni harmadik személyeknek". A megfogalmazásból úgy tűnik, hogy az árukért való fizetésre szolgáló váltók elfogadásának gyakorlata új keletű volt. Milyen okmányok voltak ezek a váltók? Lehet, hogy keresztény Mamremek voltak? Még zsidóbbak voltak az egy évszázaddal később Itáliában divatos okmányok. Az első ismert "nyílt" bankjegyre gondolok, amelyet a Giudetti zsidó váltókereskedők bocsátottak ki Milánóban. A váltó 500 scudi volt, amelyet Baptista Germanus Jánoson keresztül a következő piaci napon Noviban Marcus Studendolus velencei személyes megbízásából, a kapott érték ellenében kellett kifizetni. Studendolus a váltót a bolognai de Zagnoni testvéreknek küldte el "aláírásával, a végén elegendő üres helyet hagyva az összeg kitöltésére, valamint annak a személynek a nevét, akinek javára a de Zagnoniak a kifizetést kívánják teljesíteni". Az eset feljegyzője megjegyzi³⁴, hogy "az olasz pénzügyi forgalom aligha gondolhatott volna ilyen jellegű könnyítésre, ha nem lett volna valahol egy utánozandó modell. Ilyen mintát találunk Franciaországban, ahol a 17. századtól kezdve a bemutatóra szóló kötvények általános forgalomban voltak". Azonnal felmerül a kérdés, hogyan keletkezett ez a dokumentum Franciaországban. Vajon a hollandiai példa magyarázza? Még Olaszországban is lehet, hogy Maranno hatása - Studendolo(?) Velencében, Giudetti Milánóban!

(2) Nagyon nagy jelentőséggel bír a modern hitelezés fejlődésében az 1582. évi antwerpeni szokás, amelyben először ismerik el, hogy a váltóbirtokosnak joga van a bíróság előtt perelni. ³⁵ Ez a felfogás gyorsan elterjedt Antwerpenből Hollandiában - valójában olyan gyorsan, mint ahogy a Belgiumból menekült zsidók letelepedtek a hollandok között. ³⁶

(3) Németországban az első állam, amely hiteleszközöket vezetett be, Szászország volt. Az 1747-es évben egy Bischoffeld nevű kalandor javasolta a pénzügyminiszternek az állami kölcsön tervét, és úgy tűnik, hogy Bischoffeld akkoriban holland zsidókkal állt kapcsolatban. ³⁷ Továbbá egy 1757. szeptember 20-i rendelet megtiltotta a holland zsidóknak, hogy szász állami részvényekkel spekuláljanak. Mindez zsidó befolyásra utal - egyrészt a holland zsidók, másrészt a lengyel zsidók részéről, a szász és a lengyel királyi házak kapcsolatának köszönhetően. Ez a befolyás olyan nagy volt, hogy az egyik hatóság arra a határozott következtetésre jut, hogy a Mamre lett a hiteleszközök mintája. ³⁸

(4) Azoknak az eszközöknek a közé kell sorolnunk a tengeri biztosítási kötvényeket, amelyekben a tulajdonos neve szerepel. Feljegyezték, hogy az alexandriai zsidó kereskedők

használták először az "o qual si voglia altera persona", "et qwsvis alia persona" és a "sive quamlibet aliam personam" ("vagy bármely más személyre, akire kívánják") formulákat. 39

Miért fogadták el ezt a jogi formát az alexandriai zsidó kereskedők? A válasz erre a kérdésre a legsúlyosabb, annál is inkább, mivel úgy vélem, hogy az okok, amelyeket keresünk, a zsidó életkörülményekben rejtettek.

(5) Ez elvezet az ötödik megfontoláshoz. A zsidók érdeke nagyon nagymértékben - sőt, bizonyos tekintetben egyedül a zsidók érdeke - volt, hogy a hiteleszközöknek megfelelő jogi formája legyen. Mi készítette ugyanis az alexandriai zsidó kereskedőket arra, hogy a kötvényeiket bemutatóra állítsák ki? Az áruk sorsa miatti aggodalom. A zsidó hajókat a keresztény kalózok és Ő Katolikus Felségének flottái fenyegették, akik a zsidók és a törökök áruját jogos zsákmánynak tekintették. Ezért az alexandriai zsidó kereskedők valamilyen fiktív keresztény nevet - Pál vagy Scipio, vagy amit akartok - írtak a kötvényeikbe, és amikor az áruk megérkeztek, a kötvényeikben szereplő "viselő" formula alapján átvették azokat.

Milyen gyakran ugyanaz az ok mozgatta a zsidókat a középkorban! Milyen gyakran törekedtek arra, hogy valamilyen eszközzel elrejtésük, hogy ők a távolról küldött pénz vagy áru címzettjei. Mi sem természetesebb, mint hogy üdvözlöjék azt a jogi formát, amely "a birtokosnak" jogot adott arra, hogy azt követelje, amire az általa birtokolt dokumentum feljogosította. Ez a formula lehetővé tette, hogy a vagyonok eltűnjenek, ha a zsidók valamelyik településen az üldözés viharán mentek keresztül. Lehetővé tette a zsidók számára, hogy pénzüket bárhol elhelyezzék, ahol csak akarták, és ha az bármikor veszélybe került, akkor azt egy fiktív személy közvetítésével elvihették, vagy átruházhatták jogaikat oly módon, hogy korábbi tulajdonuknak nyoma se maradjon. 40 Megmagyarázhatatlannak tűnhet, hogy míg a középkor folyamán a zsidókat nagyon rövid időközönként megfosztották "mindenüktől", addig nagyon gyorsan sikerült újra meggazdagodniuk. De javaslatunk fényében szemlélve ez a probléma könnyen megmagyarázható. Tény, hogy a zsidókat sohasem fosztották meg "mindenüktől"; vagyonuk jó részét egy fiktív tulajdonosra ruházták át, valahányszor a királyok túlságosan megszorogatták őket. Később, amikor a zsidók elkezdtek az értékpapírokkal és az árukkal spekulálni (amint azt a későbbiekben látni fogjuk), várható volt, hogy kiterjesztik a kötvények ezen formájának használatát, különösen az értékpapírok esetében. 41 Nyilvánvaló, hogy ha egy nagy kölcsönt nagyszámú, viszonylag kis befizető jegyez le, a bemutatóra szóló kötvények kínálnak különböző típusú létesítmények. 42

Egy-egy rabbi megjegyzése itt-ott ezt a következtetést egyértelműen bizonyítja. R. Shabbatai Cohen kommentárjainak egyik passzusa kifejezetten jellemző. "Egy kötvény vásárlója - mondja - követelhet kártérítést az adóssal szemben, ha az adósságot nyugta nélkül fizeti ki, azzal az indokkal, hogy mivel az ügylet nem nyilvános, ez a gyakorlat káros az ilyen eszközökkel való üzletkötésre. Igaz, hogy Rabbenu Asher és iskolája nem fejtett ki véleményt a mindenféle Shetarot (utasítások) tekintetében, amelyeket a rabbik a kom- merszféra kiterjesztése érdekében vezettek be. Ennek az az oka, hogy az ilyen eszközökkel való ügyletek nem voltak túl kényelmesek, az átruházás nehézségei miatt. A hatóságok azonban csak a személyes kötvényekre gondoltak. A bemutatóra szóló kötvények esetében, amelyek forgalma a jelen korban (azaz a 17. században) messze nagyobb, mint az áruké, a rabbik által a kereskedelem kiterjesztése érdekében megállapított összes rendeletet be kell tartani."

(6) Itt ismét egy létfontosságú kérdést érintünk. Úgy vélem, hogy ha megvizsgálánk a teljes zsidó jogot a bemutatóra szóló kötvényekre és hasonló okiratokra vonatkozóan, azt találnánk - és ez a hatodik pontom -, hogy az ilyen okiratok természetesen a zsidó jog legbensőbb szelleméből erednek, ahogyan a német és a római jog szellemétől is idegenek. Közismert tény, hogy a kifejezetten római felfogás szeint az adósság szigorúan személyes jellegű volt. 43 Az obligatio bizonyos személyek közötti kötelék volt. Ezért a hitelező nem ruházhatta át követelését másra, csak rendkívül nehéz feltételek mellett. Igaz, a későbbi római

jogban a delegálás és az átruházás elméletét némileg szabadabban értelmezték, de a dolog gyökere, a személyes kapcsolat változatlan maradt.

A német jogban a szerződés ugyanilyen módon személyes volt, sőt, bizonyos mértékig még inkább az volt, mint a római jogban. A német alapelvek e tekintetben elég világosak voltak. Az adós csak annak az eredeti hitelezőnek volt köteles fizetni, akinek a szavát adta. Semmiképpen sem lehetett átruházni a követelést - ahogyan az az angol jogban 1873-ig történt. A követelések átruházása csak akkor vált divatosná, amikor a római jog erős befolyást szerzett Németországban. Ennek formája a "bemutatóra szóló kötvények" voltak - a személytelen hitelkapcsolat megtestesítői.

El kell ismerni, hogy az összes "bemutatóra szóló" okirat alapjául szolgáló jogi elképzelés - miszerint az okirat minden egyes egymást követő birtokos számára érvényes követelést képvisel - sem az ókorban, sem a középkorban nem volt teljesen kidolgozott. 44 De ez a beismerés csak akkor érvényes, ha a zsidó jogot figyelmen kívül hagyjuk. A zsidó jog minden bizonnyal ismerte az imper-sonális hitelviszonyt. 45 Az alapelve az, hogy a kötelezettségek lehetnek meg nem nevezett felek felé, hogy lehet üzletet kötni a Mindenki úrral. Vizsgáljuk meg ezt az elvet egy kicsit közelebbről. A zsidó jogban nincs a kötelezettségre kifejezés: csak tartozást ("Chov") és követelést ("Tvía") ismer. Mindkettőt a másiktól különbözőnek tekintették. Hogy a követelés és az ígélet szükségszerűen valamilyen kézzelfogható tárgyhoz kötődött, azt a megszerzés szimbolikus aktusa bizonyítja. Következésképpen nem lehetett jogi akadálya a követelések átruházásának vagy az ügynökökön keresztül történő szerződéskötésnek. Nem volt tehát szükség arra, hogy meghatározzák azt a személyt, akivel szemben követelés állt fenn, a szóban forgó személy bizonyos kom-modalitások megszerzésével vált ismertté. A valóságban a követelések dolgokkal szemben álltak fenn, nem pedig személyekkel szemben. Csak a személyes kapcsolat fenntartása érdekében tették felelőssé a dolgok birtokosát. Innen ered az a felfogás, hogy ahogyan egy követelés vonatkozhat valamilyen meghatározott személyre, úgy vonatkozhat az emberiség egészére is. Ezért a kötelezettségek átruházása pusztán az iratok átadása révén.

Ez tűnik ki az Auerbach által képviselt nézetből. A zsidó jog e tekintetben absztraktabb, mint a római vagy a német jog. A zsidó jog el tud képzelni egy személytelen, "szabványosított" jogi viszonyt. Nem túlzás azt feltételezni, hogy egy olyan hiteleszköz, mint a modern bemutatóra szóló kötvény, egy olyan jogrendszerből nőtt ki, mint a zsidó. Ennek megfelelően az összes külső okot, amelyet a hipotézisem mellett felhoztam, egy úgynevezett "belső" ok is alátámasztja. És mi ez a hipotézis? Hogy az olyan eszközök, mint a modern bemutatóra szóló kötvények, elsősorban zsidó hatásoknak köszönhetik eredetüket.

Értékpapírok vásárlása és értékesítése. A tőzsdézést szabályozó jogi kódex fejlődése

A modern értékpapírokban látjuk gazdasági életünk kereskedelmi aspektusának legegyértelműbb kifejeződését. Az értékpapírokat arra szánják, hogy forgalomba kerüljenek, és nem töltötték be valódi céljukat, ha nem vásárolták és nem adták el őket. Természetesen lehet azt állítani, hogy sok értékpapír békésen pihen a széfben, és jövedelmet biztosít a tulajdonosának, aki számára az értékpapír inkább eszköz a cél eléréséhez, mint kereskedelmi célú áru. Az ellenvetésnek sok igazságtartalma van. Az olyan értékpapír, amely nem forog forgalomban, valójában nem is értékpapír; egy váltó ugyanolyan jól helyettesítheti azt. Az értékpapír jellemzője, hogy könnyen megvásárolható és eladható.

Ha pedig az értékpapír valódi létjogosultsága a kézből kézbe való könnyű átjárás, akkor minden olyan dolog számít, ami megkönnyíti ezt a mozgást, és ezért a megfelelő jogi kódex a

legfontosabb. De mikor megfelelő? Amikor lehetővé teszi a két ember, vagy egy ember és egy áru közötti kapcsolat gyors változását.

Egy olyan társadalomban, ahol minden árucikk általában egy és ugyanazon személy tulajdonában marad, a jog mindent elkövet, hogy a személyek és a dolgok közötti kapcsolatot rögzítse. Másrészt, ha egy embercsoport léte az áruk folyamatos megszerzésétől függ, a jogrendszere biztosítani fogja az érintkezést és a cserét. A modern időkben a nagymértékben megszervezett interkommunikációs rendszerünk, és különösen az értékpapírokkal és mindenféle hiteleszközökkel való kereskedés megkönnyítette a régi jogviszonyok megszűnését és újak létrejöttét. Ez azonban ellentétes a római és a német jog szellemével, amelyek mindkettő akadályokat gördítettek az áruk cseréjének útjába. E rendszerek szerint ugyanis bárki, akit nem szigorúan a törvénynek megfelelően fosztottak meg egy birtoktól, mindenféle kártérítés nélkül visszakövetelheti azt a jelenlegi tulajdonostól, még akkor is, ha annak jóhiszeműsége bizonyított. A modern jogban viszont a birtok visszaadása csak akkor történhet meg, ha a jogosult kifizeti a jelenlegi tulajdonosnak az érte adott árat - nem is beszélve arról a lehetőségről, hogy az eredeti tulajdonosnak semmilyen követelése nincs a jelenlegi birtokossal szemben. Ha ez így van, honnan került be a modern jogba ez a régebbi rendszerektől annyira idegen elv? A válasz az, hogy minden valószínűség szerint a zsidó jogi kódexből származik, amelyben a cserét előnyben részesítették a csere és az átváltás között.

Már a Talmudban látjuk, hogy bármely tárgy jelenlegi tulajdonosa védelmet élvez az előző tulajdonosokkal szemben. "Ha valaki - olvassuk a Misnában (Baba Káma, 114b és 115a) -, miután kiderült, hogy betörés történt a házába, könyveit és használati tárgyait más birtokában találja, ez a másiknak eskü alatt kell nyilatkoznia, hogy mennyit fizetett a javakért, és az összeg átvételekor visszaadja azokat az eredeti tulajdonosnak. Ha azonban nem történt betörés, akkor nincs szükség erre az eljárásra, mert akkor feltételezhető, hogy a tulajdonos eladta az árut egy másik személynek, és a jelenlegi tulajdonos vásárolta meg." A jelenlegi tulajdonos tehát minden esetben kártérítést kap, és bizonyos adott körülmények között minden további nélkül megtartja a tárgyakat. A "Gamara", igaz, némileg ingadozik a szakasz tárgyalásában, de általában ugyanarra a következtetésre jut. A jelenlegi tulajdonosnak "piaci védelmet" kell kapnia, az előző tulajdonosnak pedig meg kell fizetnie neki az általa adott árat.

A Talmud tehát barátságosan viszonyul a cseréhez, és a zsidók ezt az egész középkorban átvették. De ennél is több

- és ez a fontos pont - elég korán sikerült elérniük, hogy a keresztény bíróságok elismerjék ezt az elvet olyan esetekben, amikor zsidókról volt szó. Évszázadokon át létezett egy külön jogszabály, amely a zsidók ingóságszerzését szabályozta; ez először a IV. Henrik király által a speyeri zsidóknak 1090-ben kiadott "kiváltságokban" kapott hivatalos elismerést. "Ha egy ellopott árucikket - olvashatjuk benne - egy zsidó birtokában találunk, aki azt állítja, hogy ő vette, esküdjön meg a törvénye szerint, hogy mennyit fizetett érte, és ha az eredeti tulajdonos kifizeti neki az árat, a zsidó visszaadhatja neki az árut." A zsidónak a zsidónak a zsidónak az árut vissza kell adnia. Nemcsak Németországban, hanem más országokban is⁴⁶ (Franciaországban al- kész a 12. század közepe táján) találkozhatunk ezzel a zsidókra vonatkozó különleges rendelettel. 47

A tőzsde

De mindent összevetve, a legfontosabb dolog a hiteleszközök megfelelő piacának létrehozása volt. A Tőzsde megfelelt a célnak. És ahogyan az ott vásárolt és eladott árucikkek a követelések tárgyi megtestesülései voltak, úgy a kereskedés is megszabadult személyes jellegétől. Valójában ez a Tőzsde egyik jellemzője, amely megkülönbözteti más piacoktól. Már nem a személyes tapasztalaton alapuló bizalom, amelyet egy kereskedő a kereskedőtársai

megbecsülésében élvez, áll az üzleti tevékenységek háttérében, hanem a hitel általános, absztrakt értékelése, a ditto di Borsa. Az árakat már nem két vagy több kereskedőnek a tranzakcióikról folytatott megbeszélése, hanem egy mechanikus folyamat alakítja ki, amely ezer és egy egység átlagát jelenti. 48

Ami a tőzsde történetét illeti (a fogalom legtágabb értelmezésében), az két időszakra osztható: (1) a 16. századi kezdetektől a 18. század végéig, a növekedés és fejlődés korszakáig, és (2) a 19. századtól napjainkig, amikor a tőzsde uralja az összes gazdasági tevékenységet.

Ma már általánosan elfogadott, hogy a tőzsdei kereskedés eredete valószínűleg a váltóügynökök társulásával kezdődött. 49 Azok a központok, ahol a 16. és 17. században először alakultak ki a híres tőzsdék, már korábban is ismertek voltak a váltók élénk kereskedelméről.

Számunkra az a fontos, hogy amikor a tőzsdék létrejöttek, a zsidók szinte teljesen monopolizálták a bankjegyekereskedelmet. Sőt, sok városban ezt az üzletet zsidó specialitásnak tekintették. Hogy ez Velencében így volt, azt már láttuk. 50 Amszterdamba is igaz volt, bár hozzá kell tennünk, hogy a zsidók e minőségében való első említése csak a 17. század végén történt. 51 Ennek ellenére azonban azt hiszem, nyugodtan feltételezhetjük, hogy ezt megelőzően is befolyásos váltóügynökök voltak.

Frankfurt-on-the-Mainban ugyanezt a történetet halljuk. Már a 16. században egy kortárs "52 azt mondja a rajongókhöz érkező zsidókról, hogy jelenlétük "aligha volt díszes, de bizonyára nagyon hasznos, különösen a számla-diszkontálásban". Ismét 1685-ben a frankfurti krisztusi kereskedők arról panaszkodtak, hogy a zsidók magukhoz ragadták a számlakiváltás teljes üzletágát. 53 Végül Gliickel von Hamein emlékirataiban azt állítja, hogy családjának barátai váltókkal kereskedtek, "ahogy az a zsidóknál szokás volt" 34. Ami Hamburgot illeti, a zsidók minden bizonnyal itt vezették be a számlaüzletet, a brókerságot. Száz évvel az esemény után (1733) a Szenátus levéltárában egy dokumentumban az a vélemény fogalmazódott meg, hogy "a zsidók szinte urai voltak a váltóügyleteknek, és a mi népünket egészen legyőzték ebben." 55 És még a 18. század végén is a zsidók voltak szinte az egyetlen váltóvásárlók Hamburgban. Más német városok közül feljegyezték, hogy Furthban (a 18. században) a váltókereskedelem szinte teljes egészében zsidó kézben volt. 56

A bécsi helyzet sem volt más. Az osztrák főváros, mint ismeretes, a 18. század végére tőzsdei központként is figyelemre méltóvá vált, és Ludewig államkancellár a zsidók I. Leopold alatti tevékenységéről megjegyzi, hogy "elsősorban Bécsben a zsidók befolyása és hitele révén gyakran a legnagyobb jelentőségű üzleteket bonyolítják le. Különösen a piacon elsőrendű fontosságú cserék és tárgyalások".

Így Bordeaux-ban, ahol azt mondják 57, hogy "a fő üzleti tevékenység a bankjegyek vásárlása és az arany és ezüst bevezetése a birodalomba". Még olyan messze északról is, mint Stockholm, ugyanez a történet jut el hozzánk. 58 Ott is a zsidók uralták a 19. század elején (1815) a váltóügyletek piacát. A zsidóknak, mint a korszak legfőbb váltóügynökeinek, bizonyára sok közük volt a tőzsde létrehozásához. De ennél többről van szó. Ők adták a Tőzsde és a tőzsdei kereskedés sajátos jellegzetességeit, mivel ők lettek a "határidős spekuláció kezdeményezői". és általában a spekulációról.

Azt, hogy mikor kezdődött a részvényspekuláció, még nehéz meghatározni. Egyesek szerint 59 az itáliai városok már a 15. században példát szolgáltatottak erre a fajta kereskedésre. 60 Ezt azonban véleményem szerint még nem sikerült meggyőzően bizonyítani. 61

Nem a 15. századi Itáliában, hanem a 17. századi Amszterdamban kell a modern spekuláció kezdeteit helyesebben elhelyezni. Szinte bizonyos, hogy a holland Kelet-indiai Társaság részvényei hívták életre a tőzsdei ügyleteket. Az akkor hirtelen forgalomba hozott, azonos értékű részvények nagy száma, a korszak erős spekulációs kedve, a Társaság iránt az alapításától kezdve tanúsított nagy érdeklődés, a tevékenységéből származó változó

profitráták - mindezek bizonyára lendületet adtak a részvény- és részvénykereskedelemnek az amszterdami tőzsdén⁶², amely akkor már igen fejlett intézmény volt. Mindössze nyolc év alatt a részvénykereskedelem annyira általánossá és vakmerővé vált, hogy a hatóságok rossznak tekintették, és megpróbálták megszüntetni. A kormány 26-án kiadott közleménye szerint 1610 februárjában megtiltotta a kereskedőknek, hogy több részvényt adjanak el, mint amennyit ténylegesen birtokolnak. Hasonló tilalmakat adtak ki 1621-ben, 1623-ban, 1677-ben, 1700-ban és így tovább, de mindegyik ugyanúgy eredménytelenül.

Kik voltak a spekulánsok? A válasz az, hogy vallástól függetlenül mindazok, akiknek elegendő pénzüik volt ahhoz, hogy részt vehessenek benne. Mindazonáltal nem lesz túl merész az a feltételezés, hogy a zsidók másoknál kiemelkedőbbek voltak ebben a tevékenységben. Hozzájárulásuk a tőzsdei üzlet növekedéséhez az volt, hogy szakosodtak a tőzsdeügyletekre és a határidős ügyletekkel való kereskedés eszközére. Mindkét pontra vonatkozóan nem vagyunk bizonyítékok nélkül. A 18. század vége felé általánosan elfogadott tény volt, hogy a zsidók "fedezték fel" a részvény- és részvényüzletet.⁶³ Ez a hiedelem nem feltétlenül bizonyít semmit; az azonban, hogy minden alapot nélkülözött volna, aligha valószínű, különösen mivel tanúk is vannak, amelyek alátámasztják. A már említett Nicolas Muys van Holy szerint a zsidók voltak a fő részvényesek - már a 17. század második felében. Később mindkét holland indiai társaságban nagy befektetőként találjuk őket. A Holland Kelet-indiai Társaságot illetően De Pinto⁶⁴ a tekintély, a Nyugat-indiai Társasággal kapcsolatban pedig ott van az igazgatók levele Stuyvesanhoz,⁶⁵ Új-Amszterdam kormányzójához, amelyben arra kéri, hogy engedélyezze a zsidók letelepedését a Társaság gyarmatán, "a Társaság részvényeibe fektetett nagy összegű tőkéjük miatt is". Mindkét társaságra hivatkozva Manasseh ben Israel⁶⁶ jelentette Cromwellnek, "hogy a zsidók a Holland Kelet- és Nyugat-Indiai Társaság jó részét élvezik".

A legjelentősebb azonban az a könyv, amely először foglalkozott kimerítően a tőzsdei ügyletekkel, annak minden ágában, amelyet egy portugál zsidó írt Amszterdamban, a 17. század vége felé. Don Joseph de la Vega *Confusion de confusiones* stb. című művére utalok, amely 1688-ban jelent meg,⁶⁷ és amelyet egy tőzsdei szakember úgy jellemezett, hogy "mind formailag, mind alaktanilag még ma is a legjobb leírása a részvény- és részvénykereskedelemnek". A könyv arról tanúskodik, hogy egy zsidó volt az első "teoretikus" a határidős ügyletek spekulációjának területén. De la Vega maga is kereskedéssel foglalkozott, és értekezése egyértelműen tükrözi azt a légkört, amelyben élt.

De la Vega könyve a többi idézett bizonyítékkal együtt nem vezethet másra, mint arra a következtetésre, hogy ha a zsidók nem is voltak valójában a tőzsdei üzletág "atyjai", annak kialakulásában minden bizonnyal elsődlegesen a zsidók voltak érintettek. Ha ezt a nézetet mégis szkeptikusan fogadják egyesek, van egy adu ászuk, amely közvetlen bizonyítékokkal támasztja alá. Van egy jelentésünk, amelyet valószínűleg a hágai francia nagykövet írt a kormánya számára 1698-ban, és amely szerint a zsidók kezükben tartották a tőzsdei üzletet, és akarataik szerint alakították annak fejlődését. A legjelentősebb passzusok⁶⁸ itt teljes terjedelmükben következnek: Ebben az államban (Hollandiában) a zsidóknak nagy hatalmuk van, és ezen állítólagos politikai spekulánsok - akik maguk is gyakran megbízhatatlanok - előrejelzései szerint e részvények árai olyan nagymértékben változnak, hogy naponta többször is történnek tranzakciók, amelyek inkább a fogadás vagy fogadás, mint az üzlet kifejezést érdemlik; annál is inkább, mivel a zsidók, akik ezt a fajta tevékenységet uralják, mindenféle trükkökre képesek, amelyekkel az embereket, még ha azok valaha is olyan ügyesek is, a zsidó brókereik és ügynökeik a legokosabbak a fajtájukból az egész világon.

Kötvények és részvények, minden, amelyekből nagy mennyiséget birtokolnak. A szerző, aki a tőzsdei tevékenység minden titkát ismeri, hosszasan leírja, hogyan sikerült a zsidóknak befolyásos pozíciót szerezniük az amszterdami tőzsdén. Erre a későbbiekben hivatkozni fogok.

A holland fővárosban működő tőzsde körülményeire sok fény derül, ha összehasonlítjuk más központokéval. Vegyük először Londont, amely a 18. századtól kezdve Amszterdamot követte Európa legfőbb pénzügyi központjaként. A londoni tőzsdén a zsidók túlsúlya talán még Amszterdamnál is szembetűnőbb. A londoni tőzsde növekvő aktivitása a 17. század vége felé az amszterdami zsidók erőfeszítéseire vezethető vissza, akik ebben az időben kezdtek Angliában letelepedni. Ha ez így van, akkor ez egyértelmű bizonyíték arra, hogy a zsidók nagymértékben felelősek voltak az amszterdami tőzsdei kereskedés elterjedéséért. Máskülönben hogyan lehetek volna ilyen befolyásosak a londoni tőzsdén, amely már akkor is igen fejlett volt?

A londoni tőzsdén a zsidók hatalomra jutásának történetéből megemlíthetünk egy-két részletet. 1657-ben Salomon Dormido kérte felvételét a Tőzsde tagjaként, ahonnan a zsidókat hivatalosan kizárták. Úgy tűnik, hogy a törvényt, amely ezt a kizárást elrendelte, kényelmesen elfelejtették. Annyira, hogy a 17. század vége felé a tőzsde (amely 1698 óta "Change Alley" néven vált ismertté) tele volt zsidókkal. Annyira sokan lettek, hogy az épület egy külön sarkát "Zsidók sétányának" nevezték el. "A sikátor zsúfolásig tele van zsidókkal" - írta egy kortárs.⁶⁹ Honnan ezek a tömegek? ⁷⁰ A válasz nyilvánvaló. III. Vilmos vonatával érkeztek Amszterdamból, és magukkal hozták az ott divatos tőzsdei kereskedés eszközeit. Az eseményeket, ahogyan azokat John Francis újraközölte, sok autoritás, még a zsidó oldalról is, valóságghú bemutatásnak tekinti.

A tőzsde olyan volt, mint Minerva: felfegyverkezve jelent meg a színen. Az első angol kölcsön fő résztvevői zsidók voltak: tanácsokkal segítették III. Vilmost, és egyikük, a gazdag Medina, Marlborough bankára volt, aki évente 6000 fontot adott a tábornoknak, és cserébe azt az előnyt élvezte, hogy elsőként értesülhetett a háborúkról. Az angol csapatok győzelmei ugyanolyan jövedelmezőek voltak Medina számára, mint amilyen dicsőségesek Anglia számára. Az emelkedő és csökkenő árakhoz kötődő összes trükk, a hadszíntérről érkező hazug jelentések, a futárok színlelt érkezése, a színpalak mögötti pénzügyi klikkek és összeesküvések kialakítása, a Mammon kerekeinek egész rendszere - ők, a tőzsde korai atyjai, mindet ismerték, és a maguk javára maximálisan kihasználták.

Sir Solomon Medina ("a zsidó Medina", ahogyan őt nevezték) mellett, akit úgy tekinthetünk, mint az angliai közpénzekkel való spekuláció elindítóját, számos más gazdag zsidót helyezhetünk el az Anna-korszakban, akik mindannyian a tőzsdén spekuláltak. Manasseh Lopez volt az egyik. A királynő haláláról szóló hamis hírt követő pánikban vagyont szerzett, felvásárolva az összes olyan kormányrészvényt, amelynek árfolyama ennek következtében csökkent. Hasonló történetet mesélnek Sampson Gideonról, akit a pogányok "a nagy zsidó bróker" néven ismertek.⁷¹ A zsidók pénzügyi erejéről az akkori Londonban képet kaphatunk, ha felidézzük, hogy a 18. század elején az 1000 és 2000 font közötti éves jövedelemmel rendelkező zsidó családok számát Picciotto 100-ra, a 300 font éves jövedelemmel rendelkezőkét 1000-re tette; míg egyes zsidók, mint például Mendes da Costa, Moses Hart, Aaron Frank, d'Aguilar báró, Moses Lopez Pereira, Moses vagy Anthony da Costa (aki a 17. század vége felé a Bank of England igazgatója volt) és mások London leggazdagabb kereskedői közé tartoztak.

Nyilvánvaló tehát, hogy a zsidók gazdagsága nagymértékű tőzsdei spekulációt eredményezett. De még szembetűnőbb, hogy a tőzsdei ügyeskedést, mint speciális szakmát zsidók vezették be a londoni tőzsdén, valószínűleg a 18. század első felében. Amennyire én tudom, ez a tény eddig észrevétlenül maradt. Pedig bőséges bizonyíték van rá.

Postlethwayt, aki meglehetősen megbízható az ilyen jellegű kérdésekben, azt állítja⁷², hogy "Stock-jobbing eleinte csak a kamatok és részvények egyszerű, alkalmi átruházása volt egyikről a másikra, amikor a személyek elidegenítették a vagyonukat; de a tőzsdeügynökök szorgalma révén, akik az üzletet a kezükbe adták, ez egy szakmává vált; és talán olyanná, amelyet a legnagyobb intrikával, cselszövással és trükkel kezeltek, amivel

valaha is lehetett kezelni bármit, ami a becsületesség arcát mutatta; mert amíg a brókerek kezükben tartották a kasszát, addig az egész tőzsdét a szerencsejátékosoké tették, és tetszésük szerint emelték és csökkentették a részvények árát, és mindig voltak vevők és eladók egyaránt, akik ártatlanul készen álltak arra, hogy pénzüket zsoldos nyelvük kegyeire bízzák."

Az, hogy a zsidók a brókerek jelentős részét alkották, közismert. Már 1697-ben a londoni tőzsde száz esküdt brókeréből nem kevesebb, mint húsz volt zsidó és külföldi. Kétségtelen, hogy számuk a következő évszázadokban egyre nőtt. "Az ég minden tájáról özönlöttek a hebrek a "Change Alleyre" - írta Francis. Valóban, egy megbízható megfigyelő az 1730-as években (vagyis egy nemzedékkal a londoni tőzsdén való első megjelenésük után) megjegyzi⁷³, hogy túl sok zsidó bróker volt ahhoz, hogy mindannyian üzletet köthessenek, következésképpen ez "arra készítette a zsidó brókerek majdnem felét, hogy tőzsdei munkába meneküljön". Ugyanez a hatóság 6000-re teszi az akkori londoni zsidók számát.

Ez a folyamat, amelynek során a tőzsdei ügynöki tevékenység bizonyos értelemben a tőzsdei ügynöki tevékenység eredménye volt, nem korlátozódott Londonra. Ugyanezek a tendenciák mutatkoztak Frankfurtban is. A 17. század vége felé az ottani zsidók a teljes brókerüzletet birtokolták,⁷⁴ és fokozatosan kétségtelenül belevetették magukat a tőzsdei munkába. Hamburgban⁷⁵ a portu- guesei zsidóknak 1617-ben négy brókerük volt, míg valamivel később már húsz. Figyelembe véve ezeket a tényeket, figyelembe véve azt is, hogy a közvélemény a zsidókat tartotta felelősnek a londoni tőzsdei arbitrárszüzlet növekedéséért,⁷⁶ és hogy a 18. század vége felé a zsidók nagymértékben részt vettek a kormányzati részvényekkel való nagy spekulációkban, kénytelenek leszünk egyetérteni egy elsőrangú szaktekintély által kifejtett nézet,⁷⁷ miszerint ha ma London a világ legfőbb pénzügyi központja, akkor ezt a pozíciót nagyrészt a zsidóknak köszönheti.

A korai kapitalizmus időszakában más városok tőzsdéi messze elmaradtak Amszterdam és London tőzsdéitől. Még Párizsban is csak a 18. század vége felé kezdett élénkülni az üzlet. A tőzsdéspekuláció (vagy Agiotage, ahogy Franciaországban nevezik) kezdetei a 18. század elejére tehető; Ranke⁷⁸ az Agioteur kifejezést Elisabeth Charlotte 1711. január 18-án kelt levelében fedezte fel. Az író azon a véleményen van, hogy a kifejezés valamilyen kapcsolatban állt a billets de monnaie (váltók) kifejezéssel, de korábban ismeretlen volt. Úgy tűnik tehát, hogy a Law-korszak nem hagyott maradandó nyomot. Hiszen még az 1730-as években is érezhető volt Franciaországban a szomszédjánál kapitalisztikailag fejlettebb Anglia és Holland gazdasági fölénye. Egy korabeli író⁷⁹ ezt világossá teszi. "A részvények forgalma a szomszédaink nagy gazdagságának egyik forrása; van bankjuk, osztalékot fizetnek, részvényeket és részesedéseket adnak el". Úgy tűnik, akkoriban Franciaországban nem ez volt a helyzet. Még 1785-ben egy ediktum (7. August) is kimondta, hogy "a király értesült arról, hogy egy ideje már egy újfajta árucikk került a fővárosba" - nevezetesen a részvények és részesedések.

Az a viszonylag jelentéktelen állapot, amelyet a tőzsdei tevékenység Franciaországban a 18. században elfoglalt, egyenes bizonyítéka annak, hogy a zsidóknak kevés befolyásuk volt Franciaország (és különösen Párizs) gazdasági életére ebben az időszakban. Az olyan városok, mint Lyon vagy Bordeaux, ahol a zsidók laktak, aligha kedveztek a tőzsdei kereskedelem fejlődésének. Lyonban azonban a 16. században egy rövid ideig meglehetősen élénk kereskedelem folyt azzal, amit ma értékpapíroknak neveznénk, de ennek magyarázatára még nem találtak kielégítő okokat.⁸⁰ Mindenesetre ennek nem volt utóhatása.

De hogy visszatérjek Párizsba. Ami tőzsdei forgalma volt, azt valószínűleg a zsidóknak köszönhette. Ennek az üzletnek a központja a Rue Quincampoix-ban volt, amely később a Law nevéhez fűződő csalások miatt vált hírhedté. Ebben az utcában pedig - egy megbízható szaktekintély szavaival élve⁸¹ - "sok zsidó" élt. Akárhogy is legyen, az ember, akihez az első tőzsdei spekulációk Franciaországban kapcsolódtak, aki még Law-nál is nagyobb mestere volt a manipuláció művészetének, Samuel Bernard volt, XIV Lajos ismert pénzembere. Nem

csoda tehát, hogy a Billets de Monnaye, amikor már csak értéktelen papír, a bernardinusok becenevet kapták. 82 Ami pedig John Law-t illeti, a tőzsde mechanizmusának ismeretét Amszterdamban szerezte. 83 Hogy ő maga zsidó volt-e (úgy tartják⁸⁴, hogy Law = Levy), nem tudtam kideríteni. Ez azonban nagyon is lehetséges. Apja nem volt "aranyműves" (és bankár)? Igaz, hogy keresztény volt, de ez nem feltétlenül bizonyítja, hogy nem volt zsidó. A portrékon (például a Money and Trade Considered című művének német nyelvű kiadásában (1720) látható zsidó megjelenése inkább azt a tézist támasztja alá, hogy zsidó volt. Másrészt a lordság és a kalandor sajátos keveredése, amely a természetét jellemezte, ellene szól a feltételezésnek.

Németországban egyedül a frankfurti és a hamburgi tőzsde, a két zsidó város par excellence, ért el jelentős pozíciót. A zsidó befolyás illusztrációival már foglalkoztunk. Berlinről elmondható, hogy az ottani tőzsde a kezdetektől fogva zsidó intézmény volt. A múlt század elején, még 1812 előtt, amikor emancipálták őket, a zsidók számbeli fölényben voltak a tőzsdén. A négy elnök közül kettő zsidó volt, és a Tőzsde teljes bizottsága a következőképpen állt össze: - 4 elnök, 10 felügyelő a két céhből, 1 az Elba Tengerészcéhből, és 8 "a zsidó nemzet kereskedői közül, akiket oda választottak". Az összesen 23 tagból tehát 10 zsidó volt. Vagyis hitvalló zsidók: nem lehet megállapítani, hogy a bizottságban voltak-e, és ha igen, hányan, megkeresztelt zsidók és kripto-zsidók. Az ő számuk elég világosan mutatja, hogy a tőzsdei kereskedésnek nagy volt a zsidók aránya. Hat esküdt bróker közül három zsidó volt. Továbbá a két esküdt gyapot- és selyembróker közül az egyik zsidó volt, és a helyettese is zsidó volt. Vagyis az összesen háromból kettő zsidó volt. 85

A 18. századi Németországban csak Hamburgban és Frankfurtban folyt tőzsdei kereskedés. Az értékpapírokkal való kereskedés már a század elején tilos volt. A hamburgi tanács 1720. július 19-én kelt rendelete a következőképpen fogalmaz: - "A Tanács megvetéssel és nagy undorral értesült arról, hogy bizonyos magánemberek egy biztosítótársaság alapításának ürügyén saját hatáskörben részvénykereskedésbe kezdtek. A Tanács attól tart, hogy ennek káros következményei lehetnek mind a nagyközönségre, mind az említett magánemberekre nézve. "86 Úgy tűnik, hogy a hatalom csak az általános érzésnek adott hangot a következőkben a kérdésben: "a veszélyes és gonoszul romboló részvény- és részvénykereskedelmet", ahogy a tunc 87 egyik írója felháborodottan nevezte.

Itt is a zsidók voltak a kezdeményezők? Annyi legalábbis bizonyos, hogy a tőzsdei kereskedés lendülete a biztosítók köreiből indult ki, amint az a fent említett 1720-as kiáltványból kitűnik. Tény, hogy tudjuk, hogy a zsidók aktívan ösztönözték a tengeri biztosítások fejlődését Hamburgban. 88 Minden további bizonyíték a tőzsdei befolyásra vonatkozóan csak közvetett. Ugyanez vonatkozik Frankfurtba. Az első biztos nyom 1817-ből származik, és Augsburgra vonatkozik. Egy bírósági határozat van feljegyezve az említett év február 14-én egy váltóügyben. Egy hiteleszköz árfolyam-emelkedés következtében megnövekedett árfolyamkülönbségének megfizetésére irányuló kérelmet elutasítottak, azzal az indokkal, hogy az a veszélyességi játék jellegét hordozza. A kérdéses összeg 17 630 gulden volt, és az eredeti szerződés 90 000 gulden értékű sorsjegyek szállítására vonatkozott a bajor állami lottójátékban. A felperes neve Heymann volt, az alperesé H. E. Ullmann! Ez az első igazolt esete a kötvényspekulációnak Németországban. 89

Az 1817-es évvel azonban egy olyan időszakhoz érkeztünk, amely különbözött az előzőtől, és amelyet úgy tekintek, mint amely új korszakot nyit a tőzsdei tranzakciók történetében. Miért új? Mik voltak a sajátosságai, hogy a "mod- ern" rettentő szóval kell jellemezni? A kortársak akkori és mai ítéletei a tőzsdéről azt mutatják, hogy mennyire más helyzetben van ma, mint száz évvel ezelőtt.

Egészen a 18. század végéig még kapitalista körökben is rossz szemmel nézték a közpénzekkel való spekulációt. A 18. századtól ránk maradt angol, francia, olasz és német nyelvű kereskedelmi kézikönyvek és szótárak vagy egyáltalán nem tesznek említést a

részvényekkel való kereskedésről (különösen a gazdaságilag "háttérbe szorult" országokban), vagy ha - mint Postlethwayt - foglalkoznak is a témával, nem tudják kellőképpen kifejezni megvetésüket. A tőzsdével kapcsolatos nézet, amelyet ma a kiskereskedő, a kisboltos vagy a földműves képvisel, a 18. században a gazdag kereskedő nézete volt. Amikor 1733-ban Sir John Barnard törvényjavaslatát (a "tőzsdei ügyeskedés aljas gyakorlatának" megakadályozására) tárgyalta az alsóház, a felszólalók egyöntetűen elítélték az üzletet. Fél nemzedékkel később ugyanezek a kemény kifejezések a Postlethwayt lapjain, aki "azokat a mountebanksokat, akiket nagyon helyesen tőzsdeügynököknek nevezünk", említi. A tőzsdézést "pub- lic sérelemnek" tartja, amely "botrányossá vált, a nemzet számára".⁹⁰ Nem csoda, hogy a korabeli törvényhozás teljesen betiltotta ezt a bizniszt.

De a tőzsde iránti ellenszenv még mélyebbre hatolt. Ez a tőzsde alapját képező értékpapírokkal szembeni ellenszenvvel függött össze. Természetesen az állam érdekei egybeestek azokkal, akik az értékpapír-kereskedelmet védték, így az uralkodó és a munkás magányos párként állt az egyik oldalon, míg mindenki más a másikon - kivéve azokat, akik az értékpapír-vásárlásnak hódoltak. Valójában az államadósságot olyan dolognak tekintették, amit az államoknak szégyellniük kell, és nemzedékük legjobb emberei egyetértettek abban, hogy annak növekedése olyan rossz, ami ellen minden lehetséges eszközzel fel kell lépni. A gondolkodók és a gyakorlatias emberek ebben a kérdésben egyetértettek. Kereskedelmi körökben komolyan megvitatták azt a kérdést, hogyan lehetne az államadósságot visszafizetni, és még azt is javasolták, hogy az állam tagadja meg az adóssággal kapcsolatos felelősségét, és így törölje el azt. És mindez Angliában, a 18. század második felében! ⁹¹ A kor teo- ristái sem voltak másként gondolkodók. Az állami hitelfelvétel rendszerét David Hume "minden vitán felül romboló gyakorlatnak" nevezi"; ⁹² Adam Smith "a finanszírozás romboló gyakorlatáról" írja: "az örökös finanszírozás romboló célszerűsége ... fokozatosan elgyengített minden államot, amely ezt alkalmazta" ... "a hatalmas adósságok előrehaladása, amelyek jelenleg elnyomják és hosszú távon valószínűleg tönkreteszik Európa minden nagy államát".⁹³ Adam Smith ezekben a véleményekben, mint mindig, korának gazdasági viszonyait tükrözi, a korai kapitalista fejlődés korszakát, és semmi sem különbözteti meg azt annyira a miénktől, mint az a tény, hogy Adam Smith teljes rendszerében nincs olyan rés, amely az értékpapírok, illetve a tőzsde és annak üzletága tanulmányozására szolgálna.

Nagyjából ugyanebben az időben jelent meg azonban egy könyv, amely kizárólag a hitellel és annak áldásaival, a tőzsdével és annak jelentőségével foglalkozott; egy könyv, amelyet joggal nevezhetünk a nyilvános adósságok és a részvénykereskedelem "énekének"; egy könyv, amely a jövőbe tekintett, ahogy a Nemzetek gazdagsága a múltba. A *Traité du credit et de la circulation*re utalok, amely 1771-ben jelent meg Joseph de Pinto tollából. Pinto portugál zsidó volt, ezért hivatkozom rá külön ebben az összefüggésben. Az ő lapjain található azok az érvek, amelyekkel a 19. században a közhitel, az értékpapírokkal való kereskedés és a közpénzekkel való spekuláció védelmében hozták fel. Ha Adam Smith rendszeréről azt mondhatjuk, hogy annak a korszaknak a végén áll, amelyben a tőzsde még gyerekcipőben járt, akkor Pinto a modern korszak kezdetén áll a hitelelméletével, amelyben a részvény- és részvényspekuláció a gazdasági tevékenység központjává vált, a tőzsde pedig a gazdasági szervezet szívévé.

A közvélemény csendben, de annál biztosabban az értékpapír-kereskedelem és a tőzsdeváltás szükségszerűségének elismerése felé fordult. A közvélemény egyre erősödött, és lépésről lépésre megszűntek az ellenséges jogszabályok, így amikor a napóleoni háborúk véget értek, és ismét béke uralkodott, a tőzsde hatalmas méreteket öltött.

Láthatjuk tehát, hogy indokolt új időszakról beszélni a tőzsde történetében. Mik voltak a tényleges változások? És milyen mértékben voltak érintettek a zsidók az új helyzet kialakulásában?

A tőzsde mechanizmusa nem sokat változott; az már 1688-ban, de la Vega könyvének megjelenésekor készen volt. Természetesen itt-ott megjelentek az üzleti tevékenységek melléktevékenységei, és ezeknek is általában zsidók voltak a kezdeményezői. Így fedeztem fel⁹⁴, hogy a biztosítási üzletet (Németországban) W. Z. Wertheimer alapította Frankfurtban, és hogy a "Heuergeschäft" néven ismert sajátos hajóbérleti formának zsidók voltak az alapítói.

A tőzsdei tevékenységek fejlődésében azonban nem a leányvállalatok növekedése volt a kiemelkedő pont. Sokkal inkább az üzleti volumen kiterjedt és intenzív növekedése volt az.

A 19. század eleje óta a piacon megjelent értékpapírok számának óriási növekedése és a gyorsaság, amellyel a nyilvánosság elé kerültek, túl jól ismert tények ahhoz, hogy ismételni kellene őket. De ezzel a növekedéssel együtt járt a spekuláció bővülése is. A 18. század közepéig a londoni és amszterdami spekuláció a víz felszínén lévő apró fodrozódásokhoz hasonlítható. Egy megbízható informátor szerint csak 1763-ban került sor az első magánkölcson felvételére Amszterdamban. Korábban ami spekuláció volt, az az államkötvényekre korlátozódott, "de az utolsó háború alatt a járadékok hatalmas óceánja árasztotta el a piacot".⁹⁵ Még így is csak negyvennégy különböző értékpapírfajta volt az amszterdami tőzsdén körülbelül a század közepén. Ezek közül huszonöt belső, hat pedig német kölcsonök kötvénye volt. A század zárásakor az első kategóriába tartozó kötvények száma nyolcvan, a második pedig harminc volt. ⁹⁶ Ezután hirtelen felfelé ívelő mozgás következett, különösen Napóleon veresége után. Az amszterdami tőzsde első megalakulásától 1770-ig összesen 250 000 000 guldennyi adóssággal kereskedtek; míg tizennégy év alatt (1808-22) csak egy londoni cég ennél nagyobb összeget - 22 000 000 fontot - bocsátott ki. Mindez közismert; és annak az egy londoni cégnek a kiléte, amely egy évtized alatt ilyen hatalmas összeget dobott piacra, nem szorul további jelzésekre.

Ennek a cégnek és négy fióktelepének az említésével érintettük a Stock Exchange tevékenység kiterjedt növekedése és a zsidó befolyás közötti összefüggést. A részvénypiac 1800 és 1850 közötti terjeszkedése ugyanis egyben a Rothschild-ház és függelékeinek terjeszkedését is jelentette. A Rothschild név többre utal, mint a cégre: az egész zsidó befolyást jelenti a tőzsdén. Ennek a befolyásnak a segítségével a Rothschildok képesek voltak arra, hogy az állampapírok piacán elérjék erős pozíciójukat - sőt, azt is mondhatjuk, hogy egyedülálló pozíciójukat -. Nem túlzás azt állítani, hogy sok országban az a pénzügyminiszter, aki nem tudott megegyezni ezzel a céggel, akár be is zárhatta volna a kincstárának ajtaját. "Európában csak egyetlen hatalom van" - hangzott el a 19. század közepén egy közismert diktum - "és ez a Rothschild: egy tucatnyi más bank az ő alárendeltje, katonái mind becsületes kereskedők és munkások, és a spekuláció az ő kardja" (A. Weil). Heine szellemessége, olyan passzusokban, amelyek bizonyára túlságosan is ismertek ahhoz, hogy idézni kelljen őket, messze jobban bemutatta a család jelentőségét, mint bármely számadatból álló táblázat.

A legkevésbé sem áll szándékomban megírni itt a Rothschildok történetét, még vázlatosan sem. Az olvasó bőséges anyagot⁹⁷ talál a rendelkezésére, ha meg akarja ismerni e figyelemre méltó család sorsát. Mindössze annyit teszek, hogy rámutatok egy-két olyan jellemzőre, amelyet a modern tőzsde nekik köszönhet, hogy világossá tegyem, hogy a tőzsde nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is a Rothschildok (és így a zsidók) lenyomatát viseli.

Az első megfigyelhető jellemző, hogy a Rothschildok megjelenése óta a tőzsde nemzetközivé vált. Ez csak várható volt, tekintve a tőzsde óriási kiterjedését, mely miatt a lakott világ minden részéből hatalmas összegek áramlottak a hitelfelvételi központokba. A tőzsde nemzetközivé válása ma már elfogadott tény; a 19. század elején még csak csodálkozással tekintettek rá. Amikor 1808-ban, a félszigeti háború idején Nathan Rothschild Londonban vállalta, hogy gondoskodik a spanyolországi angol hadsereg fizetéséről, tettét elképesztő teljesítménynek tekintették, és valóban megalapozta minden befolyását. 1798-ig csak a frankfurti cég létezett; ebben az évben Mayer Amschel egyik fia Londonban alapított

fiókot, egy másik fia 1812-ben Párizsban, egy harmadik 1816-ban Bécsben, egy negyedik pedig 1820-ban Nápolyban telepedett le. Így megteremtődtek azok a feltételek, amelyek mellett a külföldi kölcsönöket úgy lehetett kezelni, mintha azok belföldi kölcsönök lennének, és a közönség fokozatosan hozzászókkott ahhoz, hogy tőkéjét külföldi értékpapírokba fektesse, mivel a kamatot itthon a birodalom értelmében lehetett fizetni. A 19. század eleji írók csodálatos dologként írják le, hogy "az állami részvények minden tulajdonosa ... minden nehézség nélkül megkaphatja az osztalékát különböző helyeken, amikor csak akarja. A frankfurti Rothschildok számos kormányának fizetik a kamatot; a párizsi ház az osztrák Métalliques, a nápolyi Rentes, az angol-nápolyi kölcsön osztalékát vagy Londonban, vagy Nápolyban, vagy Párizsban fizeti ki."⁹⁸

A lehetséges befektetők köre így kibővült. A Rothschildok azonban tisztában voltak azzal is, hogy fontos minden egyes kölcsönözhető penny megszerzése, és e célból ügyesen kihasználta a tőzsdei hitelek mozgatására szolgáló gépezetet.

Amennyire a korabeli feljegyzésekből meg lehet ítélni,⁹⁹ a Rothschildok által 1820-1-ben kibocsátott osztrák kötvények korszakalkotó eseménynek számítottak mind az állami hitelfelvétel, mind a tőzsdei ügyletek terén. Először rántottak meg minden kötelet, hogy keresletet teremtsenek a részvények iránt, és kijelenthető, hogy az állampapírokkal való spekuláció ez alkalommal kezdődött meg, legalábbis a kontinensen.

"Keresletet teremteni" volt ezentúl a tőzsde jelszava. "Keresletet teremteni" volt a cél, amikor a szisztematikus vétel és eladás segítségével árváltozásokat idéztek elő; és a Rothschildok az első pillanattól kezdve ennek az üzletnek szentelték magukat. 100 Bizonyos értelemben azt folytatták, amit a franciák agiotázsnak neveztek, és ez valami egészen új volt egy nagy banki cég számára. A Rothschildok valójában csak átvették az amszterdami zsidók módszereit a piac mesterséges befolyásolására, de új céllal alkalmazták azokat az új értékpapírok nyilvános forgalomba hozatala.

A bankár megváltozott viszonya egyrészt a tőzsdéhez, másrészt a nyilvánossághoz, jobban ki fog derülni, ha egy pillantást vetünk azokra az új tevékenységekre, amelyek ebben az időszakban - a Rothschildok korában - a horizonton megjelentek, és önálló szerepet kezdtek játszani. A hitelek kihelyezésével kapcsolatos tevékenységre gondolok.

Az értékpapírok létrehozása

A kölcsönök kihelyezésének üzletága kísérlet arra, hogy értékpapírok létrehozásával nyereségre tegyenek szert. Ez azért fontos, mert rendkívül nagy erejű kapitalista erőt képvisel. Ezentúl a részvények nem a pénzre szorulók és a hiteltől függők szükségletei miatt jönnek létre, hanem teljesen függetlenül, a tőkés vállalkozás egyik formájaként. Eddig várták a lehetséges befektetőt, amíg meg nem érkezett; most már keresik. A hitelfeltevő úgyszólván ag- gresszív válik; ő adja a lendületet a hitelfelvételi mozgalomnak. De ez alig észrevehető. Látjuk azonban, hogyan működik, amikor kis államoknak van szükségük kölcsönre; elképzelhetünk egyfajta "kereskedelmi kölcsönutazót". "Most már vannak gazdag cégek nagy gépezetekkel, amelyeknek idejét és személyzetét arra fordítják, hogy a világban olyan Hatalmakra vadásznak, amelyek számára kölcsönöket hozhatnak ki."¹⁰¹

Természetesen megváltozik a hitelnyújtó viszonya a tőzsdéhez és a nyilvánossághoz. Agresszívnek és rámenősnek kell lennie, most, hogy a fő feladata az, hogy rávegye az embereket a részvények vásárlására.

A hitelek kihelyezésének történetéről még nincs kielégítő adat. Nem tudjuk tehát, hogy mikor kezdődött; gyökerei azonban kétségtelenül a 18. századba nyúlnak vissza, és valószínűleg három jól elkülöníthető szakasza volt a fejlődésének.

Az első esetben vagy egy bankot vagy egy gazdag magánszemélyt (aki a tőzsde előtti időszakban maga adta a kölcsönt) bíztak meg az adósság elhelyezésével jutalékért cserébe.

Ausztriában a 18. század folyamán végig ezt a módszert alkalmazták: "A meglehetősen nagy összegű kölcsönöket, különösen a külföldön felvetteket, általában egy bank vagy egy pénzügyi csoport közvetítésével szerezték meg. A szóban forgó cég közadakozásból gondoskodott a szükséges összeg biztosításáról; átadta az összeget a hitelezőnek vagy megbízottjának; vállalta a kamatok és a tőke egy részének kifizetését az egyes hitelezőknek - szükség esetén saját pénzeszközeiből; természetesen mindezt ellenszolgáltatásért."¹⁰² A hitelezőt a bankok és a hitelezők a hitelezőknek a kamatok és a tőke egy részének kifizetésére kötelezték.

De a 18. század közepe táján már léteztek "hitelkereskedők". Már 1769-ben voltak olasz és holland cégek, amelyek szívesen vállalták a kölcsönök forgatagát.¹⁰³ Adam Smith leírása erről az üzletről még egyértelműbbé teszi a dolgot. "Angliában ... általában a kereskedők azok, akik pénzt adnak elő a kormánynak. De azzal, hogy előlegezik, nem csökkenteni, hanem éppen ellenkezőleg, növelni akarják kereskedelmi tőkájüket; és hacsak nem számítanak arra, hogy némi haszonnal eladhatják az új kölcsön jegyzésében való részesedésüket, soha nem jegyeznének". Franciaországban ezzel szemben a pénzügyekben érintettek magánemberek voltak, akik saját pénzüket előlegezték meg.¹⁰⁴

Honnan jöttek a szakemberek ebben a szakmában? Nem a bankárok közül, akik a 18. században kölcsönöket nyújtottak, hanem minden valószínűség szerint a részvény- és részvénykereskedők közül. A 18. század vége felé a londoni bankárok azon bájos körét, akiknek monopóliumuk volt az állami hitelek kihelyezésére, megtörte a részvénytulajdonosok soraiból érkező verseny. Itt is egy zsidó cég volt az, amelyik kezdeményezett, és a kölcsönök kibocsátását a tőzsdéhez kapcsolta. A "18. század Rothschildjaira" gondolok, azokra az emberekre, akik akkoriban a "Change Alleyben" domináltak - Abraham és Benjamin Goldsmid. 1792-ben ők léptek fel a Tőzsde első tagjaiként¹⁰⁵, hogy a londoni bankokkal versenyezzenek az új kölcsönök kihelyezésében, és ettől kezdve egészen a második testvér, Ábrahám 1810-ben bekövetkezett haláláig ez a cég irányította a pénzpiacot. Talán őket tekinthetjük az első "hitelszakértőknek", akiket a Rothschildok követtek. De még ha a Goldsmidek állításával kapcsolatban kétségek merülnek is fel, a Rothschildokéval kapcsolatban nem lehet kétség, akik így minden bizonnyal az elsők voltak ezen a területen.

Nyilvánvaló azonban, hogy csak néhány gazdag cég tudna megélni az állami kölcsönök kibocsátásának üzletágából. Végül is a kereslet viszonylag korlátozott volt. Amint azonban lehetőség nyílt a magánigényeket kielégítő értékpapírok létrehozására, a tevékenység igen széles területe állt készen a felszántásra. Csak mesterségesen kellett nagy keresletet teremteni, és ez a tendencia szülte meg a cégtámogató és jelzálogügyleteket.

A cégpromóciót olyan cégek végzik, "amelyeknek bevallottan az a dolguk, hogy pénzt keressenek azáltal, hogy részvényeket és részvényeket gyártanak egészben, és azokat a nyilvánosságra kényszerítik" (Crump). Aligha kell leírni azt a mozgatóerőt, amely így kezdte mozgatni a gazdasági tevékenységeket. A nem kis jelentőségű temetkezési vállalkozóknak nem állt érdekében, hogy új részvények kibocsátásával vagy a régiek ex-tendingjével új tőkét teremtsenek, anélkül, hogy egyáltalán figyelembe vették volna, hogy van-e kereslet a részvények iránt vagy sem.

Ki kezdte el először ezt az üzleti formát? Nem lesz nehéz kimutatni, hogy ha nem is a zsidók alapították, de mindenképpen elősegítették a fejlődését. Az első fénysugár ebben a kérdésben, amennyire meg tudjuk állapítani, ismét a Rothschildok tevékenysége. Az 1830-as évek vasúti fellendülése lehetővé tette a nagyszabású cégtámogatást. A Rothschildok, valamint más zsidó házak (a d'Eichthalok, a Fouldok stb.) voltak az elsők ezen a területen, és virágzóvá tették ezt az üzletágat.

A részesedés mértéke bizonyos mértékig megállapítható a megépített vonalak hosszából vagy a jegyzett tőke összegéből. Az egyes cégek tényleges részesedését azonban nem lehet

megbecsülni. Mindazonáltal tudjuk, hogy a Rothschildok "építették" a franciaországi Északi vasutat, az ausztriai Északi vasutat, az osztrák-olasz vasutat és még sok mást.

Továbbá, a kortársak véleménye alapján úgy tűnik, hogy a Rothschildok voltak az első "vasúti királyok". Az Augsburger Allgemeine Zeitung 1843-ban a következőket írta: "Amikor az utóbbi években az ipari vállalkozásokban elharapódzott a spekuláció, és a vasút a kontinens számára szükségszerűvé vált, a Rothschildok belevágtak, és az új mozgalom élére álltak." A Rothschildok a vasútra is rátették a kezüket. A Rothschild-ház a vasútépítésben is divatot teremtett, ahogyan korábban az állami kölcsönök terén is. "Alig akadt olyan vállalat, amelyik Németországban nem Rothschild jóindulatára támaszkodott. Azok, amelyekbe nem volt beleszólása, nem voltak túlságosan sikeresek, és keveset lehetett belőlük kihozni."¹⁰⁶ Az ilyen kijelentések, amelyekben barát és ellenség egyetért, eléggé sokatmondóak.

Azóta a zsidó temetkezési vállalkozók egyik specialitása lett az úszótársaságok tevékenysége. Elsősorban a legnagyobbak, mint Hirsch báró vagy Dr. Strousberg, zsidók voltak. De a ranglétrán is sok zsidó van közöttük. Elég egy pillantást vetni a következő oldalon található számadatokra, amelyek a németországi cégek promóciójára vonatkoznak az 1871-3-as két évben, és máris látható, hogy megdöbbentően sok zsidó vett részt a munkában.¹⁰⁷ De ezek a számok nem mondják el az egész történetet. Először is, ezek csak egy válogatást képeznek az egészből, és (meghatározott céllal) a "rázós" társaságokra utalnak, amelyekből a zsidók valószínűleg távol tartották magukat; másodsorban, sok esetben a zsidók a színpad mögött irányító befolyással bírtak, és az előtérben lévők csupán bábok voltak. Még így is hasznos célt szolgálnak a számadatok.

Ez a tendencia talán ott figyelhető meg a legjobban, ahol a privát banki tevékenység még mindig fontos, mint például Angliában. Itt, amint azt a legjobb forrásból tudom, a Bankers' Almanack 1904-es számában szereplő 63 bank közül 33 zsidó cég volt, vagy legalábbis erősen zsidó érdekeltségű, és ebből a 33-ból 13 első osztályú volt.

Nehezebb meghatározni a zsidók arányát ebben a felhívásban azokban az országokban (pl. Németországban), ahol a magánbankárokat a részvénytársasági bankok váltották fel. De minden jel arra mutat, hogy a zsidó befolyás a részvénytársasági bankok azon tendenciájában, hogy a vállalatok promótereként lépjenek fel.

A cégek tőzsdei bevezetésének egyik évtizede sem, sem az ötvenes, sem a hetvenes, de még kevésbé a kilencvenes évek, nem lett volna elképzelhető a spekulatív bankok együttműködése nélkül. A vasútépítés elképesztő vállalkozásai a bankoknak köszönhetik létüket, amelyek tőkét juttattak a saját maguk által létrehozott részvénytársaságoknak. Igaz, hogy a magáncégek nem keveset tettek ugyanebben az irányban, de eszközeik nem tették lehetővé a nagy bankokkal való versengést. Franciaországban 1842 és 1847 között nem kevesebb, mint 144 millió frankot költöttek vasútépítésre; a következő négy évben 130 milliót, míg 1852 és 1854 között az összeg elérte a 250 milliót; csak 1855-ben 500 milliót, 1856-ban pedig 520 milliót.¹⁰⁸ Ugyanez volt a helyzet Németországban is. "Vasúthálózatunk kiépítésének egész munkáját ebben az időszakban (1848-70) a bankok segítségével hajtottuk végre..."¹⁰⁹ .

Ennek okát nem kell messze keresni. Egyrészt a rendelkezésre álló tőke növekedése, amely az új részvénytársasági bankok felemelkedésének köszönhető, utat nyitott az arányosan nagyobb vállalkozások számára. Másrészt, mivel a részvénytársaság a nagyobb nyereség elérésére törekedve a magánvállalkozásnál keményebben igyekezett tevékenységét bővíteni, minden kínálkozó lehetőséget maximálisan kiaknázott.¹¹⁰

Hogyan jött létre ez a különleges banki tevékenység?¹¹¹ Úgy vélem, hogy 1852-re vezethető vissza, amikor először hozták létre a credit mobiliers¹¹² -et.

A crédit mobilier története jól ismert.¹¹³ Ami minket különösen érdekel, az az, hogy két portugál zsidónak, Izsáknak, a következőknek köszönheti létrejöttét és Emil Pereire, és hogy más zsidók is részt vettek benne. Az aláírók listájából kiderült, hogy a két Pereire együttesen 11 446 részvényt birtokolt, Fould-Oppenheim pedig 11 445-öt, a többi nagy részvényes között

volt Mallet Freres, Benjamin Fould, Torlonia (Rómából), Solomon Heine (Hamburgból), Oppenheim (Kölnből) - más szóval az európai zsidóság legfőbb képviselői. A Rothschildokat nem találták az isten háta mögött, mert a crédit mobilier ellenük irányult.

A francia crédit mobilier az elkövetkező években számos törvényes és törvénytelen, zsidó vérű mellékágot hozott létre. Ausztriában volt a "Kaiserlich-Koenigliche privilegierte oesterreichische Kreditanstalt", amelyet 1855-ben S. M. Rothschild alapított. Németországban az első intézmény, amely az új elvet követte, a Bank für Handel und Industrie (Darmstadter Bank) volt, amelyet 1853-ban alapítottak a kölni Oppenheimek kezdeményezésére. 114 E bank egyik első igazgatója Hess volt, aki korábban a crédit mobilier magas rangú tisztviselője volt. A Berliner Discontogesellschaft volt a második hasonló jellegű intézmény. Eredete keresztény eredetű volt, de átalakulása a mai formájává David Hausemann érdeme. Ugyanez volt a helyzet a harmadik német példával, a Berliner Handelsgesellschaftgal, amelyet a Darmstadter Bankkal kapcsolatban már említett kölni cégek hívtak életre, valamint a legismertebb berlini bankárok, mint például a Mendelssohn & Co. & Co., Schickler Brothers, és mások Végül a Deutsche Bank (1870) esetében ismét a zsidó elem dominált.

Az ipar kommercializálása

A spekulatív bankokkal a kapitalista fejlődés elérte a csúcspontját, legalábbis egyelőre. A gazdasági élet kommercializálódásának folyamatát a lehető legmesszebbre vitték. A spekulatív bankok a tőzsde gyermekei, és a tőzsdei tevékenységet (azaz a spekulációt) a legteltesebb virágzásig vitték. 115 Az értékpapír-kereskedelem soha nem látott méreteket öltött. Olyannyira, hogy az a vélemény alakult ki, hogy Németországban mindenesetre a spekulatív részvénytársasági bankok fogják felváltani a Tőzsdét. 118 Ebben lehet némi igazság, feltéve, hogy a fogalmakat helyesen értelmezzük. Lehetséges, hogy a Tőzsde megszűnik nyílt piac lenni, és a la haute finance uralma alá kerül; de mint gazdasági szervezet, ha valamit is, a modern fejlődéssel mindenképpen nyerhet, mivel szférája folyamatosan bővül.

Ez az, amit az ipar kommercializálódása alatt értek. A részvénytársasági bankok tőzsdei tevékenysége egyre inkább a gazdasági élet minden területén irányító erővé válik. Valójában az ipar területén minden vállalkozást a pénzügyek hatalma határoz meg. Hogy egy új ipari vállalatot alapítanak-e, vagy egy régit bővítenek-e, hogy egy "egyetemes szolgáltató" kap-e tőkeemlést, hogy kiterjessze üzletét - mindezekről ma már a bankok vagy bankárok privát irodáiban döntenek. Ugyanígy az áruk elosztása is egyre inkább pénzügyi problémává válik. Nem túlzás azt állítani, hogy fő iparágaink éppúgy pénzügyi, mint ipari vállalatok. A tőzsde határozza meg a legtöbb nemzetközi iparcikk és nyersanyag árát, és aki azt reméli, hogy túléli a versenyfeszültséget, annak képesnek kell lennie a tőzsde irányítására. Egyszóval, nyugodtan kijelenthetjük, hogy manapság minden gazdasági tevékenység arra törekszik, hogy kereskedelmi ügyletekké váljon.

Az elektromos ipar a legjobb példa erre. Már az első alapításaitól kezdve új típust képviselt. Eddig a nagy kapitalista iparágak akkor tekintették befejezettnek a munkájukat, amikor megkapták és végrehajtották a megrendeléseiket. Egy adott gyár minden nagyvárosban kijelöl egy ügynököt, aki a legtöbb esetben más gyárakat is képviselt, és akinek a vevők felkutatását nem lehetett különösebben feltűnő kezdeményezésekkel jellemezni. Az elektromos iparban mindez megváltozott. Szervezői elsőként látták be, hogy egy iparág egyik elsődleges feladata, hogy piacot teremtsen magának. Mit tettek? Arra törekedtek, hogy megragadják a vevőt. Egyrészt megpróbálták ellenőrizni a vevőket. Például azáltal, hogy részvényeket vásároltak a villamosvasutakból elektromos villamosvasúttá alakítandó vállalatokban, vagy teljesen új vállalkozásokban, meghatározó befolyást tudtak szerezni az általuk gyártott árucikkek

megrendelői felett. Szükség esetén az elektromos vállalkozások igazgatói maguk hívtak életre korlátozott felelősségű társaságokat olyan tevékenységekre, amelyek keresletet teremtettek az áruik iránt. A legsikeresebb elektromos művek napjainkra egyre nagyobb mértékben váltak az úszó társaságok bankjaihoz hasonlóvá.

És ez még nem minden. Egy másik politikájuk az volt, hogy mindenhol fiókokat alapítottak, hogy a piac minél nagyobb részét megragadhassák. Míg korábban az általános ügynökökre támaszkodtak, most a kapcsolat kiterjesztésének munkáját minden egyes cég egy saját külön képviselőjére bízta. Mi az eredmény? A vásárlót közelebbről látják; igényeit jobban megértik, és ezért jobban ki tudják elégíteni; kívánságait könnyebben teljesítik, és így tovább.

Köztudott, hogy az Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft ezt a rendszert alkalmazta, és hogy Felix Deutsch volt az élenjáró ennek kiterjesztésében. A régebbi vállalatok csak lassan követték a példát. A Siemens és a Halske sokáig úgy gondolták, hogy "túl nagyok ahhoz, hogy a vevők után fussanak", amíg Berliner, az egyik igazgatójuk, olyan jó hatásfokkal nem fogadta el az új tervet, hogy cége hamarosan visszaszerezte a riválisától elvesztett területet.

Ez a példa tipikus, és általánosságban elmondhatjuk, hogy az ipar kommercializálódása volt az a rés a sövényen, amelyen keresztül a zsidók behatolhattak az áruterelés és -szállítás területére, ahogyan korábban a kereskedelemben és a pénzügyekben is tették.

Ezzel nem azt állítjuk, hogy itt kezdődik a zsidók mint iparosok története. Távolról sem. Amint a modern kapitalizmus különbséget tett minden öko- nomikus folyamat technikai és kereskedelmi aspektusa között, a zsidók hamarosan mindkettőben részt vettek. Igaz, hogy a kereskedelem jobban vonzotta őt, de már a korai kapitalista időszakban a zsidók az első vállalkozók között voltak az egyik vagy másik iparágban. Itt a dohányipart alapították meg (Mecklenberg, Ausztria); ott a whisky lepárlását (Lengyelország, Csehország); egyes országokban bőrgyárosok voltak (Franciaország, Ausztria), máshol selyemgyárosok (Poroszország, Olaszország, Ausztria); Hamburgban harisnyát készítettek; üvegek Fürthben; keményítő Franciaországban; gyapot Morvaországban. És szinte mindenhol úttörők voltak a szabóiparban. Az általam összegyűjtött anyagokra hivatkozva be tudnám mutatni, hogy a 18. században és a 19. század elején számos más példa is volt arra, hogy a zsidók kapitalista iparosok voltak. 117 De úgy vélem, hogy a zsidó gazdaságtörténet ezen aspektusának bemutatása haszontalan, mivel semmi kifejezetten zsidót nem tartalmaz. A zsidókat pusztán a véletlen sodorta bele egy iparágba, és minden valószínűség szerint az nélkülük is ugyanolyan jól prosperált volna. Vegyünk egy-két példát. Lengyelországban és Ausztriában a zsidóknak a nemesség intézőiként elfoglalt helyzete hozta azt, hogy whisky lepárlók lettek. Más országokban a dohányiparban való vállalkozásuk közvetlen következménye volt udvari zsidó státuszuknak, amellyel kapcsolatban nagyon gyakran a dohánymonopóliumot birtokolták. Kereskedelmi tevékenységük az esetek többségében ahhoz vezetett, hogy feldolgozott cikket tartottak raktáron, és végül, mint a textilipar esetében, maguk készítették azokat. A folyamat azonban általános, és a nem zsidók ugyanúgy átmentek rajta, mint a zsidók. Volt azonban egy kivétel a régi klós kereskedelem esetében. Ez alapvetően zsidó üzlet volt, és először az új ruhák eladásához, majd végül a szabásathoz vezetett.

De ha mindent összevetünk, a zsidó befolyás az ipari vállalkozásokra nem volt túl nagy mindaddig, amíg azok el nem kezdtek kereskedelmi forgalomba kerülni; vagyis amíg szinte minden modern iparágban az irányítás és szervezés munkája közössé nem vált, és az ember egyik iparágból a másikba léphet át anélkül, hogy ezzel csökkenteni tudná a képességeit. A technikai oldal ma már minden esetben egy önálló részterület. Ezért nem ritka, hogy valaki, aki a bőrgyártásban kezdte, végül vasipari mester lett, miután (mondjuk így?) alkoholos italok és kénsav gyártója volt. A régi idők kapitalista temetkezési vállalkozója műszaki benyomást keltett, a modern temetkezési vállalkozó meglehetősen színtelen. El tudják képzelni, hogy Alfred Krupp bármi mást gyártott volna, mint fegyvereket, Borsig bármi mást, mint gépeket, Werner von Siemens bármi mást, mint elektromos apparátusokat? El tudja képzelni H. H.

Myert más vállalat élén, mint a Nord-deutscher Lloyd? Másrészt, ha Rathenau, Deutsch, Berliner, Arnold, Friedlander, Ballin holnapra pozíciót cserélnének, nem lennének kevésbé sikeresek, mint jelenlegi minőségükben. És mi az oka ennek? Ők mindannyian a kereskedelem emberei, és a legkevésbé sem számít, hogy milyen területen tevékenykednek.

Ezt így fogalmazták meg: a keresztény felfelé tör, és technikusként indul, a zsidó pedig kereskedelmi utazóként vagy hivatalnokként.

Nagyon hasznos lenne tudni, hogy a zsidók milyen mértékben vesznek részt napjainkban az ipari vállalkozásokban, de kevés anyag áll rendelkezésre. Meg kell elégednünk egy hozzávetőleges becsléssel, amely az ipari vállalatok igazgatói posztját betöltő zsidók számán alapul. A módszer nem kielégítő - természetesen. Hogyan lehet biztosan megmondani, hogy ki zsidó és ki nem? Hányan tudják például, hogy a kölni Hagen, aki Németországban minden más embernél több igazgatói posztot tölt be, eredetileg Levy volt? De ettől eltekintve a pusztán számok nem jelentenek kritériumot a befolyás mértékére nézve. Sőt, egyes vállalatoknál az üzleti képességek önmagukban nem határozzák meg az igazgatótanácsi tagságot; más vállalatoknál íratlan törvény tiltja a zsidók kizárását a bizalmi pozíciókból. A kapott számadatok tehát mindenestre csak a zsidó befolyás egy kis részére vonatkoznak.

Mindezekért idézem őket; a német részvénytársaságok kézikönyvének legutóbbi kiadásából állították össze számomra. Az elektromos ipar esetében csak a 6 millió márkás tőkével rendelkezőket tüntetem fel; a vegyiparban az 5 milliósakat; a gép- és textiliparban a 4 milliósakat, a többiben pedig a 3 milliósakat. Mire utalnak ezek a számok? Nagy vagy kicsi a zsidó befolyás a megnevezett iparágakban? Szerintem nagyon nagy, legalábbis mennyiségileg. Ne feledjük, hogy az a társadalmi csoport, amely az igazgatóságok majdnem hetedrészét, és az igazgatótanácsok közel negyedét foglalja el, a Német Birodalom teljes lakosságának pontosan csak egy századrészét teszi ki.

7. fejezet.

A kapitalista nézőpont növekedése a gazdasági életben

Az előző fejezetek áttekintéséből nyilvánvaló, hogy a zsidó befolyás messze túlmutatott az általa életre hívott kereskedelmi intézményeken. Más szóval, a tőzsde nem pusztán egy gépezet a gazdasági életben, hanem egy bizonyos szellemiség megtestesítője. Valójában az ipari szervezés minden legújabb formája ennek a szellemnek a terméke, és erre szeretném külön felhívni az olvasó figyelmét.

Napjaink gazdasági életének külső struktúráját nagyrészt zsidó kezek építették fel. De a gazdasági élet alapelvei - amit modern gazdasági szellemnek vagy gazdasági szemléletnek nevezhetünk - szintén zsidó eredetűek.

Az állítás bizonyítékait az eddigiektől eltérő irányokban kell keresni. Az okirati bizonyítékok itt nyilvánvalóan kevésbé hasznosak. Ami azonban minden bizonnyal értékes útmutató lesz, az az az érzés, amely azokban a körökben uralkodott, amelyek először ébredtek rá arra a tényre, hogy a zsidó gondolkodásmód valami idegen. A nem zsidó kereskedők vagy szószólók olyan véleményeket fogalmaztak meg, amelyek, bár egyoldalúak és gyakran durvák, mégis óriási segítséget jelentenek, mert naivan kifejtették a zsidó szellem ellenszenvét, mintegy tükörként tükrözve azt (bár gyakran, hogy biztos legyen benne, ez egy domború tükör volt). Azok az emberek, akik azokat a véleményeket hangoztatták, amelyekre most utalni fogunk, úgy tekintettek a zsidókra, mint a legádázabb ellenségeikre, és ezért meg kell próbálnunk a sorok között olvasni, és az igazságot kikövetkeztetni olyan kijelentésekből, amelyek valami egészen mást akartak kifejezni. A feladatot megkönnyíti a megfogalmazott vélemények egyöntetűsége, amely semmiképpen sem a meggondolatlan utánzásnak, hanem inkább a körülmények hasonlóságának köszönhető. Éppen a hasonlóságuk növeli bizonyító erejüket.

Először is meg kell jegyezni, hogy ahol a zsidók üzleti versenytársként jelentek meg, ott a keresztény kereskedők szenvedtek a panaszok miatt: a megélhetésük, mondják, veszélybe került, a zsidók megfosztották őket a nyereségüktől, a megélhetési esélyeik csökkentek, mert a vásárlók a zsidókhoz mentek, és így tovább.

Néhány részlet a 17. és 18. századi dokumentumokból, a minket leginkább érintő időszakból, illusztrálja az elmondottakat. Forduljunk először Németországhoz. 1672-ben Brandenburg tartományi uradalmak arra panaszkodnak, hogy a zsidók "elveszik a kenyeret a többi lakos szájából".¹ Majdnem ugyanez a megfogalmazás szerepel a danzigi kereskedők 1717. március 19-i kérvényében.² 1712-ben és 1717-ben Magdeburg óvárosának jó polgárai tiltakoznak a zsidók közéjük való befogadása ellen, "mert a város jóléte és a kereskedők sikere attól függ, hogy ... itt nem szabad zsidó kereskedelmet folytatni".³ A város jóléte és a kereskedők sikere attól függ, hogy ... nem szabad zsidó kereskedelmet folytatni.

1740-ben Ettenheim közleményt intézett a püspökéhez, amelyben kijelentette, hogy "mint köztudott, a zsidók alacsony útjai csak veszteséget és bajt okoznak". Ugyanezt a gondolatot fejezi ki a közmondás: "Minden romlik abban a városban, ahol a zsidók bőven vannak, mint a széna."⁴ Az 1750. évi porosz ediktum preambulumban megemlíti, hogy "városunk nagy kereskedői panaszkodnak ... hogy a zsidók, akik ugyanazokkal az árukkal kereskednek, mint ők, jelentősen csökkentik az üzletüket". Ugyanez volt a helyzet Dél-Németországban is.

Nürnbergben például a keresztény kereskedők kénytelenek voltak tétlenül nézni, hogy vevőik zsidóktól vásárolnak. 1469-ben a zsidókat kiűzték Nürnbergből; igen nagy számban telepedtek le a szomszédos Fürthben, és az előbb említett városból származó vevőik, akik a maguk számára a legjobb előnyt keresték mint vásárlók, Fürthbe utaztak, hogy bevásároljanak [Az első német vasút Nürnberg és Fürth között épült meg (1835). Hogy a szövegben említett zsidó hatásnak volt-e köze ehhez, nehéz megmondani. Nem csoda, hogy a nürnbergi városatyák a 17. és 18. század folyamán rendeleteket mutattak ki a városra, amelyek megtiltották a fürthi zsidókkal való érintkezést. 5 Az, hogy a 18. században a zsidókat nem engedték be a kereskedőcéhekbe, de még inkább a kézművescéhekbe, túl jól ismert ahhoz, hogy további hangsúlyozásra szoruljon. 6

Angliában más volt a helyzet? Semmiképpen sem. Josiah Child szerint: "A zsidók alattomos nép ... megfosztják az angol kereskedőket attól a haszontól, amit egyébként megszereznének"; üzletüket "az angol kereskedők kárára" folytatják.⁷ Amikor 1753-ban törvénybe iktatták a zsidók honosítási törvényét, a lakosság rosszindulata a gyűlölt faj ellen olyan nagy volt, hogy a törvényt már a következő évben hatályon kívül kellett helyezni. Az egyik nagy félelem az volt, hogy ha a zsidók angol állampolgárok lesznek, akkor "kiszorítják a bennszülötteket a munkahelyükről"⁸.

Marseille-től Nantes-ig ugyanazok a hangok szóltak Franciaországban. Az utóbbi város kereskedői 1752-ben a következő szavakkal siratták sorsukat: "Az idegenek által folytatott tiltott kereskedelem ... jelentős veszteséget okozott e város kereskedőinek, olyannyira, hogy ha nem részesülnek e nemesek jóindulatában, akkor olyan kényszerhelyzetbe kerülnek, hogy sem családjukat nem tudják ellátni, sem adójukat nem tudják fizetni."⁹ Hét évvel korábban, 1745-ben a toulouse-i keresztény kereskedők sajnálattal állapították meg, hogy "mindenki a zsidó kereskedőkhöz menekül".¹⁰ "Könyörgünk, akadályozzák meg ennek a nemzetnek a továbbvonulását, amely különben bizonyosan tönkreteszi Languedoc egész kereskedelmét" - így szólt a Montpellier-i kereskedelmi kamara kérése. ¹¹ Párizsi kol- ligái a zsidókat darazsakhoz hasonlították, akik csak azért jutnak be a kaptárba, hogy megöljék a méheket, feltépjék a testüket, és kiszedjék a belükben tárolt mézet. ¹²

Svédországban¹³, Lengyelországban¹⁴ ugyanez a kiáltás hangzott el. ¹⁵ 1619-ben a poseni városi hatóságok Zsigmond királyhoz intézett beszédükben arról panaszkodtak, hogy "a zsidók konkurenciája nehézségeket és akadályokat gördít a kereskedők és kézművesek útjába".

De mindez nem elegendő. Többet akarunk tudni annál, mint hogy a zsidók veszélyeztették a többiek megélhetését. Meg akarjuk tudni ennek az okát. Miért tudtak olyan éles versenytársai lenni a keresztény kereskedőknek? Csak ha erre a kérdésre választ kapunk, akkor értjük meg a zsidó üzleti módszerek sajátos természetét, "les se- crets du négoce", ahogy Savary nevezi őket. Hivatkozzunk a korabeli véleményre, azokra az emberekre, akik elégségesek voltak ahhoz a mindennapi életben, hogy megtudja az okát. A válasz itt is eléggé egyhangú. És mi az oka? A zsidók azért voltak sikeresebbek, mert tisztességtelenül üzleteltek. "A zsidóknak ... van egy törvényük és szokásuk, amikor csak nekik kifizetődik; ezt hívják hazugságnak és csalásnak" - olvashatjuk Philander von Sittewald oldalain. ¹⁶ Hasonlóan bókolós a George Paul Hönn által összeállított Comic Lexicon of Cheating,¹⁷ ahol a "zsidók" alatt az egész könyv egyetlen interpolációja a következőképpen hangzik: "A zsidók csalók, kollektíven és egyénileg" A Kereskedők Általános Kincstárának "Zsidók" című cikke ugyanilyen kaliberű,¹⁸ míg egy névtelen író az erkölcsökről és erkölcsökről azt állítja, hogy a berlini zsidók "rablásból és csalásból élnek, ami szerintük nem bűn"¹⁹.

Hasonló nézetek Franciaországban is uralkodtak. "A zsidóknak - mondja Savary - az a hírük, hogy jók az üzleti életben, de állítólag nem képesek azt szigorú becsületességgel és megbízhatósággal folytatni. "²⁰ Nos, mire vonatkoznak ezek a vádak? Még ha a "csalás" kifejezésnek igen tág jelentéstartalmat is adnánk, sok zsidó kereskedelmi gyakorlata aligha

esett ennek a fogalomkörébe. Amikor azt állították, hogy a zsidók csalók, ez csak egy olyan jelző volt, amellyel azt a tényt akarták jellemezni, hogy a zsidók kereskedelmi ügyleteik során nem mindig vették figyelembe a kereskedelemben fennálló törvényeket vagy szokásokat. A zsidó kereskedők megsértették keresztény társaik bizonyos hagyományait, (néha-néha) megszegték a törvényt, de mindenekelőtt nem törődtek a kereskedelmi etikettel. Nézzük meg alaposan a zsidó kereskedők ellen felhozott konkrét vádakat, vizsgáljuk meg azok legbensőbb természetét, és meg fogjuk találni, hogy a zsidó és keresztény kereskedők közötti konfliktus két szemléletmód közötti harc volt, a következők között két gyökeresen eltérő - sőt, ellentétes - nézet a gazdasági életről.

Ahhoz, hogy ezt a konfliktust a maga teljességében megértsük, szükséges, hogy némi képet kapjunk arról a szellemiségről, amely a gazdasági tevékenységeket uralta, olyan tevékenységeket, amelyekben a 16. századtól kezdve a zsidók napról napra biztosabb lábakon álltak. Annyira úgy tűnt, hogy nincsenek összhangban ezzel a szellemmel, hogy mindenütt zavaró elemként tekintettek rájuk.

Az általam "korai kapitalista korszaknak" nevezett időszak alatt, amelyben a zsidók kezdték éreztetni hatásukat, az ökológiai életet illetően általában ugyanazok az alapvető felfogások uralkodtak, mint amelyek a középkorban - feudális viszonyok, kétkezi munka, három birodalmi birtok és így tovább.

Ennek az egésznek a középpontja az egyes ember volt. Az ő érdekei határozták meg a közösség, illetve annak egységeinek magatartását, a gazdasági tevékenységeket szabályozó törvényeket és a kereskedelmi élet gyakorlatát. Minden ilyen törvénynek személyes volt a szándéka; és mindenkinek, aki hozzájárult a nemzet életéhez, személyes szemlélete volt. Nem mintha mindenki azt tehette volna, amit akart. Éppen ellenkezőleg, a korlátozások kódexe minden irányban sövényezte a tevékenységét. De a lényeg az, hogy a korlátozások az individualista szellem szülöttei voltak. Az árut azért termelték, vásárolták és eladták, hogy a fogyasztók szükségleteiket kellőképpen kielégíthessék. Másrészt a termelőknek és kereskedőknek tisztességes béreket és tisztességes nyereséget kellett kapniuk. Hogy mi volt tisztességes, és mi volt elegendő a szükségletek kielégítésére, azt a hagyomány és a szokás határozta meg. És így a termelőnek és a kereskedőnek annyit kellett kapnia, amennyit az élethelyzetük kényelmi színvonala de- mandált. Ez volt a középkori felfogás; ez volt a kora kapitalista korszakban uralkodó felfogás, még ott is, ahol az üzleti élet többé-kevésbé modern módon folyt. Ezt a korabeli ipari törvénykönyvekben találjuk meg, és ez a törvényszerűség igazolja a kereskedelmi szakirodalomban. 21

Ezért a profitszerzést a legtöbb ember az egész korszakban helytelennek, "keresztényietlennek" tekintette; Aquinói Tamás régi gazdasági tanítását tartották be,²² legalábbis hivatalosan. A vallási vagy etikai szabály még mindig a legfőbb volt; ²³ a gazdasági élet vallási és etikai kötöttségeitől való megszabadulásának még nem volt jele. Minden cselekedet, függetlenül attól, hogy milyen területen, a Legfelsőbb Törvényszék - Isten akaratának - szem előtt tartásával történt. Kell-e rámutatni, hogy a Mammon magatartása ezzel szemben olyan ellentétes volt, mint a pólus a pólussal?

A termelőnek és a kereskedőnek a szükségleteiknek megfelelő összeget kell kapnia. Ennek az elvnek az egyik kiemelkedő eredménye az volt, hogy szigorúan körülhatárolta az egyes emberek tevékenységét a saját településükön. A versenyről tehát szó sem lehetett. A saját területén az ember úgy dolgozhatott, ahogyan akart - mikor, hogyan, hol - a hagyományoknak és szokásoknak megfelelően. De a szomszédja szférájába belenézni - ezt tilos volt megtennie. Ahogyan a paraszt megkapta a birtokát - annyi földet, legelővel és erdővel, amennyi őt és családját eltartotta, és ahogyan eszébe sem jutott, hogy a birtokát gyarapítsa, úgy a kézművesnek és a kereskedőnek is meg kellett elégednie a saját részével, és soha nem szabadott a szomszédét megkívánnia. A parasztnak megvolt a földje, a városlakónak a vásárlói: mindkét esetben ezek voltak a forrás, ahonnan a megélhetése származott; mindkét

esetben a célnak megfelelő nagyságúak voltak. Ezért a kereskedőnek biztosítania kellett a szokásait, és sok volt a rendelet, ami megvédte őt a konkurenciától. Emellett ez volt a kereskedelmi etikett. Az ember nem futott a vásárlók után. Megvárta, amíg megjönnek, "és akkor" (De Foe prédikációjának szavaival) "Isten áldásával és saját gondoskodásával számíthat a szomszédjaival folytatott kereskedeleméből való részesedésre. "24 A vásárokra járó kereskedő nem tett másként; "éjjel-nappal a standjánál várakozik "25.

Elvenni a szomszéd vásárlóit megvetendő, keresztényietlen és erkölcstelen dolog volt. 26 Az "áruval kereskedő kereskedőkre" vonatkozó szabály a következő volt: "Senki vevőitől ne fordítsd el a vevőket, sem szóban, sem levélben, és ne tedd mással azt, amit nem akarsz, hogy más tegyen veled. "27 Ez azonban több volt, mint egy szabály; rendelet lett belőle, és újra és újra találkozunk vele. Májusban a következőképpen hangzott a megfogalmazása:28 "Senki ne akadályozza meg a másikat a vásárlásban, vagy magasabb árat ajánlva ne tegye drágábbá az árut, azon a veszélyen, hogy elveszíti a vásárlást; senki ne avatkozzon bele más üzleti vállalkozásába, és ne folytassa a sajátját olyan nagy mértékben, hogy más kereskedőket tönkretegyen". Szászországban nagyjából. ugyanez volt a helyzet. 29 "Egyetlen boltos sem hívhatja el a vevőket más üzletéből, és nem tarthatja őket jelekkel vagy mozdulatokkal vissza a vásárlástól."

De a szomszéd üzletébe való beavatkozás nélkül is ügyfeleket vonzani méltatlannak számított. Még a 18. század elején Londonban sem tartották helyénvalónak, ha egy boltos izléselesen öltözteti fel a kirakatát, és így csalogatja a vásárlókat. De Foe, akárcsak későbbi szerkesztői, nem aprózta el, amikor megvetését fejezte ki az ilyen magatartás iránt, amelyben - amint azt nyilvánvalóan elégedetten említi - csak néhány pék és játékarus volt bűnös. 30

Azokhoz a dolgokhoz, amelyek nem voltak megengedettek, az is hozzátartozott, hogy reklámozza az üzletét és dicsérje az áruját. A reklámozás szelíd művészete először Hollandiában jelent meg valamikor a 17. század közepe táján, Angliában a vége felé, Franciaországban jóval később. Az 1667-ben alapított Ghentsche Post- Tijdingen című lap az első üzleti hirdetést az év október 3-án megjelent számában közölte. 31 Ebben az időben a londoni hírlapok egyike sem közölt hirdetést; még a nagy tűzvész után sem jutott eszébe egyetlen vállalkozásnak sem hirdetni új címét. Csak 1682-ben, amikor John Houghton megalapította a The Collection for the Improvement of Husbandry and Trade című lapot, szokta meg a londoni kereskedőközönség, hogy a sajtót reklámhordozóként használja. 32 Ezt megelőzte az a gyakorlat, hogy kis mértékben az utcán, a járókelőknek hirdetményeket osztogattak.

Két nemzedékkel később Postlethwayt³³ az akkoriban uralkodó nézeteknek adott hangot. "Az újságokban való hirdetés a kereskedelmi és üzleti ügyek tekintetében ma már eléggé általános gyakorlat Anglia, Skócia és Írország egész királyságában; és bármennyire is aljasnak és szégyenteljesnek tartották néhány évvel ezelőtt a kereskedelemben elismert emberek, hogy az újsághirdetésekkal forduljanak a nyilvánossághoz; jelenleg (1751) úgy tűnik, hogy egészen másként értékelik; a kereskedelem nagy tekintélyű személyek úgy tapasztalják, hogy ez a legjobb, legegyszerűbb és legolcsóbb módja annak, hogy az egész királyság tudomására hozzák, amit kínálni akarnak".

Akkoriban Franciaországban még nem voltak ilyen fejlettek. Savary³⁴ szótárában (1726) nem tesz említést a reklame kifejezés gazdasági vonatkozásáról. Csak hat évvel később - 1732-ben, a kiegészítés megjelenésekor - teszi hozzá: "A köztereken kiállított plakát, amely valaminek az általános megismertetésére szolgál". És mit mutat be? A hajók eladását; a kihajózás idejét; a nagy kereskedelmi társaságok bejelentését a távoli részekről érkező áruk érkezéséről, de csak abban az esetben, ha azokat nyilvánosan árusítják; új tényállások megállapítását; címváltozást. Az üzleti hirdetés a legelemibb formában hiányzik. A 18. század második feléig terjedő időszak újságjaiból is hiányzik. Bármilyen meglepő, a híres hirdetési lap, a Les Petites Affiches első száma, amely 1751. május 13-án jelent meg, nem tartalmazott

igazi üzleti hirdetést". Más szóval, az egyszerű "ilyen és ilyen árut árulok ilyen és ilyen helyen" bejelentés csak a 18. században vált általánossá Angliában, Franciaországban pedig csak jóval később. Németországban csak egy-két város volt ebben a tekintetben élenjáró. Példaként Berlin és Hamburg említhető, de még ott is elszigeteltek az újítások, az egyetlen kivétel a könyvek, amelyeket eredetileg sokat reklámoztak.

Ugyanilyen aljas dolog volt dicsérni az áruját, vagy rámutatni arra, hogy az Ön vállalkozása miben volt jobb másoknál. De az utolsó szó a kereskedelmi tisztességtelenségben az volt, ha bejelentették, hogy az ön árai alacsonyabbak, mint a szemben állóé. Alulértékelni" a legudvariatlanabb volt: "Semmiféle áldás nem származik abból, ha a szomszédodnak alulértékesítéssel és árcsökkentéssel ártasz."³⁶

Bármennyire is rossz volt maga az alulértékeltség az akkori emberek szemében, megvetésen aluli volt azt reklámozni. "Szerzőnk halála óta" - mondják a De Foe's Complete English Tradesman ötödik kiadásának (1745) szerkesztői,³⁷ "ez az alulértékesítési gyakorlat olyannyira elharapózott, hogy szégyenletes magasság, hogy egyes személyek nyilvánosan hirdetik, hogy alulmúlják a többi kereskedőt." Felmerülhet a kérdés, hogy miért foglalkoztatta ennyire a szerkesztőket a dolog? Az ok nyilvánvaló egy következő passzusban: "Voltak olyan élelmiszerboltosok, akik hirdették, hogy egymás árát olyan áron alákínálják, amivel egy tisztességes kereskedő nem tudna eladni és megélni". Ez a régi kiáltás: fix nyereség, fix megélhetés, fix termelés és fix árak.

Van egy francia esetünk, amely még jobban mutatja, hogy még Párizsban is mennyire szörnyűnek tartották ezt a bűncselekményt. Egy 176138-as rendelet a francia fővárosban mindenkinek és mindenkinek azt hirdette, hogy a nehéz helyzetben lévő kereskedő utolsó eszközének kell tekinteni, ha azt hirdeti, hogy áruját a vámárnál alacsonyabb áron adja el, és hogy az ilyen cselekedet súlyos elítélést érdemel. A rendelet megtiltotta Párizs és elővárosainak kereskedőinek, hogy "egymás után rohangáljanak, hogy vevőket találjanak, és mindenekelőtt, hogy kézzel írott hirdetéseket terjesszenek, amelyek az áruikra hívják fel a figyelmet".

A termelőkhöz hasonlóan a fogyasztók is figyelmet kaptak. Bizonyos értelemben a fogyasztó még többet kapott, mivel még nem jelent meg az a naiv felfogás, hogy minden termelés a fogyasztás érdekében történik. Ezért helyezték a hangsúlyt a jó árura, arra az elvre, hogy az árucikkeknek valóban annak kell lenniük, aminek látszanak; és számtalan rendelet született mindenütt e célból, különösen a 17. és 18. században.

Sok idő telt el azelőtt, hogy a tisztán kapitalista felfogás elfogadottá vált volna, miszerint bármely áru csereértéke az, ami a temetkezési vállalkozót leginkább befolyásolja. Hogy mennyire lassú volt a fejlődés, azt a 18. századi angliai ellentétes véleményekből láthatjuk. Úgy tűnik, Sir Josiah Child ebben a kérdésben is kisebbségben volt, mint a legtöbb más kérdésben, amikor azt a követelést fogalmazta meg, hogy minden gyártónak meg kell engedni, hogy maga dönthessen arról, hogy milyen árut és milyen minőséget hoz forgalomba. Manapság elég furcsa olvasni Childnak a gyártó azon jogának védelmét, hogy a gyártónak joga van silány árut gyártani. "Ha ,a világ kereskedelmét akarjuk megszerezni" - kiáltja,³⁹ "utánoznunk kell a hollandokat, akik a legrosszabb és a legjobb manufaktúrákat is gyártják, hogy képesek legyünk minden piacot és minden hangulatot kiszolgálni".

Az ilyen gazdasági eszmék világában az "igazságos ár" elmélete szerves elem volt. Az ár nem olyan dolog volt, amelynek kialakításába az egyénnek beleszólása lett volna. Az árat számára határozták meg; vallási és etikai elveknek volt alárendelve, mint minden más a gazdasági életben. Olyan volt, amely a közjót szolgálja, mind a fogyasztó, mind a termelő számára. A különböző koroknak megvolt a maguk mércéje ennek meghatározására; Luther korában például a termelési költség volt a döntő tényező. De ahogy a kereskedelmi forgalom kiszélesedett, az igazságos ár tanát egyre inkább lehetetlennek találták, és általánosan elfogadottá vált az a nézet, hogy az árat a piaci tényezőknek kell meghatározniuk⁴⁰. De

akárhogy is van, a hangsúlyozandó pont az, hogy az ár etikai és nem (ahogyan azt később tartották) természeti elveken alapult. Akkor azt mondták, hogy az egyén nem határozhatja meg az árat saját akaratából; míg később az volt a nézet, hogy nem határozhatja meg így.

Miféle világ volt az, amelyben ilyen vélemények uralkodtak? Ha egy szóval kellene jellemeznünk, azt kellene mondanunk, hogy "lassú" volt. A stabilitás volt a bástyája, a hagyomány pedig a vezetője. Az egyén soha nem vészelt el az üzleti tevékenység zajában és forgatagában. Még mindig teljesen ura volt önmagának; még nem hiányzott belőle az a na- tív méltóság, amely nem teszi magát olcsóvá a haszon kedvéért. A kereskedelmet és a kereskedelmet mindenütt egy csipetnyi személyes büszkeséggel folytatta. És mindez nagyobb mértékben a vidéken, mint a nagyvárosokban, ahol a kapitalizmus előretörése a leghamarabb érezte hatását. "A vidéki kereskedők büszke és gögös viselkedését" jegyzi meg a kor egyik éles szemű megfigyelője. 41 Szinte látjuk a típust, térdnadrágjában és hosszú kabátjában, parókás fejével és kissé merev viselkedésével. Az üzlet nála egyenletes folyamat volt; különösebb gondolkodás és aggodalom nélkül boldogult, a hagyományos módon szolgálta ki vevői körét, nem tudott semmit az izgalmakról, és soha nem panaszkodott, hogy túl rövid az út.

Napjainkban a virágzó kereskedelem egyik legjobb jele az általános sietség és kapkodás, de a 18. század vége felé ezt a tétlenség biztos jelének tekintették. Az üzletemberek szándékosan lassú léptekkel haladtak. "Párizsban az emberek egyfolytában sietnek - mert ott nincs semmi dolguk; itt (Lyonban, a selyemipar központjában, egy kereskedelmi jelentőségű városban) lassú a járásunk, mert mindenki el van foglalva." A selyemipar központja. Ez a már említett megfigyelő⁴² ítélete az 1788-as kegyeleti évben.

Ebbe a képbe a nonkonformista, a kvéker, a metodista illik bele, még akkor is, ha úgy szoktunk rá gondolni, mint az elsők egyikére, akit a kapitalista eszmével hoznak összefüggésbe. Amilyen volt a belső élete, olyan volt a külső tartása is. "Józan léptekkel járjon, ne csilingeljen a lábad" - ez volt a puritán életszabályok egyik kánonja. 43 "A hívőnek rendezett járása van, vagy legalábbis kell, hogy legyen, és ha olyan, mint ő maga, akkor lesz is, és a járása méltóságteljes és fejedelmi lesz" ⁴⁴.

Ez volt az a világ, amelyet a zsidók megrohamoztak. Minden lépésükkel megsértették a gazdasági elveket és a gazdasági rendet. Ez elég világosnak tűnik a keresztény kereskedők mindenütt egyhangú panaszaiból.

De vajon a zsidók voltak-e az egyetlen bűnösök ebben a tekintetben? Igazságos volt-e kiemelni a "zsidó kereskedelmet", és megbélyegezni azt, mint ami hajlamos a becstelenségre, mint ami ellentétes a törvénnyel és a gyakorlattal, mint amit hazugság és de- ceptálás jellemez? Aligha lehet kétséges, hogy a keresztény manufaktúrálisok és kereskedők gyakorlata nem volt mindig feddhetetlen a szokásokkal és szabályokkal való szembehelyezkedés tekintetében. Mivel az emberi természet olyan, amilyen, ez csak várható volt. De ettől eltekintve az a korszak, amellyel foglalkozunk, nem büszkélkedhetett a kereskedelmi erkölcsiség igen magas színvonalával. Különbösen miért volt szükség a rendeletek és tilalmak sokaságára, amelyek minden ponton érintették a gazdasági tevékenységeket? A korabeli bizonyítékok kétségtelenül nem hagynak kétséget a témában.

Már említettük a 18. század elején kiadott Csaló Lexikont. Széles körben olvashatták, mert néhány év alatt több kiadást is megjelentettek belőle. Lapozzunk bele, és csodálkozva kérdezzük meg, hogy maradt-e még becsületesség a világon. Igaz, ezt a benyomást az kelti, hogy kis helyen nagyon sok csalás és szélhámosság példáját és illusztrációját tartalmazza. De még ha ezt a tényt figyelembe is vesszük, nem lehet eltörölni azt a benyomást, hogy azokban a napokban bizonyára sok megkérdőjelezhető viselkedés volt. És ha e tekintetben még mindig lappang bármilyen kétség, azt más tanúk hamarosan eloszlatják. "Manapság (1742) csak kevés olyan árut találni, amelyet ne hamisítottak volna" - panaszolja egy német író. 45 Számos tiltás létezik a rosszra; császári rendeletek (például az 1497-es), rendőrségi rendeletek

(például az 1548-as augsburgi) és kereskedői körökből származó szabályok (például az 1607-es lübecki) egyaránt foglalkoznak a gyakorlattal. A hamisítás azonban korántsem korlátozódott az árutermelésre; a kereskedelemben sem volt ismeretlen. A 17. és 18. században nagyon gyakran fordulhattak elő csalárd csődök, és nehezen megoldható problémát jelenthettek. Újra és újra érkeztek panaszok ezek szüntelen újbóli felbukkanása miatt. 46 Valóban, az angol kereskedők laza kereskedelmi erkölce a 17. században közmondásos volt 47 a csalás és a hamisítás. A szipolyozásról azt mondták, hogy "az angol kereskedők legnagyobb bűne". "Kereskedőink" - mondja egy 17. századi író 48 - "az áruk végtelen túlkérésével azt hirdetik a világnak, hogy mindenkit becsapnának, ha módjukban állna".

Ha ez a helyzet, mi volt az oka annak, hogy a zsidókat megjelölték? És valóban beszélhetünk-e valami különlegesen jellemzőről a zsidók viselkedésében az akkori idők bevett elveivel szemben? Azt hiszem, igen. Úgy vélem, hogy a sajátosan zsidó jellegzetesség abban állt, hogy nem itt-ott egy-egy egyén sértette meg az uralkodó gazdasági rendet, hanem a zsidók összessége. A zsidó kereskedelmi magatartás a zsidó kereskedők körében elfogadott álláspontot tükrözte. Ezért a zsidók soha nem voltak tudatában annak, hogy rosszat tesznek, hogy kereskedelmi erkölcstelenséget követnek el; politikájuk összhangban volt egy rendszerrel, amely számukra a helyes volt. Nekik volt igazuk; a másik szemlélet volt a rossz és ostoba. Itt most nem az általánosan helytelennek elismert és általánosan elítélt tőkés kihágásokról van szó. Mert "különbséget kell tenni bármely jogi intézmény (pl. a tulajdon) alapvető szabályai és azok között, amelyek a társadalom fejlődésével változnak. A lopást főbenjáró bűnnek fogják tekinteni, amíg a tulajdon létezik; de a kamatszédés kérdésében koronként nagy véleménykülönbségek lesznek. Az első az előbbi kategóriába, a második az utóbbiba tartozik.

Kétségtelen, hogy sajátos kereskedelmi tevékenységük során a zsidók mindkét fajta vétséget elkövették. A korai időkben a zsidók olyan vétkeket követtek el, amelyeket általánosan annak tekintettek. Folyamatosan vádolták őket például lopott vagyontárgyainak átvitelével és azzal való kereskedéssel. 49 De a zsidók, mint testület, maguk is elítélték az ilyen jellegű gyakorlatokat; és emiatt voltak becsületes és becsstelen zsidók, ahogyan becsületes és becsstelen keresztények is. Ha egyes zsidók szisztematikus csalásra vetemedtek, akkor ezzel szembeállították magukat a zsidók és a keresztények többségével, akik mindketten egyetértettek abban, hogy az ilyen magatartás nem felel meg a helyesnek elfogadott normáknak. Nem vagyunk híján olyan feljegyzéseknek, amelyek ezt nagyon erőteljesen illusztrálják. A hamburgi zsidók története egy példa erre. A 17. században a portugál zsidók bizonyos mértékig vállalták, hogy a hatóságok felé felelősséget vállalnak az újonnan érkezett német zsidók megfelelő kereskedelmi magatartásáért. Amint a tedecók a városba érkeztek, meg kellett ígérniük portugál testvéreiknek, hogy nem vásárolnak lopott holmit, és egyébként sem folytatnak kétes üzleteket. Egy alkalommal a német zsidók véneit a bíróság elé idézték. Mahamad [A portugál zsidó hitközség vezető testülete. A kifejezést még mindig használják a londoni spanyol és portugál zsidók körében. - Trans.] és figyelmeztették őket, mert többen közülük megszegték fogadalmukat; egy másik alkalommal azért, mert lopott árut vásároltak katonáktól. 50

Az általam hangsúlyozott pontot nem szabad elfelejteni, amikor a korai kapitalista korszakban a zsidók ellen felhozott vádakot vizsgáljuk, amelyek összességében nem voltak alaptalanok. Az olyan általánosan elfogadott bűncselekményeket, mint a lopás vagy a lopott tulajdon elfogadása, nem szabad e címszó alá sorolni. A zsidók a keresztényekkel egyformán gyűlölték az ilyen bűncselekményeket. A minden zsidó számára közös gyakorlatok azonban, amelyek túlléptek a törvényen és a szokásokon, de amelyeket a zsidók nem éreztek helytelennek, azok a gyakorlatok, amelyeket úgy tekinthetünk, mint a sajátosan zsidó szemlélet eredményét, ezek a mi ismereteink közé kell, hogy tartozzanak. És mit találunk, ha megvizsgáljuk őket?

Úgy találjuk, hogy a zsidó egyértelműen úgy tűnik fel előttünk, mint aki sokkal inkább üzletember, mint a szomszédja; az üzletet a maga érdekében követi; az igazi kapitalista szellemben elismeri a nyereség elsőbbségét minden más cél felett.

Nem ismerek jobb illusztrációt, mint Glückel von Hamein emlékiratai, amely egyébként a korai kapitalista korszak zsidó életéről és gondolkodásáról szóló információk bányája. Glückel, egy hamburgi kereskedő felesége, 1645 és 1724 között élt, abban az időszakban, amikor a hamburgi és altonai zsidó közösségek a jólét magaslatára emelkedtek, és szinte minden tekintetben a korabeli zsidók típusának tekinthetjük ezt a figyelemre méltó nőt. Elbeszélése természetes egyszerűségével és frissességével ragadja meg az olvasót. Miközben ezeket az emlékiratokat olvastam, amelyekben egy teljes személyiség tárul elénk egy élményekben gazdag életben, újra és újra a híres Frau Rat (Goethe édesanyja) jutott eszembe.

Ha csak azért idézem ezt a nagyszerű könyvet, hogy megmutassam, hogy a zsidók körében akkoriban a pénz iránti érdeklődés dominált, akkor azért teszem, mert úgy vélem, hogy ez a tulajdonság általános lehetett, hiszen még egy olyan tehetséges nőnél is, mint Glückel, ez a jellemző. Valójában nála is a pénz a mindennekfölött álló dolog, akárcsak az összes többi embernél, akiről bármit is mond. Az üzleti vállalkozásokról szóló beszámolók csak kis helyet foglalnak el a könyvben, de az író nem kevesebb, mint 609 alkalommal (313 oldalon) beszél pénzről, gazdagságról, nyereségről és így tovább. A szereplők és tetteik csak a pénzzel kapcsolatban kerülnek említésre. Mindenekelőtt jó mérközésekről hallunk - jó anyagi szempontból.

A gyermekei férjhez adása valójában Glückel üzleti tevékenységének fő célja. "A fiamat is meglátogatta, és már-már közel álltak a megegyezéshez, de az ezer márka miatt nem tudták lezárni a dolgot". Ilyen jellegű esetek bőven előfordulnak a könyvben. Második házasságáról azt mondja: "délután a férjem egy uncia súlyú, értékes aranygyűrűvel vett feleségül". Nem tehetek róla, hogy a házasságkötésnek ezt a sajátos felfogását, amely a zsidók körében volt elterjedt, a pénzre való tekintésük tünetének tekintem, és különösen azt a tendenciát, hogy még az élet legértékesebb dolgait is pusztán üzleti szempontból értékelték. A gyermekeknek például megvan az értékük. Ez akkoriban a zsidók körében természetes volt. "Mindannyian az én drága gyermekeim, és bocsássanak meg nekik, azoknak is, akikre sok pénzt kellett költenem, és azoknak is, akikre semmit" - írja Glückel. Házasulandó személyként volt áruk, ami a piac állapotától függően változott. A tudósok vagy a tudósok gyermekei nagyon keresettek voltak. Egy esetben azt mondják, hogy egy apa spekulált a gyermekeivel. Salamon Maimon szerencsése, amelyet Graetz mesél el, jól ismert, és gyakran idézik ezzel kapcsolatban. "Tizenegy éves korában már olyan tökéletesen elsajátította a Talmudot, hogy ...nagyon keresett lett, mint lehetséges férj. Rászoruló apja, spekulatív szellemben, egyszerre két menyasszonyt is szerzett neki, anélkül, hogy láthatta volna ... egyiket sem." Hasonló esetek elég bőségesen vannak ahhoz, hogy azt a következtetést vonjuk le, hogy ezeknek tipikusnak kellett lenniük.

De felhozható az az ellenvetés, hogy a keresztények körében a pénzt sem becsülték kevésbé, csak ezt a tényt nem ismerték el; az emberek hipokritikusak voltak. Talán van némi igazság ebben az ellenvetésben. Ebben az esetben azt kell mondanom, hogy ami kifejezetten zsidó volt, az a naivitás, amellyel a pénzt az élet sarkalatos pontjává tették; ez természetes volt; nem próbálták elrejteni.

Milyen fényt vet a 17. és 18. század korabeli véleménye arra a jellegzetességre, amelyre felhívtuk a figyelmet? Úgy tűnik, hogy a témában általános egyetértés van, ami alátámasztja elméletünket. A zsidót a fejletlen kapitalizmus azon napjaiban egy olyan gazdasági szemlélet képviselőjének tekintették, amelyben a haszonszerzés volt minden kereskedelmi tevékenység végső célja. Nem az "uzsora" különböztette meg őt a kereszténytől, nem az, hogy nyereségre törekedett, nem az, hogy vagyont halmozott fel; csak az, hogy mindezt nyíltan tette, nem tartotta helytelennek, és hogy lelkiismeretesen és kíméletlenül ügyelt üzleti érdekeire. De a

keresztény "uzsorásokról" még szörnyűbb dolgokat mesélnek, akik "rosszabbak a zsidóknál". "A zsidó a lelkét az ingujján hordja, és nem szégyelli, de ezek képmutató keresztény arccal folytatják ördögi mesterségüket" 51.

Még egy-két kortárs véleményt kell idézni. "Ezeknek az embereknek nincs más istenük, csak az igazságtalan mammon, és nincs más céljuk, mint a keresztény vagyont birtokába jutni... .. mindent a saját hasznukra néznek." 52 Így vélekedik John Mega- lopolis tiszteletes, aki 1655. március 18-án írta. Egy másik ítélet még keményebb. 53 "Nem szabad bízni az ott (Brazíliában) tett ígéretekben, amelyeket a zsidók tettek, egy hitetlen és gyáva faj, az egész világ és különösen minden keresztény ellenségei, akik nem törődnek azzal, kinek a háza ég, amíg ők maguk melegedhetnek a parázson, akik inkább százezer keresztényt látnának elpusztulni, mint száz korona veszteségét elszenvedni". Savary, 54 aki barátságosan viszonyult a zsidókhoz, kijelentése szintén lényegre törő. "Az uzorás kereskedőt vagy a túlságosan lelkes kereskedőt, aki aljas előnyökre törekszik, és megnyúzza azokat, akik vele üzletelnek, "igazi zsidónak" nevezik. Az emberek azt mondják, hogy 'zsidók kezébe került', ha azok, akikkel az ember üzletet köt, kemények, rendíthetetlenek és fukarok". Igaz, hogy egy nagyon is keresztény kereskedő alkotta meg először az "üzlet az üzlet" kifejezést, de kétségtelenül a zsidók voltak az elsők, akik ennek megfelelően alakították politikájukat.

Ezzel kapcsolatban azt is meg kell említenünk, hogy minden nemzet közmondásai a zsidót mindig is nyereségvágyónak ábrázolták, aki különösen szerette a pénzt. "Még a zsidónak is szent a mi Mária asszonyunk" (Hun- garián) - a Kremnitzer aranydukátokra utalva. "A sárga az a szín, amely a zsidóhoz a legjobban illik" (orosz). "A zsidónak a sárga a legkedvesebb szín" (német).

Ez a nyereségvágy, amelyet a zsidó törvényesnek tartott, az üzleti elvei és gyakorlatai miatt, amelyekre oly gyakran érkezett panasz. Először is, nem fordított figyelmet az egyik hivatásnak vagy az egyik mesterségnek a másiktól való szigorú elhatárolására, amelyhez a törvény és a szokások általánosan ragaszkodtak. Újra és újra halljuk a kiáltást, hogy a zsidók nem elégedtek meg egyfajta tevékenységgel; azt csináltak, amit csak tudtak, és ezzel megzavarták a dolgok rendjét, amelyet a céhszisztem fenntartani kívánt. Céljuk az volt, hogy minden kereskedelmet és minden termelést magukhoz ragadjanak; minden irányban elsöprő vágyat éreztek az ex pandra. "A zsidók arra törekszenek, hogy elpusztítsák az angol kereskedelmet azáltal, hogy minden kereskedelmet maguk felé vonzanak" - olvasható John Megalopolis tiszteletes 1655-ben tett panaszában. 55 "A zsidók alattomos emberek, mindenféle kereskedelembe belepiskálnak" - mondta Sir Josiah Child. 56 Glückel von Hamein pedig így írja le apja üzletét: "Drágakövekkel és más dolgokkal kereskedett - mert minden zsidó minden mesterségnek a bűvésze".

A német céhek számtalan alkalommal panaszkodtak a kereskedelemben mindenütt jelenlévő zsidókra, akik nem törődtek azzal, hogy minden gazdasági tevékenységet szigorúan elkülönített kategóriákba soroljanak. A frankfurti városvezetés 1685-ben hangosan kiáltott fel, hogy a zsidók mindenféle üzletben - például a vászon- és selyemkereskedelemben, a szövet- és könyvkereskedelemben - részt vesznek." A városvezetés a zsidókkal szemben is hangos volt. A másik (Odera-menti) 58 Frankfortban a zsidókat azzal vádolták, hogy külföldi copfot árulnak az aranycsipkekészítők kárára, és így tovább.

Az egyetemes kereskedelemre való hajlam oka talán abban keresendő, hogy a zsidók üzleteiben nagyszámú különféle áru, mind elvesztett zálogtárgyak, amelyek pusztán véletlenszerűen gyűltek össze, és amelyek eladása természetesen megzavarná mindenféle kereskedő speciális üzletét. Ezeknek a használati-cikk-üzleteknek a pusztasága létezésé - a modern kori áruházak prototípusa - veszélyt jelentett a kereskedelem és az ipar uralkodó rendjére. Egy ilyen használati-cikk-gyűjteményről élénk képet ad egy régi ratisboni ének a 15. századból, 59 és a részletek az idő előrehaladtával egyre jobban kirajzolódtak. De a zsidó a végsőkig elrontaná. Mert ha valakinek szüksége lenne ruhára, a zsidónak fizetett, akár ezüst,

akár vászon, akár ón volt, vagy bármi, ami a házából hiányzott, a zsidó kész volt kiszolgálni a szükségét, Az ígéretekkel, amelyeket tartott - valóban nagyon sok. Lopott holmikért és rablók zsákmányaért. Ők és a zsidók ritkán váltak el egymástól. Köpeny, tömlő vagy leányfátyol, a zsidó mindet eladta. A mesteremberhez tehát csak kevesen jöttek, mert az egész világ a zsidóval foglalkozott.

Itt egy érdekes kérdés merül fel. Van-e összefüggés az arany szabályok megszegése és a tiszta üzleti tevékenység hangsúlyozása között a zsidók részéről, és a merkantilizmushoz való ellenséges hozzáállásuk? Az volt-e a céljuk, hogy a kereskedelem korlátlan voltának elvét érvényesítsék, függetlenül attól a kereskedelmi elmélettől, amely a merkantilista államokat vezérelte? Úgy tűnik, hogy igen. "Zsidókereskedelemnek" nevezték a 18. században a frankfurti kereskedelmet, mert az főként importkereskedelem volt, "amely csak kevés német kéznek ad hasznos munkát, és csak a hazai fogyasztás miatt virágzik."⁶⁰ És amikor a 19. század elején Németországot elárasztották az olcsó angliai termékek, amelyeket nagyrészt árveréseken adtak el, a zsidókat tartották ennek az importkereskedelemnek a fő támaszának. A zsidó szinte monopolizálta az árveréseket. "Mivel a gyári cikkekkel való kereskedés nagyrészt zsidók kezében van, Anglia kereskedelme nagyrészt velük folyik". A zsidónak "boltja tele volt külföldi kalapokkal, cipőkkel, harisnyákkal, bőrkesztyűkkel, ólom- és rézárúval, lakk munkákkal, használati tárgyakkal, mindenféle készruhával - mindezt angol hajókkal hozták át."⁶¹ Ugyanez volt a helyzet Franciaországban is.⁶² És ez még nem volt minden. A zsidók egy másik halálos bűnt is elkövettek a merkantilista naptárban: nyersanyagokat importáltak.⁶³

Láthatjuk tehát, hogy a zsidók üzleti érdekeiket követve éppoly kevésbé törődtek az államok közötti korlátokkal, mint az iparágak közötti korlátokkal. Még kevésbé vették figyelembe a bármely iparágban uralkodó eticquette törvénykönyvet. Már láttuk, hogy a korai kapitalista korszakban hogyan tekintettek a szokások hajszolására. Itt a zsidók folyamatos bűnösök voltak. Mindenütt felkeresték az eladókat vagy a vevőket, ahelyett, hogy a kereskedelmi szokásoknak megfelelően a boltjukban várták volna őket. Erre bőséges bizonyítékunk van.

A királyhegyi szőrmekereskedők⁶⁴ 1703-ban panaszt tettek "Hirsch és Mózes zsidók ellen, akik ügynökeikkel együtt mindig elsők a nyersanyag felvásárlásában és a kész szőrmék eladásában, amivel ők (a kéregetők) nagy veszteséget szenvednek". 1685-ben a frankfurti ékszerészek és aranyművesek hasonlóan jártak el.⁶⁵ Kénytelenek voltak minden szükséges régi aranyat és ezüstöt zsidóktól megvásárolni, akik számos "kémjük" segítségével a keresztények orra elől csenték el. Néhány évvel korábban e város teljes kereskedőtestülete tiltakozott az ellen, hogy a zsidók "kikémlelik a keresztény kereskedők üzleteit". Még korábban, 1647-ben a frankfurti szabók petíciót⁶⁶ nyújtottak be, hogy tiltsák meg a zsidóknak, hogy új ruhák eladásával foglalkozzanak. "Keserves sírás forrása az, hogy a zsidók szabadon járhatnak fel és alá az utcákon, megrakodva mindenféle áruval és ruhával, mint az ilyenek sok tevé és számár, akik minden újonnan érkezett frankfurti lakos elé futnak, legyen az magas vagy alacsony rangú, és felajánlják neki, hogy eladják neki, amit akar, és így megfosztanak minket mindennapi kenyereinktől."⁶⁷ Még ennél is korábban, 1635-ben a selyemkereskedők kérvénye, akik azt siratták, hogy a zsidók "a zsidó negyed határain kívül, a vendéglőkben és mindenütt, ahol alkalom kínálkozik, a városban várakoznak; sok utcán keresztül, nyíltan és titokban is, a katonák és tisztjeik elé futnak, amikor azok a városba jönnek". Megállapodtak bizonyos szabómesterekkel, hogy megkönnyítik számukra, hogy árujukat kiállíthassák boltjaikban, amikor a csapatok elvonulnak mellettük.⁶⁸

1672-ben panasz érkezik Brandenburgból.⁶⁹ "Zsidók káplánként járnak a falvakban és a városokban, és árujukat az emberekre kényszerítik". Hasonló történet érkezik Frankfurt-on-the-Oderből,⁷⁰ ahol a részletek teljesebbek. A zsidók a vevők után futnak - az utazók a szállodáikba, a nemesek a kastélyaikba, a diákok a szállásaikba. Az ausztriai Nikolsburgban pedig azt mesélik⁷¹, hogy "a zsidók magukhoz vonzottak minden kereskedelmet, minden

pénzt, minden árut. A városon kívül várakoznak, megpróbálnak ismeretséget kötni az utazókkal, amíg azok még úton vannak, és igyekeznek elvenni a keresztény polgároktól a szokásaikat".

Egy jól értesült 19. század eleji író leírja, hogy a zsidók hogyan kerestek mindig új vevőket. 72 Azt írja, szokásuk volt "gyakori látogatásokat tenni mindenféle nyilvános helyen, ahol a sok újságlapot olvasva igyekeztek tájékozódni az üzleti lehetőségekről, és különösen arról, hogy milyen idegenek érkezését várták; és minden beszélgetést meghallgatva igyekeztek kideríteni, kinek a háza van veszélyben, hogy velük alkut vagy szerződést kössenek".

Az utcák, ahol a zsidó öregek éltek, hasonló tevékenységek színhelyei voltak, a cél mindig ugyanaz volt. Sőt, a kereskedők néha karon ragadták a járókelőt, és megpróbálták vásárlásra kényszeríteni. Az üzletkötésnek ez a módszere nem ismeretlen modern városainkban; ismert volt a 18. századi Párizsban, ahol a fripiers, a régi kelengyés kereskedőkhöz kapcsolódott, akik, mint megtudtuk, 74 többnyire zsidók voltak. Egy ilyen jelenet egyik leírása túl jó ahhoz, hogy ne idézzük." "Ezeknek a rendetlen boltoknak a kufárai elég udvariatlanul szólítanak meg; és amikor valamelyikük meghívott téged, az utadon lévő összes többi boltos megismétli a fülsiketítő meghívást. A feleség, a lány, a cseléd, a kutyák mind a füledbe üvöltene. „Néha ezek a fickók megragadnak egy becsületes embert a karjánál vagy a vállánál fogva, és arra kényszerítik, hogy önmaga ellenére belépjen; ezt az illetlen játékot időtöltésnek tekintik." Ugyanezt a történetet halljuk egy utazótól, aki ez idő tájt Nyugat-Németországban járt. "Azokon a helyeken, ahol sok zsidó van, az utcán járni már kellemetlenségévé vált. Minden percben és minden sarkon zaklatják az embert. Állandóan kérdezzetnek. Eladhatok neked valamit? Nem veszed meg ezt, azt vagy azt?" 75

Vagy vándorkereskedőkké válnak, hogy bejussanak a vásárlókhoz. "A zsidónak eszébe sem jut, hogy a tornácok ülőhelyeit bolti pultokká alakítsa, gyakran deszkákkal meghosszabbítva azokat; formát vagy asztalt állít bármely ház falához, amelyhez hozzáfér, vagy akár a bejárati folyosót is üzletté alakítja; vagy, bérel egy szekeret, amely mozgó boltjává válik, és elég gyakran van olyan rossz modora, hogy olyan bolt elé húzódik, amely ugyanazt az árut árulja, mint ő." 76. "Megszerezni az ügyfeleket" - ez volt a cél és a cél. Nem ez-e a mai nagy iparágak vezérelve? Nem ugyanerre a célra irányul-e például az Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft nagyszerű szervezete is?

A politikát először akkor rendszerezték, amikor a reklámozáshoz folyamodtak. A "fülsiketítő felhívás", amely, mint az imént megjegyeztük, a kis firenzei firkászból származott, ma üzleti életünk millió hangú reklámjaiból származik. Ha a zsidókat tekinthetjük a "vásárlók megfogásának" rendszerének megalkotóinak, akkor ugyanilyen jól megalapozott az az igényük, hogy ők legyenek a modern reklám atyjai. Erre azonban nem tudok meggyőző bizonyítékot felmutatni. Amire szükség van, az a legkorábbi újságok aktáinak alapos tanulmányozása, hogy felfedezzük a hirdetőik nevét. Ami azt illeti, a reklámozás egész témájával eddig csak igen kevésé foglalkoztak. Az egyetlen ág, amely megfelelő figyelmet kapott, az üzleti hirdetések története. Ennek ellenére tudok egy-két példát mondani, amely a zsidók és a reklámozás gyakorlatának kapcsolatát mutatja.

Az általam ismert legkorábbi hirdetés a Vossische Zeitung 1711. május 28-i 63. számában található, amely a következőképpen szól: "Ezúton értesítek mindenkit és mindenkit, hogy egy holland (zsidó?) kereskedő érkezett Boltzen úrhoz a Zsidó utcában, aki mindenféle, a legjobb minőségű teát hoz, amelyet olcsón árul. Aki esetleg vásárolni szeretne, az jöjjön korán, mert a látogató nem marad nyolc napnál tovább".

Az első ismert hirdetés a lap szövegében 1753-ból származik, és Hollandiából származik. A hirdető egy Laazer nevű személy volt. 77 Egy nagyon régi hirdetés az Egyesült Államokban - hogy a legrégebbi-e, azt nem tudom megmondani - 1761. augusztus 17-én jelent meg a New York Mercuryban, a következőképpen 78: - "Eladó Hayman Levy, a Bayard Street-en,

mindenféle tábori felszerelés, a legjobb angol katonák cipője. és minden, ami a dicsőséges háború pompáját és körülményeit alkotja."

Végül, a zsidók a modern sajtó, azaz a reklámgépezet, különösen az olcsó újságok alapítói. 79 Polydore Millaud, aki megalapította a Petit Journal-t, a "félpennys sajtó" atyja volt.

De a valószínűsíthető címek megszerzése, az útban lévő utazók elfogása, az áru dicsérete - ez csak az egyik oldala volt a vásárlók elfogására irányuló játéknak. Ezt kiegészítette egy másik, amely abból állt, hogy az eladásra szánt árut úgy kellett feldíszíteni, hogy az vonzza az embereket. Ebben a művészetben a zsidók nagy tudósok voltak. Sőt, elegendő bizonyíték van arra, hogy ők voltak az elsők, akik kiálltak az általános elv mellett, miszerint minden kereskedőnek joga (és kötelessége) úgy folytatni az üzletét, hogy a rendelkezésre álló vásárlói körből a lehető legtöbbet megszerezze magának, vagy új keresletet teremtve növelje a vevők körét.

Egy olyan közösségben, ahol a minőséget szabályozták, az egyetlen hatékony eszköz ennek a célnak az elérésére az árcsökkentés volt. Ezért nem fogunk meglepődni, hogy a zsidók éltek ezzel a fegyverrel, és látni fogjuk, hogy éppen ez tette őket annyira ellenszenvenné a keresztény kereskedők körében, akiknek gazdasági szemlélete az árak fenntartására irányult. A zsidó alulértékelt; a zsidó elrontja az árakat; a zsidó alacsony árakkal próbálja magához vonzani a vásárlókat - ez volt a 17. és 18. században mindenütt elhangzott panaszok súlya, ahol zsidók üzleteltek.

Oldalaink túlterheltek lennének, ha megpróbálnánk az összes bizonyítékot idézni erre vonatkozóan. Ezért néhánynak elegendőnek kell lennie.

Először Angliában, ahol 1753-ban a honosítási törvény elfogadásakor kitört a vihar a zsidók ellen. Az egyik legfőbb félelem az volt, hogy ha elismert állampolgárok lesznek, akkor alulértékesítéssel kiszorítják a bennszülötteket a megélhetési eszközeikből. 80

Következik Franciaország. "A holmik ... amelyeket a zsidók a vásárookra hoznak.

... többet érnek azon az áron, amelyen eladják őket, mint a kereskedők boltjaiban" - ez Languedoc intendánsának válasza⁸¹ a montpelier-i kereskedők panaszaira (1740. május 31.).

A Montpellier-i kereskedő, Nantes ⁸² azon a véleményen volt, hogy a zsidókkal abban a hitben üzletelő közönséget, hogy jó üzletet kötnek, általában becsapták. Ugyanakkor elismerik, hogy a zsidó üzletekben az árak alacsonyabbak, mint máshol. Ugyanezt vallják a párizsi kereskedők is: a zsidók még a gyáraknál is olcsóbban árulnak. ⁸³ Egy Abraham Ouhnan nevű fürthi zsidóról,⁸⁴ a párizsi bronzkereskedők arról számoltak be, hogy "ugyanazokat a bronzokat az alatt az ár alatt adja el, amennyiért itthon is árulják". Lyonban a selyemszövő mesterek határozatot hoztak (1760. október 22-én), amelyben a rossz időket a zsidók befolyásának tulajdonították, akik csökkentették az árakat, és ezzel minden tartományban a selyemipar urává tették magukat. ⁸⁵

A svéd parlament 1815-ben megvitatta azt a kérdést, hogy a zsidóknak teljes kereskedelmi szabadságot kell-e adni, és az egyik legfőbb ellenérv az volt, hogy a zsidók csökkentik az árakat. ⁸⁶ Lengyelországból ugyanezek a hangok jutnak el hozzánk. A zsidók azt mondják a keresztény kereskedőknek, hogy ha ők (az utóbbiak) olyan olcsón árulják az áruikat, mint a zsidók, akkor ők is vonzanák a vásárlókat. ⁸⁷

Németországban sincs ez másképp. Brandenburgból (1672)⁸⁸, Frankfurtból (17. század)⁸⁹, Madgeburgból (1710)⁹⁰ ismétlődik a régi történet. Egy valahai utazó Németországban⁹¹ körülbelül ugyanebben az időben re- portálja ennek a vádnak a mindenütt jelenlévő voltát. Az 1750-es porosz általános rendelet tudomásul veszi. "Városaink kereskedői panaszkodnak. ... hogy a zsidó kereskedők, akik ugyanazt az árut árulják, nagy kárt okoznak nekik, mert alacsonyabb áron árulnak." Egészen a 19. századig még mindig találkozunk vele. Az augsburgi nagykereskedők kérvényében a zsidók befogadása ellen⁹² (1803) azt olvashatjuk, hogy "a zsidók értik, hogyan lehet a kereskedelem általános depressziójából előnyökre szert tenni. Szégyenletes áron szereznek be árut olyan emberektől, akiknek nagy szükségük van a

pénzre, és aztán elrontják a piacot azzal, hogy olcsóbban adják el". Az ipar számos ágazatában a keresztény gyárosok és kereskedők még ma is úgy tekintenek a zsidók árcsökkenésére, mint a kereskedelmük súlyos veszélyeztetésére. Hogy ez nyílt titok, és elég gyakran szóba kerül, az közismert. Remélem, hogy a megfelelő időben újra érintem a kérdést. tanfolyam.

Még egy példa a pénzügyek történetéből, amely azt mutatja, hogy a zsidóknak az volt a hírük, hogy alacsonyabb feltételeket szabtak. Amikor a 18. század elején az osztrák kormány elhatározta, hogy szokás szerint újabb kölcsönt vesz fel Hollandiában, utasítást adtak (1701. december 9-én) Pechmann bárónak, aki az ügyben tárgyalásokat folytatott, hogy a magán- és a magánhitelezőknek is adjon megkérdezi, hogy tekintettel arra, hogy a Magyar Rézbányák kezességvállalása a hitelre, nem lehetne-e nagyobb összeget felvenni. Különösképpen a hollandiai portugál zsidókkal kellett érintkeznie, mivel az Egyesült Tartományok többi alattvalója az általános garancia mellett további garanciát kért. 93 A bécsi udvari kancellária egyik jelentésében (1762. május 12.) az a vélemény fogalmazódik meg, hogy "tanácsos a zsidókkal a hadsereggel kapcsolatos szerződéseket illetően megegyezni... mivel ők hajlandók alacsonyabb árat ajánlani, mint mások".

Itt volt tehát egy probléma, amit minden bölcsnek össze kellett dugnia a fejét, és meg kellett próbálnia megoldani. Meg is tették, újra és újra megkérdezték egymást, a munkahelyükön és az üzleteikben, vasárnap délutánonként a városi bástyán kívüli sétáikon, esténként pedig a társasági sörözésnél: Hogyan lehetséges ez? Hogy a fenébe lehet ezt csinálni? Hogyan tudja a zsidó véghezvinni az alulértékesítés "piszkos trükkjét"? Mi volt ennek az oka?

A válasz az egyes kérdezők kapacitásának és előítéleteinek megfelelően különbözött. És így a számtalan feljegyzett magyarázatot nem lehet elfogadni anélkül, hogy értéküket ne vizsgálánánk; ellentétben azzal az állítással, hogy a zsidók csökkentették az árakat, amiben az egyhangúságra való tekintettel nincs okunk kételkedni. Mindenesetre egyelőre csak azok a vélemények lesznek számunkra érdekesek, amelyek az üzletvitel egy sajátos módjára vagy egy sajátos kereskedelmi erkölcsre utalnak.

A leggyakoribb magyarázat a tisztességtelenség, és a következtetés valamilyen módon így alakult. Látva, hogy a zsidóknak ugyanazok a költségei, látva, hogy a termelési költségek is ugyanazok, ha az ár a jelenlegi ár alatt van, akkor minden nem egészen tisztességes. A zsidóknak tisztességtelen eszközökkel kellett árujuk birtokába jutniuk. Kétségtelenül lopott áruk voltak. A zsidók rossz hírneve általában véve valószínűsítette ezt a magyarázatot, és az alacsony árak bizonyára alátámasztották az ellenük felhozott vádat, hogy átvevők voltak.

Nem áll szándékomban idézni olyan eseteket, ahol ezt az érvelési módot alkalmazzák, mert valójában ez a legkevésbé érdekes az összes közül. Sok esetben kétségtelenül helyes volt. De ha ez lenne az egyetlen ok, ami a zsidó kereskedők alacsony árait magyarázza, akkor nem lenne szükség arra, hogy egyáltalán megemlítsük a kérdést, mert akkor nem lenne olyan jelentősége, mint amilyen valójában van.

Ami azt illeti, még a szélsőségesek a céhtagok között is csak más okokat kereshettek, hogy magyarázatot találjanak a zsidó kereskedőkben, és a közelben találták őket, akik nem a törvény tényleges megszegésében, hanem olyan gyakorlatban, ami nem volt az, aminek lennie kellett volna. És mik voltak ezek? Hogy a zsidók tiltott árucikkkel kereskedtek (háborús csempészárúkkal stb.); lejárt zálogjogokkal; elkobzott árukkal (pl. a vámhivatalnokok); olyan árukkal, amelyeket csak egy fillérért vásároltak a tulajdonosoktól, akik mélyen eladósodtak, és akiknek ezért nagy szükségük volt rá,⁹⁴ vagy olyanoktól, akiknek nagy szükségük volt a pénzre; ⁹⁵ régi árukkal, amelyeket szinte ingyen vásároltak az árveréseken; csődbe ment árukészlettel; ⁹⁶ olyan árukkal, amelyek minősége nem felelt meg az ipartörvénykönyvben foglalt rendeletek előírásainak; ⁹⁷ vagy végül, hogy a zsidó azzal a szándékkal csökkentette az árakat, hogy maga is csődbe menjen. ⁹⁸

Nehéz megmondani, hogy az ilyen esetek - "a zsidók nyomorúságos módszerei", ahogy a metzi kereskedők⁹⁹ nevezték őket - mennyire voltak általánosak vagy csak szórványosak. Célunk szempontjából ez nem is nagyon számít. Ami a valószínűségüket illeti, aligha valószínű, hogy ezek mind pusztán kitalációk voltak. A fontos azonban az, hogy a felsoroltakhoz hasonló kétes gyakorlatokat a zsidóknak tulajdonították. És még ha csak egy elenyésző részük felelne is meg a tényleges tényeknek, ez is elég lenne ahhoz, hogy tünetértékűvé váljanak, és nagyon hasznosak lennének a más módon kapott eredmény alátámasztására. Erre a kérdésre később újra rátérek. Itt folytatjuk a zsidók alacsonyabb árainak magyarázataként felhozott re-sonok katalógusát.

A már említettek mellett az a vád is elhangzott, hogy a zsidók által eladott áruk rosszabb minőségűek. Olyan gyakran találkozunk ezzel az állítással, hogy helyességét aligha lehet kétségbe vonni. Egy hivatalos jelentés Magdeburgból, egy petíció Brandenburgból, egy panasz Frankfurtból¹⁰⁰ - mind ugyanezen a húron pendülnek. A Kereskedők Lexikona pedig, amelyre már többször hivatkoztam, mint megbízható szaktekintélyre, azt állítja, hogy a zsidók alsóbbrendű árut árulnak, "amelyet tudnak úgy felpolírozni, új színre festeni, a legjobban mutogatni, friss borítással, illattal és ízzel ellátni, hogy gyakran még a legnagyobb ínyencet is magával ragadja".

Ez szinte szó szerint megismétlődik a nantes-i kereskedők jelentésében, amelyet mostanra már jól ismerünk. A zsidók áruinak olcsóságuk ellenére valóban drágák. Ugyanis olyan dolgokat árulnak, amelyek kimentek a divatból, vagy amelyeket már nem lehet használni. A selyemharisnyákat átfestik, átpasszírozzák egy kalenderen, és aztán újként adják el. De nem lehet őket többször viselni. A lyoni selyemszövők ugyanezt a történetet mesélik: ¹⁰¹ a zsidók tönkretették a selyemipart, mert a zsidók, hogy alacsony áron tudjanak eladni, csak másodosztályú minőségű árut rendelnek. Így Csehország kormányzója is 1705-ben: ¹⁰² "A zsidók minden kézi foglalkozást és minden kereskedelmet megszereztek, de mivel nagyrészt csak silány árut gyártanak, nincs esély arra, hogy jövedelmező exportkereskedelem alakuljon ki". Wegelin véleménye a svéd parlamentben (1815), amelyre szintén már utaltunk, csak az előzőekkel áll összhangban. "Igaz ugyan - mondta -, hogy a zsidók egyedül a kalikónyomtatással foglalkoztak, de ezt az iparágat teljesen elrontották rossz minőségű áruik - az úgynevezett "zsidó kalikók" - miatt.

Ez a panasz, amely a korai kapitalista időszakban kezdődött, még mindig nem szűnt meg. A keresztény gyárosok kiáltását, hogy a zsidók csökkentették az árakat, követte az a következmény, hogy a zsidók, hogy mindenáron alacsonyan tartsák az árakat, csökkentették az áruk minőségét.

Az összes előadott tényt összegezve láthatjuk, hogy a zsidók alkották meg a helyettesítés elvét. Amit a zsidók áruiban rosszabb minőségűnek neveztek, az a valóságban nem volt az. Nem mintha az árucikkek ugyanolyanok lettek volna, mint más kereskedőké, csak rosszabb minőségűek. Sokkal inkább arról volt szó, hogy új árucikkek voltak, amelyeket a régiékhöz hasonló felhasználásra szántak, de olcsóbb anyagból vagy új eljárásokkal készültek, amelyek csökkentették az előállítási költségeket. Más szóval, a helyettesítés elvét vezették be, és a zsidók így úttörőnek tekinthetők az alkalmazásában. A leggyakoribb esetek a textilszöveteknél fordultak elő, de más esetek is fel vannak jegyezve - például a kávé helyettesítői. Bizonyos értelemben a festést is meg kell említeni ebben az összefüggésben. A zsidó befolyás segítette a fejlődését. Eredetileg a mesterséges alizarin feltalálói drága vegyszereket használtak a vörös színezőanyagukhoz; a zsidók olcsóbb anyagokat vezettek be, és ezzel lendületet adtak a festőiparnak.

Van még egy másik, bár kevésbé gyakori vád a zsidók ellen. Ez az volt, hogy a zsidók azért tudtak olcsóbban eladni, mint a keresztények, mert kevesebb súlyt adtak vagy rövidebbre mérték. ¹⁰³ Ezzel gúnyolták őket Avignonban, ahol a gyapjúárúkról volt szó, és a német zsidók esetében egy tényleges illusztráció is szerepel. "A zsidó a legkisebb előnyt is keresi. Ha 10

elliotot mért, csak 9% volt. A keresztény (vásárló) tisztában van ezzel, de azt mondja magának: "A zsidók mértéke rövid, tíz ell, az sohasem egészen tíz, de akkor a zsidó olcsón adja el."¹⁰⁴ Mindezekben az a kérdés, hogy felfedezzük, és ha igen, akkor mi az, amiért

A zsidó kereskedők által az árcsökkenés érdekében állítólag alkalmazott különböző módszerek a zsidókra jellemző általános üzleti elvekre vezethetők vissza. Véleményem szerint az egész ügyet úgy lehet összefoglalni, hogy a zsidók bizonyos mértékig azt vallották, hogy az üzleti életben az eszköz szentesíti a célt. A többi kereskedőre való tekintettel és a törvényi rendelkezések és társadalmi de- mandumok tiszteletben tartásával nem volt túl nagy, míg másrészt az árukkal kapcsolatos csereérték eszméje, és az a gondolat, hogy minden üzleti tevékenység a gazdagságra és csakis arra vonatkozott - ezek lelkesedtek. Amit máshol úgy jellemeztem, mint a kapitalizmusban rejlő, minden másra való tekintet nélkül a profitszerzésre való hajlamot, itt a korai eredetét látjuk.

De még nem végeztünk a zsidók által az árak csökkentése érdekében alkalmazott módszerek leltárával. Most rátérünk azokra, amelyek ugyanolyan alapvető fontosságúak voltak, mint a már említettek, de lényegesen eltértek tőlük. Míg az elsők csak látszólagos vagy mások kárára történő tényleges csökkentéseket eredményeztek, addig ezek valóban és abszolút módon alacsonyabb árakat eredményeztek. Mik voltak ezek? Olyan újítások, amelyek valamilyen módon csökkentették a termelés összköltségét. Vagy a termelő vagy a kereskedő elégedett volt azzal, hogy kevesebbet kapjon, vagy a termelés tényleges költségei csökkentek azáltal, hogy csökkentek a bérek, vagy hatékonyabbá váltak a gyártási és forgalmazási folyamatok.

Hogy az áruk olcsóbbá tételének mindezen eszközeit a zsidók alkalmazták, méghozzá elsőként, azt a birtokunkban lévő feljegyzések bőségesen bizonyítják.

Először is, a zsidó olcsóbban tudott eladni, mert kevesebbel is beérte, mint a keresztény kereskedő. Elfogulatlan megfigyelők sokszor megjegyezték ezt a tényt, és még a zsidók versenytársai is elismerték ennek igazságát. Idézzük még egyszer a magdeburgi hivatalos jelentést. A zsidók olcsón árulnak, "amivel a kereskedőknek veszteséget kell szenvedniük. Mert nekik többre van szükségük, mint a zsidónak, és ezért üzletüket a szükségleteiknek megfelelően kell folytatniuk."¹⁰⁵ Egy másik dokumentumban az is szerepel, hogy "a zsidó kisebb haszonnal is beéri, mint a keresztény".¹⁰⁶ És mit mondtak a lengyel zsidók a keresztény lengyeleknek? ¹⁰⁷ Hogy ha ők (a lengyelek) nem élnének olyan pazarlóan, akkor ugyanolyan áron tudnák eladni az árujukat, mint a zsidók. Egy éles szemű utazó Németországban a 18. század vége felé ugyanerre a következtetésre jutott. "A panasz oka (hogy a zsidók olcsón árulnak) nyilvánvaló: a gögös boltosok pazarló büszkeségében rejlik, akik a kereskedelmükben olyan sokat követelnek pusztán a látszat kedvéért, hogy nem kérhetnek érte semmit.

A zsidó tehát megérdemli a közönség háláját, akinek takarékos szokásai révén hasznot hoz, és a boltost nagy kiadásai miatt vagy takarékosagra, vagy a falhoz kényszeríti."¹⁰⁸ A bécsi udvari kancellária jelentése (1762. május 12.) ugyanezen a véleményen volt. A zsidók azért tudnak alacsonyabb áron szállítani, mint a krisnások, "mert takarékosabbak és olcsóbban élnek". A mese megismétlődött egy 1756. január 9-i magyar dokumentumban, amelyben a zsidó szesz- engedélyek II. József által javasolt csökkentését tárgyalták. Ott rámutattak¹⁰⁹ arra, hogy a zsidók azért tudnak többet fizetni az engedélyekért, mert olcsóbban és szegényesebben élnek.

Sir Josiah Child a korabeli Anglia számára nem kevésbé egyértelmű ebben a kérdésben. "Szegényes, nyomorultul élő nép" - mondja,¹¹⁰ "és ezért megengedhetik maguknak, és meg is engedhetik maguknak, hogy kevesebb haszonnal kereskedjenek, mint az angolok". A 18. század közepén ez a hiedelem még mindig aktuális volt, mert felhangzott a kiáltás, hogy a zsidók rendkívüli takarékoságuk miatt képesek alákínálni a bennszülötteknek. ¹¹¹ Franciaországban ugyanez a nézet uralkodott. "Szilárd. meggyőződés" - mondta Languedoc intendánsa,¹¹² a montpellier-i kereskedők krónikus panaszaira válaszolva - "hogy

a zsidó kereskedelem... kevesebb kárt okoz a montpellier-i kereskedőknek, mint az, hogy ők maguk nem figyelnek oda a közönség igényeire, és merev elhatározásuk, hogy minél nagyobb hasznot húzzanak." A zsidóknak ez a meggyőződése, hogy a zsidó kereskedők... nem ártnak a montpellier-i kereskedőknek.

De ez még nem minden. Voltak, akik azt állították - és nem kis éleslátással lehettek megáldva -, hogy a zsidók felfedeztek még egy trükköt, amelynek segítségével viszonylag alacsony árak ellenére ugyanolyan nagy, vagy még nagyobb nyereséget tudtak elérni, mint keresztény szomszédaik - növelték a forgalmukat. Ezt még a 19. század elején is kifejezetten "zsidó gyakorlatnak" tekintették - "a kis nyereség a tőke gyakori forgatásával összehasonlíthatatlanul jobban fizet, mint a nagy nyereség és a lassú forgalom". Ez nem elszigetelt vélemény; valóban nagyon gyakran előfordul. 114

Kis haszon, gyors megtérülés - nyilvánvalóan ez szakítást jelentett a társadalom gazdasági szerveződésének előzetesen kialakított elképzelésével, ahol az egyik kardinális tanítás az volt, hogy csak a megélhetés érdekében termeljenek. És a zsidók voltak ennek az új üzleti elvnek az atyjai. A nyereséget a hagyomány által rögzített dolognak tekintették; ezért azt minden egyes kereskedő maga határozta meg. Ez volt a nagy újdonság, és ismét a zsidóktól származott. Zsidó szokás volt, hogy a profit mértékét minden kereskedő úgy határozta meg, ahogyan azt jónak látta; zsidó szokás volt eldönteni, hogy egyáltalán nyereséggel adjon el, vagy egy ideig nyereség nélkül üzleteljen, hogy utána többet keressenek. 115

Végül meg kell még említenünk a zsidókkal szembeni gúnyolódást, miszerint a termelés költségeit igyekeztek csökkenteni, akár a legolcsóbb munkaerő alkalmazásával, akár takarékosabb módszerek alkalmazásával.

Ami az elsőt illeti, számos panasz érkezik. Az avignoni gyapjúgyárosok, 118 a montpellier-i kereskedők, 117 a frankfurti polgármesteri hivatalok 18 és a másik frankfurti szabószövetkezet néhány ilyen esetet említ. De ezek közül az elégedetlenkedők közül senki sem tudta felismerni, hogy a zsidók voltak a legkorábbi vállalkozók a kapitalista szerveztű iparágakban, és következésképpen a termelés új formáit használták ki, ahogyan a kereskedelemben is hasznosították.

És itt nem szabad elmennünk a zsidó üzleti módszerek egy másik jellemzője mellett sem, amelyről azonban a korai kapitalista időszak irodalma nem tesz említést, valószínűleg azért, mert később alakult ki. Arra a tudatos törekvésre utalok, hogy valamilyen eszközzel - legyen az az eladásra szánt áruk új egymás mellé helyezése, vagy egy új fizetési rendszer, vagy az osztályok új kombinációja, vagy valamilyen új szolgáltatás megszervezése - új vásárlókat vonzzanak. Nagyon érdekes tanulmány lenne összeállítani egy listát az összes találmányról (természetesen a technikai találmányok kivételével), amelyet a kereskedelem és a kereskedelem a zsidóknak köszönhet. Hadd utaljak néhányra, amelyekről tűrhetően biztosak vagyunk abban, hogy zsidó eredetűek. Nem mondok semmit arról, hogy a zsidók csupán elsőként alkalmazták-e őket, vagy valóban zsidók alkották-e őket.

Sorrendben elsőként a régi és sérült áruk kereskedelmét említeném, a maradékok és a szemét kereskedelmét - a zsidók "itt-ott képesek voltak fenntartani magukat és hasznot húzni a legközönségesebb cikkekből, amelyeknek korábban semmilyen értékük nem volt, mint a rongyok, nyúlborók és gallymogyorók." 119 Röviden, a zsidókat nevezhetjük a hulladék- és termékkereskedelem megteremtőinek. Így a 18. században Berlinben a zsidók voltak az első tolltisztítók, az első élősködőirtók és az úgynevezett "fehér sör" feltalálói 120.

Hogy a vegyesbolt mennyire köszönheti létét a zsidónak, azt lehetetlen megmondani. Mindenesetre a zsidók, mivel zálogjoggal rendelkeztek, voltak az első, akiknek a boltjaiban az áruk összessége megtalálható volt. És nem az-e a modern boltok egyik megkülönböztető jegye, hogy különböző típusú, különböző felhasználásra szánt árucikkeket kínálnak eladásra? Az eredmény az, hogy a bolt tulajdonosát aligha érdekli, hogy mit árul, amíg elad. Célja az üzletkötés, és ez a politika összhangban van a zsidó szellemmel. De ettől eltekintve közismert,

hogy ma az Egyesült Államokban¹²¹ és Németországban¹²² az üzletek nagyrészt zsidók kezében vannak.

A kiskereskedelem szervezésében nem kis jelentőségű újítás volt a bevezetése idején a részletfizetés rendszere, amikor nagy mennyiségű vagy nagyon drága árut adtak el. Németországban mindenesetre tűrhető bizonyossággal kijelenthetjük, hogy ebben is a zsidók voltak az úttörők. "A zsidók között van egy olyan osztálya a boltosoknak" - olvashatjuk egy 19. század eleji írónál -, "amely a közönséges ember számára nélkülözhetetlen, és a kereskedelem számára rendkívül nagy hasznot hoz. Ők azok, akik ruhákat vagy ruházati anyagot adnak el a rendes vásárlónak, és kis részletekben kapják a fizetséget érte."¹²³

Zsidó eredetű a vendéglátóipar számos újítása is. Így az első kávéházat Angliában (talán az elsőt a világon) 1650-ben vagy 1651-ben nyitotta meg Oxfordban egy Jacobs nevű zsidó. 124 London csak 1652-ben kapta meg az első kávéházat. És hogy egy későbbi korszakra térjünk, mindenki tudja, hogy a vendéglátásban új korszak kezdődött, amikor Kempinsky [Kempinsky a ber- lini Lyon. - Trans.] bevezette a fogyasztás és az árak szabványosítását, mint az üzlet irányadó elveit.

Mindezekben az esetekben nem annyira maguk az újítások érdekelnek minket, mint inkább az a tendencia, amelyről tanúskodnak - hogy egy új üzleti eszmény jött létre: az új trükkök alkalmazása. Ezért foglalkozom ezzel a témával a jelen fejezetben, amely a zsidó szellemmel, a zsidó kereskedelmi erkölccsel és a sajátosan zsidó gazdasági szemlélettel foglalkozik.

Az eddig bejárt területet áttekintve világosan látjuk a zsidó és a nem zsidó szemléletmódok közötti erős ellentétet a korai kapitalista időszakban. A hagyomány, a megélhetési eszmény, a státus mindent elsöprő befolyása - ezek voltak az utóbbiak alapjai. És az előbbi - hol volt az újdonsága? Hogyan lehet jellemezni? Úgy vélem, egyetlen mindent átfogó szó fogja szolgálni a célunkat, és ez a szó a "modern". A zsidó szemlélet a "modern" szemlélet volt; a zsidó ugyanúgy cselekedett a gazdasági tevékenységében, mint a modern ember. Nézze végig a 17. és 18. században a zsidókra hárított "bűnök" katalógusát, és nem talál benne semmit, amit a mai kereskedő ne tartana helyesnek és helyénvalónak, semmit, amit ne tekintene magától értetődőnek minden üzletben. A zsidók évszázadokon keresztül az egyéni szabadság ügyét védték a gazdasági tevékenységben a kor uralkodó nézeteivel szemben. Az egyént nem akadályozhatták semmiféle szabályozással, sem a termelésének mértékét, sem az egyik és a másik hivatás közötti szigorú felosztást illetően: megengedték neki, hogy tetszés szerint alakítson ki magának egy pozíciót, és képes legyen megvédeni azt minden ellenféllel szemben. Joga legyen mások rovására előretörni, ha erre képes; és a küzdelemben az okosság, az ügyesség, a ravaszság, a ravaszság legyen a fegyver; a gazdasági versenyben ne legyen más szempont, mint a törvények túllépése; végül, minden gazdasági tevékenységet az egyénnek egyedül kell szabályoznia úgy, ahogyan azt a leghatékonyabb eredmény elérése érdekében a legjobbnak tartja. Más szóval, a szabad kereskedelem és a szabad verseny eszméje került itt előtérbe; a gazdasági racionalizmus eszméje; egyszóval a modern gazdasági szemlélet, amelynek kialakításában a zsidóknak nagy, ha nem is döntő befolyásuk volt. És miért? Mert ők voltak azok, akik az új eszméket bevezették egy teljesen más alapokon szerveződő világba.

Itt egy idevágó kérdés merül fel. Hogyan magyarázzuk meg, hogy a zsidók már a modern kapitalizmus korszaka előtt is képesek voltak átvenni annak elveit? A kérdést egy sokkal nagyobb kérdéssé kell kibővíteni. Mi volt az, ami lehetővé tette a zsidók számára, hogy olyan döntő befolyást gyakoroljanak abban a folyamatban, amely a modern gazdasági életet olyanná tette, amilyen, mint amelyet az előbbi vizsgálatban megfigyeltünk?

II. rész

A modern kapitalizmus zsidóinak alkalmassága

8. fejezet A probléma

Nagy probléma áll előttünk. Meg kell magyaráznunk, hogy a zsidók miért játszottak éppen olyan szerepet az elmúlt két-három évszázad gazdasági életében, amelyet játszottak. Azt, hogy ez egy probléma, kevés kivétellel mindenki elismeri. Van néhány fanatikus, aki tagadja, hogy a zsidók bármilyen különleges pozíciót elfoglaltak volna a modern gazdasági életben, és azt állítja, hogy nincsenek zsidók. Ezek ellenkezni fognak. Aztán ott van az a másik kis csoport is, akik azt állítják, hogy a zsidók gazdaságilag olyan csekély jelentőséggel bírtak, hogy semmiféle befolyásuk nem volt a modern gazdasági életre. De egyik csoportra sem fogunk nagy figyelmet fordítani megfontolásainkban, amelyek mindazoknak szólnak, akik velem együtt úgy gondolják, hogy a zsidók döntő befolyással voltak a modern gazdasági élet szerkezetére.

Beszéltem a zsidók modern kapitalizmusra való alkalmasságáról. Ahhoz, hogy kutatásaink eredményesek legyenek, két dolgot kell teljesen tisztáznunk: (1) alkalmasságuk - mire? és (2) alkalmasságuk - mennyire fejlett?

Mire való alkalmasságuk? Mindarra, aminek elérésére a könyv első részében láthattuk őket - a nemzetközi kereskedelem, a modern pénzügyek, a tőzsde és általában minden gazdasági tevékenység kereskedelmének megalapozására és előmozdítására; a korlátlan kereskedelem és a szabad verseny támogatására, valamint a modern szellemnek a gazdasági élet egészébe való beáramoltatására. Nos, témánk e részének feliratában mindezeket a tevékenységeket a "kapitalizmus" szóval foglalom össze. Egy külön fejezetben (a kilencedikben) fogjuk megmutatni, hogy mindazok az egyes tények, amelyekkel az említettek összefüggenek, és hogy a kapitalista szerveződések tartják őket együtt. Ezért ez utóbbinak a lényegével, legalábbis körvonalaiban, szintén foglalkozni kell, hogy bemutassuk az egyén különleges funkcióit a kapitalista rendszerben. Ez a módszer halálos csapást mér az olyan homályos fogalmakra, amelyekkel általában a zsidó problémával kapcsolatban találkozunk, mint a "gazdasági képesség", a "kereskedelemre és alkudozásra való alkalmasság" vagy más hasonlóan dilettáns kifejezések, amelyek már eddig is túl sok kárt okoztak.

Ami a második pontot illeti, hogyan, milyen eszközökkel lehet bármilyen eredményt elérni? Ha valaki kiment egy fuldoklót, az lehet, hogy azért, mert véletlenül éppen a vízparton állt, ahol egy csónak volt kikötve, vagy egy hídon, ahol kéznél volt a mentőöv. Egyszóval, a véletlen jelenléte egy adott helyen lehetővé tette számára, hogy megtegye a tettet: evezzen ki a csónakkal a veszélyben lévő emberhez, vagy dobja oda neki a mentőövet. Vagy azért tehetta meg, mert ő volt az egyetlen a parton lévő tömegben, akinek volt bátorsága beugrani a vízbe, kiúszni a süllyedő emberhez, és biztonságban partra vinni. Az első esetben a körülményeket "objektívnek", a másodikban "szubjektívnek" nevezhetnénk. Ugyanez a megkülönböztetés

alkalmazható a zsidókra is, amikor a kapitalizmusra való alkalmasságukat vizsgáljuk: ez lehet objektív vagy szubjektív körülményeknek köszönhető.

Az én azonnali feladatomban az lesz, hogy az okok első csoportjával foglalkozzak, mégpedig több okból is. Először is, minden magyarázatot, amelyet előterjesztünk, alaposan meg kell vizsgálni, hogy megbizonyosodjunk arról, hogy nem egy be nem bizonyított hipotézis az alapja, és hogy amit bizonyítani kell, az nem dogma. Ez a legtöbb esetben veszélyes, de különösen az előttünk álló probléma esetében, ahol a faji és vallási előítéletek pusztítóan hathatnak, ahogyan azt a kérdéssel foglalkozó elődeim nagy többségének írásaiban is tették. Minden tőlem telhetőt megteszek, hogy e tekintetben elkerüljem tévedésüket, és nagy gondot fordítok arra, hogy megfontolásaim kritikán felül álljanak. Céлом az, hogy az ok és okozat játékát úgy tárjam fel, ahogyan az valóban volt, anélkül, hogy bármilyen előítélet befolyásolná érvelésemet, és bizonyítékaimat úgy fogom bemutatni, hogy azokat mindenki könnyen követni tudja - az asszimilációs zsidó éppúgy, mint a nacionalista; az, aki a faji befolyásnak tulajdonítja hitét, éppúgy, mint a környezettan tanának legmelegebb támogatója; az antiszemita éppúgy, mint az ellenfele. Ezért kiindulópontomnak mindig a mindenki által elismert tényekből kell kiindulnia. Ez kizárja a "faji sajátosságokra" vagy hasonló érvekre való hivatkozást.

Bárki, aki nem ismeri el, hogy a zsidók különleges adottságokkal rendelkeznek, követelheti, hogy e népnek a modern gazdasági életben betöltött szerepét a nemzeti sajátosságokra való hivatkozás nélkül, hanem inkább a külső körülményekből magyarázzák, amelyekbe a történelem véletlenje miatt kerültek a zsidók. Ennek az igénynek igyekszem eleget tenni a tizedik fejezetben.

Végül, ha nyilvánvalóvá válik, hogy a zsidók hozzájárulása a modern gazdasági élethez nem magyarázható meg teljes mértékben történelmi helyzetük körülményeivel, akkor itt az ideje, hogy szubjektív okokat keressünk, és megvizsgáljuk a zsidók sajátos jellemzőit. Ez lesz a tizenkettedik fejezet célja.

9. fejezet

Mi az a kapitalista bérgyilkos?

A kapitalizmus¹ annak a gazdasági szervezetnek a neve, amelyben rendszeresen két különböző társadalmi csoport működik együtt - a termelőeszközök tulajdonosai, akik egyúttal az irányítás és a vezetés munkáját is végzik, és a munkások nagy tömege, akiknek semmi másuk nincs, csak a munkájuk. Az együttműködés olyan jellegű, hogy a tőke képviselői a szubjektív szereplők, vagyis ők döntenek a termelési folyamat "hogyan" és "mennyit" illetően, és ők vállalnak minden kockázatot. Nos, mik az egész rendszer fő mozgatórugói? Az első, és talán a legfontosabb a nyereségre vagy profitra való törekvés. Mivel ez a helyzet, a vállalkozások hajlamosak arra, hogy egyre nagyobbra és nagyobbra nőjenek. Ebből fakadóan minden gazdasági tevékenység szigorúan logikus. Míg a kapitalizmus előtti időszakban a *quieta non movere* volt a jelszó és a Tra- dición a vezérszavak, addig most a folyamatos mozgás. Az egészet "gazdasági racionalizmusként" jellemzem, és ezt nevezném a második a kapitalista rendszer mozgatórugójának.

A gazdasági racionalizmus háromféleképpen fejeződik ki. (1) Létezik egy terv, amely szerint minden dolog helyesen van elrendezve. A terv pedig a távoli jövőre vonatkozó tevékenységekre terjed ki. (2) A hatékonyság az összes termelési eszköz kiválasztásánál alkalmazott teszt. (3) Látva, hogy a "készpénzes nexus" szabályoz minden gazdasági tevékenységet, és hogy mindenütt és mindig többlet-re törekszenek, minden vállalkozásban pontos számítások válnak szükségessé.

Mindenki tudja, hogy egy modern vállalkozás nem csupán, mondjuk, sínak vagy gyapot vagy villanymotorok gyártása, vagy kő- vagy emberszállítás. Mindenki tudja, hogy ezek csak részei a szervezeti felépítésnek, az egésznek. A vállalkozó jellemzői pedig nem abban állnak, hogy ő gondoskodik a megnevezett folyamatok végrehajtásáról. Ezek máshol találhatók, és egyelőre nagyjából úgy fogalmazhatunk, hogy a termelési eszközök, a munkaerő vagy az áruk állandó adás-vételét jelenti. Hogy némileg variáljuk a kifejezést, a vállalkozó csereügyleteket bonyolít, amelyekben a pénz az érték mércéje.

Mikor beszélünk arról, hogy sikeres üzletet hajtottunk végre? Bizonyára akkor, amikor a szerződéskötés jól végződött. De mit is értünk pontosan a "jól" alatt? Bizonyára nem utal az adott vagy kapott áruk vagy szolgáltatások minőségére vagy mennyiségére; kizárólag és kizárólag a ráfordított pénzösszeg megtérülésére és az azon felüli többlet-re (nyereségre) vonatkozik. A vállalkozó célja, hogy az általa ellenőrzött tényezőket úgy manipulálja, hogy ezt a többletet elérje. Következő lépésünknek azt kell megvizsgálunk, hogy a kapitalista temetkezési vállalkozó (a szubjektív gazdasági tényező) milyen funkciókat lát el a tőkés szférában, tekintve, hogy célunk a zsidók ilyen irányú képességének bemutatása. Megpróbáljuk feltárni, hogy milyen különleges képesség szükséges ahhoz, hogy a konkurenciaharcban sikeresek legyenek. Egyszerűen, mi keresse meg a típust.

Véleményem szerint a modern kapitalista temetkezési vállalkozóról az a legjobb kép, amely két gyökeresen különböző természet kombinációjaként jelenik meg egy személyben. Fausthoz hasonlóan ő is azt mondhatja, hogy két lélek lakik a keblében; Fausttól eltérően azonban a két lélek nem akar szétválni, hanem éppen ellenkezőleg, harmonikusan együtt akar működni. Mi ez a két természet? Az egyik a temetkezési vállalkozó (nem a szűkebb értelemben vett kapitalista temetkezési vállalkozó, hanem egészen általánosságban), a másik pedig a kereskedő.

A temetkezési vállalkozó alatt olyan embert értek, akinek van egy célja, amelynek életét szenteli, egy olyan cél, amelynek eléréséhez mások együttműködésére van szükség, mivel megvalósítása az emberek világában történik. A temetkezési vállalkozót tehát meg kell különböztetni a művésztől vagy a prófétától. Hozzájuk hasonlóan neki is van küldetése; velük ellentétben azonban úgy érzi, hogy azt neki kell megvalósítania. Ő tehát olyan ember, aki a távoli jövőbe tekint, akinek minden cselekedete csak annyiban tervezett és végrehajtott, amennyiben az a nagy egészet segíti. Az ilyen (nem kapitalista) értelemben vett vállalkozó példaként említhetünk egy afrikai vagy egy északi-sarki felfedezőt. Az alvállalkozó akkor válik kapitalista temetkezési vállalkozóvá, amikor eredeti tevékenységét összekapcsolja a kereskedő tevékenységével.

És mi az a kereskedő? Egy ember, akinek egész lénye arra irányul, hogy jövedelmező üzletet csináljon; aki minden tevékenységet és minden körülményt a pénzérték szempontjából értékkel, aki mindent aranyegyenértékké alakít. Az ilyen ember számára a világ egyetlen nagy piactér, a maga kínálatával és keresletével, jó és rossz konjunktúráival, nyereségével és veszteségével. Az állandó kérdés az ajkán: "Mennyibe kerül? Mit tudok belőle kihozni?" Az utolsó kérdése minden valószínűség szerint az lenne: "Mi a világegyetem ára?". Gondolatainak körét egyetlen ügy írja körül, amelynek sikeres lebonyolítására minden energiáját fordítja.

Az általam felvázolni kívánt kombinációban a temetkezési vállalkozó az állandó tényező, a kereskedő pedig a változó tényező.

A temetkezési vállalkozónak állandónak kell lennie, mert miután a szívét egy távoli cél felé fordította, szükségszerűen követnie kell valamilyen tervet, hogy elérje azt. Politikájának megváltoztatása ellentétes a természetével. Az állandóság a jellemének alapja. A kereskedő azonban változékony, mert magatartása a piaci viszonyoktól függően változik. Képesnek kell lennie arra, hogy politikáját és célját egyik pillanatról a másikra megváltoztassa, ha az uralkodó konjunktúra úgy kívánja. Az "elfoglaltság" mindenekelőtt őt jellemzi.

Az egy testben lévő két lélek elméletének célja, hogy tisztázza a kapitalista temetkezési vállalkozóról alkotott elképzelésünket. De a koncepciót még tovább kell elemeznünk, ezúttal tényleges alkotóelemeire.

A temetkezési vállalkozóban a következő négy típust látom: -

(1) A feltaláló - nem pusztán technikai értelemben, hanem a szervező, aki olyan új formákat vezet be, amelyek nagyobb gazdaságosságot hoznak a termelésbe, a szállításba vagy a marketingbe.

(2) A felfedező - az árucikkei intenzív vagy extenzív értékesítésének új eszközei. Ha új területet talál a tevékenységének - mondjuk, fürdőkádakat ad el eszkimóknak, vagy gramfonokat négereknek -, akkor extenzív felfedezésről van szó; ha új keresletet teremt olyan piacokon, ahol már megvetette a lábát, akkor intenzív felfedezésről beszélhetünk.

(3) A hódító. A megfelelő temetkezési vállalkozó mindig hódító, akiben megvan az elszántság és az akaraterő, hogy legyőzzön minden nehézséget, amely az útjába kerül. Képesnek kell lennie arra is, hogy sokat kockáztasson, hogy szükség esetén mindenét (azaz vagyonát, jó hírnevét, sőt az életét is) kockára tegye, hogy nagyszerű eredményeket érjen el vállalkozása érdekében. Ez lehet új módszerek alkalmazása a gyártásban, üzletének kiterjesztése, bár a hitele bizonytalan, és így tovább.

(4) A szervező. A temetkezési vállalkozónak mindenekelőtt egy szervezőnek kell lennie; azaz képesnek kell lennie arra, hogy nagyszámú egyénnel úgy rendelkezzen, hogy a legsikeresebb eredményt érje el; képesnek kell lennie arra, hogy a kerek embert a kerek lyukba, a szögletes embert pedig a szögletesbe illessze; képesnek kell lennie arra, hogy egy embernek éppen azt a munkát adja, amelyre a legjobban felkészült, hogy a lehető legnagyobb hatékonyságot érje el. Ahhoz, hogy ezt kielégítően tegye, sok tehetségre és sok készségre van szükség. A szervezőnek például egy pillantásra meg kell tudnia mondani, hogy egy ember mit tud a

legjobban, és hogy a sok ember közül melyik felel meg a legjobban a célnak. Képesnek kell lennie arra, hogy másokra bízva a munkáját - azaz olyan személyeket kell bizalmi pozícióba helyezni, akik képesek lesznek őt a felelősség alól felmenteni. Végül pedig képesnek kell lennie arra, hogy a termelési munkában az emberi tényezők mennyiségileg és minőségileg is elegendőek legyenek a célnak, és hogy egymáshoz való viszonyuk harmonikus legyen. Röviden, az üzletvezetésnek a lehető leghatékonyabbnak kell lennie.

Az üzletszervezés sokkal többet jelent, mint az emberek és módszerek ügyes megválasztása; figyelembe kell venni a földrajzi, etnológiai és véletlenszerű körülményeket is. Hadd illusztráljam a mondanivalómat. A Westinghouse Electric Company az Egyesült Államok egyik legjobban szervezett vállalata. Amikor a vállalat úgy döntött, hogy meghódítja az angol piacot, létrehozott egy fióktelepet ebben az országban, amelynek szervezetét pontosan az anyavállalatéhoz hasonlóan alakították ki. Néhány év elteltével mi lett az eredmény? Az angol fióktelep pénzügyi szétesése, főként azért, mert nem vették figyelembe kellőképpen az angol viszonyok különbözőségét.

Ez elvezet minket a kereskedő tevékenységéhez. A kereskedőnek nincs határozott hivatása; csak bizonyos jól meghatározott funkciói vannak a gazdasági szervezetben. Ezek azonban nagyon változatosak. Például: ellátni a hajókat, ellátni őket emberekkel és lőszerrel, meghódítani a távoli vidékeken a vadonban, elűzni a bennszülötteket a tűzhelyről és az otthonról, és lefoglalni a javakat és ingóságokat, megrakni a hajókat ez utóbbiakkal, és hazahozni őket, hogy nyilvános árveréseken a legtöbbet ajánlónak eladják - mindez a kereskedelem egyik formája.

Vagy lehet más formában is - mint amikor egy kereskedő szerez egy régi nadrágot egy rászoruló divatembertől, akinek a házához hiába jön el egymás után ötször, majd ugyanezt a nadrágot egy ostoba parasztnak adja tovább.

Vagy pedig a tőzsdei arbitrázs kereskedés formáját öltheti. Nyilvánvalóan vannak különbségek ezekben az esetekben, mint ahogyan voltak a modern és a középkori kereskedelem között. A kapitalizmus előtti korszakban a kereskedelem nagyszabású kereskedelmet jelentett, ahogyan azt a "királyi kereskedők" tették az olasz és a német városokban, és a kereskedőnek alvállalkozónak kellett lennie (az általános, és nem csupán a kapitalista értelemben vett). "Mindenkinek (a genovai polgárok közül) van egy-egy tornya a házában; ha polgárháború tör ki, e tornyok harcképei az összecsapás színhelyei. Tengerészek; hajókat építenek maguknak, amelyeket gályáknak neveznek, és a legtávolabbi részeket is bebarangolják plun- derért, a zsákmányt pedig visszahozzák Genovába. Pisával állandó ellenségeskedésben élnek." "Királyi kereskedők" ezek, ha tetszik; de nem kereskedők az én értelmezésemben.

Azokat tekintem kereskedőknek, akik azzal a szándékkal indulnak el, hogy jó üzletet csináljanak; akik két tevékenységet egyesítenek magukban - a számítást és a tárgyalást. Egyszóval a kereskedőnek (1) spekulatív számolónak és (2) üzletembernek, tárgyalónak kell lennie.

Mint spekuláns számológépnek, a legolcsóbb piacon kell vásárolnia, és a legdrágább piacon kell eladnia. Ami azt jelenti, hogy a lehető legolcsóbban kell beszereznie a munkaerejét és a nyersanyagot, és semmit sem szabad elpazarolnia a gyártás során. És amikor az áru készen áll az eladásra, meg kell válnia attól, akinek a hitele rendben van, és így tovább. Mindehhez számolnia kell, és spekulálnia kell. A spekuláció alatt ebben az értelemben azt értem, hogy bizonyos helyzetekből többféle következtetést von le - nevezzük ezt a gazdasági diagnózis képességének, a piac teljes felmérésének, minden tünetének értékelésének, a jövőbeli lehetőségek felismerésének és annak az iránynak a kiválasztásának, amely hosszú távon a legnagyobb hasznot fogja hozni.

Ehhez a kereskedőnek száz szemmel, száz füllel és száz tapogatóval kell rendelkeznie minden irányban. Itt lehet, hogy fel kell kutatnia egy rászoruló nemeset vagy egy háborúra

hajló államot, hogy a lélektani pillanatban kölcsönt ajánljon nekik; ott, hogy rátegye a kezét egy olyan munkáscsoportra, amely hajlandó néhány pennyvel az uralkodó bérek alatt dolgozni; itt, hogy helyesen becsülje meg egy új cikk esélyeit a közönség körében; ott, hogy felmérje egy politikai válság valódi hatását a tőzsdére. A kereskedő minden esetben pénzben fejezi ki az eredményt. Itt jön a képbe a számítás. "A wonderfullyshrewd calculator" - ez az Egyesült Államokban elterjedt kifejezés az ilyen irányban jártas emberre.

De nem elég, ha a kereskedőnek van érzéke a nyereséges üzlethez: a kereskedőnek rendelkeznie kell az üzletkötési képességgel is. Ebben a tárgyalási képességei is szerepet kapnak, és ő maga fog dönteni, ami sokkal inkább hasonlít egy döntőbíró munkájához két peres fél között. Beszélni fog az ellenféllel, érveket és ellenérveket hoz fel, hogy rávegye őt egy bizonyos útra. Tárgyalni annyit tesz, mint szellemi fegyverekkel vívni.

A kereskedés tehát valamilyen áru - legyen az részvény, kölcsön vagy vállalat - vételéről és eladásáról szóló tárgyalást jelent. Kereskedésnek kell lennie annak a házalónak a tevékenységének, aki a hátsó ajtónál próbál eladni a szakácsnőnek egy "szörme" gallért, vagy annak a zsidó öregembernek, aki egy órán keresztül beszélget a bukolikus sofőrrel, hogy rávegye őt egy nadrág megvásárlására. De ugyanígy kell alkalmazni egy Nathan Rothschild tevékenységére is, aki a porosz kormány képviselőjével egy milliós kölcsönről tárgyalt. A különbség nem a fajtában, hanem a terjedelemben van, mert minden kereskedelem lényege a tárgyalás, amelynek nem feltétlenül kell szóbeli úton történnie. A boltos, aki az áruját a közönségnek ajánlja, legyen a módszere bármilyen, a valóságban alkudozik. Mi minden reklám, ha nem "buta show" tárgyalás? A cél mindig ugyanaz - meggyőzni a lehetséges vevőt egy adott árukészlet kiválóságáról. Az eladó ideálja akkor valósul meg, ha mindenki megveszi az általa ajánlott árucikket.

Az érdeklődés felkeltése, a bizalom megnyerése, a vásárlási kedv felkeltése - ez a sikeres kereskedő célja és célja. Az, hogy ezt hogyan éri el, kevésbé fontos. Elég, ha nem külső, hanem belső erőt használ, a vásárlói saját akaratukból jönnek hozzá. Sugallatokkal nyer, és az egyik leghatékonyabb módszer az, ha a vevő szívében azt az érzést kelti, hogy az azonnali vásárlás a legelőnyösebb. "Lesz hó, fiúk, mondták a finnek, mert aandert (egyfajta hócipőt) kell eladniuk" - olvashatjuk a Magnus Barford Saga-ban (1006 Kr. u. 1006). Ez minden kereskedő prototípusa, és a finnek javaslata minden reklám prototípusa - a fegyver, amellyel a kereskedő harcol. Már nem lakik erődített tornyokban, mint elődje Genovában Tudela Benjámín idejében, és nem rombolja le fegyverével a bennszülöttek házeit, ha azok nem hajlandók vele "kereskedni", mint a korai kelet-indiai telepések a 17. században.

10. fejezet

A zsidók és a modern kapitalizmus

A modern kapitalizmusra való zsidó alkalmasság objektív körülményei

Most, hogy tudjuk, mi a kapitalista temetkezési vállalkozó, a következő kérdésünk az kell, hogy legyen. Mik voltak azok a külső körülmények, amelyek lehetővé tették, hogy a zsidók ilyen sokat tettek a kapitalista rendszer kialakításában? A válasz megfogalmazásához át kell tekintenünk a nyugat-európai és amerikai zsidók helyzetét a 15. század végétől napjainkig - vagyis azt az időszakot, amelyben a kapitalizmus kialakult.

Hogyan lehet ezt az álláspontot a legjobban jellemezni? Jamaica kormányzója egy, az államtitkárnak írt levelében (1671. december 17.) boldogan fogalmazott. 1 "Azon a véleményen volt - írta -, hogy Őfelsége nem is kaphatna jövedelmezőbb alattvalókat, mint a zsidók: nagy készletekkel és levelezéssel rendelkeznek". Ez a két ok valóban nagymértékben magyarázza a zsidók által megtett fej- lesztést. De szem előtt kell tartanunk sajátos helyzetüket is azok között a népek között, amelyekkel együtt éltek. Idegeneknek tekintették őket, és nem teljes jogú, hanem "félpolgárokként" bántak velük.

Ezért a zsidók sikerének négy okát jelölném meg: (1) szétszórtságuk nagy területen, (2) idegenként való kezelésük, (3) félpolgárságuk és (4) gazdagságuk.

Zsidó szóródás széles területen

Elsődlegesen az a tény, hogy a zsidók szétszóródtak az egész világon. Szétszóródtak már az első száműzetés idejétől kezdve; újból szétszóródtak, miután kiűzték őket Spanyolországból és Portugáliából, és ismét szétszóródtak, amikor nagy tömegek hagyták el Lengyelországot. Az elmúlt két-három évszázad során már végigkísértük vándorlásukat, és megfigyeltük, hogyan telepedtek le Németországban és Franciaországban, Olaszországban és Angliában, a Közel-Keleten és a Távols-Nyugaton, Hollandiában, Ausztriában, Dél-Afrikában és Kelet-Ázsiában.

E vándorlások egyik eredménye az volt, hogy egyazon család ágai a gazdasági élet különböző központjaiban gyökeret vertek, és nagy, világhírű cégeket alapítottak, amelyeknek mindenütt számos fiókja volt. Nézzünk néhány példát. 2

A Lopez család székhelye Bordeaux-ban volt, de voltak fiókjai Spanyolországban, Angliában, Antwerpenben és Toulouse-ban is. A Mendes család, a jól ismert bankárok, szintén Bordeaux-ból származnak, és megtalálhatók Portugáliában, Franciaországban, Franciaországban és a világon mindenhol. A Gradik, a Mendes rokonai, szintén minden irányban megtelepedtek. Ugyanígy a Carceres Hamburgban, Angliában, Ausztriában, Nyugat-Indiában, Barbadoson és Surinamban. Más híres családok, amelyeknek világszerte voltak ágai, a Costas (Acostas, D'Acostas), a Coneglianos, az Alhadibok, a Sassoons, a Pereires, a Rothschildok. A felsorolást a végtelenségig folytathatnánk; elég, ha csak annyit mondunk,

hogy százakban és ezrekben lehet megszámlálni azokat a zsidó üzleti vállalkozásokat, amelyek a földkeresség legalább két pontján megvetették a lábukat.

Hogy mindez mit jelent, az elég nyilvánvaló. Amit a keresztény üzletházak csak nagy erőfeszítések árán, és akkor is csak sokkal kisebb mértékben szereztek meg, azt a zsidók már a kezdet kezdetén megkapták - szétszórt központokat, ahonnan nemzetközi kereskedelmet folytathattak és nemzetközi hiteleket használhattak; röviden: "nagy levelezést", ami minden nemzetek közötti szerveződés első szükséglete.

Emlékezzünk vissza arra, amit a zsidóknak a spanyol és portugál kereskedelemben, a levantei kereskedelemben és Amerika gazdasági növekedésében való részvételéről megfigyeltem. Nagy jelentőséggel bírt, hogy a különböző részekben letelepedő zsidók nagy többsége Spanyolországból származott; így ők voltak az ügynökök a gyarmati kereskedelem, és még nagyobb mértékben az ezüst áramlásának irányításában a Hollandia, Anglia, Franciaország és Németország által képviselt új csatornába.

Nem volt-e jelentősége annak, hogy a zsidók éppen ezekbe az országokba irányították lépteiket, amelyek mind a nagy gazdasági fellendülés előestéjén voltak, és így lehetővé tették számukra, hogy a zsidó nemzetközi kapcsolatokból hasznot húzzanak? Köztudott, hogy a zsidók a kereskedelmi forgalmat az őket kiűző országokból azok felé fordították, amelyek vendégszerető fogadtatásban részesítették őket.

Nem volt-e jelentősége annak, hogy meghatározóak voltak Leghornban, amelyet a 18. században úgy emlegettek, mint "a Földközi-tenger kereskedelmének egyik nagy európai raktárát" ³, nem volt-e jelentősége annak, hogy összekovácsolták az Észak- és Dél-Amerikát összekötő kereskedelmi láncot, amely biztosította az észak-amerikai gyarmatok gazdasági létét, nem volt-e jelentősége mindenképp annak, hogy a nagy európai központok tőzsdéinek ellenőrzése révén ők voltak az állami hitelek nemzetközivé tételének eszközei?

Mindezt a nagy területen való elterjedésük tette lehetővé számukra.

A zsidók jelentőségéről ebből a szempontból csodálatra méltó képet rajzolt egy okos megfigyelő, aki kétszáz évvel ezelőtt tanulmányt készített erről a népről. A kép semmit sem veszített frissességéből; a Spectator 1712. szeptember 27-i számában olvasható: A világ minden kereskedelmi részén annyira elterjedtek, hogy olyan eszközökké váltak, amelyek révén a legtávolabbi nemzetek is beszélgetnek egymással, és amelyek révén az emberiséget általános levelezés köti össze. Olyanok, mint a csapok és szögek egy nagy épületben, amelyek, bár önmagukban kevésbé értékesek, feltétlenül szükségesek az egész ház összetartásához.

Hogy a zsidók hogyan használták ki saját előnyükre a szétszórt helyzetük által biztosított különleges ismereteket, hogyan szabályozták tevékenységüket a tőzsdén, arról a hágai francia követ 1698-ban írt jelentése részletesen beszámol.⁵ Informátorunk úgy véli, hogy a zsidók amszterdami tőzsdei dominanciája nagymértékben annak köszönhető, hogy ilyen jól képzettek voltak. Ez a bizonyíték olyan nagy értékű, hogy az egész szövegrészt átemelem: „Mindkét témában (hírek és kereskedelem) levelezést folytatnak azokkal, akiket testvériségüknek (kongregációjuknak) neveznek. Ezek közül Velencét tartják a legfontosabbnak (bár nem a leggazdagabb és nem is a legnépesebb), mivel a szaloniki testvériségen keresztül összekötő kapocs Kelet és Nyugat, valamint Dél között. Szaloniki a nemzetük kormányzó központja e két világrészben, és felelős értük Velencének, amely Amszterdammal együtt az északi országok felett uralkodik (beleértve a csupán megtűrt londoni közösséget és a franciaországi titkos testvériségeket). Ennek a társulásnak az az eredménye, hogy a hírek és a kereskedelem két témakörében ők kapják, mondhatni, a legjobb információkat mindarról, ami a világban történik, és erre építik fel rendszerüket minden héten a gyűléseiken, bölcsen kiválasztva erre a célra a szombat utáni napot, azaz a vasárnapot, amikor a keresztények minden felekezetről a vallásgyakorlatukat végzik. Ezeket a rendszereket, amelyek a hét folyamán kapott hírek legapróbb részleteit tartalmazzák, rabbijaik

és gyülekezeteik vezetői, miután gondosan átvizsgálták, vasárnap délután átadják zsidó tőzsdeügynökeiknek és ügynökeiknek. Ezek a férfiak nagyon okos emberek, akik, miután előre egyeztetett tervet készítettek maguk között, külön-külön elindulnak, hogy a saját céljaik szempontjából leghasznosabbnak bizonyuló híreket terjesszék; készen arra, hogy másnap, hétfőn reggel megkezdjék a manipulációkat, minden egyes embernek a saját döntése szerint. Pozíciók: részvények eladása, vásárlása vagy cseréje. Mivel ezekből az árucikkekből nagy tartalékkal rendelkeznek, mindig meg tudják ítélni a legkedvezőbb pillanatot, kihasználva az értékpapírok emelkedését vagy esését, sőt néha mindkettőt, hogy terveiket végrehajtsák.”

Ugyanilyen hasznos volt a szétszóródásuk a nagyok bizalmának elnyerése szempontjából. Valójában a zsidók előrehaladása a la haute finance felé szinte kivétel nélkül a következőképpen alakult. Elsősorban nyelvtudásuk lehetővé tette, hogy tolmácsként a koronás fejedelmek szolgálatába álljanak, majd közvetítőként vagy különleges tárgyalóként küldték őket külföldi udvarokba. Hamarosan megbízójuk vagyona kezelésével bízták meg őket, és egyúttal megtisztelték őket azzal a kegyességgel, hogy megengedte nekik, hogy hitelezői legyenek. Innen már nem volt nagy lépés az államháztartás, majd a későbbi években a tőzsdék irányítása.

Nem túlzó feltételezés, hogy nyelvtudásuk és idegen civilizációkkal való ismeretségük már az ókorban is szívesen látott vendéggé tette őket a királyok udvarában, és elnyerte számukra a királyi bizalmat. Gondoljunk csak Józsefre Egyiptomban; Sándor alabárdosra (akiről Josephus mesél), Agrippa király bizalmasára és Claudius császár anyjára; gondoljunk csak Candace etiópiai királyné zsidó kincstárnokára, akiről az Apostolok cselekedeteiben (viii. 27) olvashatunk.

Ami az udvari zsidókat illeti a középkorban, határozott információink vannak arról, hogy tolmácsként vagy tárgyalóként nyerték el sarkantyúikat. Tudunk a zsidó Izsákról, akit Nagy Károly Harún al-Rasid kalifa udvarába küldött; Kalonymusról, II. Ottó császár zsidó barátjáról és kedvencéről; a híres Chasdai Ibn Shaprutról (915-70), aki Abdul-Rahman III. kalifa diplomáciai képviselőjeként szerzett dicsőséget és hírnevet az észak-spanyolországi krisztusi udvarokkal folytatott tárgyalásain. 6 Hasonlóképpen, amikor az Ibériai-félsziget keresztény fejedelmeinek ügyes tárgyalókra volt szükségük, zsidókat kerestek fel. VI. Alfonz jó példa erre. Mivel ki akarta játszani egymás ellen a mohamedán uralkodókat, zsidó ügynököket választott, akiknek nyelvtudásuk és idegen szokásokba való betekintésük volt, és akiket Toledo, Sevilla és Granada udvarába küldött. Az ezt követő időszakban valamennyi spanyol udvarban találkozunk zsidó követekkel, köztük azokkal a néprajzban jártas zsidókkal, akiket II. Jakab megbízott azzal, hogy Ázsiába utazzanak, hogy kémeit információkkal lássák el, és akik megpróbálták felfedezni Preszter János mitikus országát; 7 beleértve a számos tolmácsot is, akiket a zsidók a spanyol udvarokba küldtek az Újvilág felfedezésével kapcsolatos, és bizalmi ügynökök voltak. 8

Figyelembe véve a spanyol időszak jelentőségét a zsidó történelemben nemcsak általános, hanem speciális gazdasági szempontból is, ezek az esetek azért érdemelnek említést, mert világosan megmutatják a zsidók befolyásos pozíciókba való felemelkedésének okát. De ezek nem korlátozódnak a spanyol korszakra, hanem a későbbi korszakokban is bőven előfordulnak. Így zsidó diplomatákat alkalmaztak a generális államok a hatalmakkal való kapcsolattartásban; és olyan nevek, mint Delmonte, Mesquita⁹ és mások jól ismertek. Hasonlóan híres a Seigneur Hebraeo, ahogy Richelieu nevezte a gazdag Ildefonso Lopezt, akit a francia államférfi Hollandiába küldött egy titkos küldetésre, és visszatérésekor a "Conseiller d'Etat ordinaire" ¹⁰ tisztséggel ruházta fel.

Végül a zsidók szétszóródása más szempontból is figyelemre méltó. A nemzetközi szétszóródásuk, mint láttuk, elég gyümölcsöző eredményekkel járt; de az, hogy szétszóródtak egy adott ország minden részébe, nem kevésbé súlyos következményekkel járt. Hogy csak egy példát említsünk - a zsidók hadsereg-felügyelők voltak (és ilyen tevékenységük az

ókorból származik, hiszen nem olvassuk-e, hogy amikor Belizárusz ostromolta Nápolyt, a zsidó lakosok felajánlották, hogy ellátják a várost élelemmel). 11 Ennek egyik oka bizonyára az volt, hogy a különböző központokban lévő kapcsolataiknak köszönhetően sokkal könnyebben tudtak nagy mennyiségű árut felhalmozni, mint a keresztények. "A zsidó temetkezési vállalkozó - mondja egy 18. századi író - mentes ezektől a nehézségektől. Mindössze annyit kell tennie, hogy a megfelelő helyen felkavarja testvéreit, és egy pillanat alatt rendelkezésére áll minden segítség, amire szüksége van." 12 Valójában a zsidó abban az időben sohasem "elszigetelt egyénként, hanem a világ legterjedelmesebb kereskedelmi társaságának al- módos tagjaként" üzletelt. 13 A 18. század második felében a párizsi kereskedőkről szóló egyik kérés szavaival 14 "olvadt pénz atomjai, amelyek áramlanak és szétszóródnak, de a legkisebb hajlásnál újra egyesülnek egyetlen fő folyamattá".

A zsidók mint idegenek

Az elmúlt egy-két évszázadban a zsidók szinte mindenütt idegenek voltak, abban az értelemben, hogy újonnan érkezettek voltak. Soha nem voltak régen letelepedettek azokon a helyeken, ahol a legsikeresebb tevékenységük megnyilvánult; és nem is a környékről érkeztek az ilyen központokba, hanem inkább távoli országokból, amelyek szokásaikban és szokásokban, és gyakran éghajlatukban is eltértek a letelepedésük országaitól. Hollandiába, Franciaországba és Angliába Spanyolországból és Portugáliából, majd Németországból érkeztek; más német városokból Hamburgba és Frankfurtba utaztak; később egész Németországban szétszóródtak az orosz Lengyelországból.

A zsidók tehát mindenütt telepések voltak, és mint ilyenek, megtanulták a leckét az új környezetükhöz való gyors alkalmazkodásról. Ebben megelőzték az európai nemzeteket, akik csak az amerikai települések megalapításakor váltak e művészet mestereivé.

Az újonnan érkezőknek figyelmes szemmel kell járniuk, hogy megtalálják a helyüket az új körülmények között; nagyon kell vigyázniuk a viselkedésükre, hogy megélhetésükhöz ne legyen gondjuk, és ne legyen gondjuk. Míg a bennszülöttek még meleg ágyukban fekszenek, az újonnan érkezettek már kint állnak a hajnali csípős levegőben, és ennek következtében energiájuk annál nagyobb. Gondolataikat arra kell összpontosítaniuk, hogy megvethessék a lábukat, és minden gazdasági tevékenységüket ez a vágy diktálja majd. Szükségszerűen meg kell határozniuk, hogyan szabályozzák a legjobban az érintkezéseiket, és mi a legrövidebb út a céljukhoz - mely termelési vagy kereskedelmi ágak bizonyulnak valószínűleg a legjövedelmezőbbnek, milyen személyekkel kell üzleti kapcsolatokat létesíteniük, és milyen elvek alapján kell magát az üzletet vezetniük. Mi mindez más, mint a gazdasági racionalizmus felváltása a régi hagyományokkal? Hogy a zsidók ezt tették, azt már megfigyeltük; hogy miért voltak erre kényszerítve, az nyilvánvalóvá válik, ha felidézzük, hogy mindenütt idegenek voltak az országban, újonnan érkezettek, bevándorlók.

De a zsidók évszázadokon át idegenek voltak a nemzetek között egy másik értelemben is, amelyet pszichológiai és társadalmi értelemben is nevezhetnénk idegennek. Idegenek voltak, mert belső ellentét volt közöttük és a vendéglátóik között, mert szinte kasztszerű elkülönülésük volt azoktól a népektől, amelyek között éltek. Ők, a zsidók, sajátos népnek tekintették magukat: és mint sajátos népet a nemzetek is különösképpen tekintettek rájuk. Ezért alakult ki a zsidókban az a magatartás és az a szellemi beállítottság, amely szükségszerűen megmutatkozik az "idegenekkel" való bánásmódban, különösen egy olyan korban, amelyben a világpolgárság fogalma még nem létezett. A történelem minden, humánus megfontolásoktól mentes korszakában ugyanis a pusztán tény, hogy egy "idegennel" foglalkoztak, elegendő volt ahhoz, hogy a lelkiismeretet megnyugtassa és az erkölcsi kötelesség kötelekeit meglazítsa. Az idegenekkel való érintkezésben az emberek soha nem voltak ennyire részrehajlóak. A zsidók pedig mindig is kapcsolatba kerültek idegenekkel,

"másokkal", különösen gazdasági tevékenységük során, hiszen mindenütt kis kisebbségben voltak. És míg a "mások" egy az idegenekkel, mondjuk, tízből tízszer vagy akár százból egyszer, a zsidóknál ez éppen fordítva volt, akiknek tízből kilencszer vagy százból kilencvenkilencszer volt kapcsolatuk idegenekkel. Mi volt ennek a következménye? A zsidó sokkal gyakrabban folyamodott az "idegenek etikájához" (ha szabad ezt a kifejezést félreértés nélkül használnom), mint a nem zsidó; az egyiknél ez volt a szabály, míg a másiknál csak a kivétel. A zsidó üzleti módszerek tehát erre épültek.

Idegen státuszukkal szorosan összefonódott az a különleges jogi helyzet, amelyet mindenütt elfoglaltak. Ennek azonban sajátos jelentősége van, ezért önálló fejezetet szentelünk neki.

A zsidók mint félpolgárok

Első pillantásra úgy tűnik, hogy a zsidók jogi helyzete óriási hatással volt a gazdasági tevékenységükre, mivel korlátozta azokat a hivatásokat, amelyeknek szentelheték magukat, és általában lezárta a megélhetés útjait. Úgy vélem azonban, hogy e korlátozások hatását túlbecsülték. Még odáig is elmennék, hogy azt mondjam, hogy a zsidóság gazdasági növekedése szempontjából egyáltalán nem volt jelentőségük. Legalábbis nincs tudomásom arról, hogy a zsidók által a modern gazdasági rendszer fejlődésén hagyott nyomok közül bármi is a korlátozó rendelkezéseknek köszönhető lenne. Az, hogy ezek nem hagyhattak túl mély nyomot, nyilvánvaló, hiszen a minket leginkább érdeklő időszakban a zsidókat érintő törvények helyenként nagyon eltérőek voltak. Mindezek ellenére a zsidó befolyás figyelemre méltó hasonlóságát tapasztaljuk a fővárosi társadalmi rend teljes skáláján.

Hogy a zsidókat korlátozó törvények mennyire változatosak voltak, azt nem mindig érzékelik eléggé. Először is, nagy különbségek voltak az egyik és a másik ország törvényei között. Így míg Hollandiában és Angliában a zsidók gazdasági életüket tekintve szinte teljesen egyenrangú helyzetben voltak keresztény szomszédaikkal, addig más országokban nagyfokú fogyatékosokkal küszködtek. De még ez utóbbiakban sem volt egységes a bánásmódjuk, mert egyes városokban és körzetekben teljes gazdasági szabadságot élveztek, mint például a franciaországi pápai birtokokon. 15 Ráadásul még a fogyatékosok száma és fajtája is változott az egyes országokban, sőt néha ugyanazon ország különböző részein is. A legtöbb esetben teljesen önkényesnek tűntek; sehol sem volt látható semmilyen mögöttes elv. Az egyik helyen a zsidók nem lehettek árusok, egy másik helyen pedig nem lehettek boltosok.

Itt engedélyt kaptak arra, hogy kézművesek legyenek; ott ezt a jogot de- nied nekik. Itt gyapjúval kereskedhettek, ott nem. Itt árulhattak bőrt, ott megtiltották nekik. Itt a szeszes italok árusítását rájuk bízták, ott ez az ötlet abszurdnak tűnt. Itt arra bátorították őket, hogy gyárakat indítsanak, ott szigorúan felszólították őket, hogy tartózkodjanak a kapitalista vállalkozásokban való részvételtől. Az ilyen példákat a végtelenségig lehetne folytatni.

A legjobb példát talán az szolgáltatja, ahogyan Poroszország a 18. században a zsidókkal bánt. Itt ugyanabban az országban az egyik helysége vonatkozó korlátozó törvénykezés teljesen ellentétes volt egy másik helység törvénykezésével. Az 1750-ben újra elfogadott általános privilégiumok (2. cikkely) sok helyen megtiltották a zsidóknak a kézművesség gyakorlását; egy 1790. május 21-i királyi rendelet azonban megengedte a breslauer zsidóknak, hogy "mindenféle mechanikus mesterséget gyakoroljanak", és azt is kimondta, hogy "nagy örömünkre szolgálna, ha a keresztény kézművesek szabad akaratukból zsidó fiúkat vennének tanoncnak, és végül felvennék őket a céheikbe". Hasonló rendelkezést tartalmazott a délkelet-poroszországi zsidókra vonatkozó, 1797. április 17-én kelt általános rendelet (10. cikkely).

Ismétlem, míg a berlini zsidóknak tilos volt (az 1750. évi általános kiváltságok 13. és 15. cikkelye szerint) húst, sört és pálinkát árulni nem zsidóknak, addig a sziléziai születésű zsidóknak e tekintetben teljes kereskedelmi szabadságuk volt (egy 1769. február 13-i rendelet szerint). Úgy tűnik, hogy az áruk listáját, amelyekkel kereskedhettek, illetve amelyekkel tilos

volt kereskedniük, érthetetlen önkényességgel állították össze. Így az 1750. évi általános kiváltságok megengedték a zsidóknak, hogy külföldi vagy hazai, bár festetlen, de előkészített bőrrel kereskedjenek, de nyers vagy festett bőrrel nem; nyers borjú- és juhbőrrel, de nyers tehén- vagy lóbőrrel nem; mindenféle gyapjú- és pamutáruval, de nem nyers gyapjúból vagy gyapjúsálakból.

A kép még zavarosabbá válik, ha figyelembe vesszük a zsidók különböző osztályainak eltérő jogi státuszát. A breslauer zsidó közösség például (amíg az 1790. május 21-i rendelet meg nem változtatta a helyzetet) négy csoportból állt: (1) az "általános kiváltságokkal" rendelkezők, (2) a "kiváltságosok", (3) a csak megtűrtek és (4) az ideiglenesen itt tartózkodók.

Az első osztályba azok a zsidók tartoztak, akik a kereskedelem és a kereskedelem tekintetében a keresztényekkel egyenlő jogokat élveztek, és akiknek jogai e tekintetben örökletesek voltak. A második osztályba azok a zsidók tartoztak, akik "különleges (korlátozott) kiváltságokat" kaptak, amelyekben a következők szerint részesültek, és bizonyos, külön említett áruajtákkal kereskedhettek. A jogaik azonban nem szálltak át a gyermekeikre, bár az ilyen jellegű kiváltságok megadásakor a gyermekek előnyt élveztek. A harmadik osztályt azok a zsidók alkották, akiknek joguk volt Breslauban élni, de gazdasági tevékenységük még korlátozottabb volt, mint a második osztályba tartozóké. Ami a negyedik osztályt illeti, ide tartoztak azok a zsidók, akik csak átmeneti időre kaptak engedélyt a városban való tartózkodásra.

De még az ilyen jogaikban sem voltak soha biztosak. Például 1769-ben a vidéki körzetekben élő sziléziai zsidóknak engedélyezték, hogy a sör, a pálinka és a hús árusítását gazdaságban kapják meg; 1780-ban az engedélyt visszavonták; 1787-ben megújították.

Mindezek mellett azonban nem szabad elfelejteni, hogy az elmúlt két-három évszázadban az ipar és a kereskedelem korlátozására szolgáló szabályozások többnyire halott betűnek bizonyultak; a kapitalista érdekek valójában megtalálták a módját, hogy megkerüljék őket. A legegyszerűbb módszer a törvények áthágása volt, ami előtt az idő előrehaladtával a bürokratikus állam elzárkózott. De voltak törvényes eszközök is a kényelmetlen paragrafusok megkerülésére: koncessziók, kiváltságok, szabadalmak és a kivételes elbánást biztosító dokumentumok egész sora, amelyeket a fejedelmek mindig hajlandóak voltak kiadni, ha csak egy további bevételi forrás származott belőlük. A zsidók nem késlekedtek az ilyen kiváltságok megszerzésével. Az 1737-es és 1750-es porosz ediktumokban említett kikötés - miszerint a zsidókra vonatkozó minden korlátozás különleges királyi rendelettel megszüntethető - hallgatólagosan minden esetben érvényesnek minősült. Valamilyen kiútnak lehetségesnek kellett lennie, különben hogyan tudtak volna a zsidók azokkal a foglalkozásokkal (pl. bőr, dohány) foglalkozni, amelyeket a törvény tiltott számukra?

Egy ponton azonban az ipari szabályozások a zsidó fejlődés nagyon is valóságos fékezéseként jelentkeztek, mégpedig mindenütt, ahol a gazdasági tevékenységeket vállalati alapon szervezték meg. A céhek zárva voltak előttük; visszatartotta őket a feszület, amely minden céhcarnokban lógott, és amely körül a tagok összegyűltek. Ennek megfelelően, ha valamelyik céh által monopolizált iparágban vagy kereskedelemben akartak részt venni, kénytelenek voltak ezt "kívülállóként", betolakodóként és szabad kereskedőként tenni.

De még nagyobb akadályt jelentettek számukra a közéletben elfoglalt helyüket szabályozó törvények. Ezek minden országban figyelemre méltó egységességet mutattak; a zsidókat mindenütt kizárták a központi vagy helyi közhivatalokból, az ügyvédi kamarából, a parlamentből, a hadseregből, az egyetemekről. Ez vonatkozott Nyugat-Európa államaira - Franciaországra, Hollandiára, Angliára - és Amerikára is. De nem szükséges, hogy a zsidókkal, a zsidók jogi helyzetével foglalkozunk az emancipáció előtti korszakban, mivel az eléggé közismert. Itt csak annyit említenénk meg, hogy a legtöbb országban a félig-meddig állampolgári státuszuk egészen a 19. századig fennállt. Az Egyesült Államok volt az első ország, ahol polgári egyenjogúságot kaptak; az elvet ott 1783-ban hirdették ki.

Franciaországban a híres emancipációs törvény 1791. szeptember 27-én született; Hollandiában a Bataviai Nemzetgyűlés 1796-ban tette a zsidókat teljes jogú állampolgárokká. Angliában azonban csak 1859-ben kapták meg a teljes emancipációt, míg a német államokban tíz évvel tovább tartott. Az Észak-Német Szövetség 1869. július 3-án végre megpecsételte polgári egyenjogúságukat; Ausztria már 1867-ben megtette ezt, Olaszország pedig 1870-ben követte példájukat.

Ugyanilyen közismert, hogy az emancipációs törvények sok esetben holt betűkké váltak. Nyissa ki bármelyik németországi liberális lapot (hogy egy jó példát vegyünk), és nap mint nap talál panaszokat, hogy a zsidók soha nem kapnak megbízatást a hadseregben, hogy kizárják őket a bírói székbe való kinevezésből, és így tovább.

Ez a visszaesés, amelyet a zsidók a közéletben kaptak, nagy hasznára vált az iparnak és a kereskedelemnek, mivel a zsidó minden képességét és energiáját ezekre összpontosította. Más társadalmi csoportok legtehetségesebb elméi az állam szolgálatának szentelték magukat; a zsidók között, amennyiben nem a Bét Hamidrashban [a közösségi Tanulmányi Házban] töltötték idejüket, az ilyen szellemek az üzleti életbe kényszerültek. Minél inkább a haszonszerzésre irányult a gazdasági élet, és minél nagyobb befolyásra tettek szert a pénzes érdekcsoportok, annál inkább arra kényszerültek a zsidók, hogy a kereskedelem és az ipar révén elnyerjék maguknak azt, amit a törvény megtagadott tőlük - a tiszteletet és a hatalmat az államban. Nyilvánvalóvá válik, hogy az aranyat (mint láttuk) miért értékelték olyan magasra a zsidók körében.

De ha a közéletből való kirekesztés egyfelől előnyös volt a zsidók gazdasági helyzetére nézve, mivel előnyben részesítette őket keresztény szomszédaikkal szemben, másfelől ugyanilyen előnyös volt. Megszabadította a zsidókat a politikai pártoskodástól. Az államhoz és az adott kor kormányához való viszonyuk teljesen elfogulatlan volt. Ennek köszönhetően képességük, hogy a nemzetközi kapitalista rendszer zászlóvivőivé váljanak, más népekenél jobb volt. Ugyanis pénzzel látták el a különböző államokat, és a nemzeti konfliktusok voltak a fő források, amelyekből a zsidók profitot húztak. Ráadásul helyzetük politikai színtelensége lehetővé tette számukra, hogy egymást követő dinasztikiakat vagy kormányokat szolgáljanak olyan országokban, amelyek, mint Franciaország számos politikai változásnak voltak kitéve. A Rothschildok története jól illusztrálja ezt a kérdést. Így a zsidók, alacsonyabb polgári helyzetük révén, lehetővé tették, hogy elősegítsék a kapitalizmus közömbösségének növekedését minden érdekléssel szemben, kivéve a haszonszerzés érdekeit. Ezért ismét előmozdították és megerősítették a kapitalista szellemet.

A zsidók gazdagsága

Az objektív feltételek között, amelyek lehetővé tették a zsidók gazdasági elszegényedését az elmúlt három-négy évszázadban, azt kell számításba venni, hogy minden időben és minden helyen, ahol a gazdasági életben betöltött szerepük nem volt csekély, nagy pénzüsszgekkel rendelkeztek. Ez az állítás azonban semmit sem mond a zsidók egészének gazdagságáról, így felesleges azt az ellenvetést hangoztatni, hogy minden korszakban voltak szegény zsidók, méghozzá nagyon sokan. Aki valaha is betette a lábát egy zsidó hitközségbe Németország keleti határain, vagy ismeri New York zsidó negyedét, az ezt elég jól tudja. Én azonban azt állítom - ez egy korlátozottabb állítás -, hogy a 17. század óta sok gazdagság és nagy vagyon volt és van a zsidók között. Kissé másképp fogalmazva, mindig is sok gazdag zsidó volt, és a zsidók átlagosan bizonyára gazdagabbak voltak, mint a körülöttük élő keresztények. Nem tartozik a tárgyhoz, ha azt mondjuk, hogy Németország leggazdagabb embere vagy Amerika három leggazdagabb embere nem zsidó.

A Pireneusi-félszigetről száműzöttek közül sokan valóban nagyon gazdagok lehettek. Úgy tudjuk, hogy menekülésük "exodo de capitaes"-t, azaz tőkeáramlást hozott magával az

országból. Sok esetben azonban eladták vagyonukat, és cserébe külföldi váltókat kaptak. 16 A menekülők közül a leggazdagabbak valószínűleg Hollandiába mentek. Mindenesetre feljegyezték, hogy az ország első telepesei - Manuel Lopez Homen, Maria Nunez, Miguel Lopez és mások - nagy vagyonnal rendelkeztek. 17 Hogy a 17. században követték-e más gazdag spanyolok, vagy a már itt élők gyarapították-e vagyonukat, nem könnyű kideríteni. Az azonban bizonyos, hogy a hollandiai zsidók a 17. és 18. században híresek voltak gazdagságukról. Igaz, hogy nincsenek statisztikák, amelyek ezt illusztrálnák, de rengeteg egyéb nyomós bizonyíték áll rendelkezésre. Az utazók nem tudták eléggé megcsodálni e menekültek házaik pompáját és fényűzését, akik valóságos palotákban laktak. És ha az ember fellapoz egy korabeli metszetgyűjteményt, nem fedezi-e fel hamarosan, hogy a legpompásabb kastélyokat, mondjuk Amszterdamban vagy Hágában zsidók építették, vagy zsidók laktak - Delmonte báró, a nemes Lord de Pinto, a Lord d'Acoste és mások? (A 17. század végén de Pinto vagyonát 8.000.000 florinra becsülték). A fejedelmi fényűzésről egy amszterdami zsidó esküvőn, ahol egyik lánya férjhez ment, Glickel von Hamein élénk képet rajzol Emlékirataiban. 18

Ugyanez volt a helyzet más országokban is. A 17. és 18. századi Franciaországra vonatkozóan Savary általánosítása áll rendelkezésünkre, aki a legtöbb dolgot ismerte. "Mi azt mondjuk" - éppen ezek az ő szavai - "azt mondjuk, hogy egy kereskedő "olyan gazdag, mint egy zsidó", ha az a hír járja, hogy nagy vagyont halmozott fel".¹⁹

Ami Angliát illeti, a gazdag szefárdok vagyonáról nem sokkal érkezésük után tényleges adatok állnak rendelkezésre. II. Károly menyasszonyának, Braganza Katalinnak a nyomában gazdag zsidók tömege érkezett, így míg 1661-ben csak 35 zsidó család élt Londonban, két évvel később már nem kevesebb, mint 57 újonnan érkezett zsidó családdal bővült a lista. 1663-ban, amint az Blackwell tanácsos könyveiből kiderül, a gazdag zsidó kereskedők fél éves forgalma a következő volt: 20 Jacob Aboab 13 085 font; Samuel de Vega 18 309 font; Duarte de Sylva 41 441 font; Francisco da Sylva 14 646 font; Fernando Mendes da Costa 30 490 font; Isaac Dazevedo 13 605 font; George és Domingo Francia 35 759 font; és Gomez Rodrigues 13 124 font.

A 17. és 18. századi németországi zsidó élet központjai, mint már említettük, Hamburg és Frankfurt a Mainon voltak. Mindkét város esetében számadatok segítségével kiszámítható az itt élő zsidók vagyona. Hamburgban is spanyol és portugál zsidók voltak az első telepések. 1649-ben 40 családjuk vett részt a Hamburgi Bank alapításában, ami azt mutatja, hogy meglehetősen jól élhettek. Nagyon hamar panaszok érkeztek a zsidók növekvő vagyonára és befolyására. 1649-ben a látszólagos temetéseikért és a kocsikban való levegőzésért vádolták őket; 1650-ben pedig azért, mert palotaszerű házakat építettek. Ugyanebben az évben az öltözködési törvények megtiltották számukra a túl nagy pompa fitogtatását. 21 A 17. század végéig úgy tűnik, hogy a szefárd zsidók birtokolták a teljes vagyont; ez idő tájt azonban askenázi testvéreik is gyorsan előtérbe kerültek. Glückel von Hamein azt állítja, hogy sok német zsidó család, amely fiatal korában viszonylagos szegénységben élt, később a jólét állapotába emelkedett. Glückel megfigyeléseit pedig a 18. század első negyedéből származó adatok is alátámasztják. 22 1729-ben az altonai zsidó hitközség 279 feliratkozó tagot számlált, akik közül 145-en voltak gazdagok, akik között 5 434 300 márka [271 715 font] volt, vagyis átlagosan több mint 37 000 márka [850 font] fejenként. A hamburgi közösségnek 160 előfizető tagja volt, akik közül 16-nak együttesen 501 500 márka [25 075 font] vagyona volt. Ezek a számok a tényleges helyzet alattinak tűnnek, ha összehasonlítjuk őket az egyes személyekre vonatkozó adatokkal. 1725-ben a következő gazdag zsidók éltek Hamburgban, Altonában és Wandsbeckben: Joel Solomon, 210 000 márka; veje 50 000; Elias Oppenheimer, 300 000; Moses Goldschmidt, 60 000; Alex Papenheim, 60 000; Elias Salomon, 200 000; Philip Elias, 50 000; Samuel Schiesser, 60 000; Berend Heyman, 75 000; Samson Nathan, 100 000; Moses Hamm, 75 000; Sam Abraham özvegye, 60 000; Alexander Isaac, 60 000;

Meyer Berend, 400 000; Salomon Berens, 1 600 000; Isaac Hertz, 150 000; Mangelus Heymann, 200 000; Nathan Bendix, 100 000; Philip Mangelus, 100 000; Jacob Philip, 50 000; Abraham Oppenheimer özvegye, 60 000; Zacharias Daniel özvegye és özvegy lánya, 150 000; Simon del Banco, 150 000; Marx Casten, 200 000; Abraham Lazarus, 150 000; Carsten Marx, 60 000; Berend Salomon, 600 000 rthlr.; Meyer Berens, 400 000; Abraham von Halle, 150 000; Abraham Nathan, 150 000.

E lista alapján aligha lehet kétséges, hogy Hamburgban sok gazdag zsidó élt. Frankfurt ugyanezt a képet mutatja; ha valami, akkor a színek még élénkebbek. A zsidók vagyona a 16. század végén kezd felhalmozódni, és ettől kezdve folyamatosan növekszik. 1593-ban 4 zsidó és 54 keresztény (ami 7,4 százalékot tesz ki) volt Frankfurtban, akik 15 000 gulden feletti vagyon után fizettek adót; 1607-ben ez a szám elérte a 16-ot (szemben a 90 kereszténnyel, azaz 17,7 százalékkal). 28 1618-ban a legszegényebb zsidó 100, a legszegényebb keresztény 50 gulden után fizetett adót. Ismét 300 zsidó család fizetett helyőrségi és erődítési adóként nem kevesebb, mint 100 900 guldent 1634 és 1650 között.²⁴

A frankfurti zsidó közösség adófizetőinek száma a 18. század végére 753-ra emelkedett, és együttesen legalább 6 000 000 gulddal rendelkeztek. Ennek több mint fele a tizenkét leggazdagabb család kezében volt:²⁵ Speyer, 604 000 gulden; Reiss-Ellissen, 299 916; Haas, Kann, Stem, 256 500; Schuster, Getz, Amschel, 253 075; Goldschmidt, 235 000; May, 211 000; Oppenheimer, 171 500; Wertheimer, 138 600; Florsheim, 166 666; Rindskopf, 115 600; Rothschild, 109 375; Sichel, 107 000.

És Berlinben a zsidók a korai 18. században sem voltak szegények. Az 1737-ben a porosz fővárosban lakó 120 zsidó család közül mindössze 10 rendelkezett 1000 tallérral kevesebbel, a többiek mind 2000-20 000 tallérral, vagy annál többel. ²⁶

Ez bizonyítja, hogy a zsidók az ország leggazdagabb népei közé tartoztak, és ez a helyzet az elmúlt két-háromszáz évben egészen napjainkig fennállt, csakhogy napjainkban talán még általánosabb és elterjedtebb. És a következménye? Aligha lehet túlbecsülni azokat az országokat, amelyek a vándorlóknak menedéket nyújtottak. Azok a nemzetek, amelyek profitáltak a zsidók velük való tartózkodásából, jól felszereltek voltak arra, hogy elősegítsék a kapitalizmus fejlődését. Ezért külön meg kell jegyezni, hogy a zsidók vándorlásának hatására a nemesfémek felhalmozódásának központja áthelyeződött. Nyilvánvalóan nem lehetett másképp befolyásolni a gazdasági élet alakulását, mint hogy Spanyolország és Portugália kiürült az akkori aranyból, Anglia és Hollandia pedig gazdagodott.

Azt sem nehéz bizonyítani, hogy a zsidó pénz hívta életre és finanszírozta a 17. század összes nagy vállalkozását. Ahogy Kolumbusz expedíciója lehetetlen lett volna, ha a gazdag zsidók egy nemzedékkel korábban elhagyják Spanyolországot, úgy a nagy indiai társaságok sem jöhettek volna létre, és a 17. században létrehozott nagy bankok sem jutottak volna olyan gyorsan stabilitáshoz, ha a spanyol száműzöttek vagyona nem segíti En-glandot, Hollandiát és Hamburgot; más szóval, ha a zsidókat egy évszázaddal később űzik ki Spanyolországból, mint ahogyan az valójában történt.

Valójában ez volt az oka annak, hogy a zsidó vagyon olyan nagy befolyással bírt. Lehetővé tette a kapitalista vállalkozások elindítását, vagy legalábbis megkönnyítette a folyamatot. Bankokat, raktárakat, részvény- és részvénykereskedelmet alapítani - mindez a zsidóknak könnyebb volt, mint a többieknek, mert a zsebük jobban ki volt tömve. Ezért is lett ő a koronás fejedelmek bankárja. És végül, mivel volt pénze, képes volt kölcsönadni is. Ez a tevékenység nagyobb mértékben egyengette a kapitalizmus útját, mint bármi más. A modern kapitalizmus ugyanis a pénzkölcsönzés gyermeke.

A pénzkölcsönzés tartalmazza a kapitalizmus gyökerét; a pénzkölcsönzéstől kapta számos megkülönböztető jegyét. A pénzkölcsönzésben eltűnik a minőség minden fogalma, és csak a mennyiségi szempontok számítanak. A pénzkölcsönzésben a szerződés válik az üzlet fő

elemévé; az ellenszolgáltatásról szóló megállapodás, a jövőre vonatkozó ígéret, a szállítás fogalma az alkotóelemei. A pénzkölcsönzésben nem létezik az a gondolat, hogy csak a saját szükségleteinkre termeljünk, nincs semmi testi (azaz technikai), az egész egy tisztán intellektuális aktus. A pénzkölcsönzésben a gazdasági tevékenységnek mint olyannak nincs értelme; ez már nem a test vagy az elme gyakorlásának kérdése; az egész a siker kérdése. A siker tehát az egyetlen dolog, aminek értelme van. A pénzkölcsönzésben először mutatkozik meg az a lehetőség, hogy izzadás nélkül is lehet keresni; hogy kényszerítés nélkül is lehet másokat rávenni, hogy dolgozzanak neked. A pénzkölcsönzés jellemzői tulajdonképpen az összes modern kapitalista gazdasági szervezet jellemzői.

De történelmileg a modern kapitalizmus is a pénzkölcsönzésnek köszönheti létét. Ez volt a helyzet mindenütt, ahol pénzt kellett kihelyezni a kezdeti kiadásokra, vagy ahol egy vállalkozás korlátolt felelősségű társaságként indult. A korlátolt felelősségű társaság ugyanis alapvetően nem más, mint pénzkölcsönzés, azonnali nyereség kilátásba helyezésével.

A zsidók pénzkölcsönzési tevékenysége tehát objektív tényező volt, amely lehetővé tette a zsidók számára, hogy létrehozzák, bővítsék és segítsék a tőkés szellemet. De legutóbbi megjegyzéseink már érintettek egy további, az objektív megfontolásokon túlmutató problémát. Vajon a pénzkölcsönzők munkájában nem rejlik-e már egy sajátos pszichológiai elem? De még ennél is több. Feltehetjük a kérdést: Vajon az objektív körülmények önmagukban teljesen megmagyarázzák-e a zsidók gazdasági szerepét? Nincsenek-e talán olyan speciális zsidó sajátosságok, amelyeket figyelembe kell vennünk érvelésünk láncolatában? Mielőtt azonban továbblépnénk ebben a fejezetben, ki kell térnünk egy, ebben az összefüggésben rendkívül fontos befolyásra - a zsidó vallásra.

11. fejezet.

A zsidó vallás jelentősége a gazdasági életben

Bevezető megjegyzés

Három ok vezérelt abban, hogy egy külön fejezetet szenteljek a zsidó nép vallásának vizsgálatára és a zsidó gazdasági tevékenységekre gyakorolt óriási befolyásának bemutatására. Először is, a zsidó vallást csak akkor lehet teljes mértékben értékelni gazdasági szempontból, ha részletesen és önmagában tanulmányozzuk; másodsor, különleges kezelési módszert igényel; harmadszor, a zsidó fejlődés objektív és szubjektív tényezői között félúton helyezkedik el. Ugyanis, amennyiben bármely vallás valamilyen vallás kifejeződése. meghatározott szellemi szemléletmód, akkor "szubjektív" aspektusa van; amennyiben az egyén beleszületik, akkor objektív aspektusa van.

A vallás jelentősége a zsidó nép számára

Nem vitatható, hogy egy nép vagy egy népen belüli csoport vallása messzemenő hatással lehet gazdasági életére. Max Weber csak a közelmúltban mutatta ki a puritanizmus és a kapitalizmus közötti összefüggést. Valójában. Max Weber kutatásainak köszönhető ez a könyv. Mert aki követte őket, nem teheti fel magának a kérdést, hogy mindaz, amit Weber a puritanizmusnak tulajdonít, nem vonatkozhat-e ugyanolyan joggal, sőt valószínűleg még nagyobb mértékben a judaizmusra; sőt, azt is felvethetnénk, hogy amit puritanizmusnak neveznek, az valójában judaizmus. Ezt az összefüggést a későbbiekben tárgyalni fogjuk.

Nos, ha a puritanizmusnak gazdasági hatása volt, akkor mennyivel inkább a judaizmusnak, hiszen egyetlen más civilizált népnél sem hatotta át ennyire a vallás az egész nemzeti életet. A zsidók számára a vallás nem a vasárnapok és a szent napok ügye volt; a mindennapi életet a legapróbb cselekedeteiben is érintette, minden emberi tevékenységet szabályozott. A zsidó minden lépésnél feltette magának a kérdést. Vajon ez Isten dicsőségére szolgál-e, vagy meggyalázza az Ő nevét? A zsidó törvény nem pusztán az ember és Isten közötti kapcsolatot határozza meg, nem pusztán egy metafizikai felfogást fogalmaz meg; magatartási szabályokat állapít meg minden lehetséges kapcsolatra, akár ember és ember, akár ember és természet között. A zsidó jog valójában éppúgy része a vallási rendszernek, mint a zsidó etika. A törvény Istentől származik, és az erkölcsi törvény és az isteni rendeletek elválaszthatatlanok a judaizmusban. 1 Ezért a valóságban a judaizmusnak nincs külön etikája. A zsidó etika a zsidó vallás alapelvei. 2

Egyetlen más nép sem volt olyan gondos, mint a zsidók, amikor a vallás tanításáról gondoskodtak még a legszerényebbek számára is. Ahogy Josephus oly szépen megfogalmazta: Az első zsidót, akivel találkozol, kérdezd meg a "törvényeiről", és ő jobban fogja tudni elmondani azokat, mint a saját nevét. Ennek oka abban a szisztematikus vallási oktatásban keresendő, amelyet minden zsidó gyermek kap, valamint abban a tényben, hogy az istentisztelet részben a Szentírásból vett szakaszok felolvasásából és magyarázatából áll. Az év folyamán a Tórát elejétől a végéig végigolvassák. Sőt, a zsidó egyik elsődleges kötelessége

a Tóra tanulmányozása. "Beszélj róluk, amikor házadban ülsz, és amikor az úton jársz, és amikor lefekszel, és amikor felkelsz" (5Mózes vi. 5). 3

Nincs még egy nép, amelyik ilyen lelkiismeretesen járt volna Isten útjain mint a zsidók; senki sem törekedett arra, hogy vallási parancsait ilyen alaposan végrehajtsa. Valóban azt állították, hogy a zsidók a legkevésbé vallásos nép. Nem fogok itt maradni, hogy mérlegeljem ennek a megjegyzésnek az igazságtartalmát. De az biztos, hogy ők a legistenfélőbb nép, amely valaha is élt a földön. Mindig reszkető félelemben éltek, Isten haragjától való félelemben. "Reszket a testem a Tőled való félelemtől, és félek a Te ítéleteidről" - mondta a zsoltáros (Zsolt. cxix. 120), és a szavak minden korban a zsidókra vonatkoztathatók. "Boldog az az ember, aki mindig fél" (Péld. xxviii. 14). "A jámborok soha nem vetik el félelmüket" (Tanchuma Chukkath, 24). 4 Az ember megérti ezt, ha a zsidó Istenre gondol - a félelmetes, rettenetes, átkokat harsogó Jehovára. Soha a világirodalomban, sem azelőtt, sem azóta, nem fenyegette meg az emberiséget annyi gonossággal, mint amennyit Jehova ígér (Mózes 5. könyvének híres 28. fejezetében) azoknak, akik nem tartják meg a parancsolatait.

De ez a hatalmas hatás (az istenfélelem) nem állt egyedül. Más hatások is társultak hozzá, és együttesen szinte arra kényszerítették a zsidókat, hogy vallásuk parancsainak a legpontosabban engedelmeskedjenek. E hatások közül az első a nemzeti sorsuk volt. Amikor a zsidó állam elpusztult, a farizeusok és az írástudók - vagyis azok, akik Ezsdrás hagyományait tisztelték, és arra törekedtek, hogy a törvénynek való engedelmisség legyen az élet célja és értelme - a farizeusok és az írástudók kerültek az ügyek élére, és természetesen az események menetét az általuk kedvelt csatornába irányították. Állam nélkül, szentélyük nélkül, a zsidók a farizeusok vezetésével a Törvény (ez a "hordozható haza", ahogy Heine nevezi) köré csoportosultak, és vallásos testvériséggé váltak, amelyet jámbor írástudók egy csoportja irányított, nagyjából úgy, ahogy Loyola tanítványai maguk köré gyűjthetik egy modern állam szétszórt maradványait. A farizeusok most az élen jártak. A legkiválóbb rabbijaik úgy tekintettek magukra, mint az ősi Synhedrium utódaira, és valóban így is tekintettek rájuk, a világ összes zsidójának legfőbb tekintélyévé váltak szellemi és világi ügyekben. 5 A rabbik hatalma így keletkezett, és a zsidóság középkori viszonyai csak elősegítették ennek megerősödését. Végül annyira nyomasztóvá vált, hogy időnként maguk a zsidók is panaszkodtak a teher miatt. Ugyanis minél inkább elzárkóztak, vagy elzárkóztak a zsidók attól a néptől, akik között éltek, annál inkább nőtt a rabbik tekintélye, és annál könnyebben lehetett a zsidókat a Törvényhez való hűségre kényszeríteni. De a törvény teljesítése, amelyet a rabbik sürgetnek rájuk, belső okokból kellett, hogy szükségszerű legyen a zsidók számára: kielégítette a szívük vágyát, úgy tűnt, ez a legértékesebb ajándék, amit az élet kínálhat. És miért? Mert a zsidókat minden oldalról érő üldöztetés és szenvedés közepette egyedül ez tette lehetővé számukra, hogy megőrizzék méltóságukat, amely nélkül az élet értéktelen lett volna. A vallási tanítás nagyon hosszú ideig a Talmudban volt rögzítve, és ezért a zsidók évszázadokon keresztül benne, érte és általa éltek. A Talmud volt a zsidó legértékesebb tulajdona; ez volt az orrlyukai lehelete, ez volt a lelke. A Talmud nemzedékről nemzedékre családi történetté vált, amellyel mindenki tisztában volt. "A gondolkodó a gondolataiban élt, a költő a tiszta idealizmusában. A külső világ, a természet és az ember világa, a földi hatalmasok és a kor eseményei a zsidó számára ezer éven át balesetek, fantomok voltak; egyetlen valósága a Talmud volt." 6 A Talmudot jól hasonlították (és ez a hasonlat szerintem minden vallásos irodalomra egyformán érvényes) egy külső burokhöz, amellyel a diaszpóra zsidói beborították magukat; ez védte őket minden kívülről jövő befolyástól, és tartotta életben belső erejüket. 7

Látjuk tehát, milyen erők dolgoztak azon, hogy a zsidók egészen a modern időkig minden más népnél istenfélőbbé váltak, hogy a legbensőbb mélységükig vallásosak lettek, vagy ha a "vallásos" szóval élni akarunk, akkor a vallásuk szabályainak általános és szigorú betartását tartották életben a magas és alacsony rangúak körében. És a mi célunk érdekében ezt a

tulajdonságot a zsidók minden fajtájára és állapotára alkalmazhatónak kell tekintenünk, beleértve a 16., 17. és 18. századi marannókat is. Őket is ortodox zsidóknak kell tekintenünk. A zsidó történelem e korszakának legjelentősebb szaktekintélye azt mondja,⁸ "A marannók nagy többsége sokkal nagyobb mértékben volt zsidó, mint azt általában feltételezik. Alávetették magukat a körülmények kényszerének, és csak külsőleg voltak keresztények. Valójában a zsidó életet éltek, és betartották a zsidó vallás tanításait Ez a csodálatra méltó állhatatosságot értékelni fogják, hogy csak akkor lesz teljes, ha az Alcalia de Henares, Simancas és más helyek levéltáraiban található gazdag anyagot kiválogatják és hasznosítják."

De a vallásos zsidók közül a leggazdagabbak gyakran eléggé kiváló Talmud-tudósok voltak. Nem volt-e a Talmud ismerete a zsidók körében a becsület, a gazdagság és a kegyelem útja? A legtudósabb talmudisták egyben a legügyesebb pénzemberek, orvosok, ékszerészek, kereskedők is voltak. Néhány spanyol pénzügyminiszterről, bankárról és udvari orvosról például azt mondják, hogy nemcsak a szombati napot, hanem minden héten két éjszakát is a Szentírás tanulmányozásának szenteltek. A modern idők öreg Amschel Rothschildja, aki 1855-ben halt meg, ugyanezt tette. Szigorúan a zsidó törvények szerint élt, és egy falatot sem evett idegen asztalnál, még akkor sem, ha az a császáré volt. Valaki, aki jól ismerte a bárót, azt mondja róla, hogy "a legjámborabb zsidónak tartották egész Frankfortban. Soha nem láttam még embert, aki annyira megszorodott volna - verte a mellét és sírt az éghez -, mint Rothschild báró a zsinagógában az engesztelés napján. A folytonos imádkozás annyira legyengíti, hogy ájulásba esik. A kertjéből származó illatos növényeket tartanak az orrához, hogy újraéledjen." ⁹ [Sombart a német szövegben ezt a szombati eseményt idézi. Nyilvánvaló, hogy a leírás az engesztelés napjára vonatkozik. - Trans.] Az 1901-ben elhunyt unokaöccse, William Charles, aki az utolsó volt a frankfurti Rothschildok közül, minden vallási előírást a legapróbb részletekbe menően betartott. A jámbor zsidónak tilos bármilyen tárgyat megérinteni, amely bizonyos körülmények között tisztátalanná vált azáltal, hogy valaki más már megérintette. Így hát egy szolga mindig elment e Rothschild előtt, és megtörölte az ajtókilincseket. Sőt, soha nem nyúlt olyan papírpénzhez, amelyet már korábban használtak; a bankjegyeknek frissen kellett kijönniük a nyomdából.

Ha egy Rothschild így élt, akkor nem meglepő, ha olyan zsidó kereskedelmi utazókkal találkozunk, akik az év hat hónapjában nem nyúlnak húshoz, mert nem teljesen biztosak abban, hogy a vágás módja a zsidó törvényeknek megfelelően történt.

Ha azonban az ortodox judaizmust akarja tanulmányozni, akkor Kelet-Európába kell mennie, ahol még mindig nincsenek széteső elemei - személyesen kell odamennie, vagy el kell olvasnia a róla szóló könyveket. Nyugat-Európában az ortodox zsidók kis kisebbségben vannak. De amikor a zsidó vallás hatásáról beszélünk, akkor a nemzedékekkel ezelőttig uralkodó vallásra gondolunk, arra a vallásra, amely annyi győzelemre vezette a zsidókat.

A zsidó vallás forrásai

Mohamed a zsidókat "a Könyv népének" nevezte. Igaza volt. Nincs még egy nép, amelyik ilyen alaposan egy könyv szerint élt volna. Vallásukat minden szakaszában általában egy könyvbe foglalták, és ezeket a könyveket tekinthetjük a zsidó vallás forrásainak. Az alábbiakban felsoroljuk ezeket a könyveket, amelyek mindegyike egy adott korban keletkezett, és kiegészít egy másik könyvet.

1. A Biblia, azaz az Ószövetség, a második templom lerombolásáig. Palesztinában héberül és görögül olvasták (Septuaginta) a diaszpórában.
2. A Talmud (különösen a babilóniai Talmud), a zsidó vallási tanítás legfőbb letéteményese, az időszámításunk 2. századától a 6. századig.
3. Maimonidész kódexe, amelyet a 12. században állítottak össze.
4. Jákob ben Áser (1248-1340) kódexe (Turim).

5. Joseph Caro kódexe - a Shulchan Aruch (16. század).

Ezek a "források", amelyekből a zsidó vallás az életét merítette, más-más fényben tűnnek fel aszerint, ahogyan a tudományos kutatás vagy a hívő zsidó szemével tekint rájuk. Az első esetben úgy látjuk őket, ahogyan valójában vannak; a második esetben idealizálva.

Mik ezek a valóságban? A Biblia, azaz az Ószövetség az az alap, amelyre a judaizmus egész felépítése épült. Sok kéz írta különböző időszakokban, így mintegy irodalmi mozaikdarabot alkotva. 10 Az egésznek a legfontosabb része a Tóra, azaz a Pentateuchosz. Jelenlegi formáját két teljes mű egyesítésével nyerte el valamikor az Ezsdrás utáni időszakban. Az egyik a régi és az új (a Deuteronomiai) Törvénykönyv (i. e. 650), a másik Ezsdrás Törvénykönyve (i. e. 440) [Vagyis Deut. v. 45-xxvi, 69 (i. e. 650 körül) és Exod. xii. 25-31, xxxv-től Lev. xv-ig; Numb. i-x; xv- xix; xxvii-xxxvi. (i. e. 445 körül)]. Különleges jellegét pedig Ezsdrásnak és Nehémiásnak köszönheti a Tóra, akik szigorú jogrendszert vezettek be. Ezsdrással és az általa alapított soferim (írástudók) iskolájával keletkezett a judaizmus mai formájában; ettől az időszaktól kezdve napjainkig változatlan maradt.

A Tóra mellett meg kell említenünk az úgynevezett bölcsességi irodalmat is - a Zsoltárok, Jób, Prédikátor, Prédikátor és a Példabeszédek. A zsidó irodalomnak ez a része teljes egészében a poszt-exil korszakból származik; csak ebben az időszakban keletkezhetett, feltételezve a törvény létezését és azt a megelőző hitet, hogy a törvény betartásáért Isten életet, a törvény megszegéséért pedig halált adott. A Bölcsességi Irodalom, a prófétai könyvekkel ellentétben, a gyakorlati élettel foglalkozott. A könyvek némelyike sok nemzedék kikristályosodott bölcsességét tartalmazza, és viszonylag korai keletkezésű. A Példabeszédek könyve például, amely a célunk szempontjából a leghasznosabb, Kr. e. 180-ból származik.¹¹

A Bibliából két áramlat fakad. Az egyik, főként a Septuagintán keresztül, részben a hellenista filozófiába, részben a páli kereszténységbe torkollott. Ez minket a továbbiakban nem érint.

A másik, főként a Palesztinában elterjedt héber Biblia útján, belefutott a zsidó "törvénybe", és ennek menetét még követnünk kell. A Szentírás sajátosan zsidó fejlődése már már Ezsdrás idejében; az első soferim (írástudók) iskoláknak köszönhető, és a későbbi Hillel és Sámmai iskolák csak kiterjesztették és folytatták a munkát. A tényleges "fejlődés" a Szentírás magyarázataiból és kiegészítéseiből állt, amelyekhez a viták eredményeként jutottak el, a hellenisztikus világban divatos módszerrel. A fejlődés valójában a jogi formalizmus szigorítása volt, azzal a céllal, hogy megvédje a judaizmust a hellenista filozófia behatolásával szemben. A zsidó vallás itt is, mint mindig, a bomlasztó erőkkel szembeni reakció kifejeződése volt. A deuteronomikus törvény a Baál-imádat elleni reakció volt; a papi törvénykönyv a babiloni hatások ellen; Maimonidész és Rabbenu Asher és Caro későbbi törvénykönyvei a spanyol kultúra ellen; és a tannaim [tannai - tanító] tanítása a megelőző és a közös korszakot kezdő században a hellenizmus enerváló tanai ellen.¹²

A "bölcsek" régi szóbeli hagyományát 200 körül kodifikálták. A. R. Júda Hanassi (a herceg), akit általában rabbinak neveznek. Az ő műve a Misna. A Misnát további magyarázatok és ad- diciónok követik, amelyeket a 6. században (Kr. u. 500-550) a szdboraim [szaborai - a véleményt nyilvánítók] gyűjtöttek össze és adtak rögzített formát. Azokat a részeket, amelyek csak a Misnára vonatkoztak, Gemarának nevezték, amelynek szerzői az Amora'im [Amorai - beszélő] voltak, a Misna és a Gemara együtt alkotják a Talmudot, amelynek két változata van, a palesztinai és a babiloni. Az utóbbi a fontosabb.¹³

A Talmud, ahogyan azt a Saboraim szerkesztette, a zsidó vallási tanítás legfőbb de- pozitóriumává vált, és egyetemes tekintélye a mohamedán hódításokból eredt. Kezdetben a babiloni zsidó közösségi élet jogi és alkotmányos alapjává vált, amelynek élén a "fogság fejedelme" és a két talmudi kollégium, a gáonim [gáon - kiválóság] előljárói álltak. Ahogy az iszlám egyre messzebbre terjedt, az általa meghódított országok zsidó közösségei egyre szorosabb kapcsolatba kerültek a babiloni góniával; tanácsot kértek vallási, etikai és

szokásjogi kérdésekben, és hűségesen elfogadták a döntéseket, amelyek mind a Talmudon alapultak. A babiloni zsidóságot a zsidó élet új központjának tekintették.

Amint a Gemara leírták, és így kapott permanens formát, a judaizmus fejlődése megállt. Mindazonáltal meg kell említenünk azt a három törvénykönyvet, amelyek a talmudizmus utáni időszakban a vallás teljes lényegét megtestesítették, először is azért, mert némileg más köntösben mutatták be azt, másodszor pedig azért, mert a vallási élet szabályozásában nem lehetett nem figyelembe venni a megváltozott körülményeket. A zsidók mindhárom kódexet a Talmud mellett hitelesnek ismerik el, és az utolsót, a Sulchán Aruchot az ortodox zsidók ma is úgy tekintik, mint amely a vallási kötelességek hivatalos változatát tartalmazza. Ami számunkra az összes kódex esetében érdekes, az az, hogy a zsidó vallási életet még inkább megkövesítették. Maimonidészről még Graetz is ezt állítja. "Sok mindent, ami a Talmudban még változtatható, ő változtathatatlan törvénné változtatott Kodifikációjával megfosztotta a zsidókat a fejlődés hatalmáról. Anélkül, hogy figyelembe vennénk a kort, amelyből a talmudi előírások keletkeztek, minden korban és minden körülmények között kötelezővé teszi azokat". R. Jákob ben Áser túlment Maimonidészen, és József Caro túlment Jákob ben Áseren, elérve a végső határt. Munkája hajlamos az ultra-partikularizmusra, és tele van szörszálhasogató esettanulmányokkal. A zsidók vallási életét "a Sulchán Aruch kerekítette le és egységesítette, de a bensőségesség és a szabad gondolkodás árán. Caro adta meg a judaizmusnak azt a rögzített formát, amelyet a mai napig megtartott."¹⁴

Ez tehát a zsidó vallási élet fő áramlata; ezek azok a források, amelyekből a judaizmus merítette eszméit és eszményeit. Természetesen voltak mellékáramlatok is, mint például a kereszténység előtti korszak apokaliptikus irodalmáé, amely egy mennyei, egyetemes, individualista judaizmust képviselt; ¹⁵ vagy a kabbalaé, amely szimbólumokkal és számtani ábrákkal foglalkozott. Ezeknek azonban csekély részük volt a zsidó élet általános fejlődésében, és elhanyagolhatók, amennyiben a történelmi judaizmusra gyakorolt hatásukról van szó. A "hivatalos" judaizmus sem ismerte el őket soha a zsidó vallás forrásainak.

Ennyit e források reális felfogásáról. De mi a helyzet az ortodox zsidó körökben uralkodó nézetekkel? Sok tekintetben a jámbor zsidónak a zsidó rendszer eredetét érintő hite sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint annak valódi eredete. Ezért meg kell próbálnunk megismerkedni ezzel a hiedelemmel.

A hagyományos nézet, amelyet minden ortodox zsidó ma is vall, az, hogy a zsidó rendszer kétszeresen született: részben a Kinyilatkoztatás által, részben pedig a "Bölcsek" ihletésében. A Kinyilatkoztatás az írott és a szóbeli hagyományra vonatkozik. Az előbbit a szent könyvek tartalmazzák, a Biblia - a Nagy Zsinat tagjai által meghatározott kánon. Három részből áll: a Tóra vagy Pentateuch, a prófétai könyvek és az "Írások" (a többi könyv). A Tórát Mózes kapta a Sínai-hegyen, és ő "fokozatosan oktatta benne a népet a pusztában való negyvenéves vándorlásuk alatt életében, hogy befejezte az írott Tórát, Mózes öt könyvét, és átadta azokat Izraelnek, és kötelességünk, hogy az írott Tóra minden betűjét, minden szavát Isten kinyilatkoztatásának tekintsük."¹⁷ A többi könyv is isteni kinyilatkoztatás eredménye volt, vagy legalábbis Isten ihlette. A prófétai irodalomhoz és a Hagiográfiákhoz való viszonyulás azonban valamivel szabadabb, mint a Tórához.

A szóbeli hagyomány, vagy a szóbeli Tóra az írott Tóra magyarázata. Ez is kinyilatkoztatott Mózesnek a Sínai-hegyen, de sürgős okokból nem volt szabad azonnal leírni. Erre csak sokkal később került sor - csak a második templom lerombolása után -, és a Misnában és a Gemarában öltött testet, amelyek így a Tóra egyetlen helyes magyarázatát tartalmazzák, tekintve, hogy isteni kinyilatkoztatásban részesültek. A Talmudban szerepelnek még a rabbinikus rendeletek és a Haggada, vagyis a Szentírásnak a törvényes rendelkezéseken kívüli részeinek értelmezése. Ez utóbbiak értelmezését nevezték halachának, és a halacha és a hággada kiegészítették egymást. Ezek mellé került a határozatok gyűjteménye, azaz a már említett három kódex.

Mi volt a jelentősége ennek az irodalomnak a zsidók vallási életében? Miben hitt a zsidó, milyen parancsolatoknak engedelmessé vált?

Először is azt kell feltételeznünk, hogy tudomásom szerint a judaizmusban nincs dogmák rendszere. 18 Ahol megkíséreltek ilyen rendszert összeállítani, az kivétel nélkül nem zsidók műve volt. 19 A zsidó vallás természete és különösen a Talmud felépítése, amelyet a rendezetlenség jellemez, nem egyeztethető össze semmilyen dogmatikai rendszer megfogalmazásával. Mindazonáltal bizonyos elvek felfedezhetők a judaizmusban, és annak szellemét a zsidó gyakorlatban kifejezve találjuk. Valójában nem lesz nehéz felsorolni ezeket az elveket, hiszen a kezdetektől fogva ugyanazok maradtak. Amit "Ezékiel szellemének" neveztek, az Ezsdrás korától napjainkig a zsidóságban is jelen van. Csak továbbfejlesztették, csak a logikus következtetésekig vitték. És így felfedezni, hogy mi ez a "szellem", csak a vallás forrásaira - a Bibliára, a Talmudra és a későbbi rabbinikus irodalomra - kell hivatkoznunk.

Nehezebb feladat annak megállapítása, hogy ez vagy az a tanítás milyen mértékben talál még mindig elfogadásra. Érvényes-e még például a talmudi mondás: "Öljétek meg a legjobbat is a pogányok közül"? A többi szörnyű aforizma, amelyet Pfefferkom, Eisenmenger, Rohling, Dr. Justus és a többi zsidó vallási irodalomban találtak, még mindig hitelt érdemel, vagy - ahogy a mai rabbik felháborodottan tiltakoznak - teljesen elavultak? Természetesen nyilvánvaló, hogy az egyes tanokat a különböző korokban különbözőképpen foglalmazták meg, és ha az egész irodalomra, de különösen a Talmudra hivatkoznak bizonyos pontokon, ellentétes nézeteket, "pro" és "kontra" álláspontokat találunk. Más szóval, a Talmudból abszolút bármit "be lehet bizonyítani", és innen az antiszemita és zsidó és nem zsidó ellenfelek közötti tüske és ellentüske ősidők óta; innen az a tény, hogy amit az egyik a Talmudra hivatkozva feketének bizonyított, azt a másik ugyanarra a tekintélyre hivatkozva fehérnek bizonyította. Nincs ebben semmi meglepő, ha nem feledjük, hogy a Talmud nagyrészt nem más, mint a különböző rabbinikus tudósok vitáinak gyűjteménye.

A tényleges életet szabályozó vallási előírások felfedezéséhez különbséget kell tennünk, amely véleményem szerint nagyon is valóságos - különbséget kell tennünk aközött az ember között, aki személyes tanulmányozással törekszik arra, hogy maga ismerje meg a törvényt, és aközött, aki azt más tekintélye alapján fogadja el. Az előbbi esetében az a lényeg, hogy valamilyen véleményt kifejezettnek találjunk. Az nem számít, hogy annak éppen az ellenkezője is ott lehet. A jámbor zsidónak, aki az irodalom tanulmányozásával szerez épülést, elég volt az egyik nézet. Lehet, hogy egy bizonyos cselekvés irányába ösztönözte; vagy pedig további okot szolgáltatott neki arra, hogy kitarson egy olyan irányvonal mellett, amelyre már rátért. A könyv szentesítése mindkét esetben elegendő volt, leginkább akkor, ha az a Biblia vagy - még jobb esetben - a Tóra volt. Mivel minden isteni eredetű volt, az egyik szakasz ugyanolyan kötelező erejű volt, mint a másik. Ez akár a Bibliára, akár a Talmudra, akár a későbbi rabbinikus írásokra vonatkozott.

A kérdés más aspektusba kerül, ha az egyén nem tanulmányozza, vagy nem tudja tanulmányozni a forrásokat, hanem spirituális tanácsadója útmutatására vagy az általa ajánlott könyvekre hagyatkozik. Az ilyen ember csak egyetlen véleményt ismer, amelyhez az ellenmondásos szövegek megfelelő értelmezésével jut el. Nyilvánvaló, hogy ezek a nézetek időről időre változhattak, az egyes korszakok rabbinikus hagyományainak megfelelően. Ezért, hogy megtaláljuk a törvényeket, amelyek bármely időszakban kötelezőek voltak, sokat kutatunk a rabbinikus hagyományok után - ami a rabbinikus törvénykönyvek kiadása óta nem nagy feladat. A II. századtól a XIV. századig Maimonidész Yad Hachawka ["Erős Kéz"], a XIV. századtól a XVI. századig R. Jacob ben Asher Turja, a XVI. század után pedig Caro Shulchan Aruchja. Ezek mindegyike a kor elfogadott tanításait adja meg, mindegyik a döntő tekintély. Az elmúlt háromszáz évben a Sulchán Aruch így határozta meg a törvényt mindenütt, ahol véleménykülönbségek voltak. Ahogy az általam már idézett tankönyv

mondja: "Elsősorban R. József Caro Shulchan Aruchját, R. Mózes Isserlein jegyzeteivel és a többi glosszával együtt, egész Izrael elismeri, mint azt a törvénykönyvet, amely alapján rituális előírásainkat mintázzuk". A törvényt összefoglalja a 613 előírás is, amelyet Maimonidész a Tórából származtatott, és amely még ma is érvényben van. "Tanítóink (áldott emlékü) hagyománya szerint Isten Mózes keze által 613 előírást adott Izraelnek, 248 pozitív és 365 negatív szabályt. Ezek mindegyike az örökkévalóságig kötelező érvényű; csak azok, amelyek a zsidó államra és a palesztinai mezőgazdasági életre, valamint a jeruzsálemi templomi szolgálatra vonatkoznak, vannak kivéve, mivel azokat a diaszpórában élő zsidók nem tudják végrehajtani. 369 előírásnak engedelmessé lehetünk, 126 pozitív és 243 negatív; és ezen kívül a hét rabbinikus parancsolatnak."²⁰

Az ortodox zsidók életét ezek a kézikönyvek irányították a múlt században és irányítják ma is, amennyiben a rabbinikus törvények útmutatásait követték, és nem a források személyes tanulmányozásán alapuló véleményt alkottak. Az általunk említett kézikönyvekből kell tehát összegyűjtenünk azokat a rendeleteket, amelyek a vallási élet egyes eseteiben meghatározóak voltak. Ezért a reformált judaizmus nem tartozik ránk, és a modern eszmékhez igazított könyvek, mint például a "Judaizmus etikája" legújabb kifejtéseinek nagy többsége, abszolút haszontalanok a mi célunk szempontjából - amely a kapitalizmus és a valódi zsidó tanítás közötti kapcsolat, valamint annak a modern gazdasági életben betöltött jelentőségének bemutatása.

A zsidó vallás alapvető eszméi

Hadd valljam be rögtön: Úgy gondolom, hogy a zsidó vallásnak ugyanazok a vezető eszméi, mint a kapitalizmusnak. Ugyanazt a szellemet látom az egyikben, mint a másikban.

A zsidó vallás - amely egyébként nem tévesztendő össze Izrael vallásával (a kettő bizonyos értelemben azonos) - megértése során soha nem szabad elfelejtenünk, hogy egy Safer volt a szerzője, egy merev gondolkodású író, akinek a művét egy csapat írók fejezte be utána. Nem próféta, jegyezték meg; nem látok, nem látok és nem is hatalmas király; Safer volt az. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogyan jött létre: nem ellenállhatatlan erőként, nem a kon- trétikus lelkek legmélyebb szükségleteinek kifejezőjeként, nem az isteni ihletésű hívők érzéseinek megtestesítőjeként. Nem; tudatos terv alapján jött létre, okos következtetésekkel és diplomáciai politikával, amelynek alapja a "vallását meg kell őrizni a nép számára" felkiáltás volt. Ugyanez a higgadt megfontolás, ugyanez a végső cél iránti figyelem volt felelős az ezt követő évszázadokban azért, hogy sorra sorok és parancsolat sorra parancsolatokat egészítettek ki. Ami nem illett bele a Soferim Ezsdrás napjai előtti sémájába, és ami azután keletkezett, az elmaradt.

A zsidó vallásban még mindig láthatóak a nyomai azoknak a sajátos körülményeknek, amelyek ezt a vallást megszülették. Minden érvelésben az értelem alkotásaként szólít meg bennünket, mint az organizmusok világába vetített, mechanikusan és művészi megmunkált gondolat és cél, amely arra hivatott, hogy elpusztítsa és meghódítsa a természet birodalmát, és maga uralkodjék helyette. Éppen így jelenik meg a színpadon a kapitalizmus is; a zsidó valláshoz hasonlóan idegen elem a természetes, teremtett világ közepén; ugyanúgy, mint az, valami tervszerű és tervezett valami a nyüzsgő élet közepén. A kiemelkedő vonásoknak ezt a csokrát egyetlen szó foglalja össze: Racionalizmus. A Ratio- nalizmus a judaizmusnak éppúgy jellemző vonása, mint a kapitalizmusnak; a racionalizmus vagy az intellektualizmus - mindkettő halálos ellensége a felelőtlen miszticizmusnak és annak a teremtő erőnek, amely művészi ihletét az érzékek szenvedélyes világából meríti.

A zsidó vallás nem ismeri a misztériumokat, és talán az egyetlen olyan vallás a földkerekségen, amely nem ismeri azokat. Nem ismeri azt az extatikus állapotot, amelyben az imádó egynek érzi magát az Istenséggel, azt az állapotot, amelyet minden más vallás a

legmagasabb és legszentebb állapotként magasztal. Gondoljunk csak a hinduk Soma-áldozatára, gondoljunk magára az elragadtatott Indrára, a perzsák Homa-áldozatára, Dionüszoszra, a görögországi jósdára és a szibillusi könyvekre, amelyekhez még a józan rómaiak is tanácsért fordultak, csak azért, mert azokat nők írták, akik örjögő állapotban jósolták meg a jövőt.

Egészen a Római Birodalom legutolsó napjaiban is megnyilvánult a vallási életnek az a jellegzetessége, amely a pogányság minden területén ugyanaz maradt - az a jellegzetesség, amely messze és széles körben elterjedt és nagy néptömegeket fertőzött meg: a puszta munkával való felemelkedés az erő a testi vagy szellemi izgalom szintjére emelkedik, gyakran bacchanális örületbe torkollik, majd ezt az istenség művének és szolgálatának részének tekintik. Általánosan elfogadott hiedelem volt, hogy bizonyos hirtelen fellángolásokat, szenvedélykitöréseket vagy elhatározásokat valamilyen isten ébresztett az ember lelkében; és az olyan magatartást, amelyet az ember szégyellt vagy megbánt, általában egy isten befolyásának tulajdonították. 21 "Az isten volt az, aki erre készítetett" - Plautus komédiájában így mentegeti magát apja előtt az a fiatalember, aki elcsábított egy leányt.

Ugyanezt tapasztalhatta Mohamed is beteges állapotában, amikor extázisos rohamok törtek rá, és az iszlámban sok misztikus dolog van. Legalábbis a mohamedánizmusnak vannak üvöltő dervisei.

És a kereszténységben is, amennyiben az nem volt judaizmus, helyet találtak az érzelmi érzéseknek - lásd a Szentháromság-tant, a mariolatia édes kultuszát, a tömjén használatát, az áldozást. De a judaizmus büszke megvetéssel tekint ezekre a fantasztikus, misztikus elemekre, elítélve mindet. Amikor más vallások hívei boldog görcsökben beszélgetnek Istennel, a zsidó zsinagógában, amelyet nem minden jelentőség nélkül iskolának [azaz iskolának] neveznek, nyilvánosan felolvassák a Tórát. Így rendelte Ezdrás, és így teszik ezt a legpontosabban. "Az állam pusztulása óta a tanulás lett a judaizmus lelke, és a vallási szertartásokat az azokat előíró rendeletek ismerete nélkül kevésbé tartották értékesnek. A szombatokon és szent napokon a nyilvános istentiszteletek központi eleme volt a törvényből és a prófétákból felolvasott lecke, a szakaszok fordítása a targumisták [in- terpretátorok] által, és homiletikus magyarázata a hágádisták [prédikátorok] által „Radix stultitiae, cui frigida sabbata cordi Sed cor frigidus relligione sua Septima quaeque dies turpi damnato vetemo Tanquam lassati mollis imago dei.”[A szombat - szörnyű ostobaság! - még jegesebb szívek szükségletét elégíti ki, mint jeges hitvallásuk; minden hetedik napon szégyenletes lustaságban bólogatnak, és utánozzák fáradt Istenük fáradságát.] Ez volt a római nézet. 22

A judaizmus akkoriban ferde szemmel nézte a misztériumokat. Nem más szemmel tekintett az isteni iránti szent lelkesedésre az érzések világában. Astarte, Daphne, Ízisz és Ozirisz, Aphrodité, Fricka és a Szent Szűz - egyiket sem akarta. Minden képzőművészetet száműzött a kultuszából. "És szólt hozzátok az Úr a tűz közepéből: szavak hangját hallottátok, de alakot nem láttatok" (5Mózes iv. 12). "Átkozott legyen az az ember, aki faragott vagy olvasztott képet készít, utálatos az Úrnak, a mesterember keze munkája. " (Deut. xxvii. 15). A kommand: "Ne csinálj magadnak semmiféle faragott képet", ma is elfogadható, és a jámbor zsidó nem készít szobrokat, és nem is állít fel a házában. 23

A judaizmus és a kapitalizmus közötti rokonságot tovább illusztrálja az Isten és Izrael közötti, jogilag szabályozott kapcsolat - majdnem azt mondtam, hogy üzletszerű kapcsolat, csak hogy a kifejezésnek kellemetlen melléközöngéje van -. Az egész vallási rendszer valójában nem más, mint egy szerződés Jehova és az Ő választott népe között, egy szerződés, annak minden következményével és kötelezettségével együtt. Isten ígér valamit és ad valamit, és az igazaknak cserébe adniuk kell neki valamit. Ténylegesen nem volt olyan érdekközösség Isten és az ember között, amelyet ne lehetne ilyen kifejezésekkel kifejezni - hogy az ember teljesít valamilyen, a Tóra által előírt köteletséget, és kap Istentől ellenszolgáltatást. Ennek

megfelelően senki sem közeledhet Istenhez imában anélkül, hogy ne hozna magával valamit a saját vagy az ősei közül viszonzásul is azért, amit kérni készül. 24

A szerződés általában úgy rendelkezik, hogy az ember jutalmat kap a teljesített kötelességekért, és büntetést az elmulasztott kötelességekért; a jutalmat és a büntetést részben ezen a világon, részben a másvilágon kapja. Ebből szükségszerűen két következmény következik: először is a veszteség és a nyereség állandó mérlegelése, amelyet minden cselekedetnek magával kell hoznia, másodszor pedig egy bonyolult könyvelési rendszer, úgyszólván minden egyes ember számára. E felfogás egészét kiválóan illusztrálják a rabbi [Kr. u. 164-200] szavai: "Melyik a helyes út, amit az ember választ? Azt, amelyet becsületesnek érez saját maga számára, és amely az emberiség részéről is becsületet hoz neki. Figyelj a könnyű parancsolatra éppúgy, mint a súlyosra, mert nem tudod, milyen jutalmat hoz egy-egy parancsolat. Számoljátok össze az előírásnak a teljesítéséből származó veszteséget a betartásával járó jutalommal, és a megszegésből származó nyereséget a vele járó veszteséggel. Gondolkodjatok el három dolgon, és nem fogtok a bűn hatalmába kerülni. Tudd meg, mi van fölötted - egy látó szem és egy halló fül, és minden cselekedeted könyvbe írva. "25 Tehát az, hogy valaki "igaznak" vagy "gonosznak" minősül-e, a parancsolatok mérlegétől függ az elhanyagolt parancsok ellen. Nyilvánvaló, hogy ez szükségessé teszi a könyvelést, és ezért mindenkinek megvan a sajátja, amelyben szavai és tettei, még a tréfából kimondott szavak is, gondosan fel vannak jegyezve. Az egyik tekintély szerint (Ruth Rabba, 33a) Illés próféta vezeti ezeket a számlákat; egy másik szerint (Eszter Rabba, 86a) ez a feladat az angyalokra hárul.

Minden embernek van tehát számlája a mennyben: Izraelnek különösen nagy (Sifra, 446). És a halálra való felkészülés egyik módja az, hogy készen legyen a "számla" (Kohelet Rabba, Tic). Néha "kivonatokat" kapunk a számlákból (kérésre). Amikor az angyalok vádat emeltek Izmael ellen, Isten megkérdezte: "Mi a jelenlegi helyzete? Igaz ember vagy gonosz?". (azaz, a teljesített parancsolatok meghaladják-e az elmulasztottakat?). És az angyalok azt válaszolták: "Ő egy igaz ember". Amikor Mar Ukba meghalt, számlakivonatot kért (a jótékony célra adott pénzről). Ez összesen 7000 zuzimot tett ki. Mivel félt, hogy ez nem lesz elég az üdvösségére, a biztonság kedvéért elajándékozta vagyona felét (Kethuboth, 25; Baba Bathra, 7). A végső döntés, hogy valaki igaz vagy gonosz, csak halála után dől el. Ekkor zárják le a számlát, és állítják össze a végösszeget. Az eredményt egy dokumentumba (Shetar) foglalják, amelyet felolvasás után minden egyes személynak átadnak. 26

Nem nehéz belátni, hogy ezeknek a számláknak a vezetése nem volt könnyű feladat. A bibliai időkben, amíg a földi életben jutalmakat és büntetéseket osztottak ki, ez a feladat nem volt nagy feladat. Az ezt követő időszakban azonban, amikor a jutalmakat és büntetéseket részben ebben az életben, részben pedig az örök életben osztották ki, a kérdés egyre nagyobb gondot okozott, és a rabbinikus teológiában a könyvelés bonyolult és művészi rendszere alakult ki. Ez különbséget tett a tőkeösszeg vagy tőke és a gyümölcs vagy kamat között, az előbbit a jövő világra, az utóbbit pedig erre a világra tartogatták. És hogy az igazak számára a mennyben elraktározott jutalom ne csökkenjen, Isten nem csökkenti a tőkét, amikor a közönséges földi javakat adja. Csak akkor szenved az igaz ember mennyi jutalmának csökkenését, amikor rendkívüli, azaz csodás földi jótéteményekben részesül. Ráadásul az igazat egyszerre megbüntetik a földön a bűneiért, ahogyan a gonosz is jutalmat kap a jótetteiért, hogy az egyiknek csak jutalmakat kapjon a mennyben, a másiknak pedig csak büntetéseket. 27

Az isteni könyvelésnek ehhez kapcsolódik egy másik felfogása, amely szorosan kapcsolódik a kapitalizmus egy másik alapvető vonásához - a profit fogalma. A bűnt vagy a jóságot a bűnöstől független dolognak tekintik. A rabbinikus teológia szerint minden bűnt külön-külön és önmagában kell vizsgálni. "A büntetés a bűn tárgya és nem alanya szerint történik. "28 Egyedül a megszegett parancsolatok mennyisége számít. A bűnös személyiségére vagy

erkölcsi állapotára semmiféle figyelmet nem fordítanak, ahogyan egy pénzösszeget is elválasztanak a személyektől, ahogyan az egy másik absztrakt pénzösszeghez is hozzáadható. Az igazak szüntelen törekvésének a jólétre ezen és a túlvilágon ezért szükségszerűen a jutalmak növelésére irányuló állandó törekvés formáját kell öltenie. Mivel pedig sohasem tudja megmondani, hogy lelkiismeretének egy adott állapotában méltó-e Isten jóságára, illetve hogy az ő "számláján" a jutalmak vagy a büntetések árnyaltabbak-e, az kell, hogy legyen a célja, hogy napjai végéig folyamatosan jócselekedetekkel jutalomról jutalomra gyarapítsa a számláját. A személyes értékek korlátozott felfogása így nem talál bebocsátást vallási eszméinek világába, és helyét a tiszta kvantitatív eszmény végtelensége veszi át.

Ezzel a tendenciával párhuzamosan a zsidó erkölcssteológián végigvonul egy másik, amely a pénzszerzést eszköznek tekinti a cél eléréséhez. Ez a felfogás gyakran megtalálható a vallásos építő könyvekben, amelyek szerzői csak ritkán veszik észre, hogy a túl nagy vagyon megszerzésétől való figyelmeztetéseikben éppen ezt a gyakorlatot dicsőítik. Általában a téma tárgyalása a tizedik parancsolat által tiltott "kapzsiság" címszó alatt történik. "Az igazi izraelita" - jegyzi meg az egyik legnépszerűbb modern "hitbeli segítség" 29 - "kerüli a kapzsiságot. Minden vagyónára csak úgy tekint, mint eszközre, amellyel azt teheti, ami Isten előtt kedves. Mert nem az-e az egész élete célja, hogy minden vagyonát, minden élvezetét ennek a célnak az eszközékként használja? Valóban kötelesség... a birtokok megszerzése és az élvezetek gyarapítása nem öncélúan, hanem eszközként szolgál Isten földi akaratának teljesítéséhez".

De ha valaki azt állítja, hogy ez nem meggyőző bizonyíték a vallási eszme és a nyereségszerzés elve közötti kapcsolatra, akkor az istentisztelet sajátos rendjére vetett pillantás hamarosan meggyőző lesz. Az istentisztelet egyik szakaszában valóságos nyilvános árverés zajlik. A törvény felolvasásával kapcsolatos tiszteletbeli tisztségeket a legmagasabb ajánlatot tevő kapja meg. Mielőtt a tekercseket kiveszik a frigyládából, a főpap körbejárja a központi emelvényt (az Almémort), és felkiált:

"Ki fogja megvenni a Hazoa vehachnosa-t? (azaz a tekercsek kivétele a frigyládából és visszahelyezése). Ki fogja megvenni a Hagbohát? (a cselekményt, a tekercs felemelése az emberek szeme láttára). Ki fogja megvenni Gelilát?" (a tekercs feltekerése, amikor a felolvasás befejeződött). Ezeket a kitüntetéseket a legtöbbet ajánlónak licitálják le, és a pénzt a zsinagóga szegénykasszájába adják. Aligha kell mondani, hogy napjainkban ez a gyakorlat már régen kiszorult a zsinagógai istentiszteletből. A régmúlt időkben ez elég általános volt. 30 Ismétlem, a talmudi doktorok némelyikének szavai, akik időnként a tapasztalt kereskedők minden ügyességével vitatkoznak a legnehezebb gazdasági kérdésekről, nem lehetnek másként, mint furcsa jelentéssel bírnak, és szükségszerűen arra a következtetésre kell vezetniük, hogy a nyereség megszerzését hirdetik. Lenyűgöző lenne összegyűjteni a Talmud azon passzusait, amelyekben a haszonszerzés modern gyakorlatát ajánlja ez vagy az a rabbi, sok esetben maguk is nagy kereskedők. Idézek egy-két példát. "R. Izsák azt is tanította, hogy az embernek mindig legyen pénze forgalomban". R. Izsák volt az is, aki ezt a jó tanácsot adta. Az embernek három részre kell osztania a vagyonát, az egyiket földtulajdonba, a másikat ingóságokba fektetve, a harmadikat pedig készpénzként tartva (Baba Mezia, 42a). "Rav egyszer azt mondta a fiának. Gyere, hadd tanítsalak meg téged világi dolgokra. Add el a javaidat, még amíg a por a lábodon van". (Mi ez más, mint ajánlás a gyors forgalomra?) "Először nyisd ki az erszényedet, aztán oldd ki a búzazsákot. Van-e datolya a ládában? Siess egyszer a sörfőzőnek" (Pesachim, 113a).

Mit jelent ez a párhuzam a zsidó vallás és a kapitalizmus között? Pusztán véletlen? A sors ostoba tréfája? Az egyik a másik következménye, vagy mindkettő ugyanarra az okra vezethető vissza? Az ilyen és ehhez hasonló kérdések természetesen felmerülnek bennünk, és remélem, hogy a folytatásban választ kapunk rájuk. Itt elég, ha felhívtam rájuk a figyelmet. A következő lépésünk az a viszonylag egyszerűbb lesz, hogy megmutassuk, hogyan

befolyásolták a zsidó vallás egyes szokásai, felfogásai, nézetei és előírásai a zsidók gazdasági magatartását, hogy megmutassuk, elősegítették-e a kapitalizmus zsidók általi elterjedését, és ha igen, milyen mértékben. Ebben az elsődleges pszichológiai motívumokra fogunk szorítkozni, elkerülve minden spekulatív nehézséget. Első problémánk a zsidó vallás által felállított cél és annak a gazdasági életre gyakorolt hatásának feltárása lesz, és a következő fejezetet ennek szenteljük.

A jutalmak és büntetések eszméje

A szerződés eszméje, amely a judaizmus alapelveinek szerves részét képezi, szükségszerűen azzal a következménnyel jár, hogy aki a szerződést teljesíti, jutalmat kap, aki pedig megszegi, azt büntetik. Más szóval, az a jogi és etikai feltevés, hogy a jók boldogulnak, a gonoszok pedig büntetést szenvednek, minden korban a zsidó vallás fogalma volt. Mindössze a jólét és a büntetés értelmezése változott.

A judaizmus legrégebbi formája semmit sem tud egy másik világról. Tehát a jó és a rossz csak ebben a világban jöhet. Ha Isten büntetni vagy jutalmazni akar, azt az ember életében kell megtennie. Az igazak tehát itt boldogulnak, a gonoszok pedig itt szenvednek büntetést. Engedelmeskedj az én előfeltételeimnek - mondja az Úr -, "hogy sokáig élj és boldogulj azon a földön, amelyet az Úr, a te Istened adott neked". Ezért Jób keserű kiáltása: "Miért élnek a gonoszok, miért lesznek öregek, sőt, miért erősödnek meg a hatalomban? . . . De az én utamat elkerítette, hogy nem tudok átmenni ... Minden oldalról megtört engem... Fel is gyújtotta ellenem haragját" [Jób xxi. 7; xix. 8, 10, 11]. "Miért ér engem mindez a gonoszság, hiszen állandóan az Ő útján jártam?"

Kicsivel Ezra kora után a zsidóságban elterjedt a másik világ (Olam Habo) gondolata, a lélek halhatatlanságának és a test feltámadásának gondolata is. Ezek a hiedelmek idegen eredetűek voltak, valószínűleg Perzsiából származtak. De mint minden más idegen elem a judaizmusban, ezek is etikai jelentést kaptak, a vallás zsenialitásának megfelelően. Kialakult az a tanítás, hogy csak az igazak és a jámborok támadnak fel a halál után. Az örökkévalóságba vetett hitet a szoferimek így illesztették össze a jutalmakról és büntetésekről szóló régi tanítással, hogy fokozzák az erkölcsi felelősség, azaz az Isten ítéletétől való félelem érzését".

A földi jólét eszméje most kibővül. Ez már nem az egyetlen jutalma a jó életnek, mert a jövő világ jutalma is hozzáadódik. Mégis, Isten áldása ebben a világban nem kis része a teljes jutalomnak. Sőt, maga a tény, hogy az ember itt jólétben él, bizonyíték volt arra, hogy az élete Istennek tetsző, és ezért a túlvilágon is számíthatott jutalomra. Akkor már a vak sors gondolata sem zavaró. Ami annak tűnt, azt most úgy tekintjük, mint Isten földi büntetését az igaznak a vétkeiért, hogy mennyei jutalma ne szenvedjen csorbát.

A "birtoklás tana" (ha ez a kifejezés megengedhető a zsidó vallással kapcsolatban) kapott valamilyen ilyen formát, különösen a Bölcsességi Irodalom révén. Az élet nagy célja az Isten parancsolatainak való engedelmség. A földi boldogság Istenen kívül nem létezik. Ezért bolondság a földi javak megszerzésére törekedni önmagukért. De megszerezni őket azért, hogy isteni célokra használjuk őket, hogy azok egyúttal Isten tetszésének külső jelképei és biztosítékai legyenek, az Ő áldásának jeleként - az ilyen irányú bölcs. A földi javak pedig ebben a felfogásban magukban foglalják a jól berendezett házat és az anyagi jólétet - egyszóval a gazdagságot.

Nézzétek át a zsidó irodalmat, különösen a Szentírást és a Talmudot, és igaz, hogy találni fogtok néhány olyan részt, amelyben a szegénységet a gazdagságnál magasabb rendű és nemesebb dologként dicsérik. Másfelől azonban több száz olyan szöveggel fogsz találkozni, amelyekben a gazdagságot az Úr áldásának nevezik, és csak a visszaélésük vagy a tönkretételük ellen figyelmeztetnek. Itt-ott azt is olvashatjuk, hogy a gazdagság önmagában nem feltétlenül hoz boldogságot, más dolgok elengedhetetlenek mellette (mint például az

egészség), hogy vannak "javak" (a szó legtágabb értelmében), amelyek értékesebbek vagy ugyanolyan értékesek, mint a gazdagság. De mindezekben semmi sem szól a gazdagság ellen; és soha nem hangzik el, hogy az Úr számára utálatos lenne.

Egyszer egy nyilvános előadásban kifejtettem ezt a nézetet, és minden oldalról kemény kritikát kapott. Éppen ezt a pontot vitatták meg minden másnál jobban - azt a kijelentést, hogy a gazdagság a zsidó vallásban értékes jószágnak számít. Sok kritikusom, köztük több kiváló zsidó rabbi, vette a fáradságot, hogy összeállítsa a Bibliából és a Talmudból származó, a véleményemet cáfoló részek listáját. Megadtam, hogy a Bibliában és a Talmudban számos olyan hely van, amely a gazdagságot az igazakra nézve veszélynek tekinti, és amelyben a szegénységet dicsőítik. A Bibliában mintegy féltucatnyi van belőlük; a Talmudban ennél jóval több. A lényeg azonban az, hogy mindegyik ilyen szövegrészletet tíz másik felülmúlhatja, amelyek teljesen más szellemiséget lehelnek. Ilyen esetekben bizonyára a számok számítanak.

A kérdést így tettem fel magamnak. Képzeli el, hogy az öreg Amschel Rothschild egy péntek este, miután "megkeresett" egy milliót a tőzsdén, a Bibliához fordul épülésért. Mit fog ott találni a keresetéről és annak lelkének finomodására gyakorolt hatásáról, egy olyan hatásról, amelyre a jámbor öreg zsidó minden bizonnyal vágyott a szombat előestéjén? Vajon a millió megdobja-e a lelkiismeretét? Vagy nem fogja tudni elmondani, és joggal mondhatja majd: "Isten áldása pihent rajtam ezen a héten. Köszönöm Neked, Uram, hogy kegyesen megadtad szolgáltnak tanácsod fényét. Hogy kegyelmet találjak a Te szemedben, sokat fogok adni a jótékonyásra, és még szigorúbban megtartom parancsolataidat, mint eddig." ? Ezek lennének a szavai, ha ismerné a Bibliát, és ő ismerte.

Mert a szeme elégedetten pihent meg a Szentírás számos szakaszán. Szeretett Tórájában újra és újra Isten áldásáról olvashatott. "És Ő szeretni fog téged, megáld és megsokasít téged. És megáldja tested gyümölcsét és földed gyümölcsét, gabonádat, borodat és olajodat ... áldott leszel minden népnél jobban" (5Mózes vii. 13-15). És mennyire meghatódott, amikor eljutott a következő szavakig: "Mert megáld téged az Úr, a te Istened, ahogyan megígérte neked, és sok népnek adsz kölcsön, de nem veszel fel kölcsönt" (5Móz.

xv. 6). Akkor tegyük fel, hogy a zsoltárokhoz fordul, mit találna ott?

Féljétek az Urat, ti szentjei, mert nincs hiány azoknál, akik őt félik (Zsolt. xxxiv. 10).

Boldog az az ember, aki féli az Urat. A gazdagság és a gazdagság az ő házában (Zsolt. xc. 1-3).

Tele vannak a mi kéréink, és mindenféle készletet adnak, a mi juhaink ezreket és tízezreket hoznak a mezőnkön (Zsoltárok könyve cxliv. 13).

Örülni fog Jóbéval, amikor megpróbáltatásai történetének befejezésekor azt találja, hogy az utolsó vége áldottabb, mint a kezdete, és hogy "14 000 juha, 6000 tevéje, 1000 igás ökre, 1000 szamara" és a többi. (Szerencsére Amschel barátunk semmit sem tudott a modern bibliakritikáról, ezért nem volt tisztában azzal, hogy Jóbnak ez a bizonyos része egy későbbi interpoláció a történetben.)

A próféták földi jutalmakat is ígértek Izraelnek, ha Isten útját megtartja és azon jár. Ha Amschel az Ézsaiás könyvének 60. fejezetéhez fordulna, megtalálná azt a prófeciát, hogy egy napon a pogányok aranyat és ezüstöt hoznak Izraelnek.

De talán Amschel kedvenc könyve a Példabeszédek,³² "amely a legterjedelmesebb formában fejezi ki az Izraelben uralkodó életfelfogást" (ahogy egy rabbi írta nekem, aki ezt a könyvet idézte tévedésem bizonyítására, Prov.

xxii. 1, 2; xxiii. 4; xxviii. 20, 21; xxx. 8). Itt arra figyelmeztetnék, hogy a gazdagság önmagában nem hoz boldogságot (xxii. 1, 2), hogy Istent nem szabad megtagadni a nagy gazdagság közepette (xxx. 8), hogy "aki siet a gazdagságra, nem marad büntetlenül" (xxviii. 20). (Talán azt mondja majd magának, hogy nem "siet" gazdaggá válni.) Az egyetlen vers, amely nyugtalaníthatja őt, amikor azt olvassa: "Ne fárassz magad, hogy gazdag légy; hagyd abba a saját bölcsességedet" (xxiii. 4). De csak egy pillanatra, mert elméje megnyugszik,

amikor észreveszi az összefüggést az előző szakaszhoz. Lehetséges, hogy ez a hat kis szó végül is nem is fogja nagyon zavarni, ha eszébe jut, hogy ebben a könyvben számos olyan szakasz található, amely a gazdagságot ajánlja. Olyan sok, hogy azt mondhatjuk, hogy ezek adják az egész Példabeszédek könyvének alaphangját. 33 Csak néhányat idézünk:

-Jobb kezében hosszú napok vannak, bal kezében gazdagság és dicsőség (iii. 16).

Gazdagság és becsület van nálam, sőt, tartós gazdagság és igazság" (viii. 18).

A gazdag ember vagyona az ő erős városa (x. 15). Gazdagságuk korona a bölcseknek (xiv. 24).

Az alázatosság és az Úr félelme jutalma gazdagság, becsület és élet (xxii. 4).

A bölcsességi irodalomhoz tartozott a Prédikátor és Salamon bölcsessége. Az első³⁴ bizonyosan nem egy egységes szellemiséget áraszt; a későbbi korok számos hozzáadása miatt tele van ellentmondásokkal. A jámbor zsidó azonban még itt sem talált olyan passzust, amely a gazdagság megvetésére tanította volna. Éppen ellenkezőleg, a gazdagságot nagyra értékeli.

Mindenki, akinek Isten gazdagságot és vagyont adott, és hatalmat adott neki, hogy abból egyék... ez az Isten ajándéka (19. v.). A lakoma a nevetésre való, és a bor megörvendezteteti az életet; a pénz pedig mindenre választ ad (x. 19).

Salamon bölcsessége szintén a gazdagságot dicséri. Nem kevésbé Jézus, Szirah fia könyve, a bölcs fűrészeknek ez a tárháza, amelyet az öreg Amschel bizonyára örömmel csalt meg. Ha bármelyik rabbi azt mondta volna neki, hogy Ben Sirach könyvei a gazdag embert szinte bűnösnek, a gazdagságot pedig a rossz forrásának tekintik, a x-xiii. fejezeteket példaként hozva fel bizonyítékul, Amschel azt válaszolta volna: "Kedves rabbim, tévedsz. Ezek a szakaszok a gazdagság veszélyeire figyelmeztetnek. De az a gazdag ember, aki elkerüli a veszélyeket, ezáltal annál igazabb. 'Boldog a gazdag, aki hibátlanul találtatik... vagyona megalapozott lesz, és a gyülekezet hirdeti alamizsnáját' (xxxi. 8, 11). És miért, kedves rabbim" (így folytathatta Amschel), "miért nem említi azokat a szakaszokat, amelyek arról szólnak, hogy a milliókat felhalmozó emberről, olyan passzusokat, mint a következő?

Jobb az, aki fáradozik és bővelkedik mindenben, mint az, aki dicsekszik magával és kenyérben szűkölködik (x. 27).

A szegény embert ügyességéért tisztelik, a gazdagot pedig gazdagságáért (x. 30).

Jólét és nyomorúság, élet és halál, szegénység és gazdagság az Úrtól jön" (xi. 14).

Az arany és az ezüst biztos lábat ad (xl. 25). A gazdagság és az erő felemeli a szívet (xl. 26). Jobb meghalni, mint koldulni (xl. 28).

"Szégyellnem kellene a millióimat, kedves rabbim" (zárna le Amschel a képzeletbeli beszélgetést), "nem kellene inkább Isten áldásaként tekintenem rájuk? Emlékezzünk vissza, mit mondott a bölcs Jézus ben Sirach a nagy Salamon királyról (xlvii. 18): "Az Úr Isten nevére, akit Izrael Urának, Istenének hívnak, aranyat gyűjtöttél, mint az ónt, és ezüstöt szaporítottál, mint az ólmot". Én is elmegyek, rabbi, és az Úr Isten nevében aranyat gyűjtök, mint az ónt, és ezüstöt, mint az ólmot".

A Talmudban elég gyakoriak azok a részek, amelyek ugyanezt a nézetet fejezik ki. A gazdagság áldás, ha tulajdonosa Isten útjain jár, a szegénység pedig átok. A gazdagságot aligha vetik meg. Idézzünk néhány talmudi mondást a témáról. Hét olyan tulajdonság van benne, amelyek "kedvesek az igazaknak és kedvesek a világnak". Ezek egyike a gazdagság (Abóth vi. 8). Imádságban az embernek ahhoz kell fordulnia, akié a vagyon és a birtokok. A valóságban mindkettő nem az üzletről származik, hanem aszerint, hogy érdem" (Kidushin, lxxxiii).

R. Eleazer azt mondta: "Az igazak jobban szeretik a pénzüket, mint a testüket" (Sota, xiiia). Rabba tisztelte a gazdagokat, így tett R. Akiba is (Erubin, lxxxvii). A szűkösség idején tanulja meg az ember a legjobban értékelni a vagyont (Aboth de Rabbi Nátán).

Az ilyen, a gazdagságra vonatkozó tanok csakis világi életszemléletre ösztönözhettek. Ez volt a zsidó felfogás, annak ellenére, hogy hittek egy másik világban. A judaizmusban valóban voltak aszketikus mozgalmakra tett kísérletek (pl. a 9. században a karaiták a szerzetesek életét egyesítették; [Sombart ebben téved. A karaitákra az volt a jellemző, hogy elfogadták és a Tóra betűje szerint éltek. - Trans.] a 11. században Bachja ibn Pakuda aszketizmust hirdetett Spanyolországban, de egyik sem gyökerezett meg. A judaizmus még a nagy megpróbáltatások idején is mindig optimista volt. Ebben különböznek a zsidók a keresztényektől, akiknek vallása igyekezett minden földi örömtől megfosztani őket. Amilyen gyakran dicsérik a gazdagságot az Ószövetségben, olyan gyakran kárhozzatják az Újszövetségben, ahol a szegénységet dicsérik. Az esszénusok egész szemléletmódja, amely hátat fordított a világnak és a testnek, beépült az evangéliumokba. Könnyen felidézhetjük az erre vonatkozó passzusokat. (Vö. Mt. vi. 24; x. 9, 10; xix. 23, 24.) "Könnyebben megy át a teve a tű fokán, mint a gazdag ember az Isten országába". Ez a kereszténység kulcsmondata ebben a kérdésben, és a különbség a zsidóságtól elég világos. Jézus mondásának egyetlen párhuzama sincs az egész Ószövetségben, és valószínűleg az egész rabbinikus irodalomban sincs.

Nem szükséges részletezni a jó zsidó és a jó keresztény eltérő hozzáállását a gazdasági tevékenységekhez. A keresztény mindenféle szellemi tornával kénytelen a gazdagságról alkotott esszénus felfogást kiértelmezni a Szentírásból. És milyen szorongó pillanatokot kell átélnie a gazdag kereszténynek, amikor arra gondol, hogy a mennyet elzárják előle! Hasonlítsuk össze vele a gazdag zsidó helyzetét, aki, mint láttuk, "az Úr Isten nevében" aranyat gyűjt, mint az ónt, és ezüstöt, mint az ólmot.

Köztudott, hogy a keresztények vallása a gazdasági tevékenységük útjában állt. Ugyanilyen jól ismert, hogy a zsidóknak soha nem volt ilyen akadálya. Minél jámborabb volt egy zsidó, és minél jobban ismerte a vallási irodalmát, annál inkább ösztönözték az irodalom tanításai gazdasági tevékenységének kiterjesztésére. Gyönyörű illusztrációja annak, hogy a vallás és az üzlet hogyan olvadt össze a jámbor zsidók tudatában, Glückel von Hamein elragadó emlékirataiban található, amelyekre már utaltunk. "Dicsőség Istennek, aki ad és vesz, a hűséges Istennek, aki mindig megtérítette veszteségeinket" - mondja. És ismét: "Férjem hosszú, vigasztaló levelet küldött nekem, amelyben arra biztatott, hogy nyugtassam meg lelkemet, mert Isten, kinek neve legyen áldott, vissza fogja adni nekünk, amit elvesztettünk. És így is történt".

Az élet racionalizálása

Mivel a judaizmus az Isten és az Ő népe közötti szerződésen, azaz egy kétoldalú jogi megállapodáson alapul, mindkét félnek meghatározott felelősséggel kell rendelkeznie. Melyek voltak a zsidókéi?

Erre a kérdésre Isten újra és újra választ adott szolgáján, Mózesen keresztül. Újra és újra tájékoztatta az izraelitát, hogy két nagy kötelessége van. Szentnek kell lennie és engedelmességgel kell Istent törvényének. (Vö. 2Móz. xix. 6; 5Móz. iv. 56.) Isten nem áldozatokat követelt tőle, hanem engedelmisséget (Jer. vii. 22, 23).

Most már általánosan ismert, hogy az események folyamán a zsidók az igazságosságot a törvény aprólékos teljesítésének tekintették. Az a belső szentség, amely a korai időkben még létezhetett, hamarosan eltűnt a formalizmus és a legalizmus elől. A szentség és a törvény betartása felcserélhető fogalmakká váltak. Általánosan ismert az is, hogy ez a törvényesség a rabbik eszköze volt arra, hogy megvédjék a zsidókat először a hellenizmus, majd a kereszténység hatásaitól, és végül, amikor a második templomot lerombolták, a nemzeti öntudat fenntartása érdekében. A hellenizmussal folytatott harc a farizeusságot eredményezte; a páli kereszténységgel folytatott harc, amely a törvényt hit által kívánta felváltani, a

farizeusok vallását a Talmud vallásává alakította át, és az írástudók régi politikája, hogy "az egész életet szabályzattal foglalják körül", minden korábbinál nagyobb előrehaladást ért el. A zsidó közösségek politikai elszigeteltségükben teljesen alávetették magukat az új hierarchiának. Vágytak a cél elérésére, és így elfogadták az eszközöket. Az iskola és a törvény túlélt a templomot és az államot, és a farizeus rabbinizmus korlátlan hatalommal bírt. Az igazságosság ezentúl azt jelentette, hogy szigorúan a törvénynek megfelelően kell élni. A jámborság a törvénytisztelő írástudók hatására jogi jelentést kapott. A vallás a szokásjoggá vált. A Misnában mindez csodálatosan kifejeződik. A Pentateuchus parancsai és az ezekből levezetett parancsok mind isteni rendelkezések, amelyeket kérdés nélkül kell betartani. Egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a külsőségekre, és a fontos és jelentéktelen parancsolatok között egyre kevesebb a különbségtétel. 35

Igy volt ez kétezer éven át; így van ez ma is. A szigorú ortodoxia még mindig ragaszkodik ehhez a formalizmushoz, és a judaizmus elvei nem ismernek változást. A Tóra ma is ugyanolyan kötelező érvényű minden szavában, mint amikor Mózesnek a Sínai-hegyen átadták. 36 Törvényeit és rendelkezéseit a hívőknek be kell tartaniuk, legyenek azok könnyedek vagy súlyosak, akár rímnek, akár ésszerűnek tűnnek, akár nem. És szigorúan be kell tartani őket, és csak azért, mert Isten adta őket. Ez a feltétlen engedelmség teszi az igazzá, teszi a szentet. "Szent vagy szent a tórai értelemben az, aki Isten kinyilatkoztatott akaratát minden küzdelem nélkül és ugyanolyan örömmel képes teljesíteni, mint saját akaratának teljesítését. Ez a szentség, az emberi akarat és az isteni akarat teljes egyesülése olyan magasztos cél, amelyet csak kevesen érhetnek el teljes egészében. Ezért a szentség törvénye elsősorban az e cél felé való törekvésre utal. A törekvést mindenki megteheti; állandó önfigyelmet és önnevelést, végtelen küzdelmet követel az alacsony és közönséges, az érzéki és állatias dolgok ellen. A Tóra parancsainak való engedelmség pedig a legbiztosabb létra, amelyen a szentség egyre magasabb fokára lehet felkapaszkodni." 37

Ezek a szavak elég világosan mutatják, hogyan kapcsolódik össze a szentség és a törvényesség; megmutatják, hogy Izrael legfőbb célja még mindig az, hogy papok királya és szent nemzet legyen; és hogy az ehhez vezető út az Isten parancsolatainak való szigorú engedelmség. Amint ez nyilvánvalóvá válik, el tudjuk képzelni, hogy a zsidó vallás milyen jelentőséggel bír az egész életre nézve. A külső törvényesség hosszú távon nem marad külső; állandó hatást gyakorol a belső életre, amely a törvény betartásából nyeri el sajátos jellegzetességét.

A judaizmus kialakulásához vezető pszichológiai folyamat számomra a következőnek tűnik. Eleinte Isten parancsai voltak azok, amelyek számítottak, függetlenül azok tartalmától. De lassan a tartalomnak szükségszerűen nyilvánvalóvá kellett válnia a szemlélő számára, és Isten szavából egy világosan meghatározott Életideál fejlődött ki. Ezt az ideált követni, igaznak, szentnek lenni minden hívő szívének vágya volt.

Mielőtt folytatnánk, igyekezzünk némi fogalmat szerezni arról, hogy a jámbor zsidó mit értett és mit jelent a szentség alatt anyagi értelemben vett szentség.

Emlékezzünk vissza arra, amit az előző szakaszban a zsidó vallás "világiasságáról" mondtunk. Ezzel összhangban aligha lehet szent a természetes ösztönök tagadása vagy eltiprása, ahogyan azt más vallások tanítják - pl. Buddhizmus vagy a primitív kereszténység. A túlvilági asz- ceticizmus mindig is ellentétes volt a judaizmussal. "A neked adott lelket - őrizd meg, soha ne öld meg" - ez az a talmudi alapelv, amelyre az életvitel felépíthető, és amely mindenkor aktuálisnak bizonyult. 38

Az élet tagadása tehát nem lehet szentség. Az ember szenvedélyeinek és étvágyának gyakorlása sem lehet szentség. Ha ugyanis az lenne, akkor nem lehetne azt eszményként az igazak elé állítani; akkor mindenki számára elérhető lenne. Ezért csak egy másik lehetőség marad - a meghatározott célú életet valamilyen természetfeletti szabályokon alapuló ideális terv szerint élni, és vagy kihasználni a bennünk lévő vágyakat, vagy eltiporni őket.

Végeredményben a szentség az élet racionalizálása. Úgy döntesz, hogy a természetes létet a maga vágyaival és hajlamaival együtt felváltod az erkölcsi élet. Szentnek lenni annyit jelent, mint kifinomulttá válni, és ennek megvalósítása azt jelenti, hogy erkölcsi engedelmességgel legyőzöd minden természetes hajlamodat. 39

A zsidó etikai értékfelfogást a durva dualizmus jellemzi - az a szörnyűséges dualizmus, amely alkotmányunk szerves részét képezi. A természet nem szentségtelen, de nem is szent. Még nem szent. Általunk válhat szentté. A bűn minden magja benne van; a kígyó még mindig ott lapul a fűben, mint régen az Édenkertben. "Isten bizonyára megteremtette a gonosz hajlamot, de megteremtette a Tórárt, az erkölcsi törvényt is, annak ellenszerét." 40 Az egész emberi élet egyetlen nagy harc a természet ellenséges erői ellen: ez a zsidó erkölcssteológia vezérlő elve, és ezzel összhangban hozták létre a szabályok és előírások rendszerét, amellyel az életet racionalizálni, természetessé tenni, finomítani és megszentelni lehetett anélkül, hogy le kellett volna mondani róla vagy el kellett volna fojtani. Ebben látjuk a keresztény (esszénus) és a zsidó (fáriszeus) erkölcsi elképzelések közötti markáns különbséget. Az előbbi teljesen logikusan vezet el a világtól a csendes remeteségbe és a kolostorba (ha nem is a halálba); az utóbbi ezernyi lánccal köti hívő hívei az egyéni és társadalmi élethez. A kereszténység szerzetessé, a judaizmus racionalistává teszi híveit; az első a világon kívüli aszkézisben végződik, a második a világon belüli aszkézisben (az aszkézist úgy értve, hogy az aszkézis az emberben lévő természetes dolgok leigázását jelenti). Világosabb képet kapunk arról, hogy mit képvisel a zsidó etika (és így a zsidó vallás is), ha szabályait egyenként megvizsgáljuk.

A törvény hatása kettős. Maga a létezése is hatással van; ugyanígy a tartalma is. Az, hogy egyáltalán van törvény, és hogy köteleességünk engedelmeskedni neki, arra készíti az embert, hogy cselekedeteit átgondolja, és azokat az értelem diktátumával összhangban hajtsa végre. Minden vágy előtt figyelmeztető ujjjelző oszlop áll; minden természetes készítményt semmissé tesz az ezer és egy mérföldkő és veszélyjelzés a jámbor útbaigazítás formájában. Mivel pedig a szabályok sokféleségének (a Maimonidész által összeállított közismert parancsolatok száma 365 - ebből 243 ma is érvényben van -, tilalmái pedig 248) való engedelmisség szinte lehetetlen a szabályok elég jó ismerete nélkül, a rendszerben szerepel a Szentírás, különösen a Tóra tanulmányozásának parancsa. Maga ez a tanulmányozás válik az élet szentté tételének eszközévé. "Ha a gonosz hajlam megragad téged, vonulj vele a Tanulmányok Házába" - tanácsolja a Talmud.

Az a nézet, hogy az összes jogszabály célja a nemesítés volt a hívők életét minden időben elfogadták, és sok ortodox zsidó még ma is ezt vallja. Isten meg akarta finomítani Izraelt, ezért növelte a parancsolatok számát (Makkót, 23b). A parancsolatokat Isten azért adta, hogy nemesítse az embereket. (Vajikra Rabba, 13). 41 Jobb lett volna, ha az ember meg sem születik, de ha már a világon van, folyamatosan vizsgálja meg tetteit (Erubin, 13b). Minden este az embernek kritikusan meg kell vizsgálnia a napi tetteit. (Magen Ábrahám az Orach Chajimról, 239, 7. §). 42 "Figyelj" és "emlékezz" egyetlen kijelentésben rendelték el". 43

A Deum respice et cura⁴⁴ még mindig a zsidók jelmondata. Ha találkozik egy királlyal vagy lát egy törpét vagy egy négert, ha elhalad egy romos épület mellett vagy beveszi az orvosságát vagy megfürdik, ha észreveszi a közelgő vihart vagy hallja annak dörgését, ha reggel felkel és felöltözik vagy megeszi az ételét, ha belép a házába vagy elhagyja azt, ha barátot üdvözlöl vagy ellenséggel találkozik - minden vészhelyzetre van egy rendelet, amelyet be kell tartani.

Mi a helyzet a rendeletek tartalmával? Mindegyiknek célja a pusztán állati ösztönök leigázása az emberben, vágyainak és hajlamainak megfékezése és az indulatok felváltása megfontolt cselekvéssel; röviden: az "ember etikai edzése".

Semmit sem szabad gondolnod, semmit sem szabad beszélned, semmit sem szabad tenned anélkül, hogy előbb meg ne fontolnád, mi a törvény róla, és aztán ne alkalmazd a

megszentelődés nagy céljára. Ezért semmit sem szabad pusztán önmagáért, spontán, vagy természetes ösztönből tenned. Nem szabad a Na- túrát pusztán a pusztta élvezetéért élvezni.

Ezt csak akkor teheted meg, ha ezáltal Isten bölcsességére és jóságára gondolsz. Tavasszal, amikor a fák virágba borulnak, a jámbor zsidó így szól: "Áldott vagy Te, Urunk, Istenünk, ... aki a Te világot semmiből semmit sem nélkülözővé tetted, hanem szép teremtményeket és fákat adtál benne, amelyekkel gyönyörködtetted az emberek fiait." Ez az, amiért a fák virágba borulnak. A szivárvány láttán az Istennel kötött szövetség jut eszébe. Magas hegyekben, hatalmas sivatagokban, hatalmas folyók mellett - egyszóval bárhol, ahol a szívét mélyen megérintik a természet csodái -, érzéseit a következő áldásban fejezi ki: "Áldott vagy Te, Urunk, Istenünk, ... aki a teremtést alkottad".

Nem szabad a művészetet önmagáért élvezni. A képzőművészeti alkotásokat kerülni kell, mert könnyen a második parancsolat megsértéséhez vezethetnek. De még a költő művészetét sem nézik jó szemmel, kivéve, ha Istenre hivatkozik. Minden olvasás jó, feltéve, hogy valamilyen gyakorlati célt szolgál. "A legjobb, ha a Tóra könyveit olvassuk, vagy olyanokat, amelyek utalnak rájuk. Ha kapcsolódásként kívánunk olvasni, válasszunk olyan könyveket, amelyek képesek valami hasznosat tanítani nekünk. A szórakozásra és időöltésre írt könyvek között vannak olyanok, amelyek bűnös vágyakat ébreszthetnek bennünk. Ezeknek a könyveknek az olvasása tilos."⁴⁵

Nem szabad ártalmatlan élvezeteknek hódolni. "A megvetettek székhelye [Zsolt. i. I.], - a pogányok színházai és cirkuszai alatt a pogányok színházai és cirkuszai értendők". Az ének, a tánc és a bor, kivéve, ha vallási cer- emóniához kapcsolódik, tabu. "Dósa ben Hyrkanus rabbi azt szokta mondani. A reggeli alvás és a déli bor, a gyermeki beszéd és a házak látogatása, ahol a tudatlan előemberek gyülekeznek, az embert a világból kiteszi."⁴⁶ "Aki szereti a mulatságot, szegény ember lesz, aki szereti a bort és az olajat, nem lesz gazdag" (Péld. xxi. 17).

Ha ez így van, akkor azok a tulajdonságok, amelyek az embert "illetlen" viselkedésre készítik, haszontalanok, sőt károsak. Ilyenek a lelkesedés (mert amíg az ember ebben az állapotban van, haszontalan dolgokat tehet),⁴⁷ a szívjószág (a szívjószágot csak azért kell gyakorolnod, mert a jóindulat gondolata cselekszik benned; soha nem szabad hagynod, hogy a szájalom elragadjon, hogy az ideális törvény nemessége és méltósága mindig előtted legyen),⁴⁸ az érzéki temperamentum ("a szenvedély - és a bűn - forrása az érzékiségben van"),⁴⁹ a leleményesség, egyszóval minden, ami a természetes (és ezért szentségtelen) embert jellemzi.

A jámbor ember sarkalatos erényei viszont az önuralom és a körültekintés, a rend és a munka szeretete, a mértékletesség és az önmegtartóztatás, a tisztaság és a józanság.

Az önuralom és a körültekintés, különösen a szavakkal kapcsolatban, a moralisták állandó témája. "A szavak sokaságában nem hiányzik a vétkek; de aki visszafogja ajkait, az bölcsen cselekszik" (Péld. x. 19).⁵⁰

Nem kevésbé ragaszkodott a későbbi hagyományhoz. "Rábá úgy tartotta, hogy aki felesleges beszélgetést folytat, az megszegi a parancsot" (Joma, 19b). "Megszentelődésünk" - mondja egy modern, népnevelési célú könyv - "nagyértékben függ nyelvünk uralmától, a hallgatás erejétől. A beszéd ajándéka ... szent célokra adatott az embernek. Ezért minden felesleges beszédet megtiltanak bölcseink."⁵¹ De az önuralom és a körültekintés általában a kegyes zsidó jellemzője. Ki a legerősebb az erősek közül? Az, aki uralja a szenvedélyeit (Aboth de R. Nathan, xxiii. 1). A szorgalmasak gondolatai csak a bőségre vezetnek; de aki siet, az csak a hiányra siet (Péld. xxi. 5). Aki a lábával siet, vétkezik (Péld. xix. 2).

Ami pedig a szorgalmat és a takarékoságot illeti, számtalan felhívás szól erre a célra.

A zsidónak kell felébresztenie a napot, nem a napnak a zsidót - így tanították a rabbik, mint a lvii. zsolttárról szóló homíliában. 9.52 Éppen az ember legerősebb ösztöneit kell

megfékezni, helyes csatornába terelni, megfosztani természetes erejüktől, és hasznos célok szolgálatába állítani. Röviden, racionalizálni kell őket.

Vegyük az ösztönt, amely az éhség kielégítésére vágyik. Tilos csillapítani az étvágyat pusztán azért, mert történetesen ott van; csak a test érdekében szabad csillapítani. És amikor a jó ember leül enni, tegye ezt a Teremtője előírásai szerint. Ezért van az étkezésre vonatkozó szabályok nagy száma; ezért a parancs, hogy az étkezéseknél szertartásosan étkezzünk - imával kezdjük és imával zárjuk; ezért a tanács, hogy legyünk mértékletesek, és a felhívás, hogy számúzzuk a táplálkozás élvezetét. "Csak Isten jósága teszi lehetővé, hogy az Ő teremtményeit táplálékként használd, és ezért, ha az egész evés-ivás nem akar állatias lenni, akkor szenteltnak kell lennie; úgy kell tekinteni rá, mint az Ő szolgálatára való erőszerezésre."⁵³ "A zsidónak az étvágya kielégítését szentséggé kell tennie; asztalát oltárnak kell tekintenie, a rajta lévő ételt pedig áldozatnak, amelyet csak azért élvez, hogy több erőt nyerjen kötelességei teljesítéséhez."⁵⁴ (A zsidó konyha egyébként kiváló.) Végül - és ez természetesen a legfontosabb - az éhséghez hasonlóan a Szeretetet is racionalizálni kell, vagyis természetes megnyilvánulását kordában kell tartani. Sehol sem mutatkozik meg olyan jól ez a kemény dualizmus, mint az erotikus szférában. A világ, és minden bizonyosan a civilizált nemzetek is a zsidóknak köszönhetik a szexualitásnak ezt a felfogását (a kereszténység közvetítésével, amely megfertőződött ezzel az eszmével). Minden korábbi vallás valami isteni dolgot látott a nemiség kifejeződésében, és a szexuális együttlétet egyfajta mennyei kinyilatkoztatásnak tekintette. Mindegyikük ismerte a fallosz-imádatot durvább vagy finomabb formában. Egyikük sem ítélte el az érzékiséget, vagy tekintette a nőt a bűn forrásának. A zsidók azonban Ezsdrás korától kezdve egészen napjainkig ennek az ellenkezőjét vallották és vallják.

Hogy megszentelje magát, hogy méltóvá tegye magát az Istennel való beszélgetésre, Mózes "nem közeledett a feleségéhez". Jób pedig azt említi, mint ami a javára vált, hogy szövetséget kötött a szemeivel, hogy nem néz szűzre. Az egész Bölcsességi Irodalom bővelkedik a nők elleni figyelmeztetésekből, [Sombart példák Prov. v. 3-4. De vajon a szakasz nem egyértelműen a rossz nőkre vonatkozik? - Trans.] és ugyanez a szellem uralja a Talmudot is. "Jobb meghalni, mint bűnösnek lenni a fajtalanságban" (Sanhedrim, 75a). Valóban, a három főbenjáró bűn, amelyért még a halál sem engesztel, a gyilkosság, a bálványimádás és a házasságtörés. "Van dolgod nőkkel? Vigyázz, hogy ne legyél velük egyedül" (Kiddusin, 82a). Ez a rettegés végigvonul az összes kódexen. Az Eben Ha-ezer megkövezés általi halálra ítél mindenkit, aki bűnös közönségben volt egy vele rokon nővel a tiltott fokozatokon belül. Egy ilyen közeli rokonságban álló nőnek még a ruháját vagy a kisujját sem szabad megnézni, "hogya plea- biztosat kapjunk belőle". Tilos a férfinak megengednie, hogy egy nő kiszolgálja, vagy hogy megölelje a nagynénjét vagy a felnőtt hűgát.

A mai tanárok nem kevésbé egyértelműek. "Óvakodjatok a tisztátalansággal való mindenféle érintkezéstől" - mondja az egyik legnépszerűbb közülük. "Ne nézz semmit, ne hallj semmit, ne olvass semmit, ne gondoldj semmire, ami bármilyen módon erkölcstelenül foglalkoztathatná gondolataidat, vagy megismertethetne téged azzal, ami nem tiszta. Ne sétálj az utcán egy nő mögött; ha nem tehetsz róla, ne nézz rá vágyakozva. [Vö. Robert Louis Stevenson: "Vágy nélkül emlékezni a nők arcára, ... nem ez-e a bölcsesség és az erény megismerése?" - Trans.] Ne hagyd, hogy a szemed vágyakozva pihenjen egy nő haján, és a füled ne a hangján; ne gyönyörködj az alakjában; sőt, még a nő ruháját sem szabad megnézni, ha tudod, ki viselte. Mindenben kerüld ki az alkalmatosságot A két nem ne tréfálkozzon egymással. Még a színlelésben sem a kéz apró nyomkodása, a szemek összekacsintása, az ölelés és a csók bűnös."⁵⁵

Az ehhez hasonló figyelmeztetéseket nem hanyagolták el, amint az a jámbor zsidók önéletrajzaiból kiderül, amelyek közül néhány ma már modern nyelveken is olvasható. ⁵⁶

De nem szabad figyelmen kívül hagyni mindennek a lényegét. Más vallások is mutatják a nőkkel szembeni rettegés jeleit. Amióta elterjedt az a felfogás, hogy a nő hozta a bűnt a világra, mindig is voltak beteges lelkek, akik életüket azzal töltötték, hogy mindenféle buja képzelgésekkel izgatták magukat, de a nőt úgy kerülték, mintha a megtestesült ördög lenne. Más vallásokban az ember a pusztában lévő remetebarlangba vagy kolostorba menekült. Mindkét esetben a vallása "kálváriát" kényszerített rá, a szerzetesi életet tanulmányozók által jól ismert szörnyű következményekkel. Nem így a judaizmus. A judaizmus nem tiltja a szexuális együttlétet, hanem racionalizálja azt. Nem mintha nem tartaná bűnösnek a nemi közösülést. Mindig is bűnösnek kell lennie, de bűnös volta bizonyos mértékig megszüntethető a megszentelődéssel. Ezért a judaizmus támogatja a korai házasságkötést, és úgy szabályozza a férj és feleség közötti kapcsolatot, mint olyasvalamit, ami "mindig a nagy Feladatmester szemében van".

"A férfi ne legyen feleség nélkül, sem az asszony ne legyen férj nélkül; hanem mindketten gondoskodjanak arról, hogy Isten lelke legyen az ő szövetségükben." Ez a mottó, és ennek megfelelően a Talmud és a későbbi kódexek megsokszorozták a házaspárok útmutatására szolgáló szabályokat és előírásokat. A 11. században (hogy csak néhányat említsünk) R. Eleázár ben Nátán külön kódexet állított össze a témában, az Eben Ha-ezer-t, és a 13. században R. Nachman híres művet írt a házasság megszenteléséről. 57 Az Eben Ha-ezer törvényei bekerültek a Sulchán Aruchba, és a hozzájuk fűzött glosszákkal együtt ma is elismerésben részesülnek. A fő gondolatok mindvégig ugyanazok, amelyeket már megvizsgáltunk: szenteld meg tested erejét Isten akaratának megfelelően; vigyázz férfiszerepedre; légy mindig Isten szolgája. 58

Ilyen volt a zsidó felfogás a házasságról, amely több mint kétezer éven át fennmaradt. Jól illusztrálja ezt a Tóbit könyvében található megható történet, amely méltó lezárása lehet az e témakörben kifejtett gondolatainknak. „És miután mindketten bezárkóztak, Tóbiás felkelt az ágyból, és így szólt: "Nővér, kelj fel, és imádkozzunk, hogy Isten könyörüljön rajtunk. Ekkor Tóbiás elkezdte mondani. Áldott vagy Te, atyáink Istene, és áldott a Te szent és dicsőséges neved mindörökké; áldjon Téged az ég és minden teremtményed. Te teremtetted Ádámot, és adtad neki feleségül Évát, hogy segítsenek és maradjanak; belőlük lett az emberiség: Azt mondtad: Nem jó, hogy az ember egyedül legyen; csináljunk neki egy hozzá hasonló segédet. És most, Uram, nem veszem ezt a hűgomat kéjváagnak, hanem egyenesen ezért irgalmasan elrendelem, hogy együtt öregedjünk meg. És ő is így szólt hozzá. Ámen. Így hát aznap éjjel mindketten aludtak.” Tobit vii. 4-9.

Meg lehet kérdezni. Miért foglalkoztam ilyen hosszan a zsidó életnek ezzel az aspektusával? A válaszom egyszerű. Tényleg úgy gondolom, hogy az élet, és különösen a szexuális élet arányosítását, amelyet a zsidó vallás okoz, nem lehet eléggé nagyra értékelni az ökológiai tevékenységekre gyakorolt hatása miatt. Ha a vallás egyáltalán tényezőnek tekinthető a zsidó gazdasági életben, akkor minden bizonnyal a viselkedés racionalizálása a legjobb kifejeződése,

Kezdjük azzal, hogy számos olyan jó tulajdonság vagy erény, amelyek nélkülözhetetlenek bármely gazdasági rend számára, a racionalizációnak köszönhetik létüket.

- pl. szorgalom, tisztaság, takarékoság. De az egész élet, ha a "Bölcsek" parancsainak megfelelően éljük, a gazdagság megszerzésének szükségleteit szolgálja. A józanság, a mértékletesség és a jámborság bizonyára olyan tulajdonságok, amelyek az üzletembernek jó szolgálatot tesznek. Röviden, a Szentírásban és a rabbinikus irodalomban hirdetett egész magatartásideálnak van valami köze a kisboltosok erkölcséhez - megelégedni egy feleséggel, pontosan fizetni az adósságokat, vasárnap vagy szombaton (az esettől függően) templomba vagy zsinagógába járni, és mérhetetlen megvetéssel tekinteni a körülöttünk lévő bűnös világra.

A zsidó erkölcsi tanítás azonban nem pusztán a kis tiszteletreméltó boltos típusának előállítására fordította magát. Még az is megkérdőjelezhető, hogy ez a típus egyáltalán az ő műve. Mindenesetre a gazdasági fejlődés szempontjából nem sok jelentősége van. A középosztályi tisztelet- képesség tulajdonképpen a kiskereskedő osztály szűk látókörének köszönheti eredetét. Ennélfogva kevés köze lehet a kapitalizmushoz, kivéve, ha azok a tulajdonságok, amelyekkel ez az osztály rendelkezett, jelentették azt az alapot, amelyre a kapitalizmus felépülhetett. De a kapitalizmus nem a tulajdonságokból nőtt ki, és ezért más irányban kell keresnünk azokat az okokat, amelyek a zsidókat a kapitalizmus úttörőivé tették.

A böjt, amely magától értetődik, a zsidók családi életének ápolása, amely a gazdasági növekedéshez szükséges energiákat hívja elő. A családi élet ápolása és finomítása kétségtelenül a zsidó rabbik munkája volt, amit - hozzá kell tenni - a zsidó nép viszontagságai is segítettek. A judaizmusban a nőt gyorsan megbecsülték, ami az egészséges családi élet és mindannak, amit ez az ember magatartása szempontjából jelent, elsődleges feltétele. A rabbik a házasságokat, a házastársi kapcsolatokat, a gyermeknevelést és a többit érintő akkori törvényekkel és rendeletekkel mindent megtettek, ami emberileg lehetséges volt a külső korlátozás és befolyásolás útján, hogy a családi életet a maga teljes tisztaságában megalapozzák.

Azt, hogy a házasságot a jámbor zsidók körében szentebbnek tartják, mint más felekezetűeknél, a törvénytelen születések statisztikai bizonyítják. Ezek száma a zsidók körében lényegesen kevesebb, mint a keresztények között. 59 Ha az oroszországi adatokat egy kicsit alaposabban megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy a zsidók körében a törvénytelen születések száma nagyon eltér a nem zsidókétól. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a zsidók körében a szexuális erkölcs színvonalának enyhe csökkenése tapasztalható. Így a következő táblázat a törvénytelen születések százalékos arányát mutatja Oroszországban.

Ez volt tehát a zsidók körében elterjedt és általuk bevezetett családi élet egyik eredménye. Az ember a legjobbat adta hozzá, ami benne volt, és cserébe belőle erőt, bátorságot és ösztönzést merített arra, hogy megtartsa és bővítse az életben elfoglalt helyét. Az ilyen jellegű családi élet a férfienergiának elég nagy központokat hozott létre ahhoz, hogy egy olyan hatalmas gazdasági rendszert, mint a kapitalizmus, mozgásba hozzon. Ez a rendszer ugyanis nagy energiát igényel, és aligha tudjuk elképzelni, hogy ez a rendszer csak olyan pszichológiai hatások révén jöhetett létre, amelyek nemcsak a társadalmi ösztönökre, hanem a családi eszményre is hatnak.

Talán szükséges lehet, hogy a pszichológiai hatások alatt a fizikaiakra nézzünk. Milyen furcsán formálódhatott a zsidó testalkata a házasság racionalizálása által! Látjuk ezt a jelenséget - hogy egy nép, amelynek erős szexuális vonzalmai vannak (Tacitus úgy beszél róla, mint *proiectissima ad libidinem gens*), a vallása miatt kénytelen volt őket teljesen visszatartani. A házasságon kívüli kapcsolatok teljes mértékben tilosak; mindenkinek meg kell elégednie egy feleséggel, de még a vele való közösülés is korlátozott.

Mindennek az eredménye nyilvánvaló. Hatalmas energiaforrások nem tudtak egy irányba terelődni, és más irányba fordultak. Ismerve a zsidók helyzetét az egész kom- mon korszakban, nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a gazdasági tevékenység volt a fő csatornájuk. De tovább is mehetünk. Bizonyítani lehet, hogy a visszafogott szexuális vágyak és a nyereség hajszolása általában kéz a kézben járnak. Ezt a minden modern szociológiai probléma szempontjából oly fontos tényt egyelőre csak kevéssé vizsgálták meg tudományosan. 60 Az, hogy a nagyúri életmódot rendszerint pénzben és szerelemben való bővelkedés kíséri, míg az olyan tulajdonságok, mint a főszenység, a kapzsiság és a pénzre való nagyravágyás a csonka szexuális élet mindenütt jelenlévő társai - ezek mindennapi tapasztalatok, és bár merészség lenne ezt a rendkívül érdekes problémát kényszerűen korlátozott megfigyelések segítségével megoldani, érvelésem szempontjából nem szabadna kihagyni őket, legalábbis hipotézisként. Láthatjuk tehát, hogy a zsidók kapitalista

képességeinek jó része nagymértékben annak a szexuális korlátozásnak volt köszönhető, amelyet vallási tanítók gyakoroltak rájuk. Az egész élet racionalizálásának hatását a zsidók fizikai és szellemi képességeire a tudósoknak még ki kell vizsgálniuk; 61 jelenleg még csak kezdetei vannak az ilyen tanulmányoknak. A szexuális érintkezés, az evés és ivás stb. igen bölcs szabályozásának hatására utalok. (Mellesleg érdemes megjegyezni, hogy a zsidó törvények már régóta korlátozzák a házasságkötést a alkalmatlan.)

Végezetül még egy megjegyzés. Az élet racionalizálása a zsidót a természettel ellentétes (vagy a természettel párhuzamos) életmóddal vádolta, és ezért egy olyan gazdasági rendszerrel is, mint a kapitalista, amely szintén ellentétes (vagy a természettel párhuzamos). Valójában mi más a profitszerzés eszméje, mi más a gazdasági racionalizmus, mint azoknak a szabályoknak a gazdasági tevékenységekre való alkalmazása, amelyekkel a zsidó vallás a zsidó életet alakította? Mielőtt a kapitalizmus kifejlődhetett volna, a természetes embert a felismerhetetlenségig meg kellett változtatni, és helyette egy racionalista gondolkodású mechanizmust kellett bevezetni. Át kellett értékeln minden gazdasági értéket. És mi volt az eredmény? A homo capitalisticus, aki szoros rokonságban áll a homo Judceusszal, mindketten ugyanahhoz a fajhoz tartoznak, a homines rationalistic! artificiales. És így a zsidó élet zsidó vallás általi racionalizálása, ha nem is hozta létre a zsidó kapitalizmusra való képességet, de minden bizonnyal növelte és fokozta azt.

Izrael és a nemzetek

Az egyik ok, amelynek a zsidó a gazdasági fejlődését köszönhette, az volt - mint az olvasó emlékszik -, hogy Izrael nemzedékeken át idegen és idegen volt. Ha ennek a távolságtartásnak a magyarázatát keressük, akkor a zsidó vallás rendelkezéseiben találjuk meg a gyökereit, azt találjuk, hogy ez a vallás mindig fenntartotta és kiszélesítette az elkülönülés vonalát. Ahogy Leroy-Beaulieu, aki a zsidó történelemnek ezt az aspektusát nagy sikerrel tanulmányozta, oly szépen mondta: "La loi leur donnait l'ésprit de clan". Maga az a tény, hogy törvényük volt, arra kényszerítette a zsidókat, hogy külön éljenek a nemzetségtől. Ha ugyanis be akarták tartani a Törvényt, akkor szükségszerűen maguknak kellett maradniuk. A zsidók hozták létre a gettót, ami a nem zsidó szemszögből nézve engedmény és kiváltság volt, és nem az ellenségeskedés eredménye.

A zsidók azonban a többiektől elkülönülve akartak élni, mert felsőbbrendűnek érezték magukat a körülöttük élő egyszerű embereknél. Ők voltak a kiválasztott faj, a papok népe. A rabbik mindent megtettek, hogy a büszkeség lángját szítsák - Ezdrásztól kezdve, aki megtiltotta a vegyesházasságot, mint a zsidó tisztaság meggyalázását, egészen napjainkig, amikor a jámbor zsidó minden reggel azt mondja: "Aldott vagy Te, Uram, a világmindenség királya, aki nem tettél engem pogányná (idegenné)".

És így éltek külön és külön a diaszpóra évszázadai alatt, a diaszpóra ellenére és (a törvény által rájuk rótt kötelekeknek köszönhetően) a diaszpóra miatt - külön és külön, és ezért egy különálló csoport, vagy ha úgy tetszik, egy különálló csoport, és ezért külön és külön.

Egy csoport önmagukban - ők már a babiloni száműzetés idején is azok voltak, ami valójában megalapozta a zsidók internacionalizmusát. Sokan közülük, különösen a tehetősebbek, szabad akaratukból maradtak hátra Babilonban, de megtartották a judaizmusukat, és buzgón vallották azt. Élénk kapcsolatot tartottak fenn a hazatért testvéreikkel, együttérzően érdeklődtek a sorsuk iránt, segítséget nyújtottak nekik, és időről időre új telepéseket küldtek nekik. 62 Az összetartozás kötelekei semmiképpen sem lazultak a hellenisztikus diaszpórában. "Szorosan összetartottak a városokban és az egész világon. Nem számított, hogy hol verték fel sátraikat, kapcsolatuk a Siont fenntartották. A pusztaság szívében volt szülőföldjük, ahol otthon voltak ... A diaszpóra révén léptek be a világba. A

hellenista városokban átvették a görög nyelvet és a görög modort, még ha csak zsidóságuk külső ruhájaként is" (Wellhausen).

Így folytatódott ez a száműzetésük évszázadai alatt is. Ha valami, akkor a kötelék megerősödött. "Scis quanta concordia" - "Tudjátok, hogyan tartanak össze!" - kiáltja Cicero. 63 Így volt ez; így van ez most is. "A birodalomban és azon túl minden zsidó - olvassuk a Kr. u. 130-as lázadásról - felbolydult, és többé-kevésbé nyíltan támogatta a felkelőket a Jordán partján. "64 Vajon más-e a helyzet ma, amikor egy zsidót kiűznek valamelyik orosz városból?

Önálló csoport, tehát különálló és elkülönült - ez már a legkorábbi ókortól kezdve igaz. Minden népet megdöbbenett a mások iránti gyűlöletük, amivel az abderai Hekateus (Kr. e. 300) vádolta őket a leggyorsabban. Sok más ókori író is megismétli a vádat, 65 szinte mindig ugyanazokkal a szavakkal. Talán a legismertebb részlet Tacitusnál található:

"Apud eos fides obstinata, misericordia in promptu. Sed adversus omnes alias hostile odium. Separati epulis discreti cubilibus, prociectissima ad libidinem gens, alienarum concubitu abstinent" (Historia, V, i. 5). [Egymás között szívósan hűségesek és szájalomra készek, de minden idegent ellenségként gyűlölnék. Idegenekkel nem esznek és nem házasodnak; erős szenvedélyű nép, mégis tartózkodnak mások feleségétől.]

A zsidó apologetika sohasem próbált meg küzdeni e nézetek ellen: 66 tehát kellett, hogy legyen valamilyen alapjuk.

Igaz, hogy a zsidók azért maradtak ilyen szorosan együtt és zárkóztak el nagyon gyakran, mert a vendéglátóik barátságatlan bánásmódot tanúsítottak velük szemben. De ez eredetileg nem így volt. A zsidók a vallásuk miatt akartak a szomszédaiktól elzárva élni. Hogy ez így volt, az abból a magatartásukból derül ki, amelyet azokon a földeken tanúsítottak, ahol jól bántak velük. Tanúi lehetünk egy-két példának az ókori világban, amelyekről az imént adtam illusztrációt [Tacitus stb.]. Ugyanez a tendencia érvényesült a középkorban is. Vegyük Arábiát az első században. Az ottani zsidók az említett időszakban a Tanaim és Amor célja által megfogalmazott vallás szerint éltek - megtartva az étkezési törvényeket és az ünnepeket, a nagy fehér böjtöt és a szombatot. "Bár semmiben sem panaszkodhattak ebben a vendégszerető országban, mégis visszavágytak a visszatérés után a Szentföldre, és minden nap várták a Messiás eljövételét. Közvetlen kapcsolatban álltak a palesztinai zsidókkal. "67 Vagy vegyük a mór Spanyolországot. Míg a mohamedánok között élő keresztények elfelejtették anyanyelvüket (gótikus latin), már nem értették szent könyveiket, és inkább szégyellték kereszténységüket, addig a spanyol zsidók egyre inkább ragaszkodtak nemzeti nyelvükhöz, Szentírásukhoz és ősi vallásukhoz. 68 Ez a hozzáállás egyértelműen tükröződött a korszak zsidó költészetében és filozófiájában, amely talán a legnagyobb, amivel a középkori zsidóság büszkélkedhet. Az arab-spanyol világ közepette, amelyben éltek és élveztek polgártársaik tiszteletét, szigorúan "nemzeti", azaz vallási szelleműek voltak; költői ihletet merítettek a messiási reményekből, és legyőzhetetlen vágyakozás töltötte el őket Sion után. 69 Elég, ha csak a nagy Jehuda Halevyt említjük, akinek Cionhoz írt ódái az újhéber költészet géniuszának legmagasabb szintű kifejeződései.

Mint egy felhő, amely a kék égbolton vitorlázik, a judaizmus úgy szeli át az utat a történelemben, felfrissülve az ősi és szent múlt emlékei által, mint egy lágyszellő. A jámbor zsidó mind a mai napig megáldja gyermekeit a következő szavakkal: "Az Úr tegyen téged olyanokká, mint Efraim és Manassé".

Milyen hatással volt a gazdasági életre a zsidó társadalmi szervezet elzárkózása és elkülönülése? Amint a zsidók kiléptek a gettó kapuján, közvetlenül idegenekkel érintkeztek. Ezzel a kérdéssel már másutt is foglalkoztunk; azért hívom fel rá újra a figyelmet, hogy megmutassam, hogy ez a hozzáállás a judaizmus tanításának közvetlen következménye volt, miszerint a zsidók azzal, hogy "másokként" kezelték azokat az embereket, akik között éltek, csak egy isteni parancsnak engedelmessé váltak. Viselkedésük itt is megszentelt volt, és az "idegenekkel" kapcsolatos sajátos törvényrendszerükből nyert szentesítést.

Ebben a rendszerben a legfontosabb és leggyakrabban tárgyalt jogi rendelet a kamatfelvételt érintő rendelet volt. A régi zsidó teokráciában⁷⁰, mint a korai civilizáció minden társadalmában, a kamatmentes kölcsönök voltak a rendszeres eszközei annak, hogy az ember segítséget nyújtson a szomszédjának. Megfigyelhető azonban, hogy már a legkorábbi törvénygyűjteményben is megengedett volt, hogy "idegenektől" kamatot vegyenek fel.

A zsidó kódex sem volt kivétel. A legjobb példa erre az 5Mózes xxiii. 20-ban található. A Tóra más szakaszai, amelyek a kamatra utalnak, az Exodus xxii. 25. és a Leviticus xxv. 37. Ezek mindegyike egy élénk vita témáját képezi, amelyet a Talmud napjaitól egészen napjainkig. A legfőbb példa és egyben az ügy lényege a Talmudban található, a Baha Mew, 70b-ben, és az az érzésem, hogy a legtöbb esetben a Tóra nagyon világos kijelentését próbálják mindenféle szofisztikával leszámítani. Mert mit is mond a Mózes második könyvének verse? "Idegeneknek uzsorakölcsönöket adhatsz, de testvérednek ne adj uzsorakölcsönöket". Az egyetlen kétség az eredeti szöveg megfogalmazásában van, amely nyelvtani pontossággal jelentheti azt is, hogy "kölcsönadhatsz uzsorakamatra" vagy "kölcsönadj uzsorakamatra". (Aligha kell hozzátenni, hogy az "uzsora" a fordítóknál nem jelentett többet vagy kevesebbet, mint a mi "kamatunk").

Mindkét esetben a jámbor zsidónak megengedték, hogy a nem zsidóktól kamatot vegyen - ez a lényeges dolog, ami minket illet. A középkorban végig nem nyomasztotta őt a keresztényeket terhelő, az uzsoraellenes tilalom terhe. Az erre vonatkozó zsidó törvényt tudomásom szerint soha nem kérdőjelezte meg a rabbi- bisz. 71 Másrészt voltak időszakok, amikor a Deuteronomiumban a "lehet" szót "kell"-ként olvasták, olyan időszakok, amikor a zsidót arra biztatták, hogy váljon pénzkölcsönzővé.

A modern korban ezzel a témával foglalkozó szerzők figyelmen kívül hagyták, hogy a Deuteronomium parancsa a zsidók életét szabályozó törvények közé tartozik, és hogy a hagyomány a 613 parancsolat közül ez a 198., és a Sulchán Aruchban is megtalálható. A modern rabbik⁷², akiknek a Deuteronomium tökéletesen világos parancsa némileg kényelmetlen (nem egészen érthető, hogy miért), azzal próbálják megmagyarázni, hogy az "idegenek" a szövegben nem minden nem zsidóra, hanem csak a pogányokra vagy bálványimádókra vonatkozik. Ha ez így van, ne felejtjük el, hogy soha nem volt nagyon határozott elképzelés arról, hogy ki bálványimádó, és ki nem bálványimádó. Emellett az a jámbor zsidó, aki a 198. parancsolatot emlékezetébe vésette, valószínűleg nem fogja azt a finom megkülönböztetést tenni, amelyet a tanult rabbik sürgetnek. Elég neki, hogy az az ember, akinek pénzt adott kölcsön, nem zsidó, nem "testvér", nem szomszéd, hanem pogány volt.

Gondoljunk csak arra a helyzetre, amelyben a jámbor zsidó és a jámbor keresztény abban az időszakban találta magát, amikor a pénzkölcsönzés először vált szükségessé Európában, és amely végül megszületett a kapitalizmus. A jó keresztény, aki az uzsora rabja volt, tele volt lelkiismeret-furdalással, amikor haldoklott, és kész volt az utolsó pillanatban eldobni magától a rosszul szerzett hasznot, amely megperzselte a lelkét. És a jó zsidó napjai estéjén a jól megtöltött koporsókat és koporsókat nézte, amelyek tele voltak flitterekkel, amelyekkel megszabadította a nyomorult keresztényeket vagy mohamedánokat. Ez a látvány megmelengette a szívét, mert minden egyes fillér szinte olyan volt, mint egy áldozat, amelyet a Mennyei Atyának hozott.

Ettől a konkrét kérdéstől eltekintve a zsidó jogi kódexben az idegennek különös figyelmet szenteltek. A vele szembeni kötelezettségek soha nem voltak olyan kötelezőek, mint a "felebarát", a zsidó embertárs felé. Csak a tudatlanság vagy a tények elferdítésére irányuló vágy állítja ennek az ellenkezőjét. Igaz, a jogról és az erkölsről alkotott felfogás az "idegent" illetően koronként változott. De nem változott az az alapgondolat, hogy az idegennel szemben kevesebb figyelemmel tartozol, mint a saját népedhez tartozóval szemben. Ez attól a naptól kezdve, amikor a Tóra először vált aktuálissá, a miénkben is megmaradt. Ez az a benyomás,

amelyet a Szentírásban, a Talmudban, a kódexekben és a responzsai irodalomban az idegenekre vonatkozó törvények elfogulatlan tanulmányozása közvetít. Bizonyára vannak olyan pas- ságok a Tórában, amelyek egyenlőséget lehelnek az otthon született és az idegen között (2Mózes xii. 49, xxiii. 9; Lev. xix. 33, 34, xxv. 44-6; Deufc x. 18, 19). De egy ilyen fudacha (jogi szabályozás) kérdésében, mint amilyen ez, a szóbeli hagyományt nem lehet elhanyagolni. Másodsorban, a fentebb említett szakaszok mind a Gerre, a Palesztinában letelepedett nem-zsidóra vonatkoznak, mivel a zsidók ismerték a Ger szívét, "mert ti gerimek voltatok Egyiptom földjén". [A kamatról szóló mondatban a használt szó Nachar], más nemzetből való valaki.] Az idő előrehaladtával csak természetes volt, hogy a zsidó jogban megszorodtak azok az esetek, amelyekben a nem zsidó hátrányban volt a zsidóval szemben. Olyannyira, hogy a legújabb törvénykönyvben ezek a törvények igen nagy teret foglalnak el. 73

Milyen jelentősége volt a gazdasági életben az idegenekre vonatkozó törvényeknek? Kettős jelentősége volt. Először is, az idegenekkel való érintkezés minden megfontolástól mentes volt, és a kereskedelmi erkölcs (ha szabad így fogalmaznom) rugalmas volt. Elismerem, hogy ennek nem volt feltétlenül szükséges bekövetkeznie, de minden feltétel adott volt hozzá, és bizonyos körökben mindennaposnak kellett lennie. "Ha egy nem zsidó hibát vét az elszámolásban, a zsidó ezt a saját javára használhatja fel; nem kötelessége rámutatni rá." Így olvashatjuk a Turban, és bár Joseph Caro nem vette fel ezt a törvénykönyvébe, később Isserlein tollából glosszaként bekúszott. Hát nem nyilvánvaló, hogy a jó zsidónak le kell vonnia a következtetést, hogy nem köteles ennyire különködni a nem zsidókkal való érintkezésben? A zsidókkal kapcsolatban lelkiismeretesen ügyeljen arra, hogy igazságos súlyokat és igazságos mértéket használjon; 74 de ami a nem zsidókkal való kapcsolatait illeti, lelkiismerete nyugodt lesz, még akkor is, ha esetleg tisztességtelen előnyhöz jut. Nem tagadható, hogy bizonyos esetekben a nem zsidókkal szembeni becsületességre neveltek. 75 De hogy erre szükség lett volna! Különbösen is, ez a törvény tényleges megfogalmazása: "Megengedett a nem zsidó kihasználása, mert meg van írva. Ne használd ki testvéredet". (A szövegkörnyezet nem a túlzásba vitelre utal, hanem csak arra, hogy magasabb árat kérnek egy nem zsidótól).

Ez a felfogás szilárdan gyökeret vert azokban a körzetekben (pl. Kelet-Európában), ahol a Talmud tanulmányozása és az abból fakadó kazuisztika általános volt. Hogy ez milyen hatással volt a zsidók kereskedelmére, azt Graetz írta le, aki bizonyára nem elfogult tanú. "Kiforgatni egy kifejezést a jelentéséből, az ügyes ügyvédek minden trükkjét alkalmazni, játszani a szavakkal, és elítélni azt, amit nem tudtak...

. . . ilyenek voltak a lengyel zsidó jellemzői. . . A becsületességet és a helyes gondolkodást éppúgy elvesztette, mint az egyszerűséget és az őszinteséget. Mesterévé tette magát az iskolák minden tornájának, és ezeket alkalmazta, hogy előnyre tegyen szert bárkivel szemben, aki kevésbé ravasz, mint ő maga. Örömet lelte a csalásban és a túlzásba vitelben, ami egyfajta győzelmi örömet okozott neki. A saját népével azonban nem tudott így bánni: ők is ugyanolyan tudálékosak voltak, mint ő. A nem zsidó volt az, aki a maga kárára megérezte a lengyel zsidó talmudikusan képzett elméjének következményeit" 76.

Másodsorban a nem zsidókkal szembeni eltérő bánásmód a zsidó kereskedelmi jogban a kereskedelem és az ipar eszméjének teljes átalakulását eredményezte általában a nagyobb szabadság irányába. Ha a zsidókat a szabadkereskedelem atyáinak, tehát a kapitalizmus úttörőinek neveztük, akkor itt jegyezzük meg, hogy erre a szerepre a kereskedelmi és ipari jog szabadkereskedelmi szelleme készítette fel őket, amely az idegenekkel szembeni magatartásával óriási lendületet kapott a laissez-faire politika irányába. Nyilvánvaló, hogy az idegenekkel való érintkezés nem tehetett mást, mint hogy a személyes kötelességek kötelékeit fellazította, és azokat gazdasági szabadsággal váltotta fel. Vessünk erre egy pillantást részletesebben.

A Talmudban és a törvénykönyvekben szereplő árelmélet, amennyiben az a zsidó és zsidó közötti kereskedelmet érintette, pontosan párhuzamos a justum pretium skolasztikus tanításával, amely Európában a középkor folyamán elterjedt volt. Ami azonban a zsidó és a nem zsidó közötti kapcsolatot illeti, nem volt igazságos ár. Az ár ugyanúgy alakult ki, mint napjainkban, "a piac higglingje" által.⁷⁷ Akárhogy is legyen, a fontos dolog, amit meg kell figyelni, hogy már a Talmudban, és még határozottabban a Sulchán Aruchban találkozunk az ipar és a vállalkozás szabadságának a középkori Európa keresztény törvényeitől teljesen idegen fogalmaival. Ez a téma alapos tanulmányozást érdemel, és szakembernek kellene foglalkoznia vele. A magam részéről itt nem tehetek mást, mint hogy néhány esetre utalok. De bár kevés, mégis úgy tűnik számomra, hogy meggyőző bizonyítékot szolgáltatnak a kérdéses pontra vonatkozóan. Az első hivatkozásom a Talmud egy szakaszára vonatkozik, amely teljes mértékben elismeri az eladók közötti szabad versenyt.

Misna. - R. Júda azon a véleményen volt, hogy a boltosnak nem szabad diót osztogatnia a gyerekek között, mert ezzel szoktatja őket arra, hogy hozzá járjanak. A rabbik azonban megengedik. Sőt, az árak elrontása sem törvényes. De a rabbik azt mondják: "Áldott legyen az emlékezete".

Gemara. - Azonnal felmerül a kérdés, hogy mi volt az oka a rabbik hozzáállásának az első esetben? A válasz az, hogy a boltos azt mondhatja a versenytársának: "Én diót adok a gyerekeknek, te adhatsz nekik szilvát". És mi az oka a rabbiknak a második esetben? A Misna tiltja az árváltoztatást, mégis azt mondják: "Áldott legyen az emlékezete". A válasz az, hogy azért áldják az emléket, mert csökkenté az árakat (Baba Mew, 60a és b).

A kódexekből az indokolás kimaradt, és csak a száraz jogi megállapításokat találjuk. "A boltosnak megengedett, hogy a boltjába vásárolni érkező gyermekeket diófélékkel és egyéb dolgokkal megajándékozza, hogy megnyerje a szokásaikat. Sőt, az aktuális ár alatt is árulhat, és a konkurens kereskedők nem tehetnek semmit" (Choshen Mishpat, 225, 18. §).

Hasonlóképpen, a kereskedők magatartását szabályozó törvényekben, akik az árujukat a piacra hozzák, a következőket olvashatjuk: "Ha az idegenek olcsóbban árulnak, mint a bennszülött kereskedők, vagy ha áruik jobb minőségűek, a bennszülöttek nem akadályozhatják meg őket, mert a zsidó közönség hasznot húz belőle" (Choshen Mishpat, 156, 7. §). Még egyszer. "Ha egy zsidó hajlandó pénzt kölcsönadni egy nem zsidónak alacsonyabb kamatra, mint valaki másnak, az utóbbi nem tehet ellene semmit" (Choshen Mishpat, 156, §5).

Végül a zsidó jog az ipari laissez-faire-t támogatja. Így találjuk a Sulchán Aruchban: "Ha valaki elkezdett egy mesterséget az utcájában, és egyik szomszédja sem tiltakozott ellene, majd az utca egyik másik lakója ugyanezt a hivatást kívánja folytatni, az első nem jöhet világosan, hogy az újonnan érkezett kiveszi a kenyeret a szájából, és megpróbálja megakadályozni" (Choshen Mishpat, 156, §5).

A szabad kereskedelem és az ipari szabadság tehát nyilvánvalóan összhangban volt a zsidó törvényekkel, és így Isten akaratával is. Micsoda hatalmas mozgatórugó a gazdasági életben!

Judaizmus és puritanizmus

Már említettem, hogy Max Weber tanulmánya a puritanizmus jelentőségéről a kapitalista rendszerben volt az a lendület, amely arra készítetett, hogy a zsidóság jelentőségét vizsgáljam, különösen azért, mert úgy éreztem, hogy a puritanizmus uralkodó eszméi, amelyek a kapitalizmusban olyan erők voltak, a zsidóságban tökéletesebben kifejlődtek, és természetesen sokkal korábbiak is voltak.

A két "izmus" teljes összehasonlítása nem az én feladatam. De úgy vélem, hogy ha mégis megtörténne, akkor láthatóvá válna, hogy a judaizmus és a puritanizmus között szinte egyedülálló nézetazonosság van, legalábbis azokban a pontokban, amelyeket vizsgáltunk.

Mindkettőben megtalálható lesz a vallási érdekek túlsúlya, az isteni jutalmak és büntetések eszméje, a világon belüli aszkézis, a vallás és az üzlet szoros kapcsolata, a bűn aritmetikai felfogása, és mindenekelőtt az élet racionalizálása.

Hadd említsek egy-két példát. Vegyük a judaizmus és a puritanizmus hozzáállását a szex problémájához. Philadelphia egyik legjobb szállodájában a szobámban a következő feliratot találtam: "Azokat a látogatókat, akiknek esetleg hölgyekkel kell üzletelniük, tisztelettel megkérjük, hogy szobájuk ajtaját nyitva hagyják, amíg a hölgy velük van". Mi ez, ha nem a Talmud régi diktuma (Kiddusin, 82a): "Van dolgod nőekkel? Vigyázz, hogy ne legyél velük egyedül"? Ismétlem, nem az angol vasárnap a zsidó szombat?

Heine szavait is felidézném,⁷⁸ akinek a legtöbb dologra világos rálátása volt. "Hát nem - kérdezi Vallomásaiban - a protestáns skótok héberek, bibliai nevükkel, Jeruzsálemükkel, farizeusi kánikulájukkal? És vallásuk nem olyan judaizmus-e, amely megengedi a disznóhúsevést?".

A puritanizmus a judaizmus.

Hogy az elsőt befolyásolta-e a második, és ha igen, hogyan, arra a legnehezebb válaszolni. Természetesen jól ismert, hogy a reformáció korában szoros kapcsolat volt a zsidók és bizonyos keresztény szekták között, hogy a héber nyelv és a héber írásbeliség tanulmányozása és a héber szkriptúra a 17. században Angliában a zsidók a puritánok körében igen nagyra becsült volt. Anglia vezető emberei, mint Oliver Cromwell, az Ószövetségre építették vallási nézeteiket, és maga Cromwell is az Ó- és Újszövetség kibékítéséről, valamint Isten kiválasztott népe és a puritán angolok szövetségéről álmodott. A kor egyik puritán prédikátora, név szerint Nathaniel Holmes, semmi másra nem vágyott jobban, mint hogy a prófétai üzenet betűje szerint Isten népének szolgájává váljon, és térden állva szolgáljon neki. A közélet nem kevésbé lett héber hangvételű, mint a templomi prédikációk. És ha csak a parlamenti beszédek héberül hangzottak volna el, talán Palesztinában hihetted volna magad. A "Levellerek", akik magukat "zsidóknak" nevezték (ellenfeleikkel szemben, akiket "amálekitáknak" neveztek), a Tóra elfogadását szorgalmazták az angol törvényhozás normájaként. Cromwell tisztjei azt javasolták neki, hogy nevezzen ki hetven tagot a titkos tanácsába a zsinhedrin tagjainak számával megegyezően. Az 1653-as parlamentbe az anabaptista Thomas Harrison tábornokot küldték vissza, aki pártjával együtt a mózesi törvénykezés bevezetését szorgalmazta Angliában. 1649-ben az alsóházban indítványozták, hogy az Úr napját ne vasárnap, hanem szombaton tartsák meg. A győztes puritánok zászlaján a "Júda oroszlánja" felirat szerepelt.⁷⁹ Jelzésértékű, hogy nemcsak a Bibliát, hanem a rabbinikus irodalmat is széles körben olvasták a papság és a laikusok nagy köreiben.

Összességében tehát úgy tűnik, elegendő bizonyíték van arra, hogy a puritán tanok zsidó forrásokból származnak. A szakembereknek kell dönteniük. Itt nem tudtam többet tenni, mint egy-két utalást adni. Végezetül pedig felhívnom a figyelmet egy kis humoros kiadványra, amely 1608-ban jelent meg, és amelynek tartalma mintha a judaizmus és a kálvinizmus (ami nem más, mint puritanizmus) közötti szoros kapcsolatot bizonyítaná. A lap címe: Der Calvinische Judenspiegel (A kálvinista zsidó tükör), és a 33. oldalon a két vallás közötti összehasonlítás a következő dilis módon történik. [Az öreg német ember elragadó.] "Ha becsületesemre mondom, miért lettem kálvinista, akkor be kell vallanom, hogy az egyetlen ok, amely meggyőzött, az volt, hogy az összes vallások között nem találtam olyat, amely annyira egyezett volna a zsidósággal, annak élet- és hitszemléletével. (Itt következik néhány párhuzamos, részben komoly, részben satirikus kijelentés).⁸

A zsidók gyűlölik Mária nevét, és csak akkor túrik meg, ha ő aranyból és ezüstből készült, vagy amikor az ő képmását érmékre nyomják. Ahogy mi is. Mi is szeretjük a Mária-pénzeket és a koronákat, amelyeknek minden tiszteletet megadunk, mert hasznosak az üzleti életben. 9.

A zsidók mindenütt igyekeznek becsapni a népet. Mi is így vagyunk ezzel. Éppen ezért hagytuk el hazánkat, hogy más országokban vándoroljunk, ahol nem ismernek bennünket igazi színünkben, hogy csalárdságunkkal és ravaszságunkkal ... félrevezessük a tudatlan parasztokat, becsapjuk őket, és magunkhoz vezessük őket. "

12. fejezet. Zsidó jellemzők

A probléma

A döntés, hogy egy tudományos jellegű műben foglalkozzunk a jelen fejezet címében sugallt problémával, nem nagy erőfeszítések nélkül született meg. Az utóbbi időben ugyanis divatba jött, hogy bármit, ami csak halványan is a nemzetek pszichológiájára emlékeztet, a dilettánsok könnyedebb hangulatának játékszereként ragadnak meg, míg a zsidó génusz leírását a politikai sport legújabb formájaként üdvözlötték a durvább szellemek, akiknek durva ösztönei nem tudnak nem megbotránkozást kelteni mindazokban, akiknek durva korunkban sikerült megőrizniük a jó ízlés és a pártatlanság egy csöppjét. A fajpszichológiában a kategóriákkal való indokolatlan zsonglörködés már ahhoz a következtetéshez vezetett, hogy ezen a tudományterületen lehetetlen tudományos eredményekre jutni. Olvassa el P. Hertz, Jean Finot és mások könyveit¹, és azzal az érzéssel fogja letenni őket, hogy haszontalan az emberek bármely csoportosulása között közös pszichológiai jellemzőket keresni; hogy a francia esprit mítosz - valójában nincsenek franciák, mint ahogy zsidók sincsenek. De ha átmegyünk az utcán, és íme, szemtől szemben állunk egy bizonyos típusal; olvasunk egy könyvet vagy állunk egy kép előtt, és szinte öntudatlanul azt mondjuk. Milyen nagyon német, milyen alaposan francia! Ez csak a képzeletünk szüleménye? ²

Ne többet. Ha egy pillanatra is az emberi történelemre gondolunk, akkor egyfajta "kollektív lélek" hipotézisét kell felállítanunk magunknak. Amikor például a zsidó vallásról beszélünk, kénytelenek vagyunk összekapcsolni azt a zsidó néppel, amelynek génusza szülte. Vagy amikor azt mondjuk, hogy a zsidóknak befolyásuk volt a modern gazdasági fejlődésre, akkor ebből bizonyára következik, hogy valami lényegében zsidónak kellett lennie, ami ezt előidézte. Máskülönben ugyanúgy állíthatnánk, hogy Nyugat-Európa gazdaságtörténetén mit sem változtatott volna, ha az eszkimók a zsidók helyére kerültek volna, vagy talán még a gorillák is ugyanolyan jól megállták volna a helyüket!

Ez a *reductio ad absurdum* elég világosan mutatja, hogy kell lennie valamilyen sajátosan zsidó jellegzetességnek. De nézzük a kérdést egy kicsit más szemszögből. Vessünk egy pillantást a modern kapitalizmusra való zsidó hajlam objektív körülményeire. Először is, mint láttuk, a zsidók szétszóródása széles területen. Most a szubjektív erők igénybevétele nélkül a diaszpóra éppúgy kevésbé ex-plazálható, mint a diaszpóra hatásai. És egy dolog nyilvánvaló. Egy nép szétszóródása önmagában nem feltétlenül jár sem öko-nomikus, sem kulturális következményekkel; sőt, nagyon gyakran a szétszóródás összeolvadáshoz és végső soron eltűnéshez vezethet.

Azt állították - és ez igaz -, hogy a zsidók szétszóródása volt az, ami alkalmassá tette őket arra, hogy közvetítőkké váljanak. Ez igaz, de vajon arra is hajlamos volt-e, hogy a fejedelmek tárgyalóit és magántanácsadóit tegye belőlük, olyan hivatásokat, amelyek ősidők óta a tolmácsoknak a magasabb tisztségekbe való bejutás alapkövei voltak? Vajon az ezen új tisztségek betöltéséhez szükséges képességek nem rejlettek-e magukban a zsidókban?

Elismertük, hogy a zsidók szétszóródása nem kis mértékben a nemzetközi kereskedelemben és hitelezésben elért sikereikért volt felelős. De nem az a tény, hogy a zsidók mindenütt együtt maradtak, a siker előfeltétele? Mi történt volna, ha annyi más szétszórt fajhoz hasonlóan ők sem tartják meg az összetartozást?

Végül pedig ne feledjük, hogy a zsidók éppen azok közé a népek közé kerültek, amelyek történetesen elég érettek voltak a kapitalizmus befogadására. De még így is, ha a zsidó befolyás erős volt (és még mindig az) Hollandiában, Angliában, Németországban, Ausztria-Magyarországon - sokkal erősebb, mint a spanyolokra, olaszokra, görögökre vagy arabokra gyakorolt hatásuk -, az nagyrészt a köztük és a befogadóik között fennálló ellentéteknek volt köszönhető. Úgy tűnik ugyanis, hogy minél lassúbb eszű, minél vastagbőrűbb, minél kevésbé ért az üzlethez egy nép, annál hatékonyabb a zsidó befolyás az öko- nomikus életére. És lehet-e ezt kielégítően megmagyarázni, hacsak nem speciális zsidó sajátosságokkal?

Nem számít, hogy mi volt az eredete a veleszületett másságuknak, mint a gazdáiké, a lényeg az, hogy ennek az idegenségnek tartós hatást kellett gyakorolnia a gazdasági életre. Ezt megint csak lehetetlen megfeyteni a zsidóság eredendő zsidó tulajdonságainak feltételezése nélkül. Az, hogy egy népet vagy törzset gyűlölnék és üldöznek, nem elegendő ok arra, hogy tevékenységükben megkettőzött erőfeszítésekre ösztönözzék őket. Éppen ellenkezőleg, a legtöbb esetben ez a megvetés és a rossz bánásmód csak az erkölcs és a kezdeményezőkézség lerombolását szolgálja. Csak ott, ahol az ember kivételes tulajdonságokkal rendelkezik, válnak ezek a körülmények feszültsége alatt a megújuló energia forrásává.

Ismét nézzük meg a félig-meddig állampolgárságukat. Nem érvényes-e itt is az azonos érvelés? Ez annyira nyilvánvaló, hogy szinte közhelynek számít. A zsidók sehol sem élveztek olyan előnyöket, mint polgártársaik, és mégis mindenütt gazdaságilag sokkal többet értek el, mint a lakosság többi része. Erre csak egy magyarázat lehet - a sajátosan zsidó sajátosságok.

Másrészt a zsidók jogi helyzete országonként és koronként eltérő volt. Egyes államokban bizonyos foglalkozások gyakorlása megengedett volt számukra; más államokban ugyanezeket a foglalkozásokat megtiltották nekik; megint más államokban, mint például Angliában, e tekintetben teljesen azonos helyzetben voltak a többi néppel. És mégis szinte mindenütt bizonyos hivatásoknak szentelték magukat. Angliában és Amerikában úgy kezdték kereskedelmi küldetésüket, hogy arany- és raktárkereskedőkké vagy raktárosokká váltak. És lehet-e ezt másképp magyarázni, mint azzal, hogy ismét rámutatunk sajátos jellemvonásaikra?

Ami a zsidók vagyonát illeti, ez önmagában aligha lesz elegendő ahhoz, hogy a gazdasági tevékenységek terén elért nagyszerű eredményeikről tanúskodjanak. Aki hatalmas összegeket birtokol, annak ezen felül számos szellemi tulajdonsággal is rendelkeznie kell, ha pénzt tőkés értelemben hasznosan akarja felhasználni. Ez bizonyára nem szorul bizonyításra.

A zsidó jellegzetességeknek tehát létezniük kell. Már csak azt kell tisztázni, hogy mik ezek.

A zsidókról mint egységről az első gondolatunk természetesen a vallásukkal kapcsolatos. Mielőtt azonban még egy lépéssel továbbmennénk, szeretném előrebocsátani, hogy egyrészt leszűkítem a zsidó vallás alatt egybegyűjtött csoportot, másrészt pedig kibővítem. Korlátozni fogom azzal, hogy a zsidókat csak a Spanyolországból és Portugáliából való kiűzésük óta, vagyis a középkor végétől fogva fogom figyelembe venni. Bővíteni fogom azzal, hogy megfigyeléseim körébe bevonom a zsidók leszármazottait, még akkor is, ha ők maguk elhagyták a hitet.

Ezen kívül szeretnék kitérni a zsidó sajátosságok létezése ellen felhozott érvekre is.

(1) Megjegyezték, hogy a nyugat-európai és amerikai zsidók nagymértékben asszimilálódtak azokkal a népekkel, amelyek között a zsidók élnek, laknak. Ezt nem kell tagadni, még akkor sem, ha a kifejezetten zsidó jellegzetességek olyan egyértelműek lennének, mint a napfény. Nem lehetséges, hogy a társadalmi csoportok keverednek egymással? Egy ember lehet német, rendelkezhet a németek minden tulajdonságával, és mégis egyén a "nemzetközi proletariátus" csoportjában! Vagy vegyünk egy másik példát. A német svájciak nem egyszerre svájciak és németek?

(2) A diaszpórában élő zsidók, állítják, nem "nemzet" vagy "nép" a fogalom általánosan elfogadott értelmében,³ mivel nem politikai, kulturális vagy nyelvi közösség. Erre az

ellenvetésre az a válasz, hogy az említetteken kívül még számos más minősítést is figyelembe kell venni (pl. közös származás). De általánosságban szólva, nem szabad túlságosan erőltetni a meghatározást.

(3) Maguk a zsidók közötti különbségeket is sokat emlegették. Azt mondták, hogy a zsidók között nincs homogenitás, hogy az egyik rész keserűen szemben áll a másikkal. A nyugati zsidók különböznek a keleti zsidóktól, a szefárdok az askenázoztól, az ortodoxok a liberálisoktól, a mindennapi zsidó a szombati zsidótól (Marx egyik kifejezésével élve). Ezt sem kell tagadni. De ez semmiképpen sem zárja ki a közös zsidó jellemvonások lehetőségét. Olyan nehéz elképzelni a kerekeket a kerekben? Egy nagy csoport nem tartalmazhat egymás mellett kisebb csoportokat? Gondoljunk csak arra a sok csoportra, amelyhez egy angol ember tartozhat. Lehet katolikus vagy protestáns, farmer vagy professzor, északi vagy déli, és még csak az ég tudja, mi minden más. De attól még angol marad. Így van ez a zsidóval is. Lehet, hogy egy körhöz tartozik az összességben belül, lehet, hogy rendelkezik bizonyos tulajdonságokkal, amelyek e kör összes tagját jellemzik, de mégis megtartja a sajátosan zsidó jellegzetességeket.

Végezetül világossá kell tennem, hogy nem áll szándékomban az összes zsidó jellemzőt felvázolni. Csak azokkal kívánok foglalkozni, amelyek a gazdasági életre vonatkoznak. Nem fogok megelégedni a régimódi kifejezésekkel, mint például a zsidó "kereskedelmiség", a "cserekereskedelem szelleme" és hasonlók. Nem szólok arról a gyakorlatról, hogy egyesek a nyereségvágyat egy társadalmi csoport jellemzőjeként tartják számon. A nyereségvágy emberi - túlságosan is emberi. Valójában el kell utasítanom a zsidó lélek minden korábbi elemzését (amennyiben azok a gazdasági életet érintik), mégpedig a következő okokból. Először is, soha nem volt elég világosan kijelölve, hogy mire is alkalmas a zsidó. A "kereskedelemre" túlságosan homályos kifejezés ahhoz, hogy a legcsekélyebb hasznát vegyük. Ezért megpróbáltam egy külön fejezetben bemutatni a gazdasági tevékenységeknek azt a körét, amelyre a zsidók kifejezetten alkalmasak. A pusztá leírás még nem magyarázat. Ha be akarom bizonyítani, hogy egy ember rendelkezik mindazokkal a képességekkel, amelyek ahhoz szükségesek, hogy kiváló spekuláns legyen a tőzsdén, akkor nem lesz elég, ha azt mondom, hogy remek munkás lesz belőle. Ez olyan, mintha azt mondanám, hogy a ninestelenség a szegénységnek köszönhető. Mégis így kezelték a zsidó gazdasági tehetségeket. A mi módszerünk más lesz. Megpróbáljuk felfedezni a lélek bizonyos tulajdonságait, amelyek alkalmasak a gazdasági funkciók gyakorlására egy kapitalista szervezetben.

És most, hogy megtisztítottam az utat, folytatom annak bemutatását, hogy mik a valódi zsidó sajátosságok.

Megoldási kísérlet

Meglepő, hogy a probléma nagysága ellenére a zsidókról alkotott különböző nézetekben nagyfokú egyetértés mutatkozik. Az irodalomban éppúgy, mint a tényleges életben, az elfogulatlan megfigyelők egyetértenek egy-egy fontos kérdésben. Olvassuk Jellinekét vagy Fromert, Chamberlaint vagy Marxot, Heinét vagy Goethét, Leroy-Beaulieu-t vagy Picciottót - olvassuk a pi- vagy a nonkonform zsidót, az antiszemitát vagy a filozemita nem-zsidót - és az a benyomásunk, hogy mindannyian ugyanazoknak a sajátosságoknak vannak tudatában. Ez megnyugtató annak, aki a zsidó génusz de- scriptálására készül még egyszer. Mindenesetre semmi olyat nem fog mondani, amit mások ne mondtak volna, még ha az ő álláspontja kissé más is. A saját esetemben megkísérlem bemutatni a zsidók tulajdonságai és természeti adottságai, valamint a kapitalista gazdasági rendszer közötti összefüggést. Először megpróbálok egy részletes képet vázolni a zsidó tulajdonságokról, majd pedig megpróbálok azokat a kapitalizmussal összefüggésbe hozni.

A témával foglalkozó legtöbb írótól eltérően én egy olyan zsidó tulajdonsággal kezdem, amelyet bár elég gyakran említettek, soha nem kapta meg azt az elismerést, amit fontossága megérdemelne. A zsidók szélsőséges intellektualitására utalok. Az intellektuális érdeklődés és az intellektuális készség erősebben fejlett benne, mint a fizikai (kézi) képességek. A zsidóról minden biztonnal elmondható, hogy "l'intelligence prime le corps". A mindennapi tapasztalat újra és újra bizonyítja ezt, és sok tényt lehetne idézni ennek alátámasztására. Egyetlen más nép sem becsülte olyan nagyra a tanult embert, a tudóst, mint a zsidók. "A bölcs ember előbbre való a királynál, és a fattyú, aki tudós, a főpapnál, aki tudatlan". Így szól a Talmud. Aki ismeri a zsidó diákokat, az tudja jól, hogy a pusztai tudásnak ez a túlértékelése még nem tartozik a múltba. És ha nem is tudtál "bölcs" lenni, legalább kötelességed volt taníttatni. Izraelben a tanítás mindenkor kötelező volt. Valójában a tanulás vallási kötelesség volt; és Kelet-Európában a zsinagógát még ma is iskolának (Schule) nevezik. A tanulás és az istentisztelet kéz a kézben járt; sőt, a tanulás istentisztelet volt, a tudatlanság pedig halálos bűn. Aki nem tudott olvasni, az ezen a világon paraszt volt, a másvilágon pedig elkárhozott. A gettó népszerű mondásaiban semmi sem volt annyira megvetendő, mint az ostobaság. "Jobb az igazságtalanság, mint az ostobaság" és "Ein Narr ist ein Gezar" (Egy bolond egy szerencsétlenség) egyaránt jól ismertek. 4

A legértékesebb egyén az értelmiségi egyén; a legjobb emberiség a legmagasabb fokú értelmiség. Hallgassuk meg, mit mond egy értelmes zsidó, amikor a jövő ideális emberét, ha úgy tetszik, szuperemberét ábrázolja. Ő mindezt magától értetődőnek veszi; a másként gondolkodók bizonyára megremegnek a kilátástól. "A vak ösztönök helyett ... a civilizált ember rendelkezik majd céltudatos értelemmel. Mindenki rendíthetetlen eszménye kellene, hogy legyen, hogy az ösztönöket szétzúzzuk, és akaraterővel helyettesítsük őket, és a pusztai készletet a megfontolással helyettesítsük. Az egyén csak akkor válik a szó legteljesebb értelmében emberré, ha természetes hajlamai az értelem irányítása alá kerülnek. És amikor az ösztönöktől való felszabadulás folyamata befejeződik, akkor van meg a tökéletes zseni, aki abszolút belső szabadsággal rendelkezik a természeti törvények uralma alól. A civilizációnak csak egyetlen célja lehet - megszabadítani az embert mindattól, ami misztikus, minden ösztönös cselekvés homályos impulzivitásától, és művelni lényének tisztán racionális oldalát. "5 Csak gondolkozz. A zsenialitás, az ösztönös cselekvés lényege, a racionális és az intellektuális legmagasabb formájaként felfogva!

Az intellektus e magas szintű értékelésének egyik következménye volt a hivatások megbecsülése aszerint, hogy azok több "fejmunkát" vagy több "kézimunkát" igényeltek. Az előbbieket szinte minden korban magasabbra helyezték, mint az utóbbiakat. Igaz, hogy lehettek és lehetnek ma is olyan zsidó közösségek, amelyekben mindennap nehéz testi munkát végeznek, de ez aligha vonatkozik a nyugat-európai zsidóságra. A zsidók még a Talmud idején is azokat a hivatásokat részesítették előnyben, amelyek kisebb fizikai energiaráfordítást igényeltek. Ahogy a rabbi mondta: "A világnak szüksége van a fűszerárusra és a cserzőre is, de boldog, aki fűszeráros". Vagy ismét: "R. Men: szokta mondani: Az embernek a fiát tiszta és könnyű mesterségre kell taníttatnia" (Kiddusin, 82b).

A zsidók nagyon is tisztában voltak uralkodó tulajdonságukkal, és mindig is felismerték, hogy nagy szakadék tátong az értelmiségük és a szomszédok nyers ereje. Egy-két, a lengyel zsidók körében népszerű mondás nem kevés humorral fejezi ki ezt az ellentétet. "Isten segítse az embert pogány kezek és zsidó fejek ellen". "Az ég óvjon meg minket a zsidó mooch (agy) és a pogány koach (fizikai erő) ellen". Mooch kontra Koach - ez a zsidó probléma dióhéjban. Ennek a könyvnek a mottójának kellene lennie.

Az intellektuális érdekek túlsúlya egy olyan tehetséges népnél, mint a zsidók, nem vezethetett máshoz, mint az intellektuális képességekhez. "Mondjatok bármit a zsidókról, nem mondhatjátok, hogy bolondok." "Egy gálans görög, egy ostoba zsidó, egy becsületlen cigány - mind elképzelhetetlen" - hangzik egy népszerű mondás a románok körében. Egy spanyol

közmondás pedig így szól: "Egy nyúl, aki lassú, és egy zsidó, aki bolond: mindkettő egyformán valószínű. "6 Ki az, akinek volt már dolga zsidókkal, aki ne erősítené meg, hogy átlagosan nagyobb fokú megértéssel rendelkeznek, hogy intelligensebbek, mint más emberek? Talán még éleselméjűségnek vagy éleslátásnak is nevezhetném, ahogyan azt a zsidók egyik legélesebb megfigyelője⁷ megjegyezte egy évszázaddal ezelőtt, aki úgy jellemezte őket, mint "intellektuálisakat és a jelen kor dolgaihoz nagy zsenialitással felruházottakat", bár hozzátette, hogy "kisebb mértékben, mint a múltban". "A zsidó elme a precizitás eszköze; rendelkezik a pontossággal.

egy pár mérleg": a legtöbben egyetértenek Leroy-Beaulieu eme ítéletével. És amikor H. S. Chamberlain a zsidó "megértés" fejletlenségéről beszél, bizonyára különleges értelemben használja a kifejezést. Nem értheti alatta a gyors gondolkodást, a pontos elemzést, a pontos boncolgatást, a gyors kombinációt, az azonnali lényeglátás képességét, az analógiák felvetését, a szinonim dolgok megkülönböztetését, a végső következtetések levonását. A zsidó minderre képes, és Jellinek, aki joggal hangsúlyozza⁸ a zsidó jellemvonásoknak ezt az oldalát, rámutat, hogy a héber nyelv különösen gazdag az elme aktivitást igénylő tulajdonságainak kifejezéseiben. Nem kevesebb, mint tizenegy szava van a keresésre vagy kutatásra, harmincnégy a megkülönböztetésre vagy szétválasztásra, és tizenöt a kombinálásra.

Kétségtelen, hogy ezek a szellemi adottságok a zsidókat sakkozóként, matematikusként⁹ és minden számítási munkában kiemelkedővé teszik. Ezek a tevékenységek erős absztrakt gondolkodási képességet feltételeznek, valamint egy különleges képzelőerőt, amelyet Wundt oly szerencsésen kombinatorikusnak keresztelt el. Orvosként való jártasságuk (diagnosztikai képességük)¹⁰ szintén számító, boncoló és kombináló elméjükre vezethető vissza, amely "mint a villám, villámgyorsan megvilágítja a sötét helyeket".

Nem ismeretlen, hogy a zsidó szellemi képességek elég gyakran degenerálódnak, szőrszálhasogatásba torkollik. (Ha a malomnak nincs örölni való kukoricája, akkor önmagát őrli.) De ez nem annyira számít, mint egy másik tény. A zsidók intellektualitása olyan erős, hogy hajlamos más mentális tulajdonságok rovására fejlődni, és az elme hajlamos egyoldalúvá válni. Vegyünk néhány példát. A zsidóból hiányzik az ösztönös megértés tulajdonsága; kevésbé reagál az érzésekre, mint az értelemre. Aligha tudunk olyan zsidó misztikusra gondolni, mint Jacob Bohme, és az ellentét még szembetűnőbbé válik, ha felidézünk, milyen misztikusok találhatóak a Kabbalában. Ugyanígy minden romantika idegen ettől a sajátos életszemlélettől; a zsidó nem nagyon tud együttérezni azzal, hogy elveszítse magát a világban, az emberiségben vagy a természetben. Ez a különbség a fékevesztett lelkesedés és a józan, tárgyilagos gondolkodás között.

Ezzel a tulajdonsággal rokon a benyomás-képesség bizonyos hiánya, a befogadó és kreatív zsenialitás bizonyos hiánya. Amikor Breslauban voltam, egy nap eljött hozzám egy zsidó diák a távol-keleti Szibériából, hogy "Karl Marxot tanulmányozza". Majdnem három hétbe telt, mire Breslauig jutott, és már az érkezése utáni napon felkeresett, és kölcsönkérte Marx egyik művét. Néhány nap múlva újra eljött, megbeszélte velem, amit olvasott, visszahozta a könyvet, és kölcsönkért egy másikat. Ez így ment néhány hónapig. Aztán visszatért a szülőfalujába. A fiatalember egyáltalán nem kapott benyomásokat az új környezetéből; nem kötött ismeretségeket, nem sétált, valójában alig tudta, hogy hol lakik. A breslauer élet teljesen elment mellette. Kétségtelen, hogy ugyanilyen volt, mielőtt Breslauba jött, és ugyanilyen lesz a jövőben is. Úgy fog végigmenni a világon, hogy nem is látja. De ő már megismerkedett Marxszal. Ez tipikus eset? Szerintem igen. Minden nap találkozhatsz vele. Nem döbbenünk-e rá állandóan a zsidónak a konkrétumok iránti szeretetére, az érzékitől való eltávolodására, az absztrakciók világában való állandó tartózkodására? És csak véletlen, hogy sokkal kevesebb zsidó festő van, mint irodalmár vagy professzor? Még a zsidó művészek esetében is van-e valami intellektuális a munkájukban? Soha nem hangzott el igazabb szó, mint amikor

Friedrich Naumann Max Liebermann [a híres zsidó festőt] Spinozával hasonlította össze, mondván: "Ő az agyával fest".

A zsidó bizonyára feltűnően tisztán lát, de nem sokat lát. Nem úgy gondol a környezetére, mint valami élőre, és ezért elveszítette az élet igazi felfogását, az élet egységét, azt, hogy az egy szervezet, egy természetes növekedés. Röviden, elvesztette a valódi felfogását az életről, az élet személyes oldaláról. Az általános tapasztalat bizonyára alátámasztja ezt a nézetet; de ha más bizonyítékokra van szükség, akkor azokat a zsidó törvények sajátosságaiban találjuk meg, amelyek, mint már láttuk, eltörölték a személyes kapcsolatokat, és személytelen, elvont kapcsolatokkal, tevékenységekkel vagy célokkal helyettesítették azokat.

Ami azt illeti, a zsidók között rendkívüli emberismeretre lehet bukkanni. Képesek éles eszükkel mintegy minden pórusba behatolni, és úgy látni az ember belsejét, ahogyan csak a Röntgen-sugarak mutatnák meg. Összegyűjtik minden tulajdonságát és képességét, észreveszik kiválóságait és gyengeségeit; rögtön felismerik, hogy mire alkalmas a legjobban. De ritkán látják az egész embert, és így gyakran elkövetik azt a hibát, hogy olyan cselekedeteket tulajdonítanak neki, amelyek a legbensőbb lelkének förtelmesek. Ráadásul ritkán értékelik az embert a személyisége alapján, hanem inkább valamilyen érzékelhető tulajdonság és teljesítmény alapján.

Ebből fakad a szimpátia hiánya minden olyan státusz iránt, ahol a kapcsolat személyes. A zsidók egész lényükkel szemben állnak mindazzal, amit általában lovagiasságon értenek, minden szentimentalizmussal, lovagias erantériával, feudalizmussal, patriarchalizmussal. Nem is érti az ilyen kapcsolatokon alapuló társadalmi rendet. A "birodalmi uradalmak" és a kézműves szerveződések irtóznak tőle. Politikailag individualista. Jól megfelel neki egy alkotmányos állam, amelyben minden emberi érintkezést világosan meghatározott jogi elvek szabályoznak [Nem ez-e az általános modern kori felfogás? Vö. Sir H. Maine diktumát: A társadalom fejlődése a státustól a szerződésig tart. - Trans.] Ő a "liberális" életfelfogás született képviselője, amelyben nincsenek hús-vér emberek, akiknek különálló személyiségük van, hanem csak polgárok, akiknek jogaik és kötelességeik vannak. És ezek nem különböznek a különböző nemzeteknél, hanem az emberiség részét képezik, amely nem más, mint mérhetetlenül sok szerelmi egység összessége. Ahogyan oly sok zsidó sem látja önmagát - nem tagadják-e nyilvánvaló sajátosságaikat, és nem állítják-e, hogy nincs különbség köztük és az angolok, a németek vagy a franciák között? - így a többi embert sem látják élőlénynek, hanem csak alattvalónak, állampolgárnak vagy más hasonló elvont fogalomnak. Ez oda vezet, hogy nem a "lelkükkel", hanem az intellektusukkal szemlélik a világot. Ennek az az eredménye, hogy könnyen elhitetik velük, hogy amit az értelem segítségével szépen papírra lehet vetni és rendbe lehet tenni, az szükségképpen alkalmas kell, hogy legyen a tényleges életben is a megfelelő rendezésre. Hány zsidó gondolja még mindig, hogy a zsidókérdés csak politikai kérdés, és meg vannak győződve arról, hogy a zsidókérdésnek a zsidókérdésre való tekintettel egy liberális rendszer minden, ami szükséges ahhoz, hogy megszüntesse a zsidó és a szomszédja közötti különbségeket. Szinte megdöbbenő olvasni egy olyan nagy tudású ember véleményét, mint a zsidókérdésről szóló egyik legújabb könyv szerzője, aki szerint az elmúlt harminc év antiszemita mozgalma Marr és Duhring munkásságának köszönhető. "A pogromok ezernyi áldozata és az otthonukból kivándorolt egymillió robusztus munkás csak szemléletes példája - Eugen Duhring hatalmának" (!). 11 Vajon nem tinta és vér, értelem és ösztön, absztrakció és valóság szembenállása ez?

Egy ilyen értelmiségi nép elméjében a világegyetemről alkotott elképzelés kénytelen volt az értelemmel összhangban álló, jól rendezett struktúráról szólni. Ezért az ész segítségével igyekeztek megérteni a világot; elméletben és gyakorlatban egyaránt racionalisták voltak.

Amint az ego erős tudata a gondolkodó lényben uralkodó intellektualitáshoz kötődik, az hajlamos lesz a világot az ego köré csoportosítani. Más szóval, a világot a vég, a cél vagy a cél, a cél szempontjából fogja szemlélni. Az ő szemlélete ideológiai lesz, vagyis a gyakorlati

racionalizmusé. A zsidókban egyetlen sajátosság sincs annyira kifejlődve, mint ez, és ebben a kérdésben teljes a véleménykülönbség. A legtöbb más megfigyelő a zsidó teleológiájából indul ki; én a magam részéről ezt a zsidó szélsőséges intellektualitásának eredményének tekintem, amelyben szerintem minden más zsidó sajátosság gyökerezik. Ezzel azonban a legkevésbé sem akarom lekicsinyelni ennek a zsidó tulajdonságnak a nagyon nagy jelentőségét.

Vegyük a zsidó géniuszt bármelyik megnyilvánulását, és biztosak lehetünk benne, hogy megtaláljuk benne ezt a teleologikus tendenciát, amelyet néha szélsőséges szubjektivitásnak neveztek. Akár objek- tívek az indogermán fajok, akár nem, a sémiak pedig szubjektívek,¹² az biztos, hogy a zsidók a legszubjektívebb népek. A zsidó soha nem veszik el a külvilágban, soha nem süllyed el a kozmosz mélyén, soha nem szárnyal a gondolatok végtelen birodalmaiban, hanem, ahogy Jellinek jól mondja, a felszín alá merül, hogy gyöngyöket keressen. Mindent összefüggésbe hoz az énjével. Örökké azt kérdezi, hogy miért, minek, mit hozhat? Cui bono? Legnagyobb érdeklődése mindig a dolog eredményében van, nem pedig magában a dologban. Nem zsidó, ha bármilyen tevékenységet, legyen az bármilyen, öncélúnak tekintünk; nem zsidó, ha cél nélkül éljük az életünket, ha mindent a véletlenre bízunk; nem zsidó, ha a természetből ártalmatlan örömet merítünk. A zsidó fogta mindazt, ami a természetben van, és "az etika tankönyvének laza lapjait" csinálta belőle, amely a magasabb rendű erkölcsi életet fogja előmozdítani." A zsidó vallás, mint már láttuk, teleologikus célt tűzött ki maga elé; minden egyes előírásában az etikai normát tartja szem előtt. A zsidó szemében az egész világegyetem olyasvalami, ami egy terv szerint készült. Ez az egyik különbség a judaizmus és a pogányság között, ahogy Heine már régen látta. "Nekik (a pogányoknak) mindannyiuknak van egy végtelen, örök "múltjuk", amely a világban van, és a szükségszerűség törvényei szerint fejlődik vele együtt; a zsidók Istene azonban kívül állt a világon, amelyet szabad akaratából teremtett." (A zsidók Istene).

A zsidó fülnek nincs ismertebb kifejezés, mint a Tachlis, ami célt, célt, célt, véget vagy célt jelent. Ha valamit tenni akarsz, annak kell, hogy legyen tachlisza; magának az életnek, akár egészében, akár egyes tevékenységeiben, kell, hogy legyen valamilyen tachlisza, és a világegyetemnek is. Azokat, akik azt állítják, hogy az Élet, a Világ értelme nem tachlisz, hanem tragédia, a zsidó ostoba látnokoknak tartja.

Hogy a dolgok teleologikus szemlélete milyen mélyen beágyazódott a zsidó ember természetébe, azt azok esetében láthatjuk, akik a chászidokhoz hasonlóan nem fordítanak figyelmet a gyakorlati élet szükségleteire, mert "nincs bennük cél". Nincs céljuk a megélhetésnek, ezért hagyják feleségüket és gyermekeiket éhezni, és szent könyveik tanulmányozásának szentelik magukat. De láthatjuk ezt mindazokban a zsidókban is, akik lélekfáradtsággal magukban és halvány mosollyal a szemükben, mindent megértve és mindent megbocsátva állnak és nézik az életet a maguk magaslatáról, messze e világ fölött. Olyan válogatott szellemek jutnak eszembe napjaink irodalmárai közül, mint George Hirschfeld, Arthur Schnitzler és Hermann György. Műveik nagy varázsa ebben a világtól való távolságtartásban rejlik, amellyel letekintettek a mi nyüzsgésünkre és nyüzsgésünkre, a csendes melankóliában, amely minden költészetüket áthatja, az érzelmeikben. Az akaraterő hiánya maga az akaraterő csak az akaraterő egyfajta negatív formában. Minden balladájukon keresztül ugyanaz a halk panasz hangzik: mennyire céltalan és ezért mennyire szomorú a világ! A természetet magát is áthatja ez a szomorúság; az ősz mindig lesben áll, még ha az erdő és a rét vidám tavaszi virágzásban pompázik is; a szél a lehullott levelek között játszik, és a nap aranyló ragyogásának, legyen az mégoly szép, végül is le kell hunynia. A szubjektivitás és az a felfogás, hogy minden dolognak célja kell, hogy legyen (és a kettő ugyanaz), megfosztja a zsidó írók költészetét a naivitástól, a frissességtől és a közvetlenségtől, mert a zsidó költők nem képesek egyszerűen élvezni e világ jelenségeit, legyen szó akár az emberi sorsról, akár a természet szeszélyeiről; szükségszerűen gondolkodniuk kell rajta, és

meg kell fordítaniuk és meg kell fordítaniuk. Sehol sem illatozik a levegő a primőrrel, és sehol sem csillog a patak permetje az erdőben. De hogy ezek hiányát pótolják, megvan bennük az öreg bor csodálatos illata és a szomorúan a messzeségbe tekintő gyönyörű szempár varázslatos varázsa.

Ha ez a minden dologban célt kereső elme beállítottság erős akarattal, nagy energiakészlettel egyesül (ahogyan ez általában a zsidók esetében történik), akkor ez már nem csupán egy nézőpont, hanem politikává válik. Az ember kitűz magának egy célt, és arra tör, és nem engedi, hogy bármi eltérítse az útvjáról; elszánt, ha úgy tetszik, keménynyakú. Heine, amikor népét jellemezte, makacsságnak nevezte ezt, Goethe pedig azt mondta, hogy a zsidó jellem lényege az energia és a közvetlen célok követése.

A következő pontom a mobilitás, de nem vagyok egészen biztos benne, hogy ez minden zsidónak vagy csak az askenázi (német) zsidóknak tulajdonítható. Azok az írók, akik a szefárdok (spanyol zsidók) dicséretét zengték, mindig hangsúlyozzák, hogy van egy bizonyos méltóságteljes megjelenésük, egy bizonyos felsőbbrendűségük. 13 Német testvéreiket viszont élénknek, aktívnek és kissé izgatottnak írják le. 14 Még ma is sok spanyol zsidóval találkozhatunk, különösen keleten, akik méltóságteljesnek, megfontoltnak és visszafogottnak tűnnek, és akikben a legkevésbé sem látszik az az erkölcsi vagy fizikai mozgékonyág, ami az európai zsidóknál oly gyakran megfigyelhető. De az elme mozgékonyágával - gyors felfogóképességgel és szellemi sokoldalúsággal - minden zsidó rendelkezik.

Ez a négy elem, az intellektualitás, a teleológia, az energia és a mobilitás, a természetét tekintve oly bonyolult zsidó jellem sarokkövei. Úgy vélem, hogy a zsidó minden tulajdonsága könnyen visszavezethető ezen elemek közül egyre vagy többre. Vegyünk kettőt, amelyek az öko- nomikus életben különösen fontosak: a szélsőséges aktivitást és az alkalmazkodóképességet.

A zsidó aktív, vagy ha úgy tetszik, szorgalmas. Goethe szavaival élve: "Nincs zsidó, még a legjelentéktelenebb sem, aki ne szorgoskodna valamilyen világi, átmeneti vagy pillanatnyi cél elérésén". Ez az aktivitás of- ten eléggé nyugtalanságba torkollik. Örökké talpon kell lennie és tennie, örökké irányítania kell valamit, és azt gyümölcsözővé kell tennie. Mindig mozgásban van, és nem nagyon érdekli, ha kellemetlenné teszi magát azok számára, akik pihennének, ha tudnának. Nagyvárosainkban minden zenei és társadalmi "ügyet" zsidók irányítanak. A zsidó a haladás és annak sokféle áldásának született trum- pétere. És miért? Gyakorlatias gondolkodásmódja és az intellektusával párosuló mozgékonyága miatt. Ez utóbbi különösen azért, mert soha nem ver mély gyökeret. Minden az intellektualitás hosszú távon sekélyes; soha nem teszi lehetővé, hogy egy dolog gyökeréig hatoljunk, soha nem nyúlunk le a lélek vagy a világegyetem mélyére. Ezért az intellektualitás megkönnyíti, hogy az egyik végtelből a másikba kerüljünk. Ezért van az, hogy a zsidók körében egymás mellett találjuk a fanatikus ortodoxiát és a felvilágosulatlan kételyt; mindkettő egy forrásból fakad.

De ennek a sekélyes intellektualitásnak köszönheti a zsidó talán a legértékesebb tulajdonságát, az alkalmazkodóképességét, amely egyedülálló a történelemben. A zsidók mindig is merev nyakú nép voltak, és alkalmazkodóképességük nem kevésbé, mint a nemzeti vonásaik megőrzésére való képességük, mindkettő egyetlen oknak köszönhető. Alkalmazkodóképességük lehetővé tette számukra, hogy ha a körülmények úgy kívánták, egyelőre alávéssék magukat a szükségszerűség törvényeinek, hogy aztán jobb idők beköszöntével visszatérjenek megszokott útjukra. A zsidó jellem régtől fogva egyszerre volt ellenálló és engedelmes, és bár ezek a vonások ellentmondásosnak tűnhetnek, csak látszólag. Ahogy Leroy-Beaulieu jól mondta: "A zsidó egyszerre a legmakacsabb és a leghajlékonyabb ember, a legönfejtőbb és a legformálhatóbb".

A zsidó nép vezetői és "bölcsei" minden korban tisztában voltak e rugalmasság és rugalmasság fontosságával, sőt szükségszerűségével, ha Izrael fenn akar maradni, és ezért nem fáradtak bele, hogy ragaszkodjanak hozzá. A zsidó irodalom bővelkedik példákban.

"Légy olyan hajlékony, mint a nádszál, amelyet a szél erre és arra fúj, mert a Tórát csak az tudja betartani, aki megalázkodó lelkületű. Miért hasonlítják a Tórát a vízhez? Azért, hogy elmondjam nektek, hogy ahogyan a víz soha nem a magasba folyik fel, hanem inkább a mélybe folyik, úgy a Tóra sem marad meg a gőgösöknél, hanem csak az alázatosoknál. "15 Vagy ismét: "Amikor a róka hatalmon van, hajolj meg előtte. "16 Még egyszer: "Hajolj meg a hullám előtt, és elhalad feletted; állj ellen neki, és elsodor. "17 Végül egy könnyörgés az imakönyvből a következőképpen hangzik: "Legyen a lelkem olyan mindenkinek, mint a por".

Ebben a szellemben a rabbik azt tanácsolták nyájaiknak, hogy tegyenek úgy, mintha elfogadnák az uralkodó hitet azokban az országokban, ahol létük a sajátjukról való lemondástól függ. A tanácsot nagymértékben megfogadták, és Fromer szavaival élve: "A zsidó faj a halál időről időre történő szimulálásával képes volt tovább és tovább élni".

Nagyon kevés, ha van egyáltalán, a mai napig nagyon kevés átkeresztény vagy mohamedán van. Mindazonáltal a zsidók figyelemre méltó képessége, hogy alkalmazkodjanak a környezetükhöz, nagyobb teret nyer, mint valaha. A nyugat-európai zsidó és Amerikában ma már nem akarja megőrizni vallását és nemzeti jellegét; ellenkezőleg, amennyiben a nacionalista szellem még nem ébredt fel benne, el akarja veszíteni jellegzetességeit, és be akar olvadni abba a népbe, amelynek sorsa véletlenül ráesett. És lám, ezt is sikeresen el tudja érni.

Talán a zsidó vonások megnyilvánulásának legvilágosabb példája az a tény, hogy a zsidó Angliában olyan lesz, mint egy angol, Franciaországban olyan, mint egy francia, és így tovább. És ha nem is válik valóban angolra vagy franciává, de úgy tűnik, mintha az lenne. Hogy egy Felix Mendelssohn német zenét ír, hogy egy Jacques Offenbach franciát, egy Sousa Jenki doodle-t; hogy Lord Beaconsfield angolnak, Gambetta franciának, Lassalle németnek állítja be magát; egyszerűen, hogy a zsidó tehetségnek oly gyakran nincs semmi zsidó vonása, hanem a környezetének megfelelő, azt furcsa módon újra és újra annak bizonyítékaként hozták fel, hogy nincsenek kifejezetten zsidó jellegzetességek, holott valójában épp az ellenkezőjét bizonyítja, még hozzá szembeszökő módon. Azt bizonyítja, hogy a zsidók rendkívül magas fokon rendelkeznek az alkalmazkodóképesség adományával. A zsidó átmehetne egyik bolygóról a másikra, de idegensége az új környezetben nem tartana sokáig. Gyorsan ráérez az útra, és könnyedén alkalmazkodik. Német, ahol német akar lenni, és olasz, ha az jobban megfelel neki. Mindent csinál és mindenbe belekóstol, még hozzá sikerrel. Magyarországon lehet tiszta magyar, Olaszországban az Irredentához tartozik, Franciaországban (Drumont!) pedig antiszemita. Ügyesen megragad bármit, ami még csírázik, és minden gyorsasággal teljes virágzásba hozza. 18 Mindezt alkalmazkodóképessége teszi lehetővé számára.

Már említettem, hogy ez a sajátos alkalmazkodási képesség a zsidó jellem négy elemében gyökerezik. De talán a zsidó racionalizmusa nagyobb mértékben felelős érte, mint a másik három. Racionalizmusa miatt képes mindent kívülről szemlélni. Ha a zsidó bármi is, az nem azért van, mert muszáj, hanem mert elhatározza, hogy az lesz. Bármilyen meggyőződése van is, az nem a legbelsőbb lelkéből fakad; azt az intellektusa fogalmazza meg. Álláspontja nem a szilárd földön van, hanem egy képzeletbeli légvárban. Nem organikusan eredeti, hanem mechanikusan racionális. Hiányzik belőle az érzelmek mélysége és az ösztönök ereje. Ezért olyan, amilyen, de tud más is lenni. Az, hogy Lord Beaconsfield konzervatív volt, valamilyen véletlennek vagy politikai konjunktúrának volt köszönhető; de Stein és Bismarck és Carlyle konzervatívok voltak, mert nem tehettek róla; a vérükben volt. Ha Marx vagy Lassalle egy másik korban vagy más környezetben született volna, könnyen lehet, hogy radikálisok helyett konzervatívok lettek volna. Ami azt illeti, Lassalle már akkor is kokettált a gondolattal, hogy reakciós lesz, és kétségtelen, hogy a porosz junker szerepét éppoly briliánsan játszotta volna, mint a szocialista agitátorét.

A zsidó alkalmazkodóképesség mozgatórugója természetesen a cél, a cél, mint minden dolog végcélja. Ha a zsidó egyszer eldöntötte, hogy milyen irányvonalat fog követni, a többi viszonylag könnyű, és a mobilitás csak még biztosabbá teszi a sikerét.

Az, hogy a zsidó mennyire mobilis tud lenni, egyenesen megdöbbentő. Képes olyan személyes megjelenést adni magának, amilyenre a legjobban vágyik. Ahogyan a régi időkben a halál szimulálásával tudta megvédeni magát, úgy most a színváltoztatással vagy a mimikri más formáival. A legjobb illusztrációkat az Egyesült Államokból meríthetjük, ahol a második vagy harmadik generációs zsidót nehezen lehet megkülönböztetni a nem zsidótól. A németet akárhány nemzedék után is meg lehet különböztetni; ugyanígy az írekkel, a svédekkel, a szlávokkal. De a zsidó, amennyiben faji fizikai jellemzői ezt lehetővé teszik, sikeresen utánozza a jenki típust, különösen a külső jegyek, például az öltözködés, a tartás és a sajátos hajviselet tekintetében.

Szellemi és erkölcsi mozgékonyasága miatt a zsidónak még könnyebb a környezetének szellemi légkörét magáévá tenni. Szellemi mozgékonyasága lehetővé teszi számára, hogy gyorsan megragadja bármely kör "hangnemét", gyorsan észrevegye, mi az, ami számít, gyorsan belekóstoljon a dolgokba. És az erkölcsi mozgékonyasága? Ez segít neki abban, hogy eltávolítsa a bajt - néhány, akár etikai, akár esztétikai akadályt - az útjából. És ezt annál könnyebben teheti meg, mert csak kis mértékben rendelkezik azzal, amit személyes méltóságnak nevezhetünk. Keveset jelent neki, ha nem lehet őszinte önmagához, ha a kívánt cél eléréséről van szó.

Hű ez a kép az élethez? A zsidó nyilvánvaló alkalmazkodóképessége a létért folytatott küzdelem változó körülményeihez bizonyára elég bizonyíték. De további bizonyítékot jelentenek a zsidók néhány különleges adottsága. Az újságíráshoz, a bárhoz, a színpadhoz való kétségtelen tehetségükre utalok, és mindez az alkalmazkodóképességükre vezethető vissza.

Adolf Jellinek, az általunk már többször említett könyvében egy ügyes kis vázlatot rajzolt, amely a kettő közötti összefüggést mutatja be. "Az újságírónak - mondja - gyorsnak, mozgékonynak, élénknek, lelkesnek kell lennie, képesnek kell lennie gyorsan elemezni, és ugyanilyen gyorsan össze kell tudnia rakni kettőt és kettőt; képesnek kell lennie in medias res belépni, hogy a nap bármely kérdésének lényegét vagy egy vita központi tényét a lelki szemei előtt tudja tartani; képesnek kell lennie arra, hogy témáját világos és jól körülhatárolt körvonalakban tárgyalja, hogy epi-grammatikusan, antitematikusan, szentenciaszerűen, rövid, megragadó mondatokban írja le, hogy bizonyos pátozzsal életet leheljen belé, hogy esprittel színesítse, fűszerezéssel fűszerezze." Nem mindezek zsidó vonások?

A színész hivatása, akárcsak az ügyvédé, attól függ, hogy sikerrel jár-e, hogy képes-e gyorsan eligazodni egy idegen gondolatvilágban, hogy képes-e különösebb nehézség nélkül helyesen meglátni az embereket és a körülményeket, helyesen értékelni őket, és a saját céljaira felhasználni. A zsidónak a szubjektivitás adománya itt jó szolgálatot tesz, mert ennek segítségével könnyen bele tudja magát képzelni a másik helyzetébe, gondolkodni tud helyette és meg tudja védeni őt. Bizonyos, hogy a zsidó irodalom tartalmának nagy részét a jogtudomány teszi ki!

Zsidó jellegzetességek a kapitalizmusra alkalmazva

Most jön a kérdés, hogyan és milyen módon tették lehetővé a zsidó tulajdonságok, hogy a zsidók pénzügyesek és spekulánsok legyenek, sőt, hogy a kapitalista rendszer keretein belül ugyanolyan sikeresen vegyenek részt gazdasági tevékenységekben, mint matematikusok, statisztikusok, orvosok, újságírók, színészek és ügyvédek? Vagyis mennyiben ered a zsidó jellem elemeiből a kapitalista vállalkozáshoz való különleges tehetség?

Általánosságban szólva, ezzel kapcsolatban elmondhatjuk azt, amit a kapitalizmusról és a zsidó vallásról már megjegyeztünk, hogy a kapitalizmus és a zsidó jelleg szórakoztató eszméi különös hasonlóságot mutatnak. Ezért van hármas párhuzam a zsidó jellem, a zsidó vallás és a kapitalizmus között. Mi volt az, amit a zsidó nép mindent irányító vonásának találtunk? Nem a szélsőséges intellektualitás volt az? És nem az intellektualitás az a tulajdonság, amely a kapitalista rendszert minden mástól megkülönbözteti? A szervezőképesség az intellektualitásból fakad, és a kapitalista rendszerben megtaláljuk a fej és a kéz, az irányítás és a gyártás munkája közötti szétválasztást. "A legnagyobb munka maradéktalan elvégzéséhez ezer kézre van szükség, elmére viszont csak egyre". Ez összefoglalja a dolgok kapitalista állapotát.

A kapitalizmus legtisztább formája az, amelyben az absztrakt eszméket a legvilágosabban kifejezett. Hogy ezek a zsidó jellem szerves részét képezik, azt már láttuk; nincs szükség arra, hogy e tekintetben a kapitalizmus és a zsidó közötti szoros rokonságot hangsúlyozzuk. Az absztrakció minősége a kapitalizmusban megint csak abban nyilvánul meg, hogy minden minőségi különbséget pusztán mennyiségi különbségekkel helyettesít (érték a cserében). A kapitalizmus megjelenése előtt a csere sokoldalú, sokszínű és technikai folyamat volt; most csak egyetlen speciális aktus - a kereskedőé: korábban sokféle kapcsolat volt vevő és eladó között; most csak egy van - a kereskedelmi. A kapitalizmus tendenciája az volt, hogy eltörölte a különböző modorokat, szokásokat, a szép helyi és nemzeti ellentéteket, és helyettük a világváros holt szintjét állította fel. Röviden, az uniformizálódás irányába mutatkozott a tendencia, és ebben a kapitalizmus és a liberalizmus sok közös vonást mutat. A liberalizmusról már kimutattuk, hogy közeli rokona a judaizmusnak, és így megvan a kapitalizmus, a liberalizmus és a judaizmus rokon hármasa.

Hogyan nyilvánul meg legjobban az első és az utolsó közötti belső hasonlóság? Nem a pénz közvetítésén keresztül, amelynek segítségével a kapitalizmus olyan jól megvalósítja a politikáját, hogy unalmas egységet teremtsen? A pénz a közös nevező, amelyben minden érték kifejeződik; ugyanakkor a kapitalista rendszerben ez a gazdasági tevékenység minden és mindenki számára a legfontosabb. Ezért az egyik feltűnő dolog egy ilyen rendszerben a siker. Másként van ez a zsidóknál? Nem a tőke gyarapítását teszi-e ő is legfőbb céljává? És nemcsak azért, mert a tőke absztraktsága rokonszenves a zsidó lelkének, hanem azért is, mert a "nagy tisztelet, amelyben (a kapitalista rendszerben) a pénzt tartják, egy másik rokonszenves hangot is megüt a zsidó jellemben - a tele- ológiát. Az arany nagy eszközzé válik, és értéke abból a tényből ered, hogy sokféle célra lehet felhasználni. Nem kell nagy szakértelem ahhoz, hogy megmutassuk, hogy a valamilyen cél érdekében dolgozni szándékozó természetnek vonzódnia kell valamihez, aminek csak azért van értéke, mert eszköz egy cél eléréséhez. Sőt, a zsidó teleológiája azt eredményezi, hogy a sikert értékeli. (Egy másik hasonlósági pont tehát a kapitalizmussal.) Mivel a sikert olyan magasra értékeli, a más feláldozza a holnapért, és mobilitása csak segíti őt abban, hogy ezt annál jobban tegye. Itt is megfigyelhetünk egy hasonlóságot a kapitalizmussal. A kapitalizmus állandóan valami újat keres, valami módot a terjeszkedésre, a mai napról való lemondásra a holnap érdekében. Gondoljunk csak az egész hitelrendszerünkre. Hát nem elég világosan megmutatkozik ott ez a jellegzetesség? Ne feledjük, hogy a zsidók nagyon is otthon voltak a hitelszervezésben, amelyek olyan értékeket vagy szolgáltatásokat tesznek ma elérhetővé, amelyek valamikor a jövőben válhatnak vagy válhatnak hatékonyá. Az emberi gondolkodás egyértelműen képes elképzelni a jövőbeli tapasztalatokat és a jövőbeli szükségleteket, és a hitel a jelen gazdasági tevékenységeken keresztül lehetőséget nyújt a jövőbeli értékek előállítására. Hogy a hitel széles körben megtalálható a modern életben, aligha kell rámutatni. Az ok is nyilvánvaló: arany esélyeket kínál. Igaz, le kell mondanunk azokról az örömekről, amelyek abból fakadnak, hogy "teljesen a jelenbe vetjük magunkat".¹⁹ De mi lesz ebből? A zsidó jellegnek és a kapitalizmusnak van

még egy közös pontja: a gyakorlati racionalizmus, ami alatt az összes tevékenységnek az észnek megfelelő alakítását értem.

Hogy az egész párhuzamosságot még világosabbá tegyem, hadd illusztráljam konkrét példákkal. A zsidó alkalmas a temetkezési vállalkozó szerepére, mert erős akaratereje és az a szokása, hogy mindig valamilyen célt tűz ki maga elé. Szellemi mozgékonyága felelős azért, hogy készséggel fedezi fel az új termelési módszereket és az új értékesítési lehetőségeket. Ügyes az új szervezetek kialakításában, és ezekben jó szolgálatot tesz neki az a sajátos képessége, hogy kitalálja, mihez illik legjobban az ember. És mivel a kapitalizmus világában nincs semmi szerves vagy természetes, hanem csak az, ami mechanikus vagy mesterséges, a zsidónak az előbbiekkal kapcsolatos ismereteinek hiánya nem jelent semmit. Még a nagyszabású vállalkozás is mesterséges és mechanikus; egy vállalatot lehet bővíteni vagy szűkíteni; a körülményeknek megfelelően lehet változtatni rajta. Ezért olyan sikeresek a zsidók, mint a nagy kapitalista vállalkozások szervezői. A zsidó megint csak könnyen fel tudja fogni a személytelen kapcsolatokat. Már megjegyeztük, hogy a személyes függőség érzése csak csekély mértékben van meg benne. Ezért nem törődik az önök kopottas "patriarchalizmusával", és kevés figyelmet fordít arra a csipetnyi szentimentalizmusra, amely a munkaszerződésekben néha még mindig megtalálható. Az eladók és a vevők, valamint a munkaadók és a munkavállalók közötti kapcsolatokban mindent a jogi és tisztán üzleti alapokra redukál. A munkások küzdelmében, hogy kollektív szerződéseket kössenek maguk és az urak között, amelyek szabályozzák munkájuk feltételeit, a zsidó szinte kivétel nélkül az előbbiek oldalán áll.

De ha a zsidó alkalmas arra, hogy temetkezési vállalkozó legyen, még inkább alkalmas a kereskedő szerepére. E tekintetben szinte számtalan tulajdonsága van.

A kereskedő számokban él, és a zsidó mindig is a számokban volt elemében. Az absztrakció szeretete megkönnyítette számára a számítást; ez az erőssége. A számolási tehetség kombinálva a képességgel, mert ha mindig valamilyen céllal dolgozol, akkor a kereskedő már megnyerte a csata felét. Képesse válik arra, hogy bármely adott helyzet esélyeit, lehetőségeit és előnyeit helyesen mérlegelje, hogy minden haszontalan dolgot kizárjon, és hogy az egészet számszerűsítve értékelje. Adjon ennek a józan számolónak egy erős adag képzelőerőt, és máris a tökéletes spekuláns áll Ön előtt. Villámgyorsan számba venni a dolgok bármely adott helyzetét, ezer eshetőséget látni, megragadni a legértékesebbet, és annak megfelelően cselekedni - ez, mint már rámutattunk, a kereskedő célja. Mindehhez a zsidó rendelkezik a szükséges szellemi adottságokkal. Szeretném kifejezetten hangsúlyozni az okos spekuláns és az okos orvos tevékenysége közötti szoros rokonságot, aki sikeresen diagnosztizál egy betegséget. A zsidó, tulajdonságai miatt, mindkettőre kiválóan alkalmas.

Egy jó kereskedőnek jó tárgyalónak kell lennie. Milyen okosabb tárgyalók vannak a zsidóknál, akiknek ez irányú képességét már régóta felismerték és kihasználják? Alkalmazkodni a piac igényeihez, a kereslet bármely meghatározott formájának kielégítéséhez, ez a kereskedő számára az egyetlen elsődleges fontosságú dolog. Az, hogy a zsidó az ő alkalmazkodóképességével erre éppolyan jól képes, mint bárki más, nyilvánvaló. A második a szuggesztió ereje, és a zsidó ebben is jól képzett, mivel képes beleélni magát egy másik ember helyzetébe.

Bárhová nézünk, a következtetés magától adódik, hogy a zsidókéhoz hasonlóan egyetlen más tulajdonság kombinációja sem alkalmas a legjobb kapitalista eredmények elérésére. Nincs szükség arra, hogy tovább vigyem a párhuzamot; az intelligens olvasó könnyen megteheti ezt magától is. Csak még egy pontra szeretném felhívni a figyelmét, mielőtt elhagynám a témát - a párhuzamra a tőzsdei üzlet lázas nyugtalansága, amely mindig fel akarja borítani az egyensúlyi tendenciát, és a zsidó nyugtalan természete között.

Egy másik helyen három szóban próbáltam jellemezni az ideális temetkezési vállalkozót: ébernek, okosnak és találékonynak kell lennie. Széles látókörűnek: azaz gyors

felfogóképességűnek, biztos ítélőképességűnek, kétszer is meg kell gondolnia, mielőtt egyszer megszólal, és képesnek kell lennie megragadni a megfelelő pillanatot.

Okos: vagyis rendelkeznie kell a világ ismeretével, biztosnak kell lennie önmagában az ítélőképességében és az emberekkel való bánásmódjában, biztosnak kell lennie egy adott konjunktúra megítélésében; és mindenekelőtt ismernie kell a körülötte élők gyengeségeit és hibáit.

Találékony: vagyis tele van ötletekkel. A kapitalista temetkezési vállalkozónak három további tulajdonsággal kell rendelkeznie: aktívnak, józannak és kitartónak kell lennie. Józan alatt azt értem, hogy mentes a szenvedélytől, az érzelmektől, a nem elvhű idealizmustól. Az alapos alatt azt értem, hogy megbízható, lelkiismeretes, rendezett, rendes és takarékos.

Úgy vélem, hogy ez a vázlat nagy vonalakban nem kevésbé áll majd a kapitalista temetkezési vállalkozóra, mint a zsidóra.

III. rész

A zsidó géniusz eredete

13. fejezet. A faji probléma

Előszó

Szigorúan véve a magam elé kitűzött feladatot mostanra teljesítettem. Megpróbáltam bemutatni a zsidók jelentőségét a modern gazdasági életben, annak minden aspektusában, valamint a kapitalizmus és a "zsidóság" közötti kapcsolatot. Más szóval, igyekeztem rámutatni, hogy miért volt képes a zsidóság olyan jelentős szerepet játszani és játszik ma is a gazdasági életben; igyekeztem megmutatni, hogy nagy eredményeik részben objektív körülményeknek, részben pedig velük született tulajdonságaiknak köszönhetőek.

Itt azonban rengeteg új kérdés merül fel, és nem hagyhatom őket megválaszolatlanul, ha azt kívánom, hogy legbecsesebb olvasóim ne tegyék félre könyvemet elégedetlenül. Nyilvánvaló, hogy bárki, aki elkísért engem addig a pontig, ahol azt állítom, hogy léteznek kifejezetten zsidó jellegzetességek, és hogy ezek magyarázzák a zsidók nagy befolyását a gazdasági testben, kénytelen lesz kérdezni. Mi ezeknek a tulajdonságoknak a valódi természete? Hogyan jöttek létre? Mi lesz a végső hatásuk?

Az ezekre a kérdésekre adott válaszok jelentősen eltérhetnek egymástól. Lehet, hogy az általunk említett zsidó tulajdonságok nem mások, mint egy funkció, amelynek nincs megfelelő szervezete; lehet, hogy csak felszíni jelenségek, a bőr mélyén, és egyáltalán nem gyökereznek az emberben, aki kifejezi őket; lehet, hogy csak olyanok, mint egy toll a kabáton - könnyen elfújható; valami, ami a személy eltűnésével együtt eltűnik.

Vagy szokássá keményedhetnek, és mélyen gyökerezővé válhatnak, de még nem elég erősek ahhoz, hogy örökletesek legyenek. Ellenkezőleg, lehetnek annyira kifejezettek, hogy egyik nemzedékről a másikra szállnak át. Ebben az esetben felmerül a kérdés, hogy mikor alakultak ki? Mindig is megvoltak-e ezek a tulajdonságok a zsidóban, benne voltak-e a vérében, vagy csak a történelme során - akár az úgynevezett ókorban, akár később - jelentkeztek? Ismétlem, minden öröklött tulajdonság lehet örökké tartó, vagy csak átmeneti jellegű - lehet, azaz állandó, vagy csak átmeneti. Tekintve, hogy társadalmi csoporttal van dolgunk, itt is szükséges lesz a kérdés megválaszolása. A csoport egy faji entitás? Egyszóval, a zsidók az emberiség egy alosztálya, amely vérrokonság alapján különbözik a többi néptől? Végül, egy ilyen jellegű problémánál foglalkoznunk kell azzal a lehetőséggel, hogy a csoport sajátos jellemzői más csoportokkal való keveredésnek vagy a csoporton belüli szelekciónak köszönhetőek.

A probléma sokoldalú: ehhez aligha férhet kétség. És a legrosszabb az, hogy a modern tudomány nem tud biztos választ adni a feltett kérdésekre. Természetesen történtek kísérletek, de nem minden előítélet nélkül, és aki csak felületesen is ismeri a témát, több problémával és rejtéllyel találja szembe magát, mint megoldással.

A pillanat legsürgetőbb szükséglete, úgy tűnik számomra - amely egyedül lesz képes kivonni a zsidó problémát abból a félhomályból, amelybe burkolták -, hogy világos képet kapjunk a kérdéses kérdésekről, és rendet teremtsünk a bőséges mátrixban. Szinte olyan, mintha azon a ponton, ahol az általános zsidókérdés keresztezi a faji problémát, ezer ördögöt engedtek volna szabadon, hogy összezavarja az emberek elméjét. Ahogy egy szaktekintély¹ nemrégiben az öröklődésről szóló tanokkal kapcsolatban sürgette: amire a legnagyobb szükség van, az az elemi egységekre vonatkozó pontos pontosság. Ugyanez óriási mértékben igaz arra a kérdésre is, hogy a zsidók faj-e vagy sem, és talán egy kívülálló is hozzájárulhat valamit ehhez, már csak azért is, mert a szakemberektől távol áll. Ez a gondolat bátorít engem arra, hogy at- kísértés, hogy összefoglaljam mindazt, ami ma a zsidók mint faj tekintetében aktuális - mindazt, ami biztos, és az ezer és egy elméletet, nem is beszélve a számos hamis hipotézisről.

A zsidók antropológiája

Ami a zsidók eredetét, antropológiáját és etnológiáját illeti, a lényeges tényeket illetően ma már eléggé megegyeznek a vélemények. Általánosságban feltételezik², hogy Izrael, akárcsak Júda, különböző keleti népek keveredéséből keletkezett. Amikor a Kr. e. 15. században a héberek, akkor még beduin törzs, le akartak telepedni Palesztinában, ott egy már régen megtelepedett népességet találtak - kánaánitákat, akik valószínűleg hegemonok voltak, hettitákat, perizitákat, hivitákat és jebuzitákat (Judg. iii. 5). A legújabb kutatások a régebbi nézettel szemben arra a következtetésre jutottak, hogy az izraelita klánok nagyrészt ezekkel a népekkel házasodtak.

Később, amikor a lakosság egy része a babiloni száműzetésbe ment, a fajok keveredése folytatódott Palesztinában. Ami pedig a száműzötteket illeti (akiknek története ebben a vonatkozásban alapvető fontosságú), a legutóbbi ékírásos feliratokból sokat megtudhatunk a keveredéshez való hozzáállásukról. A feliratok "kétségtelenül" azt mutatják, hogy a zsidók és a babilóniaiak között fokozatos keveredés zajlott. Az immi- grantok babilóniai neveken nevezték gyermekeiket, a babilóniaiak pedig perzsa, héber és arámi neveken a sajátjaikat. ³

Semmi sem ilyen egyértelmű a zsidók népének és klánjainak egymáshoz való viszonyát illetően; még kevésbé abban a tekintetben, hogy miként lehet őket megkülönböztetni más hasonló csoportoktól; és legkevésbé abban, hogy miként kell őket elnevezni. A közelmúltban igen heves vita folyt a "szemiták" kifejezés körül, aminek következtében antropológiai körökben már nem használják a szót. A szemita vita, akárcsak az árákról szóló vita, csak azt mutatja, mennyire ördögi dolog megengedni, hogy nyelvi fogalmak avatkozzanak bele az emberiség antropológiai felosztásába. Általánosan elfogadott, hogy a szemiták mindazok a népek, amelyeknek a beszéde szemita, de antropológiailag más és más csoportokhoz tartoznak. ⁴

A saját véleményem szerint a civilizált keleti népek pontos elhatárolásáról szóló vita kissé hiábavaló. A tudatlanságunk sem sokat számít ebben a kérdésben. Egy dolog azonban bizonyos - hogy mindegyikük, az egyiptomiak, a babilóniaiak, az asszírok, a föníciaiak és a zsidók, eredetük és legkorábbi történelmük alapján egy osztályba tartoznak, amelyet talán "sivatagi" vagy "sivatag-peremi" népeknek nevezhetünk. Azt a feltételezést, hogy egy északról származó, szőke, kék szemű törzs keveredett velük, ma már szinte egyöntetűen mesének tartják. A "germánok" mindenütt jelenlétének elméletét mindaddig csak hideg fejjel

kell elviselni, amíg mivel nincs meggyőzőbb bizonyíték, mint Saul vörös haja, vagy II. Ramszesz múmiájának dolichocephalikus koponyája.

Mi volt tehát annak a népcsoportnak az antropológiai története, amelyből a zsidók származnak? A zsidókkal kapcsolatban az volt az általános válasz, hogy a diaszpórában továbbra is keveredtek nem zsidó szomszédaikkal, ahogyan korábban is tették. Renan, Loeb, Neubauer és mások úgy vélik, hogy a modern zsidók nagyrészt a hellenisztikus korban a pogány prozeliták leszármazottai, illetve a közös korszak első évszázadaiban zsidók és nem zsidók között kötött házasságok leszármazottai. A tisztességes zsidók léte (13 százalékos mértékben), különösen Kelet-Európában, valószínűsítette ezt a véleményt. Ma azonban, amennyire meg tudom állapítani, általában a teljesen ellentétes nézet uralkodik - hogy Ezdrás korától kezdve egészen napjainkig a zsidók szigorúan elkülönültek egymástól. Több mint kétezer éven át nem érintette őket más népek; etnikailag tiszták maradtak. Azt, hogy a szétszóródásuk hosszú évszázadai során idegen vér cseppjei kerültek a zsidó testbe, senki sem tagadja. De ezek a külső elemek olyan kicsik voltak, hogy nem befolyásolták számottevő mértékben a zsidó nép etnikai tisztaságát. Ma már elég világosnak tűnik, hogy a múltban a zsidóságba felvett prozeliták számát jelentősen túlbecsülték. Kétségtelen, hogy a hellenisztikus és a korai keresztény korszakban a judaizmus a pogány népek körében is nyert követőket. (Az ezt követő évszázadok - egyetlen esetet kivéve - egyáltalán nem voltak jelentősek). Mind a római, mind a zsidó törvények rendelkeztek az ilyen áttérőkről. Azt azonban biztosan feltételezhetjük, hogy mindegyikük az úgynevezett "Kapu pro- elitája" volt - vagyis a zsidó tanítás szerint imádták Istent, de nem voltak körülmetélve, és nem vehettek feleségül zsidó nőt. Szinte mindegyikük végül keresztény hitre tért. Ami azt illeti, Pius idején a zsidók számára ismét engedélyezték a körülmetélést, de a rítust kifejezetten megtiltották a prozelitáknak. Ily módon a zsidóságra való áttérést büntetendő cselekménynek minősítették. Minden valószínűség szerint nem ez volt a tilalom megfogalmazóinak szándéka, de hatását hamarosan felismerték, és kiterjesztették. 6 Severus ugyanis "súlyos büntetés terhe mellett megtiltotta a judaizmusra való áttérést".

büntetések."

De még ha megengedjük is az idegen keveredéseket a zsidók között a korai keresztény korszakban, akkor sem lehetett túl sok, ha arra a több millió zsidóra gondolunk, akik feltehetően akkoriban léteztek, és az idegen elemek egyébként is a zsidókhöz közel álló népekből származtak.

Zsidók.

Ami a zsidóknak az európai történelemben való belépését követő évszázadokat illeti, úgy vehetjük, hogy a hittérítés szinte teljesen megszűnt. A középkor folyamán tehát a zsidók csak kevés nem zsidó vért kaptak. A 8. században a chozárok figyelemre méltó megtérése nem tekinthető kivételnek e megállapítás alól, mivel birodalmuk sosem volt túlságosan kiterjedt. A 10. században egy nagyon kis területre korlátozódott a Krím nyugati részén, és a 11. században a parányi zsidó állam teljesen eltűnt. A chozároknak csak egy kis maradványa él Kieffben karaitaként. Ezért, még ha a chozárok egésze vallotta is a judaizmust, a zsidók etnikai tisztaságát ez csak kevésbé befolyásolhatta volna. Tény azonban, hogy nagyon kétséges, hogy az uralkodó családon vagy a felsőbb osztályon kívül bárki más zsidó lett volna. ⁷

A vegyes házasságok maradnak tehát az egyetlen lehetséges forrás, ahonnan a zsidó vér tisztátalanra válhat. A zsidó történelem bizonyos időszakában bizonyára előfordultak zsidók és nem zsidók közötti házasságok. A vegyes házasságok valószínűleg számosak voltak - ami nem túlzó feltételezés - azokban a korszakokban, amikor a zsidó szolidaritás sávja némileg

meglazult - mondjuk a kereszténység előtti utolsó században vagy a 12. és 13. században Spanyolországban. Az ilyen lazítások azonban sohasem tartottak számottevő ideig; a zsidó ortodoxia hamarosan visszanyerte a felsőbbrendűséget, a nem zsidók kizárásával. Amit a farizeusok az előbb említett időszakban elértek, azt a másodikban a Maimonidész-féle skizma eredményezte, és ennek olyan reakciós következményei voltak, hogy a keresztény és a mohammedán nőkkel kötött házasságokat érvénytelenítették. 8

De vannak arra utaló jelek, hogy ilyen házasságokat is lehetett találni. A korai spanyol zsinatokon kifejezetten megtiltották őket. Az Eloviai Zsinat (304) 16. kánonja például úgy rendelkezik, hogy "a katolikusok lányait nem szabad eretnekekkel összeházasítani, kivéve, ha visszatérnek az egyházhoz". Ugyanez vonatkozik a zsidókra és a skizmatikusokra is". A harmadik toledói zsinat (589) 64. kánonja megtiltja a zsidóknak, hogy keresztény nőket akár feleségül, akár szeretőnek tartsanak; és ha ilyen házasságból gyermek származik, azt meg kell keresztelni. A negyedik toledói zsinat 63. kánonja (633) ismét kötelezi a keresztény feleséggel rendelkező zsidókat, hogy vegyék fel a kereszténységet, ha továbbra is velük akarnak élni. 9 Aligha valószínű azonban, hogy azok a házasságok, amelyek ellen ezeket a kánonokat kiadták, igen nagy számban jöttek létre. És mindenestre, mivel az ilyen házasságok gyermekei a judaizmus számára elveszettek, a zsidó faji puritás nem sokat szenvedhetett miattuk.

Hasonlóképpen valószínűtlen, hogy a zsidók keveredtek volna az északi népekkel. Az a vélemény terjedt el, hogy a zsidók Németországban a kereszties hadjáratok idejéig keresztény szomszédaik között éltek, és minden irányban szabad érintkezésben álltak velük. Ez a nézet azonban aligha hihető, és Brann, a német zsidó történelem egyik legjobb szaktekintélye, kijelentette, hogy az asszimiláció legkisebb fokának feltételezése ebben az időszakban "légből kapott képzelgés, amelynek semmivé kell válnia, ha megértjük az akkori zsidók belső életét" 10.

Maradnak a tisztességes zsidók. Őket tekintették az északi szőke fajokkal való zsidó keveredés bizonyítékának. De egyetlen tekintélyes tudós sem tekinti őket a zsidók és szláv szomszédaik közötti törvényes egyesülés eredményének. Másfelől egy hipotézis 11 is hitelt kapott, miszerint a szőke zsidók zsidók és oroszok közötti törvénytelen házasságok gyermekei, amelyek vagy a szokásos módon, vagy pedig pogromok alkalmával létrejöttek. Ennek a feltételezésnek a gyengesége azonban nyilvánvaló. Még ha meg is magyarázná a tisztességes zsidók létezését Oroszországban, egyáltalán nem lenne használható a Németországban, a déli országokban, Észak-Afrikában és Palesztinában élő tisztességes zsidók magyarázatára.

A tisztességes zsidókra valóban nem kell magyarázatot keresni a fajok keveredésében. Minden sötét nép számos változatot hoz létre, és ez a példa erre a helyzetre is igaz. 12

Visszatérünk tehát ahhoz a tényhez, hogy a zsidók mintegy húsz évszázadon keresztül etnikailag tisztán tartották magukat. Ennek egyik bizonyítéka a zsidók antropológiai jellemzőinek hasonlósága az egész világon, és ráadásul az, hogy ez a hasonlóság az évszázadok során figyelemre méltóan állandó volt. "A bánásmódban vagy a környezetben mutatkozó különbségek nem voltak képesek elmosni a közös típust, és a zsidók minden más fajnál jobban bizonyítják, hogy az öröklődés hatása sokkal erősebb, mint a környezeté" (E. Auerbach).

A zsidó törzs antropológiai homogenitását jelenleg számos anatómiai kísérlet és mérés igazolja. 13 Az egyetlen kétséges kérdés, hogy az askenázok [német zsidók] és a szefárdok [spanyol zsidók] közötti ősi ellentét kiterjed-e az antropológiájukra is. Két egymásnak ellentmondó vélemény létezik a témában, 14 de úgy vélem, hogy egyiknek sem elég meggyőző az alapja ahhoz, hogy önálló ítéletet lehessen alkotni. Hozzá kell azonban tenni, hogy a per-sonális megfigyelések azt a meggyőződést látszanak igazolni, hogy a kettő között antropológiai különbség van. Nézze meg a takarékos, elegáns spanyol zsidót, apró kezeivel és

lábaival, vékony, kampós orrával, majd német testvérére, aki zömök és hajlott lábú volt, széles, húsos hettita orrával. Hát nem két különböző típusnak tűnnek a rendes szemlélő számára? Még nincs tudományos alapja a különbség magyarázatának.

Egy másik vitatott érv az, hogy a mai zsidók különálló entitás-e, amely fiziológiailag és patológiai szempontból is különbözik szomszédaiktól. Kétségtelen, hogy ebből a szempontból a zsidók sok tekintetben valóban mutatnak bizonyos sajátosságokat - korai pubertáskor, kevésbé hajlamosak a rákra, különösen a méhrákra, erős hajlam a cukorbetegségre, elmebajra stb. Vannak azonban olyanok, akik ezeket a dolgokat nem tekinthetik fiziológiai és patológiai zsidó tulajdonságoknak, hanem a zsidók társadalmi helyzetének, vallási szokásainak stb. következményeivel magyarázzák. 15 Itt sincs eléggé előkészítve a terep ahhoz, hogy határozott kijelentést lehessen tenni.

Más a helyzet a zsidó fiziognómiájával. A fiziognómia, mint ismeretes, két ok eredménye - bizonyos arcformáké és azok sajátos kifejezőmódja. Egyiket sem lehet mérlegelni vagy mérni, és ezért ezt a kérdést teljes mértékben a közös megfigyelésre kell bízni. Nos, ahogyan a színvakok nem különböztetnek meg színeket, úgy azok, akik nem látják a különbségeket az emberek arcán, semmit sem tudnak a fiziognómiáról. Amikor tehát egyes írók¹⁶ azt állítják, hogy a művelt és jómódú zsidók háromnegyedéről nem tudják bizonyossággal megállapítani, hogy pusztán az arcuk alapján zsidók, akkor nincs mit válaszolni. Egy éles szemű megfigyelő azonban határozottan meg tudja állapítani. A zsidó fiziognómia még mindig valóság, és ezt kevesen fogják tagadni. Kétségtelenül vannak olyan személyek a zsidók között, akik egy cseppet sem néznek ki zsidónak. De a nem zsidók között is nagyon sok olyan egyén van, aki nagyon zsidónak néz ki. Nem szeretnék olyan messzire menni, mint egyesek,¹⁷ és azt állítani, hogy a Habsburgok nehéz ajkaik miatt, vagy Franciaországi Lajosok kampós orruk miatt zsidó kinézetűek voltak. De a keleti népek (beleértve talán a japánokat is) között valóban találkozhatunk zsidó típusokkal. Ez semmiképpen sem von le a zsidók antropológiai egységéből. Ha bizonyít valamit, akkor csak a zsidók és a keleti népek közös eredetére utal. (Mellesleg megemlíthetnénk, hogy az elveszett tíz törzset Japánban találták meg - ez egy kissé fantasztikus feltételezés, de a japán és a zsidó típusok feltűnő hasonlósága valamit a javára ír). A zsidó fiziognómiát a dekadencia kifejeződésének tekinteni, vagy - ahogy Ripley teszi - a gettóélet eredményeként magyarázni, az a következő nem túl meggyőző az ókori Egyiptom és Babilónia műemlékein ábrázolt, tagadhatatlan zsidó típusokkal szemben. Nézzük meg a zsidó foglyok képét Sishak korában (i. e. 973), vagy a zsidó követek képét Salmanasar¹⁸ udvarában (i. e. 884), és meg fogunk győződni arról, hogy azoktól a napoktól napjainkig, azaz közel háromezer év alatt, kevés változás jellemezte a zsidó társadalomtípust. Ez csak egy újabb bizonyíték arra a tételre, hogy a zsidó törzs antropológiai egység, és hogy jellemzői a legkülönlegesebb módon maradtak fenn az idők folyamán.

A zsidó "faj"

Mindezek fényében beszélhetünk-e zsidó fajról? A válasz a "faj" szó jelentésétől függ. Meghatározni azonban nem könnyű, mert valószínűleg annyi definíció létezik, ahány író foglalkozik vele. 19 Természetesen bárki számára nyitva áll a lehetőség, hogy azt mondja. Ilyen és ehhez hasonló dolgokat tekintek a faj ismérvének, és ha az én mércémet alkalmazom, akkor a zsidók vagy fajnak számítanak, vagy nem, attól függően, hogy mi a helyzet. De egy ilyen eljárás inkább játék jellegű. Amire szükség van, az egy tudományos definíció. De hogyan? Sokféle módszerrel próbálkoztak már - antropológiai különbségek, koponyamérések, biológiai kísérletek és azok alkalmazása -, de mind abszolút eredmény nélkül. Tévedés lenne azonban azt a következtetést levonni, hogy mivel eddig nem sikerült kielégítően osztályozni az emberi fajokat, ezért valójában nem léteznek antropológiai különbségek. Az eszkimó

különbözik a négerrel, a dél-olasz a norvégtól. Nincs szükségünk antropológiára ahhoz, hogy ezt megmondja nekünk.

Így van ez a zsidókkal is. Lehet, hogy nehéz őket osztályozni, de antropológiai sajátosságuk biztosan van. Amikor tehát egy kiváló tudós azt írja: "Én csak egy zsidó vallási közösséget ismerek el; zsidó fajról semmit sem tudok", akkor ezt a pillanatot elhamarkodottan kimondott kifejezésnek kell tekintenünk. Az ellenvetés az, hogy a "zsidó vallási közösség" mellé könnyen odatehetünk egy "zsidó nemzeti közösséget", amelynek közös történelme van.

Így van ez az antropológiai jellemzőkkel is, amelyek megkülönböztetik a zsidót a nem zsidótól. Határozottan azon a véleményen vagyok, hogy a zsidók, bárhol is találjuk őket, antropológiai szempontból egy olyan csoportot alkotnak, amely különbözik a svédétől vagy a négerrel. A "vallási közösség" nem elegendő.

Végül is, nem a szavakról folyik a vita? Egyesek szerint nincs zsidó faj. Jó és jó. De elismerik a zsidó antropológiai sajátosságokat. Ezernyi kár, hogy nincs kielégítő kifejezés, amellyel leírhatjuk őket. A "nép" nem lesz megfelelő, mivel a "nép" definíciója nem kevesebb, mint a "faj" definíciója. De mit számít az elnevezés? A dolog mindenképpen megvan, és nem haboznánk zsidó fajról, vagy ha úgy tetszik, zsidó "fajról" beszélni.

Hadd fejezzem be ezt a szakaszt egy-két bölcs szóval, amelyet Arthur Ruppin,²¹ a zsidókkal foglalkozó kiváló szakértő írt, és amelyek számomra a témában elhangzottak közül a legjobbak közé tartoznak: "A 'faj' kifejezést nem szabad túlságosan elnyújtani. Ha olyan csoportokat sorolunk bele, amelyek a történelem előtti időkben alakították ki sajátos antropológiai jellemzőiket, és azóta is megőrizték magukat más csoportokkal való keveredés nélkül, akkor a fehér bőrű népek között valójában nincsenek 'fajok', hiszen mindegyikük újra és újra keveredett. Ami a zsidókat illeti, az, hogy a történelem előtti időkben rendelkeztek-e közös faji jellemzőkkel, és ezeket megőrizték-e az évszázadok során, nem nagy jelentőségű részlet. Ami számít, az az, hogy bizonyos, hogy a zsidó vallást vallók még a 18. század végén is a környezetüktől jól elkülönülő, jól körülhatárolható csoportot alkottak, miután sok generáción át szigorúan kerülték a nem zsidókkal való házasságot. Azt a közösséget, amely ebből a csoportból származott, jobb elnevezés híján fajnak, pontosabban 'zsidó fajnak' nevezhetjük."

Hogyan maradt állandó a zsidó zseni

Az antropológiai megfontolások legnagyobb érdeklődésre számot tartó kérdése az, hogy felfedezzük, van-e összefüggés a zsidó szomatikus tulajdonságai és szellemi tulajdonságai között. Meg akarunk győződni arról, hogy ez utóbbiak úgymond a vérben vannak-e, azaz faji eredetűek-e vagy sem. Ennek kiderítéséhez meg kell vizsgálnunk, hogy a modern zsidóknál megfigyelt tulajdonságok megtalálhatók voltak-e a zsidóknál az ókorban is; visszanyúlnak-e a legkorábbi történelmükig, vagy csak később jelentek meg, és ha igen, mikor.

Az eredmény az lesz, hogy azt fogjuk tapasztalni, hogy a zsidó szellemi tulajdonságok állandóak maradtak, hogy a zsidó lélek bizonyos jellemzői, bizonyos sajátos vonásai egészen a zsidó népcsoport kialakulásáig visszavezethetők. Mindezt közvetlenül nem tudjuk bizonyítani, mert a zsidó népi karakterről nincsenek megbízható, a korai időkben származó beszámolóink. Ami rendelkezésünkre áll, azok rövid és hiányos véleménynyilvánítások, amelyek azonban, amennyire lehet, értékesek. Nagy jelentőséggel bír és érdekes például megjegyezni, hogy a Pentateuchus (négy helyen - 2Móz. xxxii. 9, xxxiv. 9; 5Móz. ix. 13 és 27) azt állítja a zsidókról, amit később Tacitus mondott róluk - hogy merevnyakú nép. Nem kevésbé érdekes Cicero kijelentése, miszerint a leginkább testvériesen összetartanak, vagy Marcus Aureliusé, hogy nyugtalan nép, akinek így kiált fel: "Ó, ti Marcomanni, ti Quadi, ti

Sarmatae, végre találtam egy nálatok nyugtalanabb népet!"; vagy végül Juan de la Huartee, hogy az értelmük éles és a világi dolgokhoz jól alkalmazkodó.

Az első dolog, amit meg kell jegyeznünk: -

(1) A zsidók hozzáállása azokhoz a népekhez, amelyek között a diaszpóra alatt végig éltek. Az elmúlt évszázadban ezt a távolságtartást láthattuk. Mielőtt a kapitalizmus eljött és felszabadította őket, a zsidókra "idegenként", "félpolgárként" tekintettek. Minden országban gyűlölték és üldözték őket, de mindenütt tudták, hogyan őrizték meg és tartásuk fenn magukat.

Milyen volt az ókorban? Hogyan később? Ugyanez a látvány tárul elénk, amióta a zsidók kapcsolatba kerültek más népekkel. Mindenütt, ahol ellenállás, üldözés és bántalmazás volt. Kezdjük az egyiptomiakkal: "Megutálták Izrael fiait" (2Mózes i. 12). Tarsusi Pál odáig ment, hogy azt mondta, hogy a zsidók "minden emberrel szemben ellenkeztek" (1Thessz. ii. 15). A hellenisztikus korban, a császári Rómában - ugyanaz a történet a gyűlöletről, a fosztogatásról és a halálról. Philón és Josephus is beszámol szörnyű zsidó pogromokról Alexandriában, időszámításunk első századában. "A zsidó iránti gyűlölet és a vele szembeni rossz bánásmód olyan régi, mint maga a diaszpóra" (Mommsen).

A császárok alatt sem volt más a sorsuk: "Elegem van ezekből a mocskos, zajos zsidókból!" - mondta Marcus Aurelius. Aztán Theodoric idején a mézszárlások és a nagyarányú fosztogatások voltak a napirenden, akárcsak később a longobárdok alatt. És a Kelet olyan volt, mint a Nyugat; a 6. század Babilonban ugyanolyan sötét volt, mint a 7. Észak-Itáliában. Még a Pireneusi-félszigeten is, ahol sok jót élveztek, a vég keserű volt: Keresztény és mohamedán egyaránt rájuk tette a kezét.

Ezek az esetek megsokszorozhatók. Ezek mind a zsidógyűlölet kifejeződései keresztény és nem keresztény környezetben egyaránt. Megmagyarázható-e a jelenség anélkül, hogy feltételeznénk a zsidó tulajdonságok létezését, amelyek állandóak maradtak, függetlenül attól, hogy a zsidó hol helyezkedett el? A válasz minden bizonnyal igenlő kell, hogy legyen. A zsidók gyűlölete nem lehetett egy múló hangulat eredménye mindezen népek részéről.

Másrészt a zsidók mindenhol és mindenkor félcitének voltak. Néha valóban nem tartoztak ebbe a kategóriába, mert a törvény oda sorolta őket. Éppen ellenkezőleg. Az ókorban számos olyan eset volt, amikor a zsidók kiváltságos helyzetet kaptak, amelynek értelmében felmentést kaptak bizonyos állampolgári köteleességek alól (pl. katonai szolgálat), vagy kivételes előnyökkel rendelkeztek a törvényi rendelkezések tekintetében. Ennek ellenére nem vettek teljes mértékben részt annak az államnak az életében, amelyben lakóhelyük volt. A zsidó földön fekvő és zsidó uralom alatt épült város, Caesarea görög lakosai megtagadták a zsidóktól az állampolgári jogokat, és Burnus, Nero minisztersége megerősítette döntésüket. 22 A középkorban e tekintetben kevés változás történt.

Hogyan magyarázzuk ezt az általánosan elterjedt bánásmódot? A különböző államok hasonló politikát folytattak a zsidókkal szemben: nem tűnik-e világosnak, hogy ez valamilyen különleges tulajdonságának köszönhető? Ha úgy tetszik, mondjuk, hogy a zsidó vallás betűjéhez való szigorú ragaszkodás. De valaminek lennie kellett.

És mégis, minden elnyomás ellenére a zsidó nem volt elnyomva. A legrégebbi időkől kezdve tudta, hogyan tartsa fenn magát. Talán a makacsságnak és a rugalmasságnak az a furcsa keveréke volt az oka, amelyet a modern kor zsidóiban is megfigyelhettünk. Lehet, hogy soha nem zúzták össze őket olyan könnyörtelenül, de mint egy bubi a dobozban, hamarosan újra talpra álltak. Hogy ellenálltak a római császárok támadásának, akik minden rendelkezésükre álló fegyvert bevetettek, hogy eltíporják őket! Erőfeszítéseik ellenére a 3. században ismét volt egy, a kormány által elismert pátriárka Jeruzsálemben, saját joghatósággal. Az ókorban, a középkorban, ebben a mi korunkban a népek a zsidókról alkotott ítéletüket egyetlen szóban foglalták össze: makacs: "ostinato come un ebreo". "

Az eltökéltség és a rugalmasság sajátos keverékét a zsidók mutatják a legmeggyőzőbben a kormányokkal szembeni magatartásukban, amikor a vallásukról van szó. Ennek köszönhetőék

a legtöbb életüket; emiatt mérhetetlenül sok megpróbáltatást kellett elszenvedniük. Mégsem akarták feladni szeretett hitüket. És amikor nagy volt a nyomás, sok zsidó úgy tett, mintha megtagadta volna vallását, csak azért, hogy titokban teljesíthesse annak előírásait. Ezt a magatartást a marannókkal kapcsolatban ismerjük, de ez a magatartás egyidős magával a diaszpórával. Amikor a kripto-zsidó pogányok, kripto-zsidó mohamedánok, kripto-zsidó keresztények ezreiről olvasol, megdöbbsz ezen az egyedülálló eseményen. Annál is inkább, mivel a legvallásosabb zsidók, tanítók és vezetők voltak azok, akik az életük megmentése érdekében színlelt áttérésekhez folyamodtak. Emlékezzünk R. Eleazar ben Parta esetére, aki Hadrianus alatt tevékenykedett, mint állítólagos pogány; 23 Ismael ibn Negrela esetére, aki, mint R. Sámuel a Talmudról tartott előadásokat, és válaszolt a vallásgyakorlattal kapcsolatos kérdésekre, és mint Habus mohamedán király vizírje, a Chamdu-l-Ilahi formulával zárta urának rendeleteit, és azzal fejezte be azokat, hogy felszólította azokat, akiknek címzettje volt, hogy az iszlám törvényei szerint éljenek; 24 a nagy Maimonidészé, aki igyekezett kitűnő indokokkal alátámasztani a mohamedánizmusra való állítólagos áttérését; 25 a hamis Messiásé, Sabbatti Zevié, aki bár elismerte Mohamedet, mégsem vesztette el hívei tiszteletét; a neapolitánus zsidó Basilusé, aki úgy tett, mintha megkereszteltette volna a fiait, hogy a nevük alatt folytathassa a rabszolga-kereskedelmet, 26 mivel a zsidóknak ez a kereskedelmi ág tilos volt; a marannók ezreinek és ezreineké, akik a zsidók Pireneusi-félszigetről való kiűzése után az egész világ előtt kereszténynek mutatkoztak, és az első adandó alkalommal visszatértek atyáik hitéhez. Milyen figyelemre méltó emberek lehettek ezek, akik ilyen elszántságot és ilyen rugalmasságot ötvöztek!

Megállapítottuk tehát, hogy számos zsidó jellegzetesség a diaszpórában fejlődött ki a legteljesebben. De a (2) maga a diaszpóra csak a külső körülményekkel magyarázható? Nem inkább maga is különleges tulajdonságokról tanúskodik? Vagy hogy másképp fogalmazzak, vajon lehetséges lett volna-e más népeket úgy szétszórni a földön, mint a zsidókat?

A száműzetés élményét a zsidók már egészen korán megízlelték. A legtöbb ember hallott Tiglath-Pilézerről, aki a zsidó lakosság egy részét Médiába és Asszíriába hurcolta; a későbbi babiloni száműzetésről; Ptolemaiosz Lagiról, aki nagyon sok zsidót kényszerített arra, hogy Egyiptomban telepedjen le, és zsidó kolóniát telepített Cireneába; Nagy Antiochusról, aki kétezer zsidó családot hozott Babilonból, és benépesítette velük Kis-Ázsia, Frygia és Lídia központjait. Mommsen a zsidók Palesztinán kívüli letelepedését "Sándor vagy hadvezéreinek találmányának" nevezi.

Mindezekben az esetekben erős a kísértés, hogy a zsidók szétszóródását külső körülményeknek tulajdonítsuk, mivel a legtöbb esetben a zsidókat akarattuk ellenére hurcolták el otthonukból. Úgy tűnik tehát, hogy ezekben a szétszórásokban nincs semmi olyan, ami utalna az eredendő zsidó jellegzetességekre. Egy ilyen következtetés elhamarkodott lenne. Nem áll fenn ez a lehetőség, hogy ha a zsidók nem rendelkeztek volna bizonyos tulajdonságokkal, akkor talán soha nem is telepítették volna át őket? Az erőszakos betelepítéseknek kellett, hogy legyen valami célja. Vagy annak a földnek volt hasznára, ahonnan a zsidókat elvitték, vagy (ami valószínűbb) annak a földnek vagy városnak, ahová letelepítették őket. Vagy a saját hazájukban féltek tőlük, mint a lázadás tűzfészkektől, vagy olyan értékes polgároknak tartották őket vagyoniuk vagy szorgalmuk miatt, hogy új települések magjává tették őket, vagy olyan megbízhatónak tartották őket, hogy az uralkodók arra használták fel őket, hogy megerősítsék hatalmukat a zavaros központokban (ahogyan azt Ptolemaiosz Lagi tette Cirénében).

Sok zsidó azonban úgymond gazdasági okokból hagyhatta el Palesztinát: nem volt elegendő hely a növekvő népesség fenntartására. Tekintettel Palesztina méretére és termelékenységére, az ilyen okokból történő kivándorlás gyakori lehetett. Ez azonban egy nemzeti jellegzetességre utal, nevezetesen a népesség növekedésére, ami, mint ismeretes, fiziológiai és pszichológiai okokra egyaránt visszavezethető. Továbbá, az, hogy a gazdasági nyomás kivándorláshoz vezetett, egy másik nemzeti sajátosságra vezethető vissza. Ebben a tekintetben

a zsidókat a svájciakhoz hasonlították. Ők is azért hagyják el otthonukat, mert az ország képtelen hatékonyan eltartani mindannyiukat. De ők csak azért vándorolnak ki, mert megvan bennük az energia és az elszántság, hogy jobbat tegyenek magukért. A hindu nem vándorol ki. Ha a népesség növekszik, ő megelégszik a kisebb rizsadagjával.

De minden zsidó szétszóródást kényszerítettnek tekinteni valószínűleg egyoldalú. Egy ilyen általános jelenséget, amely ráadásul korokon át változatlan marad, nem tudunk megmagyarázni anélkül, hogy ne feltételeznénk egy önkéntes vándorlást. Hogy ez pontosan minek volt köszönhető - akár a vándorlási ösztönnek, akár annak, hogy nem tudtak sokáig egy földdarabon maradni -, azt nem lehetett tudni.

- nem sokat számít. De valamilyen különleges tulajdonságnak kell kapcsolódnia ehhez a néphez, hogy megmagyarázza, miért utaznak olyan könnyen egyik földről a másikra, és miért telepednek le nagy városokban, ami a zsidóknál már a nagyon korai időkben is megmutatkozott. Herzfeld, aki a helle- nista korszak zsidó településeinek talán legteljesebb listáját állította össze, felhívja a figyelmet arra a feltűnő tényre, hogy a települések közül 52 városokban van, és ezek közül 39 gazdag kereskedelmi központ volt. 27

Mindezekből úgy tűnik, hogy a zsidó jellegzetességek semmiképpen sem a diaszpórában alakultak ki, vagy ahogy a zsidó történészek feltételezik, a középkorban, hanem maga a diaszpóra volt az eredménye ezeknek a jellemzőknek. A jellemzők először ott voltak, legalábbis embrióban - (3) így van ez a vallással is. Amikor azt állítják, hogy a mai zsidó a vallása terméke, hogy szinte mesterségesen, egy ember vagy embercsoport jól átgondolt politikája révén vált azzá, ami, és nem szervesen, akkor kész vagyok elfogadni ezt az állítást. A saját előadásom éppen erről a témáról egy korábbi fejezetben megkísérelte megmutatni, hogy a zsidó vallás milyen óriási befolyással volt, különösen a zsidók gazdasági tevékenységére. De a H. S. Chamberlain által hirdetett nézettel minden erőmmel szembe akarok szállni. Világossá akarom tenni, hogy a zsidó vallás a zsidó sajátos tulajdonságai nélkül lehetetlen lett volna. Az a tény, hogy egy ember, vagy emberek egy csoportja képes volt ilyen csodálatos gondolatoknak kifejezést adni, szükségszerűen feltételezi, hogy az egyén vagy a csoport különleges tehetséggel rendelkezett. Az pedig, hogy az egész nép nem pusztán szájtörő módon, hanem mély és őszinte bensőséggel fogadta el a tanításait - megmagyarázhatjuk-e ezt mással, mint a különleges nemzeti sajátosságok feltételezésével? Napjainkban már nem tudunk szabadulni attól a véleményemtől, hogy minden népnek hosszú távon a számára legmegfelelőbb vallása van, és ha más vallást vesz fel, akkor azt folyamatosan változtatja, hogy az megfeleljen a saját igényeinek.

Ezért úgy vélem, hogy a zsidó nép sajátos jellemzőit a zsidó vallás sajátos jellemzőiből vezethetjük le. Ebből a szempontból a zsidó jellemnek a zsidó legendákból származó számos vonása nagyon messzire, minden bizonnyal már a babiloni száműzetés idejére tehető. Attól nem kell tartani, hogy ebben úgy fogok eljárni, ahogyan az antiszemita katekizmusok szerzői teszik, és Izsák, Jákob és Ézsau némileg megkérdőjelezhető történetéből és egymás becsapásából a zsidók csalásra való hajlamára következtetek. Remélem, senki nem fog ilyen csúnyán megbukni tőlem. A csalás minden mitológiában megtalálható elem. Elég csak az Olümposzra vagy a Valhallára vetnünk a tekintetünket, hogy lássuk, az istenek a legszemérmertlenebb módon csalnak és átverik egymást. Nem. Úgy értem, hogy a zsidó vallási rendszer alapvető jellemzői, amelyeket már megvizsgáltunk - az intellektualitás, a Rationalizmus, a Teleológia - a zsidó nép jellemzői is, és ezeknek már a vallás kialakulása előtt is léteznie kellett (ismétlem, legalábbis embrióban).

(4) A következő pontom a zsidók gazdasági tevékenységének figyelemre méltó hasonlósága a történelem szinte valamennyi évszázadában. Azzal, hogy azt állítom, hogy ez a zsidó jellegzetességek állandóságának bizonyítéka, szembefordulok az uralkodó nézettel. Nemcsak azoktól, akik úgy vélik, hogy a zsidók gazdasági tevékenysége az idők folyamán változott, de azoktól is, akik egyetértenek velem abban, hogy ez állandó tényező volt a

fejlődésükben. Ez utóbbiaktól azért különbözöm, mert abban nem értünk egyet, hogy mik voltak ezek a tevékenységek.

Mi az általánosan elfogadott nézet a zsidó gazdaságtörténetéről? Azt hiszem, ez Heine-re vezethető vissza, és valahogy így hangzik. A zsidók eredetileg mezőgazdasági nép voltak. Még a diaszpórában is azt mondják, hogy a zsidók a földet művelték, és minden más tevékenységet mellőztek. De időszámításunk 6. és 7. századában kénytelenek voltak eladni a földjeiket, és kénytelenek voltak akarva-akaratlanul más megélhetési lehetőségek után nézni. Mit tettek? A kereskedelemnek szentelték magukat, és körülbelül öt évszázadon át folytatták ezt a hivatást. A sors ismét nagy súllyal nehezedett rájuk, mert a keresztes hadjáratok sok zsidóellenes érzést keltettek a kereskedelmi körökben, és az egyre növekvő kereskedőosztály minden országban céhekbe szerveződött, és kizárta a zsidókat a piacokról, amelyeket kizárólag a társaságaik tagjainak tartottak fenn. A zsidóknak ismét új foglalkozások után kellett nézniük. Minden csatornát elzártak előttük; az egyetlen lehetőségük az volt, hogy pénzkölcsönzők legyenek. Így hát pénzkölcsönzők lettek, és nemsokára már mint ilyenek kiváltságokat élveztek, mivel az uzsoratorvények különleges bánásmódot biztosítottak számukra.

Ez az a szinte félhivatalos nézet, amely a zsidó körökben uralkodik, természetesen az asszimiláció hívei között, de a zsidó nacionalisták jelentős része is.

Van egy másik nézet is, amelyet néhány történész, zsidó és nem zsidó (az előbbieket közül Herzfeld), elfogadott. Eszerint a zsidók mindig is kereskedelmi nép voltak, Salamon király korától kezdve, a diaszpórában keresztül egészen napjainkig.

Mindkét nézetet tévesnek, és minden bizonnyal egyoldalúnak tartom, és remélem, hogy a zsidók gazdaságtörténetének vázlatos bemutatásában, amelyet majd benyújtok, meg tudom indokolni.

A királyok korától a nemzeti függetlenség végéig - sőt, mondhatjuk, hogy a Talmud kodifikálásáig - a zsidó nép önálló, önellátó gazdasági egység volt. A felesleges áruját külföldre küldte, és az alkotó egységei megtermelték mindazt, amire szükségük volt, vagy legjobb esetben a szomszédaiakkal való egyszerű cserekereskedéssel egészítették ki a saját munkájukat. Az egészet úgy kellene jellemeznünk, hogy itt egyetlen gazdasági egységről van szó, amely saját szükségleteit elégítette ki, és amelyhez bizonyos mennyiségű bérmunka kapcsolódott; ott volt valami a földesúri rendszer jellegéből, és volt néhány kézműves tevékenység is. Ahol ezek megtalálhatók, ott kevés a kereskedelem. De mi a helyzet a számos palesztinai kereskedővel, akikről a királyok idejében olvashatunk? Hogyan számoljunk el velük? Ha a kifejezés szokásos értelmezésében kereskedőkről beszélünk, akkor félreértjük az ország gazdasági szervezetének természetét. Salamon korában. Ez nem volt más, mint egy kiterjedt uradalmi rendszer, olyasmi, mint Nagy Károlyé, és nyilvánvalóan szükség volt az áruk elosztására. De ez nem kereskedelem volt. "A főtisztviselők (ők feleltek meg a villicinek), akik Salamon munkája felett álltak, 550-en voltak Salamon szolgáljaival együtt. És eljutottak Ophirba, és onnan aranyat hoztak, négyszázhusz talentumot, és elvitték Salamon királynak" (1 Királyok ix. 23, 26-28).

Ezt és hasonló passzusokat úgy értelmezték, hogy virágzó nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokra, sőt, a kereskedelem monopóliumára utalnak. Erre a magyarázatra azonban egyáltalán nincs szükség. Teljesen egyszerű, ha a királyi háztartásra úgy gondolunk, mint egy nagy kiterjedésű uradalomra, ahonnan a szolgákat egy másik nagy uradalom szolgáljaival együtt távoli országokba küldték, hogy a király udvarában szükséges árukat hozzák haza. A királyi ház gazdasági függetlensége a templom építésének történetében is megjelenik. Salamon arra kéri Hírámot, hogy küldjön neki "egy olyan embert, aki ügyesen tud dolgozni aranyban, ezüstben, rézben, vasban, bíborban, bíborban, bíborban és kékben, és aki mindenféle gravírozáshoz ért, hogy legyen a velem lévő ügyes emberekkel. Küldjetekek nekem cédrusfákat, fenyőfákat és alfafákat is. Mert tudom, hogy a te szolgálid tudnak fát vágni a

Libanonban; és íme, az én szolgálaim a te szolgáliddal lesznek. És íme: Adok a te szolgálidnak, a favágóknak, akik fát vágnak, húszezer mérő vert búzát, húszezer mérő árpát, húszezer fürdő bort és húszezer fürdő olajat" (2Krón. ii. 7ff.). Ugyanez vonatkozik ugyanennek a könyvnek egy későbbi szakaszára is (2Krón. viii. 4): "És Salamon felépítette Tadmort a pusztában, és minden raktárvárost, amelyet Hamatban épített". A raktárvárosok inkább az uradalomról és annak természetbeni gazdagságáról, mint a kereskedelemről árulkodnak.

A többi szöveg, amelyre az elmélet alapozódik, miszerint a későbbi időkben kiterjedt kereskedelmet folytattak, aligha indokolja ezt a következtetést. 28 Igaz, tudjuk, hogy a babiloni száműzöttek gazdagok voltak (Ezsdrás i. 46; Zak. vi. 10, 11), de nincs utalás a hivatásukra. A Bibliában egy jottányi bizonyíték sincs Graetz állítására, miszerint gazdagságukat a kereskedelemben szerezték volna. Talán a Nippurból hozott ékírásos feliratok alátámaszthatják ezt a feltételezést. De Ezékiel próféciját Tírusz pusztulásáról (Ezék. xxvi. 2) a föníciaiak féltékenységére hivatkozni, majd erre alapozva azt a feltételezést felállítani, hogy Palesztina már az exil előtti időszakban is nagyrészt kereskedelmi ország volt, kissé merésznek tűnik számomra.

Hogy nem lehetünk túl óvatosak az ilyen jellegű érvelésekben, azt a Példabeszédek híres szakaszának (vii. 19, 20) értelmezése, ahol a házasságtörő asszony cseleit írják le, bőségesen nyilvánvalóvá teszi. "Mert a jóember nincs otthon, hosszú útra ment; egy zsák pénzt vitt magával; teliholdkor visszajön". A férj kereskedő volt? Talán, de az is lehet, hogy földműves volt, aki azért ment el otthonról, hogy egy távoli városban kifizesse a bérleti díjat a végrehajtónak, és egyúttal vegyen ott egy pár ökröt.

Nincs tehát egyértelmű bizonyíték a kereskedelem mint speciális hivatás létezésére. Másrészt vannak olyan szövegek, amelyek alátámasztják azt a nézetemet, hogy a földesúri rendszer még egy későbbi időszakban is elterjedt volt. Vegyük például Nehemia ii. 8. versét, ahol említésre kerül az a levél, amelyben Aszáfot, a király erdejének őrét arra kéri, hogy adjon fát a vár kapujához szükséges gerendák elkészítéséhez. A Mózes harmadik könyvében (xix. 35, 36) szereplő, az igazságos súlyokra és mértékekre vonatkozó rendelkezés önmagában nem szól e teória ellen.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem voltak kereskedők. Biztosan voltak, még a királyok idején is, de ők csak kiskereskedők voltak. Nem olvasunk-e róluk a Királyok könyvében (1 Királyok xx. 34), ahol a legyőzött Benbadad, Szíria királya, felajánlja Habnak, hogy építsen utcákat bazároknak Damaszkuszban, ahogyan apja tette Szamáriában? Vagy Nehémiás könyvében (iii. 32), ahol azt olvassuk, hogy az aranyművesek és a kereskedők egy bizonyos negyedben építették boltjaikat? Hogy ez utóbbi állítás hogyan értelmezhető úgy, hogy ott nagy tekintélyű kereskedőcéheknek kellett lenniük (Bertholet), azt nem értem. Szinte látni lehet a kis boltosokat a Birkakapunál.

Azt természetesen nem lehet tagadni, hogy már a legkorábbi időkben is volt nemzetközi árucseré. Kiterjedt kereskedelemnek és nagy kereskedőknek kellett létezniük, akik a Palesztinából származó felesleges terményt a magukkal hozott luxuscikkekre cserélték. 29 "Júda és Izrael földje, ők voltak a te (Tírusz) kereskedőid: Minnit búzát és pannagot [egyfajta édességet] és mézet és olajat és balzsamot adtak el a te árudért" [Ezék. xxvii. 17].

De az a rendkívüli, hogy ezek a nagy kereskedők sohasem zsidók voltak, hanem mindig idegenek. A karavánokat, amelyek átkeltek az országon, midianiták, szavaiaiak, dedaniták, kederi emberek vezették, de nem zsidók. 30 Még a kiskereskedelem is kánaániak kezében volt, amikor a Példabeszédek íródtak. A zsidók, akiket kiszorítottak a saját földjükön folytatott kereskedelemről, aligha lehettek befolyással az akkori nemzetközi kereskedelemben. A nagy nemzetközi kereskedők föníciaiak, szírek vagy görögök voltak. 31 "Teljes mértékben hiányoznak az abszolút bizonyítékok arra, hogy a zsidó kivándorlás elsősorban kereskedelmi célokat szolgált volna. "32 Mindezek fényében nem látok okot arra, hogy Josephusnak azt a passzusát, amely a zsidók korabeli helyzetét írja le, előítéletesnek és

egyoldalúnak tekintjük. Minden valószínűség szerint a tényekhez igaz volt. Mit is mond?
"Ami tehát minket illet, mi nem lakunk tengeri országban, és nem gyönyörködünk a kereskedelemben" (Contra Apion, i. 12).

Az ezt követő évszázadok kevés változást hoztak ezekben a körülményekben. A Talmudban túlsúlyban vannak azok a mondások, amelyek arra utalnak, hogy a zsidók körében - legalábbis keleten - a kis, független, saját szükségleteiknek megfelelő öko- nómiai egységek uralkodtak. Hiba lenne kereskedelmi tevékenységről beszélni. Igaz, halljuk³³, hogy áldottnak könyvelik el azt az embert, aki képes fűszerárusnak lenni, és nem kell fáradtságos munkát végeznie. De bizonyára a kiskereskedőre gondolunk, és nem a nagykereskedőre. Valójában a kereskedelem, és különösen a tengeren túli kereskedelem kevésbé volt kedvelt a rabbiknál. Egyesek még odáig is elmentek, hogy mindenféle piacot elátkoztak, és hitüket abba a gazdasági szervezetbe vetették, ahol nincs szükség árucserére. "R. Ácháj ben Joszija azt szokta mondani: "Kihez hasonlítható az, aki gyümölcsöt vásárol a piacon? Ahhoz a kisgyermekhez, akinek meghalt az anyja, aki, ha más anyák házaiba viszik, akik saját csecsemőjüket etetik, mégis kielégítetlen marad. Aki kenyeret vesz a piacon, az ahhoz az emberhez hasonlít, aki megássa a sírt, amelybe majd eltemetik."³⁴ Ráb (175-247) állandóan azt sulykolta második fiába, hogy "jobb a kis mérték a mezőről, mint a nagy mérték a kádból" (azaz a raktárból).³⁵ Vagy ismét: "A rabbik tanították: négyféle gabona nem hoz áldást - az írástudó fizetése, a tolmács díja, az árvák vagyonából származó jövedelem és a tengeren túli kereskedelemről származó nyereség". Miért éppen az utóbbi? "Mert csodák nem történnek minden nap."³⁶ Ennyit a keletről. Mi a helyzet a nyugattal? Itt is a zsidók nem nagy kereskedők. Az egész császárkorban és az azt követő kora középkorban a zsidó, akárcsak a szíriai, ha "kereskedő" volt is, csak egy szegény csuhás volt, egy egyszerű szöcske, aki a római királyi kereskedők lábai közé gabalyodott, akárcsak a 17-18. századi lengyel kiskereskedő, aki az akkori kereskedők kellemetlenségére vált. Mindaz, amit a kora középkori zsidó kereskedelemről fel tudunk fedezni, szépen beleillik ebbe a képbe. A zsidók, röviden szólva, soha nem voltak kereskedők mindaddig, amíg a kereskedelem, és különösen a városok és nemzetek közötti kereskedelem, részben rablóexpedíció, részben kalandozás maradt - vagyis egészen az újkorig.

Ha ez így van - ha a zsidók soha nem voltak kereskedő nép a régi időkben. Igazuk van azoknak, akik azt állítják, hogy mezőgazdászok voltak? Természetesen, amennyiben gazdasági szervezetük a földesúri szervezet volt. De ez nem minden. Az a foglalkozás, amelynek a zsidók a későbbi időkben szentelték magukat, és amelyet a zsidó történészek szerint akarattal ellenére kényszerítettek rájuk, már a legkorábbi időkben is ismert volt és gyakorolták. A pénzkölcsönzésre gondolok, és e tény megállapításának a legnagyobb jelentőséget tulajdonítom. A zsidók évszázadokon átívelő gazdaságtörténete azt mutatja, hogy a pénzkölcsönzés mindig nagyon nagy, sőt, rendkívül nagy szerepet játszott a nép gazdasági életében. A zsidó történelem minden szakaszában találkozunk vele, a nemzeti függetlenség korában éppúgy, mint a diaszpórában. Valóban, a paraszti tulajdonosok közössége jó játék a pénzkölcsönzők számára. A hitelezők mindig zsidók, mindenestre az Exodus után. Egyiptomban, úgy tűnik, a zsidók voltak az adósok, és amikor elmentek, ahogy a hivatalos jelentés elbeszéli, elvitték, amit kölcsönadtak nekik. "És kegyelmet adok e népnek az egyiptomiak előtt, és megtörténik, hogy amikor elmegyetek, nem mentek üresen" (2Móz. iii. 21). "És az Úr kegyelmet adott a népnek az egyiptomiak szemében, úgyhogy megadták nekik, amit kértek..." (2Móz. xii. 36). Ezt követően a helyzet megváltozott. Izrael lett a hitelező, és más népek lettek az adósai. Így teljesült az Isten által tett ígéret, az ígéret, amelyet joggal nevezhetünk a zsidó gazdaságtörténet mottójának, az ígéret, amely valóban egy mondatban fejezi ki a zsidó nép sorsát: "Az Úr, a te Istened megáld téged, ahogyan megígérte neked, és sok népnek adsz kölcsön, de nem veszel kölcsön" (5Mózes xv. 6).³⁷

A legrégebbi szöveg, amely a kölcsönzés fejlett rendszerére utal az ókori Izraelben, a Nehémiás könyvében található (vi. 15): „Ekkor nagy kiáltás támadt a nép és feleségeik részéről testvéreik, a zsidók ellen. Mert voltak, akik ezt mondták. Mi, fiaink és leányaink sokan vagyunk; szerezzünk gabonát, hogy együnk és éljünk. Voltak olyanok is, akik ezt mondták: Jelzalogot vettünk fel földjeinkre, szőlőinkre és házainkra; szerezzünk gabonát a hiány miatt. Voltak olyanok is, akik azt mondták. Kölcsönt vettünk fel a királyi adóra a földjeinkre és szőlőinkre. Most pedig testünk olyan, mint testvéreink teste, gyermekeink olyanok, mint az ő gyermekeik; és íme, szolgaságba visszük fiainkat és leányainkat, hogy szolgák legyenek, és leányaink közül némelyek már szolgaságba kerültek; és nincs hatalmunkban segíteni rajta, mert másoké a mi földjeink és szőlőink. És nagyon megharagudtam, amikor hallottam kiáltásukat és ezeket a szavakat. Akkor tanácskoztam magamban, és vitatkoztam a nemesekkel és a fejedelmekkel, és azt mondtam nekik: Ti uzsorakamatot követeltek, ki-ki a testvérétől, állítsátok vissza, kérlek benneteket, nekik még ma az őa földjeiket, szőlőiket, olajkertjeiket és házaikat, a pénz század részét, a gabonát, a bort és az olajat is, amit tőlük követeltek.”

Az itt kirajzolódó kép elég világos. Az emberek két részre oszlottak: egy gazdag felső osztályra, amely pénzkölcsönzéssel gazdagodott meg, és a mezőgazdasági munkások nagy tömegére, akiket kizsákmányoltak. Ez a helyzet a Nehémiás és más reformerek ellenére a zsidók egész palesztinai és babiloni történelme során fennmaradt. Ennek bizonyítására elég csak a Talmudra hivatkoznunk. Néhány traktátusban a Tóra tanulmányozása után semmi sem foglal el annyi helyet, mint a pénzkölcsönzés. A rabbik eszmevilága tele volt zsúfolva pénzügyekkel. Az egyik utolsó amoráim, Rábina (488-556) egyik döntése (Baba Mezia, 70b) szinte úgy hangzik, mintha a rabbik pénzkölcsönzési monopóliumot hoztak volna létre. A Bába nevű három traktátusban számos példát találunk a pénzkölcsönzés üzletéből, a kamatok emelkedéséből és csökkenéséből, valamint számos vitát a pénzről és a pénzkölcsönzés problémáiról. A Talmud elfogulatlan olvasója nem tud nem erre a következtetésre jutni: a talmudi világban bizonyára sok pénzkölcsönzés folyt.

A diaszpórával az üzlet csak bővült. Hogy a pénzkölcsönzés mennyire volt szabályozva a zsidók körében az egyiptomi diaszpórában, négy vagy öt évszázaddal a Közös Korszak előtt, azt az oxfordi papiruszból (MS. Aram. cl. P)38 láthatjuk: „Jatma fia ... adtál nekem pénzt ... 1000 ezüstszeget. És kész vagyok kamatostul fizetni 2 hallur ezüstöt / havonta minden egyes szegel után, egészen addig a napig, amíg vissza nem fizetem neked a pénzt. A kamat / a pénzed után így havonta 2000 hallur lesz. És ha valamelyik hónapban nem fizetek neked / kamatot, akkor a kamat összege hozzáadódik a tőkéhez, és maga is kamatozik. Vállalom, hogy hónapról hónapra fizetek neked / a fizetésemből, amit a kincstártól kapok, és te adsz nekem nyugtát (?) az egész / összegről és a kamatokról, amit neked fizetek. És ha az év Roth hónapjáig nem fizettem vissza az egész / pénzedet... akkor a pénzedet megduplázzák (?) / és a kamatot is, amit még ki kell fizetnem, és hónapról hónapra ugyanezt kell fizetnem / addig a napig, amíg vissza nem fizetem neked az egészet.” Witness, stb.

A hellenisztikus és a császárkorban a gazdag zsidók pénzzel támogatták a koronás fejeket, a szegényebb zsidók pedig kölcsönöztek az alsóbb osztályoknak. A rómaiak nem voltak járatlanok a zsidó üzletekben. 39 Ugyanez volt a helyzet az iszlám előtti időszakban az araboknál, akiknek a zsidók kamatra adtak kölcsön pénzt, és akik ezt az üzletet a zsidó természetesnek, a vérében lévőnek tekintették. 40

Amikor a zsidók először jelentek meg Nyugat-Európában, akkor pénzkölcsönzőként. Már megjegyztük, hogy a merovingiaiak finanszírozóiként működtek, ami természetesen elsősorban hitelezőként jelentkezett. 41 Spanyolországban még tovább mentek; ott, ahol teljes mozgásszabadsággal rendelkeztek, a köznép hamarosan az adósaik közé tartozott. Jóval azelőtt, hogy más államokban felmerült volna a zsidók (azaz a pénzkölcsönzés) kérdése, a törvényhozó hatóságok Kasztíliaiban már foglalkoztak a zsidóknak járó adósságok

problémájával, méghozzá olyan módon, hogy az nem kis gyakorlati jelentőséggel bírt. 42 Azt, hogy a pénzkölcsönzés a keresztes háborúk után a zsidók fő hivatásává vált, mindenki elismeri. Arra a következtetésre jutunk tehát, hogy a legkorábbi időktől fogva a pénzkölcsönzés, a hitelezés elsődleges tényező volt a zsidók gazdasági történetében.

Tényleg elérkezett az idő, amikor végleg le kell számolni azzal a mítosszal, hogy a zsidók a középkori Európában, főként a keresztes háborúk után, azért kényszerültek pénzkölcsönzésre, mert minden más megélhetési lehetőségtől el voltak zárva. A zsidó pénzkölcsönzés története a keresztes hadjáratok előtti kétezer évben bizonyára egyszer és mindenkorra véget vet ennek a mesének. A hivatalos verzió szerint a zsidók nem szentelik magukat másnak, mint a pénzkölcsönzésnek, még ha meg is tennék, helytelen. Az ajtó korántsem volt mindig bezárva előttük; tény, hogy inkább pénzkölcsönzéssel foglalkoztak. Ezt Bücher professzor bizonyította Frankfurt-on-the-Main esetében, és ugyanez más városokra is igazolható. A zsidóknak természetes hajlamuk volt erre a sajátos üzletágra, és mind a középkorban, mind azután az uralkodók igyekeztek rávenni a zsidókat, hogy más hivatással foglalkozzanak, de hiába. Angliában I. Edward tett erre kísérletet,⁴³ a 18. században pedig Posen tartományban,⁴⁴ ahol a hatóságok úgy próbálták rávenni a zsidókat, hogy megélhetési módjukat megváltoztassák, hogy fejpénzzel kecsegtették őket, ha hajlandóak erre. Ennek ellenére, és annak ellenére, hogy lehetőségük volt arra, hogy kézművesek és parasztok lehessenek, mint mindenki más, 1797-ben Poroszország déli városaiban 4164 zsidó kézműves élt 11 000-12 000 zsidó kereskedő mellett. Ezeknek a számoknak a jelentősége akkor tárul elénk, ha megjegyezzük, hogy bár a zsidó népesség az egésznek 5-6 százalékát tette ki, a keresztes kereskedők száma 17-18 ezer volt.

Lehet azonban azt állítani, hogy az uzsora gyakorlása, még akkor is, ha az teljesen önkéntes, nem kell, hogy különleges faji tulajdonságokkal magyarázható legyen. Az általános emberi hajlamok bőségesen megmagyarázzák azt. Bárhol, ahol egy nép közepén pénzemberek egy csoportja él egymás mellett olyanokkal, akiknek pénzre van szükségük, akár fogyasztásra, akár termelésre, hamarosan bekövetkezik, különösen ott, ahol a pénzkölcsönzés jogi feltételei kezdetlegesebbek, hogy az egyik osztály lesz az adós, a másik pedig a hitelező.

Igaz. Ahol gazdagok és szegények együtt éltek, az utóbbiak kölcsönöztek az előbbiektől, még akkor is, ha még nem volt pénz - ebben az esetben az adósságok természetbeni tartozások voltak. A civilizáció legkorábbi szakaszaiban, amikor a két osztály egy testvériség tagjának érezte magát, a kölcsönadás kamat nélkül történt. Később, különösen, amikor már kialakult az idegenekkel való érintkezés, a kölcsönvevő a kölcsönadónak a tőkén felül bizonyos mennyiségű gabonát vagy olajat, illetve (ahol már kialakult a pénzgazdaság) aranyat fizetett, és a kölcsönadás szokása fokozatosan általánossá vált.

Ebben nincs különbség az ókori, a középkori vagy a modern világ között. Mindhárom ismerte a pénzkölcsönzést és az "uzsorakamatot", amely soha nem korlátozódott egyetlen faj vagy vallás tagjaira sem. Gondoljunk csak a görögországi és római agrárreformokra, amelyek meggyőzően bizonyítják, hogy ezeknek az országoknak a gazdasági viszonyai bizonyos időszakokban az idők pontosan olyanok voltak, mint Palesztinában Nehémiás idejében.[Vö. A. E. Zimmern, *The Greek Commonwealth*, p. 111 ff. - Trans.] Az ókori világban a templomok voltak a pénzkölcsönzés központjai, mivel hatalmas mennyiségű kincset tároltak bennük. Ha a jeruzsálemi templomban pénzkölcsönzést folytattak - ami korántsem bizonyított: a templomi adókkal foglalkozó talmudi traktátus (Sikálim) egyértelműen tiltja, hogy az egyes áldozatokból megmaradt összeget üzleti célokra használják fel - azt mondom, ha ez így volt, akkor ebben nem volt semmi rendkívüli: az ókorban minden templom pénzt kölcsönzött. A babilóniai templomok, úgy tudjuk,⁴⁵ olyanok voltak, mint megannyi nagy üzletház. A delphoi, deloszi, efezusi és szamosi templomok sem voltak mások. 46 A középkorban pedig a templomok, a kolostorok, a különböző lovagok házai és más vallási vagy- derek vették át az ókori templomok helyét ebben a tekintetben. Az egyház uzsora elleni

tiltásai ellenére ezek a templomok a pénzzel való élénk kereskedelem központjai voltak. Vajon ma másképp van ez? Az Északi-tenger mocsaraiban élő német paraszt, akinek sikerült egy kis pénzre szert tennie, nem tud jobbat kezdeni vele, mint hogy kamatra kölcsönadja egy rászoruló szomszédjának.

A hitelkamatok segítségével növelni a vagyonunkat olyan egyszerű és kellemes dolog, hogy mindenki, aki csak teheti, megpróbálja. Minden olyan időszak, amikor a pénz iránti kereslet nagy, elég alkalmat ad erre (az úgynevezett hitelválságok időszakai, amelyeket egyébként a közelmúlt európai történelmében rendszeresen zsidóüldözések követnek).

Mindenki ezt csinálja - szívesen csinálja. A pénzre való ráfizetés vágya eléggé általános. De vajon a képesség erre? Ez vezet el a következő bizonyítékhoz, amely azt a nézetet támasztja alá, hogy a zsidó tulajdonságok állandóak maradtak -

(5) A zsidók pénzkereskedő képessége.

Köztudott, hogy a középkorban számos hatóság - akár egyéni uralkodók, akár társaságok - szinte könyörgött a zsidóknak, hogy jöjjenek a városukba, hogy pénzkölcsönzést folytassanak. Mindenféle kiváltságot kínáltak nekik. A speyeri püspök egy példa erre. Úgy gondolta, hogy városának bizonyos cachet adhat, ha számos gazdag zsidót számlálhat a lakosai között. A 15. és 16. században néhány itáliai város valóban megállapodott a leggazdagabb zsidó pénzkölcsönzőkkel, hogy jöjjenek ide, és hozzanak létre kölcsönbankokat és zálogházakat. 47 Miért kellett volna ezeket a kérelmeket benyújtani, és ezeket a kiváltságokat felajánlani? Miért csak zsidókat hívtak meg pénzkölcsönző cégek alapítására, és miért nem másokat? Kétségtelen, hogy bizonyos mértékig azért, mert a jó keresztény emberek nem voltak hajlandók bemocskolni a lelküket ezzel az aljas üzlettel, és zsidókat hívtak, hogy álljanak közéjük és a kárhozat közé. De ez volt minden? Nem úgy tűnik-e inkább, hogy a zsidóknak különleges képességeik voltak az üzlethez? Ők voltak a legügyesebbek, a legtehetségesebb pénzkölcsönzők, és ezért volt rájuk kereslet. Mi mással magyarázhatnánk a sikerüket, amely évszázadokon át oly sok gazdagságot hozott nekik? Bárki lehet uzsorás, de nem mindenki lehet sikeres uzsorás. Ehhez különleges képességekre és tulajdonságokra van szükség.

Lapozzunk bele a Talmud lapjaiba, és megtudjuk, hogy a pénzkölcsönzés a zsidóknál nem csupán dilettáns üzlet volt. Művészetet csináltak belőle; valószínűleg ők találták ki (minden bizonnyal ők használták) a hitelezés magasán szervezett gépezetét.

Úgy tűnik, eljött az ideje, hogy egy képzett közgazdász alaposan foglalkozzon a Talmud és általában a rabbinikus irodalom gazdasági oldalával. Remélem, hogy ez a könyv némi ösztönzőleg hat majd erre a célra. Én itt csak annyit tehetek, hogy megmutatom az utat, hogy valamelyik utódom annál könnyebben rátaláljon. Röviden megemlítek néhány olyan szövegrészt, amely számomra úgy tűnik, hogy tanúskodik a gazdasági problémák, és különösen a hitellel kapcsolatos problémák alapos ismeretéről. Ha felidézzük azt az időszakot, amelyben a Talmud keletkezett (i. e. 200-tól i. sz. 500-ig), és összehasonlítjuk azt, amit a közgazdaságtan területén tartalmaz, mindazokkal a gazdasági eszmékkel és elképzelésekkel, amelyeket az ókori és a középkori világ ránk hagyományozott, akkor ez egyenesen csodálatosnak tűnik. A rabbik némelyike úgy beszél, mintha elsajátította volna Ricardót és Marxot, vagy legalábbis mintha több évig brókerként tevékenykedtek volna a tőzsdén, vagy mintha tanácsadók lettek volna sok fontos pénzkölcsönzési ügyben. Hadd idézzek egy-két esetet.

(a) A nemesfémek természetének alapos ismerete. "R. Chisda azt mondta: Hétféle arany van: közönséges arany, legjobb arany, ophiri arany (1 Királyok x. 11), finom arany (1 Királyok v. 18), húzott arany, nehéz arany és parvayin arany" (Joma, 45a).

(b) Az az elképzelés, hogy a pénz egy közös nevező, amely alapján az árukat kicserélik, teljesen kifejlődött. Ennek legjobb bizonyítéka az a jogi döntés, amely szerint a vásárlási aktus nem akkor válik teljessé, amikor az árat kifizették, hanem amikor az árut leszállítják. A Baba Mezia egész 4. szakasza jól illusztrálja ezt a pontot.

(c) Világos a különbség az alábbiakra vonatkozó hitelek között, termelés és fogyasztás. Az első esetében a kamatok megengedettek, a második esetében zsidó származásúak nem. "Ha A bérel B-től egy földet 10 mázsa búza bérleti díjáért, majd megkéri B-t, hogy adjon neki kölcsön 200 zuzát a föld feljavítására, összesen 12 mázsa búza kifizetését ígérve - ez megengedett. De felajánlhatja-e, hogy többet ad egy üzlet bérleténél vagy egy hajó bérleténél? Rab Náchmán (235-320), Rabba bar Abuha felhatalmazása alapján, azon a véleményen volt, hogy néha megengedett többet adni egy üzletért, hogy képeket akaszthassanak fel benne, és egy hajóért is, hogy árbocot helyezhessenek rá. A képek a boltban sok embert vonzanak majd, és így növelik a nyereséget, az árboc a hajón pedig növeli a hajó értékét" (Baba Mezia, 69b).

(d) A jogszabályok és a gyakorlati szabályok a hitelszerződések rendkívül fejlett rendszerére utalnak. A Baba Mezia 4. és 5. fejezetének elolvasása után az ember úgy érzi, mintha most tette volna le a húsz-harminc évvel ezelőtti hesseni pénzkölcsönzéssel kapcsolatos vizsgálat jelentését, ahol ezer és egy gint és csapdát vezettek be a pénzkölcsönzési szerződésekbe. A Prosbol is (amelynek segítségével még az elengedés évében is meg lehetett győződni a tartozás fennállásáról), a kölcsönzés rendkívül szervezett rendszerének jele (Sheviith 10. szakasza).

(e) A betétek kezelése a téma gyakorlati ismereteiről tanúskodik. "Ha valaki pénzeket helyez el egy bankárnál, az nem használhatja fel azokat, ha azok egy kötegben vannak. Ha azonban laza kötegben vannak, akkor megteheti, és ha elvesznek, akkor felelősségre vonják. Ha azonban a pénzt egy magánszemélynél helyezik el, akár egy kötegben, akár lazán vannak, ő nem használhatja fel azokat, és ha elvesznek, nem köteles pótolni őket. R. Meir (100- 160) úgy vélte, hogy a boltos ebben a tekintetben magánszemélynek minősül; R. Júda (136-200) azonban ellenkező véleményen volt, és azt mondta, hogy a boltos olyan, mint a bankár" (Baba Mezia, 43a).

(f) Végezetül megemlíteném a zsidó számok iránti tehetséget. A Talmud-isták mind rendelkeztek vele, de a korábbi korokban is megtalálható volt. A pontos statisztikai listák a Bibliában és a későbbi irodalomban bizonyára mindenkit megdöbbenetettek. Egy francia író megjegyzi a témát: "A faj egyedülálló számolási képességgel rendelkezett - mondhatni, zsenialitással a számok iránt" 48.

Mindezen megfontolásoktól eltekintve, a zsidók pénzkölcsönzési tevékenységének sikere maga is bizonyítja, hogy a zsidók különleges képességekkel rendelkeznek az üzlethez. A siker pedig a következőkben nyilvánult meg

(6) Zsidó vagyon.

Az, hogy a faj kezdete óta egyes zsidók hatalmas vagyonokat halmoztak fel, könnyen kimutatható, és az sem kétséges, hogy az összes zsidó átlagos vagyona meglehetősen magas volt. A zsidó gazdagság minden korban és minden országban közmondásos volt.

Kezdjük Salamon királlyal, akinek gazdagsága még a gazdag keleti hatalmasságok között is híres volt - bár nem sikeres kereskedelemmel szerezte (bár ezt sosem lehet tudni!). Később azt olvassuk, hogy a Babilonban száműzött zsidók közül néhányan rövid időn belül képesek voltak aranyat és ezüstöt küldeni Jeruzsálembe (Zak. vi. 10, 11). Hogy a zsidók a száműzetés idején nagy szerepet játszottak az Eufrátesz-ország gazdasági életében, az a Nippurban kiásott kereskedelmi szerződésekből derül ki. 49 Azok, akik Ezsdrással együtt tértek vissza, nagy bőséget hoztak magukkal (Ezsdrás i. 6-11), és a későbbi időszakban a papok gazdagsága hírhedt volt. 50 Feltűnő a Talmudi rabbik között a gazdag emberek nagy száma, némelyikük nagyon gazdag. Nem lenne nehéz összeállítani egy elég tekintélyes listát azokról, akik közülük a gazdagságukról voltak híresek. Bizonyára, bármilyen szempontból is nézzük, a gazdag rabbik voltak többségben. 51

A hellenisztikus diaszpórában szintén nem lehet elkerülni azt a benyomást, hogy a zsidók vagyoni színvonala meglehetősen magas volt. Ahol zsidók és görögök egymás mellett éltek,

mint például Cézareában⁵², ott az előbbieket voltak a gazdagabbak. Az alexandriaiak között különösen sok gazdag zsidó lehetett. Nagyon gazdag alabarchákról tudunk, és már említettük az alexandriai zsidóknak a koronás fejedelmek finanszírozójaként betöltött pozícióját.

A kora középkorban sem volt ez másképp. Feljegyeztük, hogy sok zsidó abban az időben bőségesen meg volt áldva a világ jó dolgaival. Spanyolországban pénzt ajánlottak fel Reccarednek, ha az eltörli a zsidóellenes törvényeket⁵³, és a mohamedán uralom korai időszakában megtudjuk, hogy az arabok irigyelték tőlük a vagyonukat. ⁵⁴ Cordovában, a 9. században "több ezer (?) zsidó család élt, akik jólétben éltek"⁵⁵. És még több hasonlót. ⁵⁶

Nem kell azon az állításon fáradozni, hogy a későbbi középkorban a zsidók gazdagok voltak. Ez általánosan elfogadott tény. ⁵⁷ Az úgynevezett modern korszakra vonatkozóan pedig magam is elég bizonyítékot hoztam ebben a könyvben.

Joggal vonhatjuk le tehát azt a következtetést, hogy Salamon királytól Bamey Bamatóig a zsidó gazdagság aranyfonálként fut végig a történelmen, anélkül, hogy egyszer is elszakadt volna. Vajon ez pusztán véletlen? Ha nem, akkor minek köszönhető - szubjektív vagy objektív okoknak? Objektív tényezőkre, azaz külső erőkre, minden bizonnyal utaltak már a zsidó gazdagság magyarázatára. Először is, a zsidókat korán megtanították arra, hogy a pénz birtoklásában keressék legfőbb boldogságukat; másodsor, helyzetük bizonytalansága arra kényszerítette őket, hogy könnyen mozgatható formában halmozzák fel vagyonukat - aranyban vagy ékszerekben, amelyeket magukkal vihettek, amelyeket elrejtettek vagy elhurcolhattak különösebb nehézség nélkül. Ezek az okok kétségtelenül jól magyarázzák a zsidó vagyon növekedését, de korántsem elegendőek a teljes magyarázathoz. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a fent említett külső erők, ahhoz, hogy ilyen eredményt érjenek el, csakis egy olyan népet befolyásolhattak, amely bizonyos különleges adottságokkal rendelkezett. De hagyjuk ezt. Az említett tények csak a diaszpórában lehettek hatással. Ezt is hagyjuk figyelmen kívül. Ennek a magyarázatnak az a nagy gyengesége, hogy csupán azt mondja el nekünk, hogy a zsidók miért vágytak arra, hogy gazdagok legyenek, és mellékesen azt is, hogy a "gazdagság" ekkor egy bizonyos formát öltött. A váagnak ebben az esetben nincs nagy jelentősége; nem derül ki, hogy miért valósult meg. Ezért más okokat kell keresnünk. Egyébként a meggazdagodás vágya azóta általános, amióta Alberich elrabolta a Rajna-aranyat a leányoktól.

A zsidó gazdagságra ezért egy másik magyarázatot is javasoltak. A zsidók, mint helyesen rámutattak, évszázadokon át egyenlőtlen helyzetben voltak keresztény szomszédaikkal szemben, és ezért kevesebb alkalmuk volt arra, hogy annyit költsenek, mint az utóbbiak. A társadalmi státusz fogalma, az egyesek számára különböző komfortfokozatokkal, ismeretlen volt közöttük, és ezért az ezer és egy mesterséges igény is ismeretlen volt, amely ehhez a fogalomhoz társult. "Bizonyos - jegyzi meg egy író, aki a problémának ezzel az aspektusával a legfinomabban foglalkozott⁵⁸ -, hogy egy zsidó, összehasonlítva egy azonos jövedelmű kereszténnyel, szükségszerűen gazdagabb lett a kettő közül, mivel a kereszténynek nagyon sok olyan lehetősége volt a pénzköltésre, amit a zsidótól megtagadtak, azon egyszerű oknál fogva, hogy az előbbi az uralkodó osztályhoz tartozott, az utóbbi pedig csak megtűrt volt. Ami a gazdag zsidót illeti, az ő körülményei mások voltak, mint a keresztényé, mivel nem kellett figyelembe vennie, hogy mit követeltek meg az ő társadalmi osztályában. Így bármilyen fényűzés, amelyet élvezni akart, nem feltétlenül volt összhangban a státuszával".

Kétségtelen, hogy ez az egyik magyarázata a zsidók gazdagságának, és ez magyarázza azt a kifejezetten zsidó gazdasági álláspontot is, amelyet fentebb említettünk. Ennek köszönhetőek az olyan elképzelések, mint a szabad verseny, miszerint a kiadásokat a bevételekkel kell korlátozni - ez a felfogás teljesen idegen a feudális társadalomtól - és a zsidókhoz a legkorábbi időktől fogva kötődő megtakarítás jó volt. Hadd idézzek fel egy régi német mondást: „Selten sind sieben Dinge”: Eine Nonne, die nicht singe, Ein Madchen ohne Liebe, Ein Jahnmarkt ohne Diebe, Ein Geissbock ohne Bart, Ein Jude der nicht spart,

Ein Kornhaus ohne Mause, Und ein Kosak ohne Lause.

[Ritka hét dolog: Egy apáca, aki sohasem énekel, Egy szűz leány szerető nélkül, Egy vásár rabló nélkül, Egy kecske szakállától megfosztva, Egy zsidó, aki nem ismeri a takarékoságot, Egy magtár egerek nélkül, És egy kozák tetvek nélkül.]

A zsidók megtakarítási szokására vezethető vissza a tőke felhalmozására való hajlam. Néha azt hallani, hogy a zsidó pénz tovább marad egy vállalkozásban, mint a keresztény pénz, és ráadásul gyorsabban is gyarapszik. A régi időkben a zsidó nem léphetett be a feudális földbirtokos nemesek bájos körébe, és így a pénzét nem költötte a státusza által megkövetelt látszat fenntartására. Ha megtakarított, a pénzét kereskedelmi vállalkozásokba kellett befektetnie, kivéve persze, ha közvetlenül kamatra adta kölcsön, ahogyan azt a 17. századi hamburgi zsidók szokták tenni. Glückel von Hamem és barátai, ha valaha is többletük volt, mindig biztosíték ellenében adták kölcsön. A pénz gyarapodott és gyarapodott.

Mindezek a megfontolások értékesek, amennyire csak lehet. De nem mennek elég messzire ahhoz, hogy kielégítően megmagyarázzák a zsidó gazdagság jelenségét. Nagyon helyes, ha bármilyen problémában objektív erőkre mutatunk rá. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ezek az erők nem hozhattak volna olyan eredményt, mint amelyet elértek, ha az általuk befolyásolt férfiak és nők nem lennének meghatározott módon összetételűek. Egy nép nem válik takarékosá pusztán a külső körülmények nyomása miatt. Ezt a legapróbb tanuló is tudja. Különböző is, manapság, amikor a gettó falai már régen leomlottak, és a zsidó tökéletes egyenlőséget élvez, amikor földbirtokos lehet, tulajdonos, és a legszigorúbb követelmények szerint szabályozza életét - manapság is azt mondom, a zsidók takarékosabbak, mint a keresztények. Nézzünk meg néhány statisztikát. Badenben 1895 és 1903 között a tőke a protestánsoknál 100-ról 128,3 százalékra, a zsidóknál 100-ról 138,2 százalékra nőtt. Ez elég feltűnő, de még inkább azzá válik, ha megemlékezünk arról, hogy ugyanebben az időszakban a protestánsok jövedelme 100-ról 146,6 százalékra, a zsidóké 100-ról 144,5 százalékra nőtt.

Mindent összevetve az eddig említett lehetséges okok csak azt magyarázzák, hogy miért nőtt a már meglévő gazdagság. Egyikük sem tud kielégítően válaszolni arra a kérdésre, hogy egyáltalán hogyan szerezték meg? Csak egy válasz létezik. A gazdagságot azok szerzik meg, akiknek van hozzá tehetségük. A zsidók gazdagságából tehát különleges zsidó tulajdonságokra vagy attribútumokra lehet következtetni.

Természetes vagy mesterséges a zsidó génusz?

Mi az eredménye az előző szakaszban kifejtett összes megfontolásunknak? Az, hogy minden valószínűség szerint a zsidók antropológiai jellege, nem kevésbé, mint szellemi tulajdonságaik, évezredek át állandó maradt. Mit bizonyít ez? Azt a következtetést kell levonnunk, hogy a zsidó zsenialitás a fajban gyökerezik? Azok, akik dogmatikusan hisznek a fajban, habozás nélkül igent mondanak. Nekünk azonban, akik megpróbálunk tudományosan eljárni, azt kell mondanunk: nem, még semmi sem bizonyított.

Egy rövid utalás a fajelmélet⁵⁹ néhány hívőjének módszereire megmutatja, hogy következtetések mennyire megbízhatatlanok. Abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a zsidók egy faj. Mivel minden fajnak kell, hogy legyenek sajátos jellemzői, a zsidóknak is megvannak a sajátjaik. Más szóval, sajátos jellemzőik a fajukban gyökereznek. Erre azonban nincs tényleges bizonyíték. Ha az igazat kell mondani, semmit sem tudunk a szomatikus vagy antropológiai jellemzők és az intellektuális képességek közötti összefüggésről.

Amit a fajelméleti teoretikusok létrehoztak, az egy újfajta vallás, amely a régi zsidó vagy keresztény vallás helyébe lép. Mi más az árja vagy német "küldetés" elmélete a világban, mint a "kiválasztott nép" hitének modern formája? Ez mind szép és jó, de senkit ne tévesszen meg az a képzet, hogy ez tudomány. Ez hit, és a hitet és a tudományt jobb, ha távol tartjuk egymástól.

Mint mondtuk, nincs biztos kapcsolat a szomatikus tulajdonságok és az értelmi képességek között. Mindkettő állandósága lehet tisztán véletlenszerű; minden nemzedékben újonnan keletkezhet, vagy a hagyományok segítségével folytatódhat. És egy olyan népnél, amely olyan ragaszkodott a hagyományokhoz, mint a zsidók, ez a feltételezés elég valószínűnek tűnik. A zsidók el voltak zárva másoktól, erős családszeretet jellemezte őket, vallási szokásaikat lelkiismeretesen betartották, a Talmudot minden nemzedékben energikusan tanulmányozták - mindezek mintegy gépezetként szolgáltak ahhoz, hogy bizonyos sajátosságokat pusztán a nevelés révén egyik nemzedékről a másokra lehessen átvinni.

Ez az egyik nézet. A zsidó jellegzetességek azonban a vérből is eredhetnek. Ismét vannak olyanok, akik a környezetre vezetnék vissza őket. A zsidó vallás, a gettóélet, a pénzzel való sok évszázados kereskedés mindhárom a kifejezetten zsidó jellemet magyarázzák. Ebben talán van is valami. Csakhogy lehetséges, hogy ezek a hatások, ahogyan azt megpróbáltam bemutatni, okok helyett eredmények.

A következő fejezetben a zsidó géniuszt elemzését javaslom, különös hangsúlyt fektetve a következő pontokra a megadott sorrendben: (1) Azoknak a fajoknak az eredeti adottságai, amelyekből a zsidók származnak, ahogyan az életmódjukban megmutatkoznak. (2) Hogyan keveredtek a különböző elemek. (3) Melyek maradtak fenn e hajlamok közül a zsidó történelem hatásai alatt. Végül, ha ezek a megfontolások elégtelennek bizonyulnának, megkockáztatjuk a hipotézist: (4) hogy bizonyos tulajdonságok a történelem során alakultak ki. Látni fogjuk azonban, hogy nem lesz szükség erre a hipotézisre, mivel a zsidó géniuszt az első három irányvonal mentén megfelelően magyarázható. Ha ez így van, akkor egy eredményt fogunk megállapítani: azt, hogy a zsidó tulajdonságok a faj vérében gyökereznek, és semmiképpen sem nevelési folyamatoknak köszönhetőek.

14. fejezet. A zsidó nép sorsfordulói

Ha valaki egy mondatban meg akarná magyarázni a zsidók jelentőségét a világ civilizációjában, és különösen a gazdasági életben, azt mondhatná, hogy ez egy keleti népnek az északi fajok közé való beültetésének és a kettő kulturális egyesülésének köszönhető. Hasonló állítást tettek a klasszikus világ, különösen a görögök és az olasz reneszánsz civilizációjáról is. Felvetették, hogy ezek a déli környezetbe vándorolt északi népek és az őslakosok keveredéséből keletkeztek - ez egy ragyogó hipotézis nem nélkülöz minden igazságot.

A zsidókra vonatkozó állítás azonban nem hipotézis: ez egy megalapozott tény, amely bőséges bizonyítékokkal alátámasztható. Korunk kapitalista civilizációja az északra nyomuló déli nép, a zsidók, és az ott őshonos északi törzsek egyesülésének gyümölcse. A zsidók rendkívüli kereskedelmi képességgel, az északi népek, mindenekelőtt a németek pedig ugyanilyen figyelemre méltó műszaki találmányi képességgel járultak hozzá.

Világos tehát, hogy mit kell szem előtt tartanunk, amikor a zsidó génuszról és annak hatalmas hatásáról gondolkodunk. Nem az a fontos, hogy a zsidók szemiták, hettiták vagy más törzsből származnak-e, nem az a fontos, hogy "tiszták" vagy "keverték", hanem az, hogy keleti nép, amelyet egy éghajlati és etnikai szempontból egyaránt idegen környezetbe telepítettek át, ahol legjobb képességeik kiteljesednek.

Ők keleti nép - vagyis egyike azoknak a népeknek, amelyeknek a földgolyónak a nyugati Atlasz-hegység és a keleti Perzsa-öböl között fekvő része volt az élőhelyük; egyike azoknak a népeknek, amelyeket a nap sütött meg Észak-Afrika, Arábia és Kis-Ázsia nagy sivatagjainak száraz, égető éghajlatán, vagy azok határvidékein; azoknak a népeknek, amelyek különleges tulajdonságaikat a jégkorszak óta, azaz mintegy tizenkét-tizenhatezer év óta változatlanul fennálló sajátos környezetükben fejlesztették ki.

Az egész vidék, ahonnan a zsidók is származnak, egy kiterjedt homoksivatag, itt-ott egy-egy oázissal, ahol ember és állat egyaránt megélhet. E nagyobbik, vízzel teli völgyekben keletkeztek, mint ismeretes, a világ legkorábbi civilizációi - Egyiptomban, Mezopotámiában és Palesztinában. Mindhárom viszonylag kis termékeny folt; mindhárom igazi oázis a sivatagban, és az övék alapvetően oáziscivilizáció volt. Egyiptom megművelhető területe körülbelül akkora volt, mint ma Szászország porosz tartomány [az Államférfiak Évkönyve szerint körülbelül 5500 000 hektár]; Mezopotámia legnagyobb kiterjedésében csak fele akkora volt, mint Lombardia síksága [ugyanezen hatóság szerint körülbelül 4500 négyzetmérföld]; Palesztina, Izrael egész népének földje, még kisebb volt, nem volt nagyobb, mint talán Baden (körülbelül 5000 négyzetmérföld); míg Júdea, a déli királyság, és így a zsidók otthona, olyan kiterjedésű volt, mint Anhalt és Szász-Coburg és Gotha hercegsége együttvéve [körülbelül 1600 négyzetmérföld]. De ezeket az oázisokat és különösen Palesztinát maguk is sivatagok törték meg, Júdeát pedig különösen rosszul bánt a természet. A déli vége elhaladt Hebron és Beersheba mellett, egyenesen a modern homokos pusztaságba. Ezekben az országokban minden mezőgazdaság az oázisok megművelése volt. Mit jelent ez? Azt jelenti, hogy a talaj szinte mesterséges eszközökkel gyűlt össze, és a földműves nagy célja az volt, hogy összegyűjtse a növényzet növekedéséhez szükséges vizet. Ez volt a helyzet Palesztinában, ahol a talajművelés a vízellátástól függött. Az aszály az a csapás, amitől a

földműves a legjobban fél. Minden évben reszket, nehogy a száraz pusztaság kinyújtsa karját, és átölelje a sok gonddal és fáradtsággal gondozott földjét. Minden pillanatban retteg, nehogy a sivatag elküldje neki perzselő szeleit vagy sáskarajokat. És mindenekelőtt a sivatagi pusztaságtól fél a fosztogató bandáktól, akik rátörhetnek, rabolnak, gyilkolnak, fosztogatnak, miközben átkelnek az országon, és néha még a birtokát is birtokba veszik, ha a fanatikusok megragadják őket. A sivatag e gyermekei, akiket ma beduinoknak nevezünk, és akiknek egykor maguk az oázislakók is részei voltak, nomád pásztorok voltak. Az ő portyáik sietteték az erős, erős falakkal rendelkező városok kialakulását, amelyek mögött a síkság lakói menedéket találhattak. Néha a sivatag egészen beléjük kúszott, és így minden időben tele voltak a homokos pusztaságok szelleme.

A nyughatatlanul vándorló beduinok ilyen törzse voltak a héberek, amikor i. e. 1200 körül Kánaánra estek, fosztogattak és gyilkoltak, ahogy mentek, és végül úgy döntöttek, hogy ott letelepednek, és megpihennek minden vándorlásuk után. Ami azt jelentette, hogy lehetőleg semmit sem fognak tenni, hanem a bennszülöttek dolgoznak majd nekik - ez minden hódító nép célja. Ilyen volt Jehova ígérete: "Elvezetlek téged arra a földre, amelyet megígértem neked, nagy és szép városok földjére, amelyeket nem te építettél, és házak tele minden jóval, amelyeket nem te töltöttél meg, és vájt ciszternák, amelyeket nem te faragtál, és szőlők és olajfák, amelyeket nem te ültettél, és enni fogsz és jóllaksz" (Deut. vi. 10, 11).

Ha már ott voltak, mit csináltak a héberek az ígért földjén? Milyen gazdasági szervezetet hoztak létre? A részletekről természetesen nem tudunk beszélni, de egy-két dolgot elképzelhetünk. Valószínűleg, mint láttuk, a hatalmasok és hatalmasok, miután nagy földterületeket hódítottak meg, egyfajta feudális társadalmat hoztak létre. A föld termésének egy részét maguknak vették el, vagy természetbeni bérleti díjként, vagy az adószedők számára történő gazdálkodással, vagy a hitelszövetkezet segítségével. Mindenesetre számos héber élt a városokban, akik bérleti díjat vagy kamatot kaptak az alárendelt lakosságtól, akik a földeken dolgoztak akár "telepések", akár "szabad parasztok", vagy bármilyen kifejezéssel is illették keleten ezt az osztályt. A hódító törzsek némelyike elszegényedhetett, és maga is a szabad parasztok szintjére süllyedt, de aligha ők voltak a befolyásosok. Ezt a pozíciót azok foglalták el, akik a nyugat-jordániai földeket lakták, elsősorban Júda, Simeon és Lévi egy része és mások. Ezekben a körzetekben csak a szarvasmarhatartás volt lehetséges: "Júda fogai fehérek a tejtől". Más törzsek, mint például Rúben és Gád, a Jordántól keletre maradtak félnomádként, és szarvasmarhákat tenyésztettek, Manassé törzsének fele pedig átkelt a Jordánon, hogy ismét oda forduljon. De minden törzset egyformán átítathatott a nomád szellem. Ha ez nem így lenne, rendkívül nehéz lenne megérteni a zsidó vallási rendszer kialakulását és növekedését.

Nem szabad elfelejteni, hogy a zsidók Szentírása, amelyben vallásuk megtestesül, különösen a Pentateuchus, egy nomád nép irodalma. Istenük, aki győzedelmeskedik a hamis istenek felett, egy sivatagi és pásztori istenség. A nomád állam hagyományait Ezsdrás és Nehémiás a Jehova-kultusz tudatos újjáalapításában őrizte meg, amelynek során nem vették figyelembe a földművelés közbeeső időszakát. A papi kódex "gondosan ügyel arra, hogy ne említse a kánaáni letelepedett életet. . szigorúan a pusztában való vándorlásra szorítkozik, és minden komolysággal sivatagi kódexnek akar tekinthető. "2 Nyissátok ki a történelmi könyveket vagy a Próféták többségét, ezt a sivatagi kórust, vegyétek bele a zsoltárokat is, és mindenütt a pásztoréletből vett metaforákat és hasonlatokat találtok. Csak néha találkozol a paraszttal, aki "elégedetten ül háza ajtajánál a fügefa árnyékában". Jehova a jó pásztor (Zsolt 23), aki összegyűjti Izrael maradékát, "mint nyájat legelőjük közepén" (Mikeás ii. 12). És mit jelent a szombati év, ha nem azt, hogy egyelőre megszűnsz parasztnak lenni, és a régi izraeliták közé tartozol? Izrael soha nem adta fel teljesen a családokra és klánokra való felosztását; mindig is törzsekből állt, mint a legtöbb pásztor-nép. Nem látszik kétségesnek, hogy még a Kr. e. 5. században is erős lehetett a nomádok vonása, bizonyára az uralkodó

osztályokban, de valószínűleg a nép nagy tömegében is. Máskülönben hogyan lett volna lehetséges, hogy hosszabb időn keresztül egy nomád vallás nyergében éljenek?

Meg lehet kérdezni. Vajon az akkori nomád tendenciák nem voltak-e véletlenül egy korábbi állapothoz való visszanyúlás? Talán nem a régi vágyakozó ösztönök, amelyeket a korábbi évszázadokban elaltattak újra felébredni a száműzetés hatása alatt? Nagyon valószínű, sőt mi több, a zsidó népet a babiloni száműzetés óta ért viszontagságok nem tudták nem felébreszteni bennük a szunnyadó sivatagi és nomád érzéseket. Erre a pontra különös hangsúlyt fektetnék. Ezért, még ha hajlamosak is lennénk feltételezni, hogy Izrael gyermekei Kánaán meghódítása után ötszáz éven át letelepedett életet éltek, teljesen világos, hogy úgy tűnik, a földön minden hatalom összeesküdött, hogy ez az állapot ne váljon állandóvá. Alighogy a növény gyökeret eresztett (már amennyire ez egy ilyen forró országban lehetséges volt), máris kitépték. A zsidók eredendő "nomadizmusa" vagy "szaharaisága" (ha szabad ezeket a szavakat használnom) mindig is szelekció vagy alkalmazkodás révén maradt életben. Ezért Izrael az évszázadok során végig sivatagi és nomád nép maradt.

Ebben a következtetésben nincs semmi újdonság. De nem lehet ezt a lelkiismereti aggályok nélkül megállapítani. Miért? Mert az antiszemita pamfletisták durván rávetik magukat, és visszaéléseikhez tőkét kovácsolnak belőle. Ez természetesen nem lehet ok arra, hogy kétségbe vonjuk igazságát, vagy ne vegyük tudomásul, mint a zsidó jellem magyarázatát. Amit az előítéletes firkászokkal szemben tenni kell, az a probléma leggondosabb elemzése, és a probléma jelentőségének megvilágító szemlélete. Ebben az irányban eddig keveset sikerült elérni; amit tettek, az gyerekes és rosszindulatúan eltorzított. Nem csoda, hogy azt a gondolatot, hogy a zsidó mindig is nomád volt, egyesek megvetéssel és gúnnyal fogadták. Sokkal inkább az lett volna a lényeg, ha ugyanezek az emberek be tudták volna bizonyítani, hogy ez téves. Erre azonban még soha nem tettek komoly kísérletet. A reasoning láncolata, amely végigfut: Palesztinában a régi időkben mezőgazdaságot folytattak; a zsidók akkoriban Palesztinában éltek; ezért a zsidók mezőgazdászok voltak, látszólag kissé gyenge. És egy másik pont. A nomád kifejezés nem a gyalázatot vagy a szégyent jelenti. Legfeljebb a rablás ellen lehet kifogást emelni. De miért kellene bármilyen szégyenérzetet tulajdonítani egy bátor beduin törzsnek, amely egy olyan bátor vezető, mint mondjuk Dávid király alatt fosztogatásból élt? Miért kellene kevésbé méltónak tűnniük, vagy miért kellene kevesebb szimpátiát kiváltaniuk, mint egy földművelő néger törzsnek valahol Afrika vadonjában? Természetesen nyilvánvaló, hogy amikor a "nomád" kifejezést a későbbi zsidó történelemre alkalmazva használom, nem a másodlagos jelentését akarom, amelyet az idő múlásával szerzett, hanem eredeti jelentését, teljes ősi erejében.

Miután egy kicsit tisztáztuk a helyzetet, most próbáljuk meg bebizonyítani, hogy a következtetésünk igaz. Izrael az évszázadok során sivatag maradt, és nomád népek, akár a szelekció, akár az alkalmazkodás folyamata révén. Már említettük a száműzetés lehetséges hatását a szunnyadó nomád ösztönök előhívására. A valóságban, ha igazat mondunk, nem tudunk világos képet alkotni arról, hogy mit jelentett a száműzetés, sem az oda vezető útról, sem a hazatérésről. Ez csak akkor tűnik lehetségesnek, ha feltételezzük, hogy a zsidók akkor még nomádok vagy félnomádok voltak. Aligha lehet elképzelni egy földművelő nép meghódítását; míg a nomád törzsek erőszakos "átültetése" ma sem ismeretlen. 3 Ráadásul a feltételezést a fogság története is alátámasztani látszik. "És elvitte egész Jeruzsálemet, az összes fejedelmeket és az összes erős vitézeket, tízezer foglyot, és az összes mesterembert és kovácsot; nem maradt más, csak az ország népének legszegényebbjei." A babiloniak második hadjárata után pedig "az őrség kapitánya meghagyta az ország legszegényebbjei közül a szőlőműveseket és a földműveseket" (2 Királyok xxiv. 14 és xxv. 12). Jeremiás története egybecseng ezzel (Jer. xxxix. 10).

Bármik is voltak a száműzöttek, az eléggé biztos, hogy az akkori földművesek nem voltak közöttük. Ők még azután is itt maradtak, hogy a száműzöttek második csoportját fogságba

hurcolták. A Jeremiás könyvében olvasható szakasz valószínűsíti azt a nézetemet, hogy a földet nem szabad jobbágyok művelték, akik, amikor uraikat Babilonba vezették, független földművesekké váltak. Nem túl nagy feltételezés, ha ezeket az embereket az eredeti lakosok leszármazottainak tekintjük, akiket a héberek hódítottak meg. A fogság korától kezdve tehát Júdea lakosságának ereiben vékonyabb zsidó vér folyt, mint a babiloni száműzöttekben, akik többé-kevésbé a zsidó arisztokrácia, úgyszólván a nép krémje voltak. A későbbi időkben valóban ez a nézet kapott teret. Még magában Júdeában is elismerték, hogy a babilóniai zsidók a legjobb származásúak, és egy régi zsidó mondás segítette megerősíteni ezt a hitet. "A római diaszpórában élő zsidók származásukat tekintve a júdeaiakkal összehasonlítva olyanok, mint a kevert tészta a tiszta liszthez képest, de maga Júdea csak tészta Babilonhoz képest."⁴ R. Ezékiel (220-299) pedig azzal mentegeti azt a jó embert, Ezrát, amiért visszatért Palesztinába, hogy a kétes eredetű családokat magával vitte, és így a megmaradtakat meghagyta a velük való keveredés veszélyétől(!).⁵

Erre a következtetésre jutunk. A száműzetés egyfajta szelektív folyamat volt, amelynek során a zsidóság legjobb elemei, amelyek sohasem kedveztek a letelepedett életmódnak, kénytelenek voltak újraéleszteni az eredendően nomád életmódot, és a bennük levő határokat, és hogy megélhetésüket városi emberként, azaz kereskedőként szerezzék meg. Ez nem jelenti azt, hogy egyikük sem lett földműves. Távolról sem. A babilóniai Talmudban bizonyára úgy tűnik, hogy néhányan a földművelésnek szentelték magukat, de a körülmények bizonyára azok voltak, amelyek Palesztinában uralkodtak, ahol a gazdag arisztokrácia a városokban a (nem zsidó?) parasztok munkájából élt. Mindenesetre ilyen benyomást kelt a dolgok tipikus állása. De voltak kivételek is. Nem olvasunk-e sok olyan ókori rabbiról, aki maga is az eke mögött járt? Ami azonban fontos, az az, hogy a száműzetésben uralkodó állapotok semmiképpen sem voltak kivételesek. Éppen ellenkezőleg, normálisak voltak. Már a száműzetés előtt is sok zsidó telepedett le Egyiptomban és más országokban, egyfajta önkéntes diaszpórában. Azok, akik elhagyták Palesztinát, kétségtelenül olyan emberek voltak, akikben a régi nomád ösztönök még nem haltak ki teljesen, és az önfelelt száműzetés csak még inkább előhívta őket. E vándorló zsidók - akár Júdeából, akár Palesztinából származnak - soha nem alapítottak mezőgazdasági kolóniákat vagy önálló településeket, mint a legtöbb más kivándorló. De mit találunk? Azt, hogy a zsidó telepések a lakott földgolyó minden szegletében szétszóródtak idegen népek között, lehetőleg a nagyvárosokban, ahol megélhetést kerestek.⁶ Soha nem hallunk arról, hogy visszatértek volna a szülőföldjükre, miután elegendő pénzt gyűjtöttek össze ahhoz, hogy jólétben éljenek, mint a mai svájci, magyar vagy olasz kivándorlók. Az egyetlen kötelék, amely őket hazájukhoz kötötte, vallási volt. Ha valaha is visszatértek, akkor csak az éves pászkai zarándoklatra, mint igazi nomádok.

Palesztina fokozatosan megszűnt a zsidó élet központja lenni, és a zsidók egyre inkább szétszóródtak. Még a második templom lerombolásakor (Kr. u. 70) is több zsidó élt a diaszpórában, mint Júdeában. Ennek talán volt valami oka. Az, hogy az ország, még akkor is, amikor a legsűrűbben lakott volt, több mint egymillió vagy másfél millió lelket tudott volna eltartani, aligha valószínű. (Ma a lakosok száma legfeljebb 650 000.) Ami Júdeát illeti, nem volt több mint 225 000 lakosa, Jeruzsálem pedig nem több mint 25 000.⁷ Palesztinán kívül már a Közös Korszak kezdetén is bizonyosan többen voltak. A ptolemaioszi Egyiptomban a hét-nyolcmillióssá váló lakosságból állítólag egymillió zsidó volt.⁸ Egyiptom ebben a tekintetben sem volt egyedülálló. Valóban nehéz lett volna olyan helyet megnevezni, amelyet - a Josephus által idézett Sztrabón szavaival élve - nem zsidók laktak és uraltak (!). Philón felsorolja azokat az országokat, amelyekben az ő idejében zsidó lakosság élt, és hozzáteszi, hogy Európa, Ázsia, Líbia számos városában telepedtek le, a szárazföldön és a szigeteken, a tengerparton és a szárazföld belsejében. Ugyanezt halljuk egy, a 2. század vége felé keletkezett szibillusi jóslatból,⁹ míg Jeromos arról tájékoztat bennünket, hogy "tengertől tengerig, a brit óceántól az Atlanti-óceánig, nyugattól délig, északról keletig, az egész

világon" megtalálhatóak voltak. 10 Hogy mennyire sűrűn voltak jelen a korai birodalom Rómájában, azt a Heródes királynak a császárok fővárosában tett látogatásáról szóló beszámolóiból tudhatjuk meg, amely szerint nem kevesebb, mint 8000 Rómában élő zsidó kísérte őt Augustushoz. Az i. sz. 19. évben pedig, az i. sz. Kr. u. 4000 katonai korú felszabadított férfit, akik "az egyiptomi és a zsidó babonát vallották", Szardíniára deportáltak".

De elég. Nem számít, hogy a kereszténység előtti korban hány zsidó volt a diaszpórában, annyi bizonyos, hogy amikor a második templom elesett, Izrael már szétszóródott a föld színén. 12 A hangyaboly a középkorban sem csendesedett el; a zsidó vándorlás ugyanis továbbra is gözerővel folyt. Ez is bizonyos.

Milyen irányt vettek a vándorlások? Az 5. század vége felé Babilon kiürült, először lassan, majd gyors ütemben, a zsidók a világ minden pontjára vándoroltak - Arábiába, Indiába és Európába. A 13. században Angliából, Franciaországból és Németországból kivándorlók áradata indult el részben a Pireneusi-félszigetre, ahol már akkor is nagyszámú zsidó élt Palesztinából és Babilonból, részben pedig a kelet-európai királyságokba, amelyek szintén nem voltak zsidó lakosok nélkül, akik már a 8. században letelepedtek ott, miután a Bizánci Birodalomból a Fekete-tengeren keresztül érkeztek. A középkor vége felé aztán egyrészt Spanyolország és Portugália, másrészt Oroszország és Lengyelország volt az a két nagy medence, ahol a zsidók letelepedtek. Mindegyikből újrakezdődött a vándorlás; már láttuk, milyen irányt vett. Először a spanyol zsidók, majd a XVII. századi kozák pogromok után az orosz zsidók kezdtek szétszóródni a földön. Az Oroszországból és Lengyelországból való kivándorlásnak ez a folyamata folyamatos volt, míg a 19. század vége felé vulkánkitörés következett be, és százezrek kerestek menedéket az Újvilágban. 13

Így hajtották ezt a népet egyik helyről a másikra - a vándorló lábú törzs, amelynek sorsát a Vándorló zsidó legendája oly meghatóan fejezi ki. 14 Állandó bizonytalan helyzetük miatt nem is gondolhattak arra, hogy letelepedjenek a földön. Valójában azonban ritkán volt hajlandóságuk erre. Minden, amit a diaszpórában élő zsidók életéről tudunk, arra enged következtetni, hogy a zsidóknak csak elenyésző része foglalkozott mezőgazdasággal, még azokon a területeken is, ahol nem álltak nehézségek az útjukba. Talán a 16. századi Pó-ország a legjobb példa erre. Ott úgy tűnik, hogy földműveléssel foglalkoztak. De még Lengyelországban is a városi életet részesítették előnyben. A korabeli lengyel városokban 500 keresztény kereskedőre 3200 zsidó kereskedő jutott. 15

Igen, városlakókká váltak - hogy önként vagy a körülmények miatt, az nem számít -, és városlakók maradtak. A világ zsidóságának több mint fele ma is az 50 000 főnél nagyobb városokban él. Németországban ez körülbelül a zsidók 43,6 százaléka (1900), Olaszországban, Svájcban, Hollandiában és Dániában körülbelül négyötöde, valamint az összes angliai és amerikai zsidó.

A modern város nem más, mint egy nagy sivatag, amely olyan távol van a meleg földtől, mint a sivatag, és ahhoz hasonlóan nomádokká kényszeríti lakóit. A régi nomád ösztönök így évszázadokon keresztül előhívták a zsidóban a környezetéhez való alkalmazkodás folyamatát, miközben a kiválasztódás elve csak erősítette ezeket az ösztönöket. Világos, hogy az állandó változásokban, amelyeknek a zsidók ki voltak téve, nem azok maradtak fenn, akik hajlamosak voltak a kényelmes, letelepedett földműves életre, hanem azok, akikben a nomád ösztönök erősek voltak.

Ez a forróvérű, nyughatatlan nép, amely nem negyven, hanem négyezer évig vándorolt a pusztában, végre eljutott a maga Kánaánjába, az ígért földjére, ahol kipihenheti minden vándorlását - eljutott az északi országokba, és ott olyan népekkel találkozott, amelyek, míg a zsidók egyik oázisból a másikba siettek, az ő földjükön éltek, és a föld szagát érezték, amelyek úgy különböztek a zsidóktól, mint az ardenneki ló a tüzes arab lovastól.

Hamarosan nem lesz jelentősége annak, hogy Észak-, Közép- és Kelet-Európa népeit árjáknak vagy más néven nevezik-e. A legújabb kutatások ugyanis azt a látszatot keltik, hogy a legtöbbjük valóban árja volt. 16 De a név semmit sem mond nekünk. Ami fontos, az az, hogy mindannyian a hideg északról származó népek voltak, és soha nem tudtak akklimatizálódni a déli, meleg földeken. 17 Félrevezető őket árjáknak tekinteni. Akkor ugyanis a sötét aradiakat is bele kell vennünk. A nyilvánvalóan szőke, kék szemű európaiaknak kevés közös vonásuk van vele, kivéve talán a nyelvüket. Más tekintetben viszont teljesen sajátos sajátosságaik vannak. Hogy mik ezek, azt könnyen láthatjuk, ha megnézzük ezeket a népeket, ahogyan ma vannak, és ha egyetlen szóval kellene jellemeznünk őket, amely a sivataggal szemben álljon, akkor az az erdő lenne. Az erdő és a sivatag valóban a két nagy ellentét, amely összefoglalja az országok és lakosaik különbségeit. Az erdők északról származnak

- Azok az északi erdők a patakok zúgásával, ahol a köd erősen tapad a fák törzséhez, és a varangyok "a nyirkos mohában és a nedves köveken" laknak, ahol télen a halvány napfény csillan meg a fahéjon, nyáron pedig mindenütt a madarak éneke hallatszik. Bizonyos, hogy a Libanon magasságában erdők voltak, mint ahogyan ma is vannak erdők Dél-Olaszországban. De ki az, aki betette a lábát egy déli erdőbe, nem fogja azonnal észrevenni, hogy kevés rokonságot mutat az északi erdőkkel, nem fogja azonnal felismerni, hogy "az erdő még Itáliában is valami egészen mást mond a szívnek és a szemnek, mint az alpesi erdő, vagy a balti-tengeri erdő?". A dél-olasz erdő tele van harmóniákkal, tiszta fénnel és kimondhatatlan kékséggel, hajlékony és mégis erőteljes az ég felé irányuló és a nyögő szél előtt meghajló erdőben; szent ligetnek tűnik" (Hehn). De a mi északi erdeink - egyszerre bensőséges és félelmetes varázsa és titokzatossága van. Sivatag és erdő, homok és mocsár - ezek a nagy ellentétek, amelyek hosszú távon a levegő nedvességtartalmának különbségeitől függenek, és így az ember tevékenységei számára nem hasonló környezetet teremtenek. Az egyik esetben a Fata Morgana a természet szimbóluma, a másikban a ködfelhő.

A régi időkben az északi éghajlatok jellegzetességei még erősebben érvényesültek, mint napjainkban. A rómaiak Németországról alkotott képe nyers, mocsarakkal és sűrű erdőkkel borított, ólmos égboltú, ködös és nedves légkörű országot mutat, amelynek téljei hosszúak és vadul viharosak. Évezredek át népek és fajok (őseink) éltek a nedves erdőkben, a mocsarakban, a ködben, a jégben, a hóban és az esőben. Kivágták az erdőket, megszokhatóvá tették a földet, és ott vertek sátrat, ahol fejsze és szántás nyert számukra egy sávot a vadonból. Úgy tűnt, hogy a földbe gyökereztek; úgy tűnt, hogy a földművelést soha nem hagyták abba. De még ha megpróbáljuk is "nomádként" elképzelni ezeket az északi népeket, az ő életük nagyon különbözik a beduin törzsekétől. Úgy érezzük, hogy jobban kötődnek a tűzhelyhez, mint akár egy oázisföldön élő földművelő nép. Az északiak még akkor is telepesek, ha csak tenyésztenek, a beduinok mindig nomádok, még ha meg is művelik a földet.

Ez azért van így, mert az ember északon közelebb kerül a természettel, mint a meleg országokban. Az ember a természet szerves része, még akkor is, ha csak vadászként járja az erdőt, vagy pásztorként tör utat a sűrűben a nyája számára. Hajlamos vagyok azt állítani, még ha azt kockáztatom is, hogy modern misztikusként nevétségessé válok, hogy északon a természet és még a legprózaibb ember között is a szeretet és a barátság olyan gyengéd kötelékei vannak, amelyek a déliek számára ismeretlenek. Délen, ahogyan azt már helyesen megjegyezték, az ember a természetet csak eszköznek tekinti a civilizációs munkában. Még ha a földet műveli is, idegen a természettől. Délen nincs vidéki élet, nincs a természetben és a természettel való együttélés, nincs kötődés a bokrokhoz és fákhoz, a pusztákhoz és rétekhez, a vadon élő növényekhez és a szabad madarakhoz.

Nem világos, hogy ezeknek a különböző és változatos környezeteknek különböző eredményeket kell produkálniuk, különböző módon kell befolyásolniuk az embereket? Túlzás lenne azt feltételezni, hogy a zsidó jellemvonásokat, ahogyan láttuk őket, befolyásolta, sőt,

sajátos nyomást gyakorolt rájuk a pusztában töltött több ezer éves vándorlás? A válasz természetesen igen, és ha a következő oldalakon ezt próbálom is bizonyítani, akkor is el kell ismernem, hogy biológiai ismereteink jelenlegi állása nem elégséges annak kimutatására, hogy a környezet milyen hatással van az ember anatómiai és fiziológiai jellegére, és így pszichikai hajlamára is. Az irányt, amelyet e témakörben folytatott kutatásainknak követniük kellene, Juan Huarte de San Juan, az általam már említett bölc, öreg, 16. századi spanyol orvos határozta meg nagyszerű könyvében, az Examen de ingenios-ban, amelyben komoly kísérletet tesz (a maga nemében az elsőt) a zsidó nép változásaira hivatkozva a zsidó tulajdonságok biológiai és pszichológiai bemutatására. Ennek a mély gondolkodónak az elképzeléseit, aki az emberi kiválasztás néhány problémáját a korszakban kétségtelenül figyelemre méltó módon dolgozta fel, érdemesnek tartom arra, hogy megmentssem a méltatlan feledéstől, és itt vázlatosan ismertetem őket. 18

Huarte négy okot említ, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy a zsidók azzá váltak, amik: (1) A forró éghajlat. (2) A terméketlen talaj. (3) A nép sajátos táplálkozása a negyvenéves pusztában való vándorlásuk alatt: manna élték; a víz, amit ittak, rendkívül tiszta volt, és a levegő, amit belélegeztek, nagyon ritka. Ilyen körülmények között hajlamosak voltak (amint arra már Arisztotelész is rámutatott) arra, hogy éles eszű gyermekek szülessenek (hombre de muy agudo ingenio). (4) „Amikor Izrael gyermekei birtokba vették az Ígért Földjét, olyan sok nehézséggel, szűkösséggel, ellenséges portyákkal, hódításokkal és mindenféle megpróbáltatással kellett szembenézniük, hogy a nyomorúság hatására szellemi géniuszuk tüzes, száraz és kiszáradt temperamentumot kapott. . . . A folyamatos melankólia és a soha véget nem érő nyomorúság együttesen azt eredményezte, hogy a vér összegyűlt az agyban, a májban és a szívben, és egy vérfogyasztó és égető folyamat következett be, fekete epehólyag (melancholia por adustion). Ebből szinte minden zsidónak még mindig nagy része van, és ez eredményezi a ravaszságot, a ravaszságot és a rosszindulatot (solercia, astucia, versacia, malicia).” A szerző ezután azzal az ellenvetéssel folytatja, hogy a mannaival való táplálkozásuk óta eltelt háromezer év alatt a zsidók nagy valószínűséggel elvesztették az akkor szerzett tulajdonságaikat, hogy ha egyszer bizonyos hajlamok bekerülnek a rendszerbe, akkor azok második természetté válnak, és sok generáción át öröklődnek. Azt azonban kész elismerni, hogy a zsidók valószínűleg már nem olyan bölcsek, mint régen.

A mélységekbe, ahová a madridi orvos leereszkedik, nem tudom elvinni az olvasót. Nem találunk ott mást, mint bizonyítatlan elméleteket. Maradjunk tehát a föld felett, és elégedjünk meg azzal, hogy a zsidó pszichológiai tulajdonságok és a zsidó nép vik- sitúdói közötti összefüggésről nem szólunk.

A zsidó értelmisége, láttuk, volt a legmarkánsabb at-hódolata, az, amely sok mást is magába foglalt. Ezt nagyon könnyen meg lehet állapítani, ha felidézzük, hogy a zsidóknak történelmük legkorábbi időszakától kezdve, amikor a csendes vizek mellett legeltették nyájukat, soha nem kellett nehéz fizikai munkát végezniük. Az átok, amely Ádámra és Évára esett, amikor kiűzték őket az Édenkertből, hogy az embernek arca verejtékében kell kenyeret ennie, a zsidókat soha nem sújtotta súlyosan - mármint ha a szavakat szó szerinti jelentésükben vesszük, és kizárjuk a szellemi aggodalmat és szorongást. A pásztorélet gondoskodásra, együttlétre és szervezésre szólít fel, és minden későbbi hivatás, amelyet a zsidók felvettek (hogy önként vagy kényszerből, az nem számít), kevés testi munkát igényelt, bár sok szellemi erőfeszítést. Legtöbbünk családi története két-három generáción keresztül vezet az ekéhez, az üllőhöz vagy a fonókerékhez. Nem így a zsidóknál. Több évszázadon át többnyire soha nem voltak parasztok vagy kézművesek, soha nem készítettek semmit, hanem csak gondolkodók - agymunkások. Ezért várható volt, hogy bizonyos adottságok és képességek az idők folyamán kifejlődnek bennük. A zsidó életmódot tekintve egy kivételes intellektualitását nem lehet másra következtetni belőle.

De ennél is több: a különleges zsidó értelmiség a homokos vagy kősvatagokhoz kötődik. A zsidók racionálisak, szeretik az absztrakciót. Ismét eszünkbe jut a sivatag és az erdő, Észak és Dél közötti ellentét. A forró, száraz országokban a táj éles körvonalai, a ragyogó napsütés és a mély árnyék, a tiszta, csillagfényes éjszakák és a satnya növényzet - nem lehet mindezt egyetlen szóval összefoglalni: absztrakció? Ennek ellentéte bizonyára az, ami konkrét, mint minden északi dolog, ahol a víz bőségesen folyik, ahol a táj éppoly változatos, mint amilyen gazdag, ahol a természet erdőben és mezőben termékeny, és a föld felküldi illatát. Vajon véletlen-e, hogy a csillagászat és a számolás művészete először a forró vidékeken alakult ki, ahol az éjszakák mindig ragyogóak, és olyan népek között fejlődött ki, akiket a pásztorkodás megtanított a számolásra? Gondolhatunk-e a sumérokat, akik az ékírást feltalálták, északi népek? Vagy másfelől, el tudjuk-e képzelni a ködös észak parasztját, amint a szántóját követi, vagy a vadászembert, aki szarvast kerget az erdőben, mint akik képesek a számok absztrakt gondolatát felfogni?

Tehát a racionális gondolkodással és az okok keresésével. Ez vezet el bennünket a Dél világába is, a mesterségesen előállított, sohasem természetes növényzettel, a beduin élet örök bizonytalanságával, mint a létezés meghatározó tényezőjével. És ezzel szemben a hagyomány az északi paraszt kényelmes, biztonságos és békés létéhez, ködös és titokzatos környezetéhez kapcsolódik. Egyáltalán nem valószínű, hogy az élet és a növekedés megbecsülése az északiak dús természetében jobban, vagy legalábbis szabadabban fejlődhet, mint a déliek holt növényzetében. És ahogy a sivatag, úgy a város is, amikor megfosztja az embert a termékeny anyaföld egy darabkájától, elpusztítja benne a minden élőlényvel való közösség érzését, megszakítja a közösség kötelékét közte és az állatok és növények között, és így elhal a szerves természet minden valódi megértése. Másrészt a város élesíti az ember szellemi képességeit, képessé teszi a keresésre, a kémkedésre, a szervezésre, a rendezésre. Az állandó készenlét a nomádok természete; a zsidókra a sorsuk kényszerítette, hogy állandóan készenlétben legyenek - állandóan új lehetőségekre, új célokra, az események új kombinációira kell figyelniük; egyszóval, hogy az életet valamilyen célt szem előtt tartva rendezzék.

A zsidó alkalmazkodó és mobil. Az alkalmazkodóképesség és a mobilitás azok a legfőbb tulajdonságok, amelyekkel a nomádnak rendelkeznie kell, ha túl akarja élni a küzdelmet, a létezésért. Az önk letelepedett parasztja nem tudott élni ezekkel az erényekkel. "A sivatagi élet törvénye a legnagyobb mobilitást írja elő mind a személy, mind a vagyon tekintetében. A tevének és a paripának képesnek kell lennie arra, hogy a nem-örültet és minden vagyonát gyorsan egyik megállóhelyről a másikra vigye, mert az élelmiszerkészlete nem nagy, és hamarosan kimerül, és beoldalt képesnek kell lennie arra, hogy az ellenség támadásai elől villámgyorsan elmeneküljön. . . Ez a mobilitás még hétköznapi körülmények között is bizonyos fokú szervezőtehetséget igényel a törzs vezetőitől. "20 (A földművelőnek erre nincs szüksége.) "Az eke és az ökör eléggé lusta dolognak tűnik a nomád lándzsájához, nyilához és lovához képest. "21 Így a vidék is, ha a városhoz hasonlítjuk. Lapozzunk a zsidók történetéhez, és figyeljük meg, hogy attól a pillanattól kezdve, hogy átkeltek a Jordánon, egészen napjainkig a városok nagyfokú mobilitást eredményeztek bennük.

Mindig megvan tehát az ellentét a nomád és a tűzhely mellett élő ember között, amely ellentétnek tulajdonítható, hogy egyfelől elszántan törekszik valamilyen cél elérésére, másfelől pedig örül a munkának, amiért érdemes dolgozni. A zsidók esetében az ezeréves vándorlás csak ezt a nomád erényt fejlesztette ki bennük. Az ígéret földje egész vándorlásuk alatt mindig előttük volt; mindig volt valami, amit el kellett érniük, amit el kellett érniük, valami, amire vártak, mint az utazó, akinek nincs öröme a vándorlásban. Minél reménytelenebbé vált a jelen, annál gazdagabbak voltak az áldások, amelyeket a jövő tartogatott; mindent, ami volt, buboréknak, minden valóságot tartalom nélkülinek, minden cselekvést értelmetlennek tekintettek; csak a cselekvés eredményének - a sikernek, a kitűzött

célnak - volt értéke. A tendenciák e láncolatában az eredményekre helyezett hangsúly nagymértékben felelős volt a pénz hitelezési célú felhasználásáért, sőt, az egész kapitalista nexusért. A zsidók által a cselekvés eredményeinek tulajdonított fontosság egyszerre lehetett oka és következménye kapitalista nemtörődömségüknek.

Nos, egy adott cél eléréséhez, akár csak a mozgékonyasághoz, nagy mennyiségű fizikai és szellemi energia szükséges. A zsidók első őseinek nagy mennyiségű energiával kellett rendelkezniük, és a zsidók északi népek között való tartózkodása csak arra szolgált, hogy ez még jobban megnőjön. Egyértelműen nyilvánvaló, hogy az északiakkal való érintkezés tökéletesítette a zsidók eredendő erőit. Elég csak összehasonlítani az itteni eredményeit a déli országokban elért eredményeivel, hogy belássuk ennek az állításnak az igazságát. A kiválasztás folyamata, az alkalmatlanok kigyomlálásával, csak a testi és a szellemi képességeket növelte. A szellemi energia még inkább egy olyan nép birtokába került, amelynek déli származása már eleve hajlamos volt erre.

Ahogy a kétféle nép szelleme különbözött, úgy különbözött a kifejeződésük is. A víznek, a fának és az illatos földnek megvannak a maga meséi, mítoszai, dalai; ugyanígy a sivatagnak és az oázisnak is. Bármennyire is örömteli lenne követni ezt a melléktémát, itt csak felhívhatjuk rá a figyelmet, és kénytelenek vagyunk áttérni az egyes néptípusokhoz kapcsolódó eltérő gazdasági rendszerek vizsgálatára.

A gazdasági különbségek alapvetően a nomád és a földművelő élet, a szaharaiszmus és a "szilvanizmus" közötti ellentétre vezethetők vissza. A kivágott erdőből, a lecsapolt mocsárból, a földből, amelyet a szántószekér felforgat, keletkezett az az öko- nomikus társadalomszervezés, amely a kapitalizmus megjelenése előtt Európában uralkodó volt - a feudális, uradalmi rendszer, amely azon az eszmén nyugodott, hogy a termelés csak a fogyasztásra szolgálhat, hogy minden embernek meg kell találnia a maga fülkáját, ahol dolgozhat, és hogy minden társadalomban státuskülönbségek vannak. A paraszti birtok, amely szigorúan el volt határolva a szomszédétól, kiemelte azt az elképzelést, hogy minden embernek korlátozott tevékenységi köre van, "az a birtok, amelyre Isten elhívta"; ott kellett maradnia és a hagyományos módon dolgoznia.

A végtelen homokpusztákból, a pásztorkodásból az ellentétes életforma - a kapitalizmus - ered. A gazdasági tevékenység itt nem az egyes ember számára körülhatárolt, hanem a határtalan kilátásokkal rendelkező tenyésztő (pásztor) tevékenysége, ahol a holnap lehet, hogy semmissé teszi a holnap munkáját, de ahol néhány év múlva a készletek is megtízszereződhetnek. A juhok és a tehének gyorsan szaporodnak, de ugyanilyen gyorsan megtizedelheti őket az éhség vagy a betegség. Ezért csak a pásztorok hivatásában, a földművesekében soha nem tudott gyökeret verni a nyereség gondolata, és a korlátlan termelés elképzelése valósággá válni. Csak a pásztorok hivatásában válhatott uralkodóvá az a nézet, hogy a gazdasági tevékenységekben az áruk absztrakt mennyisége számít, nem pedig az, hogy alkalmasak vagy elegendőek-e a felhasználásra. Csak a pásztori hivatásban volt elsődleges szükségszerűség a számolás. Ráadásul a racionalizmus, amely, mint láttuk, elválaszthatatlan a nomád életmódtól, itt lépett játékba, és nem túlzás azt állítani, hogy a "nomadizmus" a kapitalizmus elődje. A kapitalizmus és a judaizmus közötti kapcsolat így még világosabbá válik.

A sivatag és a vándorlás, bár nem kis mértékben befolyásolták a zsidó jellemet, nem az egyetlen erő volt, amely a zsidó szellemet formálta. Voltak mások is, amelyek nem voltak olyan hatékonyak, mint az első, de rugalmasak voltak.

Az első a pénz volt, amelynek a zsidók voltak az őrzői. Ez rányomta bélyegét a természetükre, de ugyanakkor összhangban is volt vele. A pénzben ugyanis egyesült az a két tényező, amely a zsidó szellemet alkotja: a sivatag és a vándorlás, a szaharaiszmus és a nomadizmus. A pénz éppoly kevésbé konkrét, mint a föld, ahonnan a zsidók származnak; a pénz csak egy tömeg, egy csomó, mint a nyáj; mozgékony; ritkán gyökerezik meg termékeny

talajban, mint a virág vagy a fa. A pénzzel való állandó foglalkozásuk elterelte a zsidók figyelmét a minőségi, természetes életszemléletről a mennyiségi, elvont felfogásra. A zsidók megfejtették a pénzben rejlő összes titkot, és rájöttek a pénz varázserejére. A pénz urai lettek, és ezen keresztül a világ urai - ahogyan azt e könyv első fejezetében megpróbáltam leírni.

Vajon a pénzt keresve mentek, vagy először rájuk kényszerítették, majd fokozatosan hozzászoktatták magukat az idegenhez? Úgy tűnik, mindkét ex-planációnak sok minden szól mellettük.

Kezdetben úgy tűnik, mintha szinte természetes módon rengeteg pénz áramlott volna a birtokukba - helyesebben fogalmazva a nemesfémek, amelyeket aztán érmévé változtattak. Azt hiszem, még soha nem mutattak rá arra, hogy a királyok idején nagy mennyiségű arany és ezüst kellett felhalmozódnia Palesztinában. Dávidról azt mondják, hogy portyázó hadjárataiból mindkét fémből sokat hozott haza, nem is beszélve az aranyban és ezüstben kapott adókról. "Jórá pedig ezüst-, arany- és rézedényeket hozott magával; ezeket is Dávid király az Úrnak szentelte az ezüstrrel és arannyal együtt, amelyet az összes népek közül, amelyeket leigázott, szentelt" (2Sám. viii. 10-11).

Az arany és ezüst felhasználásáról olvasható történetek, mind a sátor készítésénél, mind a templom építésénél, a mesebeli határát súrolják, és nyilvánvalóan nem túlzás azt állítani, hogy "a király ezüstöt és aranyat tett Jeruzsálembé, mint köveket" (2Krón. i. 15) - különösen akkor nem, ha emlékszünk a témára vonatkozó pontos statisztikai adatokra. Salamon király hajóinak Ophirba tett útjai azokban a napokban valóságos Kaliforniát tárhattak fel. Nem csoda, hogy Ézsaiás próféta azon siránkozott, hogy "földjük tele van ezüstrrel és arannyal, és kincseiknek nincs vége" (Ézs. ii. 7).

Mi történt ezekkel a nemesfémmennyiségekkel? A Talmud rabbijai átgondolták ezt a kérdést, és arra a következtetésre jutottak, hogy az Izraelnél maradt. "Ezt tanította R. Alexandrai. Három dolog visszatért oda, ahonnan jött: Izrael, Egyiptom pénze (vö. 2Mózes xii. 35 és 1Királyok xiv. 25) és a frigyláda táblái. "22 De természetesen ennél meggyőzőbb bizonyíték aligha adható. Akárhogy is legyen, a lényeg az, hogy a nemesfémekből hatalmas készlet halmozódott fel Izraelben, annak történelmének korai szakaszában. Ehhez jöttek még hozzá az évszázadok során a világ minden részén szerzett pénzek. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azokat a kincsáradatokat sem, amelyek Palesztinába irányultak, részben a templomadó formájában, részben pedig a jámbor zarándokok felajánlásaiból. Cicero (pro Flacco, c. 28) sajnálatát fejezte ki a nagy összegek miatt, amelyeket évente vittek Jeruzsálembé Itáliából és az összes tartományból. Mindkét csatorna nem kis hozamot hozhatott, amint az több érdekes eseményből is kiderül. Mithridatész például 800 talentumot foglalt le a templomi adókból, és azt Kos szigetén helyezte letétbe. Cicero beszámol arról, hogy Flaccus útban Jeruzsálem felé zsákmányolta a pénzt, amelyet négy kis-ázsiai város (Apamea, Laodicea, Pergamon és Adramyttium) zsidói küldtek, és hogy csak az előbb említett városból származó zsákmány száz font aranyat tett ki. És akkor a zarándokok! Számuk rendkívül nagy lehetett, bár nem egészen 2 700 000 volt, ahogy Josephus beszámol róla, és bár Jeruzsálemben nem egészen 380 zsinagóga állt a látogatók kényelmét szolgáló zsinagógák rendelkezésére. Az azonban bizonyos, hogy a zarándokcsapatok olyanok voltak, mint a víztározók, amelyekből minden irányba áramlott a pénz, és sok ember gazdaggá válhatott, és ezért képes volt kamatra pénzt kölcsönözni. Talán a papokat lehet példaként említeni; azt mondják, hogy ők általában nagy hozományt kaptak, és nem voltak idegenkedve egy kis pénzkölcsönzéstől. 23

A következő fontos kérdés az, hogy vajon a zsidók maguk fedezték-e fel a pénz titkos erejét, ők voltak-e azok, akik a hitelezés mechanizmusát bevezették, vagy a babilóniaiaktól tanulták. Ma már eléggé bizonyítottnak tűnik, hogy a pénz Babilonban a zsidók érkezése előtt szabadon keringett, bár nem rendelkezünk értékes adatokkal arról, hogy a pénzkölcsönzés milyen mértékben fejlődött ki. Lehetséges, hogy a zsidó pénzügyek csirái már az

unokatestvéiknél, a babilóniaiaknál csírázhattak. Nem sokat számít, hogy e rokon népek közül melyik termett először aranygyümölcsöt. A lényeg az, hogy a későbbi események rákényszerítették a zsidókat a pénzkölcsönzésre, és így a pénzkölcsönzés specialistáivá váltak. Állandó vándorlásuk szükségessé tette ugyanis, hogy vagyonukat könnyen hordozható formában birtokolják, és mi lehetne erre alkalmasabb, mint a pénz és az ékszerek? A pénz volt az egyetlen társuk, amikor meztelenül az utcára kényszerültek, és az egyetlen védelmezőjük, amikor az elnyomó keze nehezedett rájuk. Így megtanulták szeretni, mert látták, hogy egyedül a segítségével le tudják győzni a föld hatalmasait. A pénz lett az az eszköz, amellyel ők - és rajtuk keresztül az egész emberiség - hatalmat gyakorolhattak anélkül, hogy ők maguk erősek lettek volna. A pénzkölcsönzés finom fonalaival egy társadalmilag jelentéktelen nép képes volt lekötni a feudális óriást, akárcsak a lilliputiak Gullivert.

Ennyit tehát a pénzről, mint a zsidó fejlődés egyik tényezőjéről. Most rátérek egy másikra, amelyet egyesek még fontosabbnak tartanak. A gettóra utalok.

A gettó kétségtelenül nagyon sajátos módon befolyásolta a zsidók társadalmi helyzetét: megvetett páriákat csinált belőlük. Még ma is a gettó zsidóságának nagyobb része társadalmilag az alsóbb osztályokba tartozik, és hitbeli testvéreik is így tekintenek rájuk. Történelmük egy szakaszában a gettó zsidó és felszabadult testvére közötti ellentét kézzelfogható kifejezést nyert a szefárdok (spanyol zsidók) askenázokkal (német zsidókkal) szembeni magatartásában. Az előbbieket megvetéssel néztek le az utóbbiakra, akiket tolatkodó koldusoknak, kellemetlenkedőknek tekintettek. A keserű szarkazmusnak ez az érája, amelyben egy német zsidó a 18. század közepe táján (amikor a két szekció közötti kapcsolat a legfeszültebb volt)²⁴ írt egy portugál vallástársának: "Tudom. Uram, hogy a portugál zsidóknak a németországiakkal semmi közös nincs a vallási rítuson kívül, és hogy neveltetésük és modoruk teljesen megkülönbözteti őket egymástól, ami a társadalmi életet illeti. Azzal is tisztában vagyok, hogy a kettőjük közötti rokonság nagyon régi hagyomány, és hogy a gall Vercingetorix és a német Arminius közelebbi rokonságban álltak Heródes apósával, mint te Efraim fiával." Azzal is tisztában vagyok. Pinto, a szefárd zsidó, hasonló hangnemben fejezi ki magát a Voltaire által a zsidók egésze ellen intézett támadásokra adott jól ismert válaszában. ²⁵ Pinto arra törekszik, hogy a spanyolországi zsidókat ne tegyék egy kalap alá a németországi zsidókkal; két külön nemzetről van szó. "Egy londoni zsidó - mondja - éppoly kevésbé hasonlít egy konstantinápolyi zsidóra, mint az utóbbi egy kínai mandarinra. Egy bordeaux-i portugál zsidónak és egy metzi német zsidónak semmi közös nincs". "Mons. de Voltaire nem hagyhatja figyelmen kívül a portugál és spanyol zsidók kényes aggályait, hogy nem keverednek más nemzetek zsidóival, sem házasság, sem más módon." Pinto azzal folytatja, hogy ha egy hollandiai vagy angliai szefárd zsidó egy német zsidónőt venne feleségül, a rokonai kitagadnák, és még csak nem is adnának neki temetést a temetőjükben.

Ez az ellenállás nagyon gyakran talált gyakorlati kifejezést, különösen a szefárdok részéről, akik saját szemükben a zsidóság arisztokráciáját képezték, és akik féltek attól, hogy társadalmi helyzetüket veszélyezteti a keletebbre fekvő országokból érkező zsidók érkezése. Így 1761-ben a bordeaux-i portugál zsidók (vagy marannók) elérték, hogy a bordeaux-i portugál zsidók olyan rendeletet fogadjanak el, amely szerint tizennégy napon belül minden idegen zsidónak el kell hagynia a várost. Pinto és Pereira voltak az ügy első számú mozgatói, és minden igyekezetükkel igyekeztek megszabadulni a "vaga-kötődésektől" - saját, Németországból és Franciaországból származó vallástársaiktól. ²⁶ Hamburgban a szefárdok hivatalos fölényben voltak a német zsidókkal szemben; az utóbbiaknak kötelezettséget kellett vállalniuk az előbbiekkal szemben, hogy nem folytatnak kétes kereskedelmi gyakorlatot.

A szefárdok és az askenázok közötti ellenszenv, különösen az előbbieket utóbbiakkal szembeni ellenszenvének oka az egyesek által elfoglalt különböző társadalmi pozíciókban keresendő. De kétségtelenül erősítette az érzést a szefárdok határozott arisztokratikus öntudata, akik úgy vélték, hogy tisztább származásúak, mint az askenázok, hogy vérük

kékebb, hogy családi büszkeségük mindig is nemes tettekre sarkallta őket, amíg a Pireneusi-félszigeten éltek, és így védelmet nyújtott minden alantas dologgal szemben. 27

Itt talán egy olyan akkordot érintettünk meg, amely segít nekünk abban, hogy a gettónak a zsidó életre gyakorolt hatását valódi értékénél fogva értékeljük. Talán a spanyol és a portugui zsidók által vallott noblesse obligé felfogás - az a céljuk, hogy a legmagasabb erényeket tegyék magukévá - magyarázatot adhat arra, hogy miért nem voltak gettói, és nem kell a gettó élet hatásának tekinteni. Más szóval, talán a zsidók egy része azért élt gettóéletet, mert természetüknél fogva erre voltak hajlamosak. Nehéz megmondani, hogy egyesek miért maradtak a gettóban, míg mások hamarosan kiszabadultak. Nincs elegendő információnk a döntéshez. Azt sem állíthatjuk habozás nélkül (bár sok minden erre utalna), hogy a szefárdok a zsidók közötti társadalmi szelekciós folyamat eredményét képviselték. De nem feltételezünk túl sokat, ha azt állítjuk, hogy a váltakozásukban mutatkozó különbségek természetük különbözőségére vezethetők vissza. Ezeket a különbségeket azonban nem szabad túlságosan nagyra értékelni. Zsidóságukat kevésbé befolyásolták. Zsidók voltak mindannyian, akár szefárdok, akár askenázok. De az utóbbiak esetében. A gettóélet bizonyos szokásokat, bizonyos modorosságokat hozott létre, amelyek mindig is ragaszkodtak a gettózsidóhoz, és gyakran befolyásolta gazdasági tevékenységét. Részben az alacsony társadalmi osztályok szokásai voltak ezek, de a zsidóknál, sajátos temperamentumukkal, különös vonásokat öltöttek - például hajlamot a kicsinyes csalásra, a tolakodásra, a személyes méltóság hiányára, a tapintatlanságra és így tovább. Ezeknek a dolgoknak valamilyen szerepet kellett játszaniuk a feudális gazdasági erődök zsidó meghódításában; hogy pontosan milyen módon, azt már volt alkalmunk látni.

De ezeket a pusztá külsőségeket nem szabad eltúlozni. A zsidókkal való társas érintkezésben fontosnak tűnhetnek ennek vagy annak a személynek; de kételjük, hogy a zsidó gazdasági eredmények vizsgálatakor nagy súlyt kellene-e tulajdonítani nekik. Kétségtelen, hogy a zsidók nem csak ezeknek a maníroknak a segítségével nyerhették volna el domináns pozíciójukat a világban.

A gettó életének egy másik aspektusa sokkal jelentősebb. Arra a befolyására utalok, hogy az eredendő zsidó jellegzetességeket markánsabbá és egyoldalúbbá tette. Ha, mint már megfigyeltük, ezek a jellegzetességek a zsidók letelepedésének hiányából eredtek, nyilvánvaló, hogy a gettó csak fokozta ezt. De ez már ott volt, már eleve benne volt a zsidókban.

A gettó ugyanezt a hatást egy másik irányban is kifejtette, mivel a zsidó sajátosságok állandóságáért felelős két erő - a vallás és a tiszta tenyésztés - előtérbe helyezésével és hangsúlyozásával.

Egy nép vallása természetesen a lelkének kifejeződése: ezt a nézetet vallottuk ebben a könyvben. De mindazonáltal egy olyan kizárólagos, formalista vallásnak, mint a judaizmus, a maga részéről erősen befolyásolnia kell a követőit, különösen abban az irányban, hogy egységesítse az életüket, és közös bélyeget adjon neki. Hogy ez miként fejeződött ki, azt szintén megvizsgáltuk; itt csak racionalizáló tendenciáira szeretném emlékeztetni az olvasót.

És ahogy a vallás esetében, úgy az élet fiziológiai oldalán is, amely oly szorosan kapcsolódik hozzá. Ez is fokozta a zsidók beltenyésztését, amelyet évszázadokon át gyakoroltak.

Épp most jegyeztem meg, hogy a zsidóknál a beltenyésztés szorosan kapcsolódik a valláshoz. Még tovább is mehetünk, és azt mondhatjuk, hogy ez a vallás központi eszméjének, a kiválasztottság eszméjének közvetlen következménye. Ezt a közelmúltban tanulmányok sora bizonyította, amelyek közül az egyik legjobb talán Alfred Nossigé, aki a következőket írja: 28 "A kiválasztás eszméjének szembetűnő biológiai-logikai következménye a zsidók létezése, és a szaporodási képességük még mindig nem csökkent. A mózesi felfogás "egy örökkévaló nép", úgy tűnik, önmagát valósítja meg." A táplálkozási és házassági törvények a

faj fennmaradásának biztosítékai. "A legmagasabb értékű etikai kincseket természetesen megvédték a kevésbé gondosan nevelt fajokkal való keveredés okozta rombolás ellen. A vegyes házasságok tilalmának következménye az volt, hogy a faji kultúrában legfőbb tényező - az öröklődés - megmaradt érintetlen erejében, és az említett előnyök nem pusztán állandóak maradtak, hanem nemzedékről nemzedékre növekedtek." "A beltenyésztés tehát azt eredményezte, hogy a zsidó öröklött tulajdonságok egyre markánsabbá és intenzívebbé váltak, így rendkívül nehézé vált ezek kiszorítása keveredéssel. Ugyanis bebizonyosodott, hogy az öröklődés intenzitása, mint minden más szerves funkció, az állandó gyakorlással erősödik."²⁹

A vallás és a beltenyésztés volt az a két vaskarika, amely a zsidó népet összekötötte és egy testként tartotta meg az évszázadok során. Tegyük fel, hogy a karikák meglazulnak, akkor mi lesz? Ennek a nagyon nehéz kérdésnek a megválaszolása nem volt az a feladat, amit magam elé tűztem. Mert amíg a zsidók sajátos befolyást gyakorolnak a gazdasági életre - és még mindig ezt teszik -, addig úgy vehetjük, hogy a karikák még mindig erősek. Ebben a könyvben nem állt szándékomban túllépni e befolyás vizsgálatán, és bemutatni a zsidó zsenialitás genezisének, amely ezt lehetővé tette - azt a befolyást, amely oly sorsdöntő volt a gazdasági életre és az egész modern kultúrára nézve

Megjegyzések és hivatkozások

Rövidítések

Monatsschrift = Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums.

J.Q.R. = Jewish Quarterly Review.

Z.D.S.J. == Zeitschrift für Demographic und Statistik der Juden.

R.E.J. = Revue des Etudes Juives.

1. fejezet

1. Jakob Fromer, Das Wesen des Judentums (1905), 144. o. Nincs idézett szerző.
2. Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden [Z.D.S.J.] iii., 140, 145.
3. J. Thon, "Taufbewegung der Juden in Oesterreich", in: Z.D.S.J., iv., 6.
4. Theophile Malvezin, Histoire des Juifs {I Bordeaux (1875), 105. o.
5. Pl. Lucien Wolf, "Jessurun Family" a Jewish Quarterly Review-ban. [J.Q.R.J.] i. (1889), 439.
6. Pl. B. C. Weiss, Histoire des réfugiés protest., i. (1853), 164., 377., 379., 383. o.; ii., 5. o., stb.
7. Sigmund Mayer, Die ökonomische Entwicklung der Wiener Juden, p. 7.

2. fejezet

1. Lehetetlen megadni a különböző országokban szétszóródott zsidók számát. Erre valóban történtek kísérletek, de az eredmények nem voltak többek feltételezéseknél. Ezek közül talán a legjobb a következő

I. Loeb, Le nombre des Juifs de Castile et d'Espagne au moyen Age, in Revue des Études Juives, xiv. (1887), p. 161. Loeb számításai jó részét a különböző településeken ma is élő zsidók számára alapozza. Ennek ellenére meg fogom adni az újra kereséseinek eredményeit. Szerinte 1492-ben körülbelül 235 000 zsidó élt Spanyolországban és Portugáliában. Ez a szám mintegy kétszáz éven át meglehetősen állandó maradt. Ebből 160 000 élt Kasztíliában (Andalúziában, Granadában stb.) és 30 000 Navarrában. Mi történt ezekkel a zsidókkal? Loeb azt állítja, hogy 50 000 megkeresztelkedett, 20 000 elpusztult a kiűzetés következtében, 165 000 pedig kivándorolt a következők szerint: 90 000 Törökországba, 2000 Egyiptomba és Tripoliba, 10 000 Algírba, 20 000 Marokkóba, 3000 Franciaországba, 9000 Olaszországba, 25 000 Hollandiába, Ham- burgba, Angliába és Skandináviába, 5000 Amerikába és 1000 más országba.

E számadatokat kiegészítve hadd idézzem a jól képzett velencei követ jelentését, aki így szól: "Si giudica in Castilia ed in altre provincia di Spagna il terzo esser Marrani un terzo dico di coloro che sono cittadini e mercanti perch' il populo minuto ? vero cristiano, e cosi la maggior parte delli grandi." (Kasztíliában és Spagna régi tartományaiban a marraniaknak nem kell a legjobban fizetniük. Vincenzo Querini (1506) in Alberi, Rel. degli Amb., I. sorozat, L kötet, 29. o.

2. A marannók portugáliai sorsáról lásd: M. Kayserling, Geschichte der Juden in Portugal (1876), 84., 167. o. További részleteket találhatunk J. H. Gottheil: The Jews and the Spanish

Inquisition, in J.Q.R., xv. (1903), 182. o.; Elkan Adier Auto da F? and Jew című művében, ib., xiii., xiv., xv. (nemrégiben könyv alakban is megjelent).

3. Vö. B. Sieveking, Genueser Firanzwesen, ii. (1899), 167. o., Schudt, Jüdische Merkwürdigkeiten, i. (1714), 128. o. Vö.

4. A 15. és 16. században a többi dél-német városból elűzött zsidók célpontja Frankfurt (Main) volt. De Hollandiának is hozzá kellett járulnia a maga részét, amint az a Frankfurt és Amszterdam közötti szoros 17-18. századi kereskedelmi kapcsolatokról kitűnik. P. Bothe, Beiträge zur Wirtschafts- und Socialgeschichte der Reichsstadt Frankfurt (1906), 70. o. szerint a frankfurti zsidók száma hússzorosára nőtt. A hivatalos összeírás szerint 1709-ben 3019-en voltak, a 18 000 fős összlakosságból. 1612-ben körülbelül 2800-an voltak. A frankfurti zsidók származását illetően tűrhetően jól tájékozottak vagyunk, köszönhetően A. Dietz szorgalmas munkájának a Stammbuch der Frankfurter Juden: Geschichtliche Mitteilungen über die Frankfurter jüdischen Familien von 1549-1849 (1907) című művében. Az 1500 előtti időszakra vonatkozóan lásd Karl Bücher, Bevölkerung. von Frankfurt am Main (1886), pp. 526-601. Hamburgban a zsidók először 1577-ben vagy 1583-ban telepedtek le (állítólag katolikusokként). Flandriából, Olaszországból, Hollandiából, Spanyolországból és Portugáliából érkeztek, és csak a 17. században kezdtek bevándorlók érkezni keletről (különösen Németországból). Galeazzo Gualdo Priorato gróf szerint 1663-ban Hamburgban mintegy 40 vagy 50 német-zsidó ház volt a 120 portugál zsidó mellett. Lásd Zeitschrift für Hamburgische Geschichte, iii., 140. o. A hamburgi zsidókról szóló általános beszámolót lásd A. Feilehenfeld, Die älteste Geschichte der deutschen Juden in Hamburg, in: Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 43. kötet (1899); továbbá: A. Feilehenfeld, Die älteste Geschichte der deutschen Juden in Hamburg, in: Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 43. kötet (1899).

M. Grunwald, Portugiesengräber auf deutscher Erde (1902) és Hamburgs deutsche Juden (1904).

A 17. század végétől kezdve a zsidók száma rohamosan nőtt Hamburgban. A 18. század közepe táján "rettenetes zsidó tömegről" hallunk, amelyet (persze túlságosan is magasra becsülve) húsz- és harmincezer főre becsültek. Vö. C. L. von Griesheim, Die Stadt Hamburg (1760), 47. oldal.

5. Risbeck, Briefe eines reisenden Franzosen über Deutschland an seinen Bruder in Paris (1780). Idézi: H. Scheubbe, Aus den Tagen unserer Grossväter (1873), 382. o. és következő oldalak.

6. A bordeaux-i zsidókról rengeteg információval rendelkezünk Malvezin remek munkájában (vö. 2. fejezet), amely valóban felbecsülhetetlen értékű. A marseille-i zsidókról sokat tudunk meg Jonas Weyl "Les juifs protégés français aux échelles du Levant et en Barbarie" című munkájában, in Rev. de Études Juives, vol. xii. (1886). A roueni zsidókról lásd Gosselin, "Documents inédites pour servir a l'histoire de la marine normande et du commerce rouennais pendant les xvi et xvii siècles" (1876). Pigeonneau, aki ezt a könyvet idézi Histoire du commerce, ii, 123. o., természetesen "a honosított spanyolokról és portugálokról" beszél. Meg kell még említenünk Maignial: La Question juive en France en 1789 (1903) című könyvét, amely a források alapos ismeretén alapul, és amelyet szakértelemmel és ítélőképességgel írt. Nemcsak jól mutatja be a zsidókérdést Franciaországban 1789-ben, hanem azt is, hogyan alakult ki ez a probléma.

Párizsban a 19. század előtt nem sok zsidó élt, bár néhányuk igen befolyásos volt. A 18. századi párizsi zsidókról sok információt találunk Leon Kahn könyveiben: Les juifs ? Paris depuis le vi siècle (1889); Les juifs sous Louis XV (1892) és Les juifs ? Paris au xviii siècle (1894). Bármennyire is jók ezek a könyvek, nem foglalkoznak a kérdés minden aspektusával. A franciaországi zsidók történetével foglalkozó sok értékes anyagot találunk elszórta a Revue des Études Juives [R.E.J.] című folyóiratban (1880-tól kezdődően).

7. A hollandiai zsidók történetét H. J. Koenen: *Geschiedenes der Joden in Nederland* (1843) című művében dolgozta fel, amelyet nem sikerült felülmúlni. Említést érdemelnek még a következők: M. Henriques Pimentel, *Geschiedkundige Aanteekeningen betreffende de Portugesche Israeliten in den Haag* (1876); S. Back, *Die Entstehungsgeschichte der portugiesischen Gemeinde in Amsterdam* (1883); E. Italie, *Geschiedenes der Israelitischen Gemeinde te Rotterdam* (1907).
8. Ranke, *Französische Geschichte*, iii. kötet, 350. o.
9. Schudt, *Jüdische Merkwürdigkeiten*. i. (1714), 271. o.; vö. még 277. o.
10. A 6. jegyzetben említett irodalmon kívül lásd még Carmoly a *Revue Orientate* (1841) i., 42, 168, 174, és Graetz, *Geschichte der Juden*, 9. kötet, 292, 354, 490. o., valamint Graetz, *Geschichte der Juden*, 9. kötet.
11. Lásd L. Guiccardino, *Totius Belgii Descriptio* (1652), 129. o., és vö. Ehrenberg, *Zeitalter der Fugger*, ii. (1896), 3. o.
12. Vö. Macaulay [*History*] iv., 320. o., és Ehrenberg, *op. cit.*, ii., 303. o.
13. Az angliai zsidók történetét bőségesen és eredményesen feldolgozták. Az információk bányája (bár óvatosan kell használni) az *Anglia Judaica*, avagy az angliai zsidók története és régiségei című műben található, melyet D'Blossiers Tovey (1738) írt. A későbbi művek közül James Picciotto úttörője volt. *Sketches of Anglo-Jewish History* (1875), amely annyiban hiányos, hogy nem mindig említi a hatóságokat. H. S. Q. Henriques a *Return of the Jews to England* (1905) című művében jogi szempontból írt erről a témáról.
- Az angliai zsidók történetének teljes leírása Albert M. Hyamson csodálatos *A History of the Jews in England* (1908) című művében található. A szerző ügyesen használta fel a rendelkezésére álló anyagot különcikkekben és tanulmányokban, és az egész témáról kerek tanulmányt nyújtott be. A J.Q.R. (először 1889-ben jelent meg) sok különféle anyagot tartalmaz. Szintén az *Anglo-Zsidó történelmi kiállítás* (1888).
- A Cromwelli-korszakra vonatkozóan a következőket említhetjük: Lucien Wolf, *The Middle Age of Anglo-Jewish History, 1290-1656*, az *Angol-zsidó Történelmi Kiállítás kiadványai*, 1. szám. A zsidók 15. század végi angliai helyzetére nézve szignifikáns az a tény, hogy egy zsidó egészen nyíltan indított jogi eljárást, és biztos volt abban, hogy megnyeri az ügyét. Egy évszázaddal később már zsidó ipari vállalkozók is voltak Angliában, vö. *Calendar of State Papers, 1581-90*, 49. o. (idézi L. Wolf tanulmánya). A 17. század elején meglehetősen sok zsidó lehetett Angliában. Egy 1625-ös kiadvány, a *The Wandering Jew telling fortunes to Englishmen* (szintén idézve Wolf L. tanulmányában), így szól: "A store of Jews we have in England; a few in Court; many i' the city; more in the country".
14. *Anglia Judaica*, 302. o., "as I have been well inform'd", írja Tovey.
15. Jó példa erre J. F. Richter tézisének kidolgozása Nürnberg számára. A régi nürnbergi zsidó közösségről lásd *Allgemeine Judenzeitung*, 1842, 24. szám. Vö. még a *Historische Verein für Mittelfranken* nyolcadik jelentését, valamint M. Brann, "Eine Sammlung Fürther Grabschriften", in *Gedenkbuch zur Erinnerung an David Kaufmann* (1900).
16. Egy igen érdekes dokumentumot ad ennek alátámasztására D. Kaufmann "Die Vertreibung der Marranen aus Venedig im Jahre 1550" című munkájában, a J.Q.R. 13. kötetében (1901), 520. o..
17. Hyamson: *History of the Jews in England*, 174. o.
18. M. Bloch, *Les juifs et la prosperité publique ? travers l'histoire* (1899), 11. o. A rendelet a következő figyelemre méltó szavakat tartalmazza: "Vous devez bien prendre garde que la jalousie du commerce portera toujours les marchands ? ?tre d'avis de les chasser".
19. Malvezin, *Les juifs ? Bordeaux*, 132. o.
20. Malvezin, 175. o.
21. S. Ullmann, *Studien zur Geschichte des Juden in Belgien bis zum 18. Jahrhundert* (1909), 34. o.

22. Émile Ouverleaux, "Notes et documents sur les juifs de Belgique", in R.E.J.; 7. kötet, 262. o.
23. Thurloe, Állami iratok gyűjteménye, iv., 333. o. Vö. még Whalley levelét, 308. o.
24. J. Müller zsidóellenes könyvében, a *Judaismus*-ban (1644). Vö. még Reils, "Beiträge zur älteren Geschichte der Juden in Hamburg," in the *Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte*, 2. kötet, 412. o.
25. Ehrenberg, *Grosse Vermögen*, 146. o.
26. M. Grunwald, *Hamburgs deutsche Juden bis zur Auflösung der Dreigemeinden*, 1811 (1904), p. 21.
27. Arnold Kiesselbach, *Die wirtschafts- und rechtsgeschichtliche Entwicklung der Seeversicherung in Hamburg* (1901), 24. o.

3. fejezet

1. Hyamson, 178. o.
2. *Anglia Judaica*, 292. o.
3. Köszönet R. Markgraf *Zur Geschichte der Juden auf den Messen in Leipzig vom 1664-1839* (doktori disszertáció, 1894) című munkájának, amelyből a szövegben szereplő ábrák származnak. Az 1675-99 közötti rövid időszakot illetően Max Freudenthal, "Leipziger Messgäste" in *Monatsschrift*, vol. 45 (1901), p. 460, még Markgrafnál is jobb, mivel ő a tényleges vásárhelyi könyvekből merít, míg Markgraf a lipcsei levéltárban található, későbbi keltezésű dokumentumokra támaszkodik. Freudenthal kimutatja, hogy 1671 és 1699 között 182 zsidó látogatta a vásárokat, kivéve azokat, akiknek külön engedélyük volt. Markgraf azonban ugyanerre az időszakra vonatkozóan csak 14 705-öt talált. Freudenthal tanulmánya 1902-ben jelent meg könyv formájában *Die jüdischen Besucher der Leipziger Messe* címmel.
4. Markgraf, 93. o.; Freudenthal, 465. o. Vö. R. Punke, *Die Leipziger Messen* (1897), 41. o.
5. Lásd például. Az 1710. évi *Judenreglements* 21. száma a következő könyvben C. L. von Griesheim, *Die Stadt Hamburg, Anmerkungen und Zugaben* (1759), p. 95.
6. E. Baasch, "Hamburgs Seeschiffahrt und Warenhandel", in: *Zeitschrift des Ver. für Hamburg. Geschichte*, 9. kötet (1894), 316., 324. o. Vö. A. Feilchenfeld, "Anfang und Blutezeit der Portugiesengemeinden", in *Hambg. Ztschrift.*, 10. kötet (1899), 199. o.
7. *Encyclopédie methodique*. "Manufaktúrák", i., 403-4.
8. Vö. H. J. Koenen, *Geschiedenes der Joden in Nederland* (1843), 176. o. ff. Továbbá H. Sommershausen, "Die Geschichte der Niederlassung der Juden in Holland und den holländischen Kolonien", in *Monatsschrift*, vol. ii.
9. Az ékszerekre és gyöngyökre vonatkozóan lásd Hamburg Griesheim, op. cit., 119. o.; Észak-Németországra vonatkozóan köszönettel tartozom a berlini Dr. Bernfeldnek a tájékoztatásért; Hollandiára vonatkozóan lásd a *Zsidó Enciklopédia* "Hollandia" című cikkét. lands"; E. E. Danekamp, *Die Amsterdamer Diamantindustrie*, idézi N. W. Goldstein a *Z.D.S.J.* (iii. kötet, 178. o.) *Die Juden in der Amsterdamer Diamantindustrie* című cikkében; Olaszországról lásd D. Kaufmann, "Die Vertreibung der Marranen aus Venedig", a *J.Q.R.*-ben. Ami a selymet illeti, a zsidók évszázadokon át foglalkoztak ezzel az ipárral, amelyet Görögországból Szicíliaába, majd Franciaországba és Spanyolországba telepítettek át. Vö. Graetz v. 2., 244. o. A 16. században ők uralták a selyemkereskedelmet Olaszországban (vö. David Kaufmann, a.m.n.), a 18. században pedig Franciaországban. A lyoni selyemszövők céhének felügyelői 1760-ban a zsidó nemzetet "la maîtresse du commerce de toutes les provinces" (a kereskedelem ura minden tartományban) néven emlegették. Lásd J. Godard, *L'Ouvrier en Soie* (1899), 224. o. 1755-ben 14, 1759-ben pedig 22 zsidó selyemkereskedő volt Párizsban.
Lásd Kahn, *Juifs des Paris sous Louis XV*, 63. o. Ugyanez volt a helyzet Berlinben is.

10. Hogy a zsidók hogyan fejlesztették ki a bécsi textil-nagykereskedelmet, azt S. Mayer személyes tapasztalataiból láthatjuk Die ökonomische Entstehung der Wiener Juden című művében, 8. és következő oldalon.

Nürnberg város tanácsának 1780. december 28-i keltezésű rendelete a selymet, bársonyt és gyapjút "zsidóárúnak" nevezi. Vö. H. Barbeck, Geschichte der Juden in Nürnberg und Fürth (1878), 71. oldal.

11. A levantei cukorkereskedelemről lásd Lippmann, Geschichte des Zuckers (1890), 206. o.; D. Kaufmann, a. m.; az Amerikával folytatott cukorkereskedelemről lásd M. Grunwald, Portugiesengräber auf deutscher Erde (1902), 6. o. ff.; A. Feilchenfeld, "Anfang und Blütezeit der Portugiesengemeinde in Hamburg", in: Zeitschrift des Vereins für Hamburg. Geschichte, 10. kötet (1899), 211. o. Vö. még Risbeck, op. cit.

12. "A gyapotkereskedelem ellenőrzése". Lásd: Art. "Amerika, Egyesült Államok", in Zsidó Enciklopédia (i. 495).

13. Hamburgra vonatkozóan lásd különösen Feilchenfeld, loc. cit.

14. Moses Lindo, az indigókereskedelem fő úttörője 1756-ban érkezett Dél-Karolinába, és 120 000 fontot fektetett indigóba. 1756 és 1776 között az indigótermelés ötszörösére nőtt. Vö. B. A. Elgas, The Jews of South Carolina (1903), lásd még art. "South Carolina," in Jewish Encyclopaedia.

15. Risbeck, op. cit., ii. kötet, Frankfurt alatt.

16. Idézi Bloch, op. cit., 36. o.

17. Lásd Richard Markgraf, op. cit. 93. o.

18. Vö. Hyamson, 174. és 178. o. Szintén a jelentés által küldött uralkodók Antwerpen az arras-i püspöknek, idézi Ullmann, op. cit., 35. o.: "sok vagyont hoztak magukkal, különösen ezüstöt, ékszereket és sok dukátot".

4. fejezet

1. Amikor Don Isaac Abarbanel írta Jeremiás könyvéhez írt kommentárját (1504), látott egy dokumentumot, amelyet portu- guai fűszerkereskedők hoztak Indiából, és amelyben arról számoltak be, hogy sok zsidóval találkoztak abban az országban. Idézi: M. Kayserling, Christopher Columbus (1894), 105. o. Vö. még Bloch, op. cit., 15. o.

2. Ahogy Manasseh ben Izrael említi a Cromwellhez intézett "Alázatos beszédében". Ezt a dokumentumot lásd a Zsidó Krónika, 1859. november és december. Vö. még: de Barrios, Hist. universal Judayca, 4. o.

3. G. C. Klerk de Reus, Geschichtlicher Überblick der ... niederländisch- ostindischen Compagnie (1894), xix. Coen esetében lásd a xiv. oldalt.

4. J. P. J. J. Du Bois, Vie des Gouverneurs généraux ... ornée de leurs portraits en vignettes au naturel (1763).

5. Például Francis Salvador. Vö. "Salvador" a Zsidó Enciklopédiában, valamint Hyamson, 264. o.

6. 1569-ben gazdag amszterdami zsidók látták el a Barentz-expedíciót. Vö. M. Grunwald, Hamburgs deutsche Juden (1904), 215. o.

7. Lásd a cikket. "Dél-Afrika" a Zsidó Enciklopédiában.

8. Dr. J. H. Hertz, A zsidó Dél-Afrikában (1905).

9. Art. "Kereskedelem" a zsidó enciklopédiában.

10. A zsidókkal és Amerikával kapcsolatos szakirodalom meglehetősen kiterjedt. Itt csak a legfontosabb műveket tudom megemlíteni. Kezdjük a Zsidó Enciklopédiával (amerikai kiadvány), amely kiváló cikket tartalmaz az amerikai viszonyokkal kapcsolatban. Aztán meg kell említenem a Transactions of the Jewish Historical Society of America (1895-ben indult) című kiadványt, amely az amerikai zsidó (gazdasági) történelemmel kapcsolatos információk valóságos tárháza, különösen az észak- és dél-amerikai gyarmatokon a 17. és 18.

században. A *The 250th Anniversary of the Settlement of the Jews in the U.S.A. (1905)* című kötetben néhány értékes beszédet találunk.

Lásd továbbá Markeus, *The Hebrews in America*; C. P. Daly, *History of the Settlement of the Jews in North America (1893)*; M. C. Peters, *The Jews in America (1906)*. Úgy tűnik, hogy az első két könyv már nem kapható.

11. Amerika felfedezésének 400. évfordulója alkalmából számos olyan mű jelent meg, amely bemutatja, hogy a zsidók milyen mértékben vettek részt a tényleges felfedezésben. Ezek közül a legjobb a

M. Kayserling, *Christopher Columbus und der Anteil der Juden stb. (1894)*. Néhány más könyv: F. Rivas Puiqerver, *Los Judios y el nuevo mundo (1891)*; L. Modona, *Gil Ebrei e la scoperta dell' America (1893)*. Vö. még art. "Amerika felfedezése", in: *Jewish Encycl. és Oscar Strauss beszéde a 250. évforduló alkalmából stb. 69. o.*

12. M. Kayserling, *he. cit.*, 112. o.; Juan Sanchez, *Saragossa, az első kereskedő*. Vö. még Kayserling "The Colonization of America by the Jews" (Amerika zsidók általi kolonizációja), az Amerikai Zsidó Történelmi Társaság *Transactions of the Jewish Historical Society of America*, 2. kötet, 73. oldal.

13. G. F. Knapp, "Ursprung der Sklaverei in den Colonien", in: *Archiv für Soziale Politik*, ii., 129. o.

14. Oscar Strauss, *a.m.v.*, 71. o.

15. Ritter, "Über die geographische Verbreitung des Zuckerrohrs", in: *Berichten der Berliner Akademie (1839)*, idézi Lippmann, *Geschichte des Zuckers (1890)*, 249. o.

16. Max J. Kohler szerint: "Phases of Jewish Life in New York before 1800", a *Transactions of the Jewish Hist. Soc. of America*, II. kötet, 94. o., "A zsidó élet szakaszai New Yorkban 1800 előtt".

17. Art. "Amerika", in: *Jewish Encycl. Vö. G. A. Kohut, "Les juifs dans les colonies hollandaises"*, in: *R.E.J. (1895)*, 31. kötet, 293. o.

18. H. Handelmann, *Geschichte von Brasilien (1860)*, 412. o.

19. P. M. Netscher, *Les Hollandais au Brésil (1853)*, 1. o. A gazdag Souza zsidó családról lásd: M. Kayserling, *Geschichte der Juden in Portugal (1867)*, 307. o.; M. Grunwald, *Portugiesengraber (1902)*, 123. o.

20. M. J. Kohler, *op. cit.*

21. Art. "Amerika", in: *Jewish Encycl.*

22. *Transactions of Jewish Hist. Society of America*, ii. 95. Vö. még Netscher, 103. o.

23. *Ibid.*

24. Tényleges kiutasításra nem került sor; az 1654-es békeszerződés amnesztiát biztosított a zsidóknak. De a végzetes szavakkal kiegészítették: "A zsidók és más nem katolikusok ugyanolyan bánásmódban részesülnek, mint Portugal". Ez elegendő volt. A szerződésről lásd Aitzema, *Historia stb. (1626)*, idézi Netscher [lásd 191. jegyzet, 163. o.].

25. H. Handelmann, *a.m.n.*; 412-13. o.

26. A barbadosi zsidókról lásd John Camden Hatten, *The Original Lists, stb. (1874)*, 449. o.; Ligon, *History of Barbados (1657)*, idézi Lippmann *op. cit.*, 301. o.; Reed, *The History of Sugar and Sugar-yielding Plants (1866)*, 7. o.; M'Culloch, *Dictionary of Commerce*, ii., 1087. o.. Vö. még C. P. Lucas, *A Historical Geography of the British Colonies*, pl. ii. (1905), 121, 274, 277.

27. A jamaicai zsidókról lásd M. Kayserling, "The Jews in Jamaica", *stb.*, in: *J.Q.R.*, 12. kötet (1900), 708 ff.; Hyamson, *loc. cit.*, chapter xxvi. Számos kivonatot találunk korabeli feljegyzésekből Kohler "Jewish Activity in American Colonial Commerce" című munkájában, in: *Transactions of Jewish Hist. Society of America*, 10. kötet, 59. oldal. Vö. még ugyanennek az írónak a *Transactions* 2. kötetében megjelent tanulmányát, 2. köt. 98. o.

28. A kormányzó levele Lord Arlington államtitkárhoz, amelyet Kayserling idéz a J.Q.R., 12. kötet, 710. o., idéz.
29. A brit Nyugat-Indiák monumentális feliratai, összegyűjtötte J. H. Lawrence Archer kapitány, idézi Kohler, "Phases of Jewish Life", op. cit., 98. o.
30. A surinami zsidókra vonatkozóan a legfontosabb forrás az *Essai sur la colonie de Surinam avec l'histoire de la Nation Juive Portugaise y établie, etc.*, 2 vols., Paramaribo (1788). Koenen, a *Geschiedenes der Joden in Nederland* (1843), 313. o., úgy beszél erről a műről, mint "de hoofdbron . . . voor de geschiedenis der Joden in die gewesten". Nem sikerült látnom egy példányt. A témával foglalkozó újabb értekezések sok új anyagot hoztak napvilágra. Megemlíthetjük R. Gottheil: "Contributions to the History of the Jews in Surinam", in *Transactions of Jewish Hist. Society of America*, 9. kötet, 129. o.; J. S. Roos, "Additional Notes on the History of the Jews of Surinam," *Transactions*, 13. kötet, 127. o.; P. A. Hilfman, "Some Further Notes on the History of the Jews in Surinam," *Transactions*, 16. kötet, 7. o.. A Surinam és Guayana közötti kapcsolatról lásd Samuel Oppenheimer, "An Early Jewish Colony in Western Guiana, 1658- 1666, and its relation to the Jews in Surinam," in *Transactions*, vol. 16, pp. 95-186. Vö. még Hyamson, xxvi. fejezet, és Lucas.
31. A martinique-i, guadeloupe-i és santo domingói zsidókról lásd Lippmann, op. cit., 301. o.; A. Cahen, "Les Juifs de la Martinique au xvii sc.", in *R.E.J.* , 2. kötet; Cahen, "Les Juifs dans les Colonies françaises au xviii sc.", in *R.E.J.* , 4. és 5. kötet; Handelsmann, *Geschichte der Insel Hayti* (1856).
32. Lucien Wolf a *Zsidó Krónikában*, 1894. november 30., idézi a Kohler in: *Transactions*, 10. kötet, 60. o.
33. A zsidók amerikai letelepedésének 250. évfordulója. (1905), p. 18.
34. A 250. évforduló stb.
35. John Moody, *Az igazság a trösztökről* (1905), 45., 96. oldal stb.
36. Art. "Kalifornia", in *Zsidó Enciklopédia*. (amely különösen jó).
37. Mások azt állítják, hogy még a brazil refu- gusok érkezése előtt számos gazdag amszterdami zsidó kereskedő telepedett le a Hudson-kolónián. Vö. Albion Morris Dyer, "Points in the First Chapter of New York Jewish History", in *Transactions of Jewish Hist. Soc. of America*, 3. kötet, 41. o.
38. A levelet teljes terjedelmében idézi Kohler: "Beginnings of New York Jewish History", in: *Transactions*, 1. kötet, 47. oldal.
39. Lásd *Transactions*, 1. kötet, 41. o.; 2. kötet, 78. o.; 10. kötet, 63. o.; Kohler, "Jews in Newport", *Transactions*, 6. kötet, 69. o. Kohler gyakran idézi Daly bíró: *Settlement of the Jews in North America* (1893) című művét.
40. Pardell kaliforniai kormányzó beszéde, in: *The 250th Anniver- sary, etc.*, p. 173.
41. Lásd a cikket. "Alabama", in: *Jewish Encycl.*
42. Lásd a cikket. "Albany", a *Zsidó Enciklopédiában*.
43. B. Felsenthal, "On the History of the Jews in Chicago," in *Transac- tions*, vol. 2, p. 21; H. Eliassof, "The Jews of Chicago," in *Transac- tions*, vol. 2, p. 117.
44. Lewis N. Dembitz, "Jewish Beginnings in Kentucky", in *Transac- tions*, 1. kötet, 99. o.
45. J. H. Hollander, "Some Unpublished Material relating to Dr. Jacob Lumbrozo of Maryland," in *Transactions*, 1. kötet.
46. D. E. Heinemann, "Zsidó kezdetek Michiganben 1850 előtt", in: "Jewish Beginnings in Michigan before 1850". *Transactions*, 13. kötet, 47. o.
47. D. Philipson, "The Jewish Pioneers of the Ohio Valley," in *Transac- tions*, 8. kötet, 43. o.
48. Henry Necarsulmer, "The Early Jewish Settlement at Lancaster, Pa.," in *Transactions*, 3. kötet, 27. o.

49. Henry Cohen, "The Jews in Texas," in Transactions, vol. 4, p. 9; Henry Cohen, "Henry Castro, Pioneer and Colonist," in Transactions, vol. 5, p. 39. Vö. még H. Friedenwald, "Some Newspaper Advertisements in the 18th Century", in Transactions, 6. kötet.
50. "Einiges aus dem Leben der amerikanisch-jüdischen Familie Seligman aus Bayersdorf in Bayern," in Brüll's Monatsblätter (1906), p. 141.
51. Leon Huhner, "The Jews of Georgia in Colonial Times," in Transactions, vol. 10, p. 65; Huhner, "The Jews of South Carolina from the Earliest Settlement to the End of the American Revolution," in Transactions, vol. 12, p. 39; Chas. C. Jones, "The Settlement of the Jews in Georgia", in: Transactions, 1. kötet, 12. o.
52. B. A. Elgas, The Jews of South Carolina (1903).
53. L. Huhner, "Asser Levy, a neves új-amszterdami zsidó polgár", in: Transactions, 8. kötet, 13. o. Vö. még Huhner, "Whence came the First Jewish Settlers of New York?" in: Transactions, 9. kötet, 75. o;
- M. J. Kohler, "A zsidók polgári státusza a gyarmati New Yorkban", in: "A zsidók polgári státusza a gyarmati New Yorkban". Transactions, 6. kötet, 81. o.
54. Azokról a zsidókról, akik a 18. században saját nyelvükön folytattak üzleti tevékenységet New Yorkban, lásd J. A. Doyle, The Colonies under the House of Hanover (1907), 31. o.
55. Chas. C. Jones, "The Settlement of the Jews in Georgia," in Transactions, 1. kötet, 6., 9. o.
56. M. Jaffe, "Die Stadt Posen", in: Schriften des Vereins für S. P., vol. 119, ii. 151.
57. Simon Wolf, "Az amerikai zsidó mint katona és hazafi", in: Transz-akciók, 3. kötet, 39. oldal.
58. Dr. Fischell: Az amerikai zsidók történetének kronológiai jegyzetei.

5. fejezet

1. Talán más lenne a következtetésünk, ha felidézni azt a tényt, hogy a modern állam elemei már a középkor későbbi évtizedeiben kialakultak, főként Itáliában és Spanyolországban, és hogy zsidó államférfiak mindkét országban befolyásos pozíciókat töltöttek be. Sajnálatos, hogy a modern államok történetét (tudomásom szerint) még soha nem írták meg ebből a szempontból; úgy vélem, sok hasznos eredményt hozna. Természetesen kevés közös vonás van a spanyolországi és portugáliai zsidók történetéről írók, mondjuk Lindo, de los Rios, Kayserling, Mendes dos Remedies, és azok között, akik a Pireneusi-félsziget államalakulásának kialakulásával foglalkoznak, mondjuk Ranke vagy Baumgarten.
2. Lucien Wolf, "Az első angol zsidóság", in: Transactions of the Jewish Historical Society of England, 2. kötet. Vö. Hyamson, 171-3. o. Vö.
3. Hyamson, 269. o.; Picciotto, Sketches of Anglo-Jewish History (1875), 58. o.
4. "Und bedient sich Frankreich jederzeit ihrer Hülffe, bey Krieges-Zeiten seine Reuterey beritten zu machen." T. L. Lau, Einrichtung der Intraden und Einkünfte der Souveräne stb. (1719), p. 258.
5. Idézi Liebe, Das Judentum (1903), 75. o.
6. Art. "Bankügyek", in: Jewish Encycl.
7. A metzi zsidók 1733. március 24-i emlékirata, amelyet részben Bloch, op. cit., 35. o., közöl.
8. Idézi Bloch, op. cit., 23. o.
9. Kivonatok a Lettres patentes-ból, in Bloch, op. cit.; 24. o.
10. A Gradisokról lásd T. Malvezin, op. cit., 241. o.; Graetz, Die Familie Gradis," in Monatsschrift, vol. 24 (1875), 25 (1875).

11. M. Capefigue, *Banquiers, fournisseurs stb.* (1856), 68., 214. stb. o.
 12. Idézi: *Revue de la Révolution française* (1892), 16, 1.
 13. *Historische Nachlese zu den Nachrichten der Stadt Leipzig*, szerkesztette M. Heinrich Engelbert Schwartze (1744), 122. o., idézi: Alphonse Levy, *Geschichte der Juden in Sachsen* (1900), 58. o.
 14. Bondy, *Zur Geschichte der Juden in Böhmen*, i. kötet, 388. o.
 15. Ezt Liebe, *Das Judentum* (1903), 43. és 70. oldalról idézem, aki a tényeket megemlíti anélkül, hogy a hatóságokat megadná.
 16. König, *Annalen der Juden in den preussischen Staaten, besonders in der Mark Brandenburg* (1790), pp. 93-4.
 17. Az 1777. június 28-i dokumentumot közli A. Levy, op. cit., 74. o.; továbbá S. Haenie, *Geschichte der Juden im ehemaligen Fürstentum Ansbach* (1867), 70. o.
 18. *Geschichte Philanders von Sittewald das ist Straffs-Schriften* Hanss Wilhelm Moscherosch von Wilstätt (1677), 779. o.
 19. F. von Mensi, *Die Finanzen Österreichs von 1701-1740* (1890), p.
 132. Samuel Oppenheimer, "Kaiserlicher Kriegsoberfaktor und Jud" (ahogy hivatalosan nevezték, és ahogy ő maga is nevezte magát), gondoskodott a hadseregek szükségleteiről Eugen herceg minden hadjáratában (133. o.).
 20. Vö. például a bécsi udvari kancellária 1762. május 12-i kérvényét, amelyet Wolf, *Geschichte der Juden in Wien* (1894), 70. o.; Komitátsarchiv Neutra Iratok, xii-3326 (Jos. Reizman úr adatai szerint); *Verproviantierung der Festungen Raab, Ofen und Komorn durch Breslauer Juden* (1716), lásd Wolf, loc. cit. 61. o.).
 21. H. Friedenwald, "Jews mentioned in the Journal of the Continental Congress," in *Transactions of the Jewish Hist Soc. of America*, vol. i, pp. 65-89.
 22. Már említettem az angliai, franciaországi, hollandiai és amerikai zsidóság történetével (a gazdaságtörténetet nem számítva) foglalkozó fontosabb munkákat (lásd az 1. fejezet 6., 7. és 13. jegyzetét; a 2. fejezet 10. jegyzetét); itt utalnék azokra, amelyek ugyanezzel a témával foglalkoznak Németország és Spanyolország esetében. A németországi zsidók történetéről nincs teljes tanulmány, ezért kénytelenek vagyunk a helyi mono- grafiákhoz és a szakfolyóiratokban megjelent esszékhez nyúlni. A német zsidók gazdaságtörténetét mindenestre kissé mostohán kezelik, és kevés hasznosat találunk olyan művekben, mint L. Geyer *Die Geschichte der Juden in Berlin*, 1 kötet. (1870-71). Ludwig Davidsohn úr, egyik tanítványom, nemrégiben alaposan átnézte a Berliner Staatsarchivot, hogy megállapítsa a zsidók gazdasági helyzetét. Munkájának eredményeit még nem nyomtatták ki, de néhányat már felhasználhattam belőlük. Sok minden megtalálható *Grunwald Portugiesengraber auf deutscher Erde* és *Hamburgs deutsche Juden bis zur Auflösung der Dreigemeinde* (1904) című munkájában. Egy-egy konkrétumért itt-ott fordulhatunk (de óvatosságra van szükség) König, op. cit; valamint a *Die Juden in Oesterreich*, 2 vols. (1842).
- Ami a szakfolyóiratokat illeti, a gazdaságtörténet számára nem sok hasznukat lehet venni. A legfontosabb közülük a *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* (1851-ben indult). A többi az *Allgemeine Zeitung des Judentums* (1837-ben indult) és Brüll *Populärwissenschaftliche Monatsblätter* (1888-ban indult), mindkettő többé-kevésbé propagandisztikus célokat szolgál. A *Zeitschrift für Demographie und Statistik des Judentums* (1905-ben indult) csak alkalmanként foglalkozik gazdaságtörténeti kérdésekkel.
- Néha az általános történelmi folyóiratokban vagy helyi folyóiratokban olyan cikkekre bukkan az ember, amelyek a zsidó gazdaságtörténetre vetnek fényt. De ezek teljes felsorolását itt lehetetlen lenne megadni.
- A spanyolországi zsidók történetével már eléggé foglalkoztunk. Sajnos azonban gazdasági vonatkozásait szinte teljesen elhanyagolták. Nem ismerek nagyobb szükségyszerűséget, mint a Pireneusi-félsziget zsidóságának gazdaságtörténete, és kívánom, hogy valamelyik

gazdaságtörténész vállalkozzon ennek megírására. Ez minden bizonnyal meglepő módon megvilágítaná Európa általános gazdaságtörténetét.

Jelenleg azonban kénytelenek vagyunk a spanyolországi zsidók általános történetét tanulmányozni, és ezek közül talán a legjobb M. Kayserling *Geschichte der Juden in Spanien und Portugal*, 2 kötet. (1861-7). A legfontosabb spanyol nyelvű munka D. José Amador de Los Rios: *Historia social, politico y religiosa de los Judios de España y Portugal*, 3 kötet. (1875-8), de a mi célunk szempontjából kevésbé használható. Más jellegű könyv E. H. Lindo: *The History of the Jews of Spain and Portugal* (1848). A könyv kivonatokat tartalmaz a zsidókat érintő törvényi rendelkezésekből és a Cortes határozataiból, és így sajátos értékkel bír.

Portugália számára a legfontosabb munkát jelenleg J. Mendes dos Remedios végzi, *Os Judeus em Portugal*, i. kötet (1895) a kiűzésig.

Meg kell még említeni, hogy Graetz, *Geschichte der Juden* című kötetének a spanyol korszakot tárgyaló kötetei (7. és 8.) nagy hasznunkra válnak a bennük található bőséges anyag miatt. Tapasztalataim szerint ezeket egyetlen későbbi munka sem múlta felül.

Ami a zsidóknak a Pireneusi-félsziget gazdasági életében elfoglalt helyéről szóló monografikus tanulmányokat illeti, nem tudok egyről sem. De ez talán a tudatlanságomnak tudható be. Mindenesetre a breszlai és a berlini zsidó könyvtárak nem tartalmazznak semmit ebben a témakörben. Bento Carqueja munkája, *O capitalismo moderno e as suas origens em Portugal* (1908), csak épphogy érinti a problémát, ami a zsidókat illeti.

23. H. J. Koenen, op. cit., 206. o.

24. Vö. "Banki tevékenység" a Zsidó Enciklopédiában.

25. A zsidóknak az angol pénzügyekben elfoglalt helyéről a 17. és 18. században számos feljegyzés áll rendelkezésünkre. Vö. Picciotto, 58. o.; Hyamson, 171., 217., 240., 264. o. stb.; Lucien Wolf, *The Re-settlement of the Jews in England* (1888); ugyanennek a szerzőnek a "Crypto-Jews under the Commonwealth" című írása a *Transactions of the Jewish Historical Society of England*, i. kötetében (1895); hasonlóképpen "The Jewry of the Restoration (1660-1664)" című írása, amely a *The Jewish Chronicle* (1902) című kötetből került újranyomásra.

26. L. Wolf, *A restauráció zsidósága*, 11. o.

27. G. Martin, *La grande Industrie sous Louis XIV* (1899), 351. o.

28. Victor de Swarte, *Un banquier du Trésor royal au xviii siècle, Samuel Barnard - sa vie - sa correspondance, 1651-1739* (1893).

29. Kahn, *Les juifs de Paris au xviii sc.* (1894), p. 60.

30. Graetz, *Geschichte der Juden*, 10. kötet, 40. oldal.

31. Wolf, II. Ferdinánd, 4. függelék, idézi Graetz, 10. kötet, 41. oldal.

32. A tényleges szöveg a *Die Juden in Österreich*, 2. kötet (1842), 41. oldal.

33. *Die Juden in Österreich*, 2. kötet, 64. o.; F. von Mensi, op. cit. 132. o. A 18. században az állam legfontosabb hitelezői (egymás után) Oppenheimer, Wertheimer, Sinzheimer voltak; az utóbbinak 1739-ben nem kevesebb, mint ötmillió gulden tartozása volt. F. von Mensi, 685. o. Vö. még David Kaufmann, *Urkundliches aus dem Leben Samson Wertheimers* (1892). A korábbi időszakra vonatkozóan lásd G. Wolf, *Ferdinand II und die Juden* (1859).

34. F. von Mensi, 148. o.

35. G. Liebe, op. cit., 84. o.

36. Art. "Abensur Daniel", in: *Jewish Encycl.*

37. A. Levy, "Notes sur l'histoire des Juifs en Saxe", in *R.E.J.*, 26. kötet (1898), 259. o.

Berend (Behrend) Lehmann, alias Jisachar Berman, lásd B. H. Auerbach, *Geschichte der israelitischen Gemeinde Halberstadt* (1866), 43. o.; fiáról, Lehmann Berendről lásd: 85. o.

38. Auerbach, a.m.n., 82. o. (Hannover esetében); lásd még S. Haenle, a.m.n., 64., 70., 89. o.; a Hofjuden további eseteiről lásd L. Müller, "Aus fünf Jahrhunderten", in: Zeitschrift des historischen Vereins für Schwaben und Neuburg, 26. kötet (1899), 142. o..
39. P. von Mensi, 409. o.
40. Memoiren der Glückel von Hameln [eredeti jiddis nyelven kiadta D. Kaufmann (1896)], német fordítás (magánkézben) 1910-ben, 240. o.
41. M. Zimmermann, Josef Süß Oppenheimer, ein Finanzmann des 18ten Jahrhunderts (1874).
42. Louis Marshall beszéde a The 250th Anniversary of the Settlement of the Jews in the U.S. (A zsidók letelepedésének 250. évfordulója az Egyesült Államokban) című könyvben, 102. o.
43. H. Friedenwald, op. cit., 63. o.
44. W. Graham Sumner, The Financiers and the Finances of the American Revolution, 2 kötet. (1891).

6. fejezet

1. A kérdés jogi megfontolását lásd Brunner, Endemanns Handbuch, 2. kötet, 147. o., és Goldschmidt, Universalgeschichte des Handelsrechts (1891), 386. o. Vö. még Knies, Der Credit (1876), 190. o.
 2. A "hitelviszony" fogalmát a legtágabb értelemben vett értelemben adom meg, hogy a személyek közötti kötelezettségeket úgy hozza létre, hogy az egyik ökonomikus értéket ad a másiknak, a másik pedig a jövőbeni ellenszolgáltatást ígér.
 3. Vö. F. A. Biener, Wechselrechtliche Abhandlungen (1859), 145. o.
 4. Kuntze és mások véleménye. Lásd Goldschmidt, op. cit., 408. o.
 5. Goldschmidt, loc. cit., 410. o., aki a kérdést kérdés formájában teszi fel, a választ homályban hagyva. Lásd másrészt A. Wahl, Traité theor. et pratique des titres au porteur (1891), 1. kötet, 15. o.
 6. Vö. Kuntze, "Zur Geschichte der Staatspapiere auf den Inhaber", in: Zeitschrift für das ges. Handelsrecht, vol. 5, p. 198; ugyanezen író Inhaber Papiere (1857), pp. 58, 63; Goldschmidt, op. cit., pp. 448-9; Sieveking in Schmollers Jahrbuch (1902); és mindenekelőtt, G. Schaps, Zur Geschichte des Wechselindossaments (1892), 86. o. Vö. még Biener, op. cit., 121., 137. o., o. (vö. Biener, op. cit.).
 7. Goldschmidt, 452. o.; Schaps, 92. o.
 8. A szöveget D. Kaufmann cikke közli a J.Q.R. , 13. kötet (1901), 320. o., "Die Vertreibung der Marranen aus Venedig im Jahre 1550".
 9. Graetz, 8. kötet, 354. o.; 9. kötet, 328. o.
 10. Tudomásom szerint ezt a kérdést még soha nem tették fel: Milyen szerepet játszottak a zsidók a genovai vásárokon? A legnehezebb lesz kielégítő választ adni, mert a genovai zsidók - különösen az 1550-es kiűzési rendelet után - kénytelenek voltak titokban tartani kilétüket. Valószínűleg a nevüket is megváltoztatták, és a kereszténység felvételének előzményét tették. Ennek ellenére érdemes lenne kísérletet tenni erre. Mindenesetre itt van egy példa arra, hogy a középkor utáni időszakban egy nagy pénzügyi és hitelrendszer alakult ki anélkül, hogy a zsidó befolyás egyértelmű bizonyítéka lenne. Persze lehet, hogy a bizonyíték elkerülte a figyelmemet; ebben az esetben örülnék, ha felhívnák rá a figyelmemet.
- A genovai vásárokról a legjobb beszámolót Ehrenberg Zeitalter der Fugger, 2. kötet, 222. o., és Endemann, Studien in der römisch-kanonischen Wirtschafts- und Rechtslehre, 1. kötet (1874) tartalmazza,
- p. 156. Endemann következtetéseit főként Scaccia és R, de Turns, míg Ehrenberg a Fugger-levéltárban található dokumentumokra is támaszkodik.

11. Valószínűleg már korábban, a Pairiers társaság esetében, akiknek a 12. században a toulouse-i malmot, a du Basacle-t, értékpapírok (uchaux vagy saches) révén átruházták. Vö. Edmund Guillard, *Les opérations de Bourse* (1875), 15. o.
12. Vö. K. Lehmann, *Die geschichtliche Entwicklung des Aktienrechts* (1895).
13. J. P. Riard, *Le Negoce d'Amsterdam* (1723), 397-400. o.
14. Erre a következtetésre jut Andre E. Sayous: "Le fractionnement du capital social de la Compagnie néerland des Indes orientales", in *Nouv. Rev. Historique du droit franç. et étrangers*, 25. kötet (1901), 621, 625. o.
15. Vö. Endemann, *op. cit.*, 1. kötet, 457. o.
16. Lásd a példákat - 1422 Palermóban és 1606 Bolognában - Goldschmidtnél, 322. o.
17. A velencei bankügyek történetére vonatkozó legfontosabb dokumentumgyűjtemény még mindig Elia Lattes *La libert? delle banche e Venezia dal secolo xiii al xvii secondo i documenti inediti del R. Archivio del Frari ec.* című műve. (1869). A témával foglalkozott Ferrara, "Gli antichi banchi di Venezia" in *Nuova Antologia*, vol. xvi.; E. Nasse, "Das venetianische Bankwesen in 14, 15, und 16 Jahrhundert", in: *Jahrbuch für Nationalökonomie*, vol. 34, pp. 329, 338. old. A zsidók részesezésének kimutatása a velencei bankszektorban üdvözlendő munka lenne. De a legnehezebben teljesíthető lenne, mert amennyire meg tudom ítélni, a velencei zsidók már a 15. században is nagyrészt újkeresztények voltak, gyakran magas hivatalokat töltöttek be és keresztény nevet viseltek.
18. Macleod, *Dictionary of Political Economy*, art. "Bank of Venice" (? hatóságok), idézi: A. Andreades, *History of the Bank of England* (1909), 28. o.
19. "Gallicioli Memorie Venete," ii.. Nr. 874, in Graetz, 6. kötet, 284. o.
20. S. Luzzato, *Dis. circa il state degli Hebrei in Venezia* (1638), 1. fejezet, valamint 9a. és 29a. oldal. A számadatokat nem kell túl komolyan venni; ezek csak becslések.
21. Lásd például: D. Manuel Calmeiro, *Historia de la economia politico en España*, 1. kötet, 411. o.; 2. kötet, 497. o.
22. Lásd A. Andreades, *History of the Bank of England* (1909), 28. o. Minden bizonnyal erre a következtetésre kell jutnunk, ha jelentőséget tulajdonítunk Samuel Lambe tervének (1658) (nyomtatva a Sower's Tracts vi. kötetében). Andreades a Bank első ötletét valójában Lambe tervéből datálja. Volt egy korábbi terv is - Balthasar Gerbieré 1651-ben, és az említett év és 1658 között Cromwell engedélyezte a zsidók letelepedését az országban. A magam részéről én nem ismerheti el Lambe rendszerének "felsőbbrendűségét". De más írók is hangsúlyozzák a zsidók igen nagy részesezését a Bank of England létrehozásában.
23. Az államadóssági kötvények példáit lásd Walter Däbritz, *Die Staatsschulden Sachsens in der Zeit von 1763 bis 1837*, Doktori disszertáció (1906), 14., 55. o.; E. von Philippovich, *Die Bank von England* (1885), 26. o.; továbbá Ehrenberg, Fugger [10. jegyzet, 6. fejezet], 2. kötet, 141., 299. o.; lásd még: Ehrenberg, Fugger [10. jegyzet, 6. fejezet], 2. kötet, 141., 299. o.
24. Hirdetés. Beer, *Das Staatsschuldenwesen und die Ordnung de Staatshaushalts unter Maria Theresia* (1894), p. 13.
25. Vö. F. von Mensi, *op. cit.* 34. o.
26. Egy általánosan kevésbé ismert pamflet tanúja (még Däbritz, *op. cit.* is figyelmen kívül hagyta), amelyre szeretném felhívni a figyelmet. Nagyon hosszú a címe: "Ephraim justifié. Mémoire historique et raisonné sur l'Etat passé, présent et futur des finances de Saxe. Avec le parallele de l'Oeconomie prussienne et de l'Oeconomie saxonne. Ouvrage utile aux Créaneiers et Correspondans, aux Amis et aux Ennemis de la Prusse et de la Saxe. Adressé par le Juif Ephraim de Berlin ? son Cousin Manassés d'Amsterdam. Eriangen. A l'enseigne de Tout est dit." 1785.

27. Vö. (Luzac) *Richesse de la Hollande*, 2. kötet (1778), 200. o. Szintén 1. kötet, 366. o. Luzac saját személyes tapasztalatai mellett bizonyára felhasználta Fermin, *Tableau de Surinam* (1778) című művét is.
28. Közülük a legfontosabb Kuntze, *Die Lehre van den Inhaberpapieren* (1857), 48. o., amely máig felülmúlhatatlan. Megemlíthetjük még Albert Wahl, *Traité théorique et pratique des titres au porteur français et étrangers*, 2 vols. (1891).
A középkori hiteleszközök legjobb története H. Brunner: *Das französische Inhaberpapier* (1879) című műve. Vö. még "Zur Geschichte des Inhaberpapiers in Deutschland" című művét a *Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht* 21. és 23. kötetében. Hollandiára vonatkozóan lásd F. Hecht, *Geschichte der Inhaberpapier in den Niederlanden* (1869), 4. o.
Egyébként érdekes megjegyezni, hogy a hiteleszközökről azt mondják, hogy hellén eredetűek. Vö. Goldschmidt, "Inhaber- Order- und exekutorische Urkunden im Klassischen Altertum," in *Zeitschrift für Rechtsgeschichte Roms*, vol. 10 (1889), p. 352.
Goldschmidt nézete azonban nem általánosan elfogadott. Vö. Benedict Prese, *Aus dem gräko-ägyptischen Rechtsleben* (1909), 26. o. Goldsehmidt elméletének egy másik kritikája H. Brunnerben található, "Forschungen zur Geschichte des deutschen und französischen Rechts", in: *Gesammelte Aufsätze* (1894), 604. o.
Brunner is foglalkozik ugyanezzel a problémával a *Französische Inhaberpapier* című művében, 28., 57. o.
Kuntze véletlenül tette, de Goldschmidt elutasította a *Zeitschrift für Rechtsgeschichte*, 10. kötet, 355. oldal.
Szintén elutasította Salvioli, *I titoli al portatore nella storia del diritto italiano* (1883).
29. Vö. L. Auerbach, *Das judische Obligationenrecht*, 1. kötet (1871), 1. old.
270. A rabbinikus irodalomból származó további részeket Hirsch B. Fassel, *Das mosaisch-rabbinische Zivilrecht*, 2. kötet, 3. rész (1854) közöl,
§ 1390; Frankel, *Der gerichtliche Beweis nach mosaischem Recht*. (1846), 386. o.; Saalschutz, *Mosaisches Recht*, 2 vols. (1848), p. 862.
30. A Mamrára vonatkozóan vö. L. L'Estocq, *Exercitatio de indole et jure instrumenti Judaeis usitati cui nomen "Mamre" est* (1775), §vii; J. M. G. Beseke, *Thes. jur. Camb.*, II. rész (1783), pp. 1169, 1176; P. Bloch, *Der Mamran, der judisch-polnische Wechselbrief*.
31. Ehrenberg, *op. cit.*, 2. kötet, 141. o.
32. Brunner, *op. cit.*, 69. o.
33. Schaps, *op. cit.*, 121. o.
34. *Ibid.*
35. Vö. F. Hecht, *op. cit.*; 44. o.
36. Hecht, 96. o.
37. Dabritz, *op. cit.* 53. o.
38. Kuntze, *op. cit.* 85. o.
39. Straccha, *Tract. de assicur.* (1568).
40. A. Wahl, *op. cit.*, 1. kötet, 15. és 84. o.
41. Hecht, *op. cit.* 37. o.
42. Vö. J. H. Bender, *Der Verkehr mit Staatspapieren* (2. kiadás, 1830), 167. o.
43. "Ex diversis animi motibus in unum consentiunt, id est in unam sententiam decurrunt" (Ulp., L. I. 3. §, D. de pact., 2, 14).
44. Vö. Goldschmidt, *op. cit.*, 393. o.
45. Az alábbiakért mindenekelőtt L. Auerbachnak tartozom köszönettel, *op. cit.*, 1. kötet, 163., 251., 513. oldal. Ez a (sajnos befejezetlen) munka igen szuggesztív módon íródott, és megérdemli, hogy széles körben megismerjék. Ugyanis a talmudi jog egyik legjobb ismertetése, amely létezik. Sokkal kisebb jelentőségű, de mégis hasznosak a következő művek

- Saalschutz, op. cit.; H. B. Fassel, op. cit.; J. J. M. Rabbinowicz, *Législation du Talmud*, 3. kötet (1878); Frankel, op. cit. Goldschmidt Talmud-fordítása alapján J. Kohler megkísérelte a "Darstellung des talmudischen Rechts" című művét, in: *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, 20. kötet (1908), 161-264. old. Vö. V. Aptowitzer kritikáját a *Monatsschriftben* (1908), 37-56. o.
46. Otto Stobbe, *Die Juden in Deutschland während des mittelalters* (A zsidók Németországban a középkorban) (1866), 119., 242. o.; *Sachsenspiegel*, III, 7., 4. §.
47. Goldschmidt, op. cit., 111. o.
48. (Isaac de Pinto) *Traité de la circulation du crédit* (1771), 64. és 67-68. o. Vö. még E. Guillard, op. cit. 534. o. Lásd még Dabritz, op. cit., 18. o., az illusztrációkat.
49. Ehrenberg, Fugger, 2. kötet, 244. o. A legtöbbet, amit a tőzsdék történetéről tudunk, Ehrenbergnek köszönhetjük.
50. Vö. Kaufmann, op. cit.
51. Van Hemert, *Lectuur voor het ontbijt en de Theetafel*, VIIde. Stuk, 118. o., idézi: Koenen, op. cit., 212. o.
52. H. Stephanus, *Francofordiense Emporium sive Francofordienses Nundinae* (1574), 24. oldal.
53. Idézi Ehrenberg, Fugger, 2. kötet, 248. oldal.
54. Emlékiratok, 297. o.
55. Adta M. Grunwald, op. cit., 21. o.
56. S. Haenle, op. cit.; 173. o. *Die Juden in Österreich*, 2. kötet (1842), 41. o.
57. A Sous-Intendant, M. de Courson 1718. június 11-én kelt jelentésében, amelyet Malvezin idéz, op. cit.
58. E. Meyer, "Die Literatur für und wider die Juden in Schweden in Jahre 1815," in *Monatsschrift*, vol. 57 (1907), p. 522.
59. H. Sieveking, "Die Kapitalistische Entwicklung in den italienischen Städten des Mittelalters", in: *Vierteljahrsschrift für Soziale- und Wirtschaftsgeschichte*, vol. 7, 85. o.
60. Saravia della Calle, "Institutione de' Mercanti", in *Compendia utilissimo di quelle cose le quali a Nobili e Christiani mercanti appartengono* (1561), 42. o. Továbbá, art. "Borsenwesen" in *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*.
61. H. Sieveking, *Genueser Finanzwesen*, i. kötet (1898), 82. és 175. o.
62. A 17. század első évtizedeinek amszterdami tőzsdei kereskedelmének történetét illetően a legmegbízhatóbb források a generális államok Plakátjai, amelyek tiltják az ilyen jellegű üzleteket. Hivatkozás: meg kell említeni a korszak e témával kapcsolatos vitatott röpiratait is, különösen azokat, amelyeket a részvény- és részvénykereskedelem ellenzője, Nicolas Muys van Holy írt. Lásd Laspeyres, *Geschichte der volkswirtschaftlichen Anschauungen* (1863). Nem szabad kihagyni de la Vega könyvét sem, amelyről bővebben a későbbiekben. A későbbi időszakra vonatkozóan sok értékes anyag található a Com- merce-ről szóló könyvekben, különösen J. P. Ricard, *Le négoce a'Amsterdam* (1723) című művében, amelyből későbbi szerzők is idéznek. Joseph de Pinto 18. század második feléből származó művei [lásd 48. jegyzet] szintén nagyon hasznosak. Az újabb keletű könyvek közül a következőket említhetjük: G. C. Klerk de Reus, op. cit., S. van Brakel, *De Holland, Hand. Comp. der xvii. eeuw* (1908).
63. A De Koopman című folyóiratban, 2. kötet, 429., 439. oldal, idézi Ehrenberg, Fugger, 2. kötet, 333. oldal.
64. Pinto, *De la Circulation*, op. cit., 84. o.
65. Kohler, op. cit.
66. Izrael, op. cit.

67. Ehrenberg, Fugger, 2. kötet, 336. o., meglehetősen hosszú kivonatot közöl ebből a figyelemre méltó könyvből.
68. Extrait d'un mémoire présenté en 1692, a francia külügyminisztérium levéltárából, megjelent a *Revue historique* 44. kötetében (1895). Köszönettel tartozom párizsi barátomnak, Andre E. Sayousnak, aki felhívta a figyelmemet erre a cikkre.
69. "A tőzsdei sikátor anatómiája, avagy a tőzsdei ügyeskedés rendszere" (1719). Nyomatva a *J. Francis's Stock Exchange* (1849) című könyvben, Függelék.
70. Art. "Brókerek" a zsidó enciklopédiában.
71. J. Piccotto, op. cit., 58. o.
72. *Universal Dictionary of Trade and Commerce*, 2. kötet (1755), 554. o.
73. Tovey, *Anglia Judaica*, 297. o.
74. Amint az a keresztény kereskedők 1685-ös panaszából kitűnik, amelyet Ehrenberg, Fugger, 2. kötet, 248. o. említ.
75. M. Grunwald, op. cit.; 6. o.
76. Postlethwayt, *Lexikon*, 1. kötet, 95. o.
77. Joseph Jacobs, "Az angol-zsidó történelem tipikus jellege", in: "Az angol-zsidó történelem".
J.Q.R. , 10. kötet (1898), 230. o.
78. Ranke, *Französische Geschichte*, 43. kötet, 399. oldal.
79. Melon, *Essai pol. sur le commerce* (1734), éd. Davie, 685. o.
80. Lásd Ehrenberg, Fugger, 2. kötet, 142. oldal.
81. (Du Hautchamp) *Histoire du syst?me des Finances sous la minorité de Louis XV*, 1. kötet (1739), 184. o.
82. Oscar de Vallée, *Les Manieurs d'argent* (1858), 41. o.
83. P. A. Cochut, *Law, son syst?me et son époque* (1853), 33. o.
84. E. Drumont, *La France Juive* (1904), 1. kötet, 259. o.
85. Az összes ábra a *Von den Gilde-Dienern Friedrich Wilhelm Arendt und Abraham Charles Rousset herausgegebenen Verzeichnissen... der gegenwärtigen Aelter-Manner stb.* című kötetből származik. (1801).
86. *A Hamburger Münz- und Medaillenvergnügen* (1753), 143. oldal, 4. számában egy olyan érme található, amelyet a részvénykereskedelem emlékére vertek.
87. Raumburger a *Justitia* előszavában *Gent. Eur. in Cambiis* stb.
88. Kiesselbech, op. cit., 24. o.
89. Az esetet megemlíti és tárgyalja von Gönner, *Von Staatsschulden, deren Tilgungsanstalten und vom Handel mit Staatspapieren* (1826), 30. §.
90. Szótár, 2. kötet, 533. o. Vö. még a "Monied Interest" című, igen informatív cikket, 284. o.
91. Lásd a Postlethwayt, 2. kötet, 284. és 404. oldal "Monied Interest" és "Paper Credit" című cikkeit.
92. D. Hume, *Essays*, kötet (1793), 110. o.
93. Adam Smith, *A nemzetek gazdagsága*, 3. fejezet.
94. Von Gönner, op. cit., 31. §.
95. Pinto, op. cit.: 310-11. o.
96. Ehrenberg, Fugger, 2. kötet, 299. o.
97. Meg kell elégednem a következő három mű megemlítésével, amelyek számomra a legjobbnak tűnnek: *Das Haus Rothschild. Seine Geschichte und seine Geschäfte*, 1 Part (1857); John Reeves, *The Rothschilds: The Financial Rulers of Nations* (1887); R. Ehrenberg, *Grosse Vermögen, etc.*, vol. 1, "Die Fugger-Rothschild-Krupp" (2. kiadás, 1905).
98. J. H. Bender, *Der Verkehr mit Staatspapieren* (2. kiadás, 1830), 145. o.
99. Pl. von Gönner, op. cit., 60. o.; Bender, 142. o.
100. *Das Haus Rothschild*, 2. kötet, 216. o.

101. A. Crump, A tőzsde elmélete (1873). Újranyomtatva 1903, 100. o.
102. Von Mensi, op. cit... 54. o.
103. Hirdetés. Beer, op. cit., 43. o.
104. J. H. Bender, op. cit., 5. o.
105. J. Francis, Stock Exchange, 161. o.
106. Das Haus Rothschild, 2. kötet (1857), 85. o.
107. A németországi korszakról szóló legjobb könyvek - előítéletességük és egyoldalúságuk ellenére - a következők. Otto Glagau Der Börsen- und Gründungsschwindel in Berlin (1876) és Der Börsen- und Gründungsschwindel in Deutschland (1877). Ezek a könyvek különösen hasznosak a különböző cégek rövid történeti vázlatai miatt, amelyek megadják az alapítók és az első igazgatók nevét. Vö. még Saling Börsenpapieren című könyvének éves számaint, valamint Rudolf Meyer, Die Aktiengesellschaften, 1872-3 (amelyek azonban csak a bankokkal foglalkoznak). A szövegben szereplő számadatokat Arthur Loewenstein úr adta meg kérésemre.
108. M. Wirth, Geschichte der Handelskrisen (3. kiadás, 1883), 184. o.
109. Riesser, Entwicklungsgeschichte der deutschen Grossbanken (1905), p. 48.
110. Ennek a politikának a dicsőítését lásd J. E. Kuntze, op. cit., 23. oldal.
111. A. Beer, op. cit., 35. o.
112. C. Hegemann, De Entwicklung des französischen Grossbankbetriebes (1908), 9. o.
113. A referenciakönyveket teljes körűen ismerteti J. Plenge, Gründung und Geschichte des Cr?dit mobilier (1903).
114. Model-Loeb, Die Grossen Berliner Effectenbanken (1895), 43. o.
- egy kiváló könyv, amelyből a szövegben szereplő információk annyiban származnak, amennyiben azok nem az én személyes ismereteim.
115. Vö. R. Ehrenberg, Fondsspekuláció (1883) és Adolf Weber, Depositenbanken und Spekulationsbanken (1902).
116. Lásd például A. Gomoll, Die Kapitalistische Mausefalle (1908). Furcsa címe ellenére a könyv komolyan foglalkozik a tőzsdei spekulációkkal, és az utóbbi időben megjelent művek egyik legjobbja.
117. Többnyire helyi történetekből, amelyek túl sokak ahhoz, hogy itt felsoroljuk őket.

7. fejezet

1. König, op. cit., 97. o.
2. "Zur Geschichte der Juden in Danzig", in Monatsschrift, 6. kötet (1857), 243. o.
3. M. Güdemann, "Zur Geschichte der Juden in Magdeburg", in: "A magdeburgi zsidók története".
Monatsschrift, 14. kötet (1865), 370. o.
270/Werner Sombart
4. Idézi Liebe, op. cit., 91-2. o.
5. Regesten, in Hugo Barbeck: Geschichte der Juden in Nürnberg und Fürth (1878), 68. o.
6. Lásd például a berlini kiskereskedők céhének magatartását, amint arról Geiger Geschichte der Juden in Berlin, 2. kötet (1871), 24., 31. oldal.
7. Josiah Child, Discourse on Trade, 4. kiadás, 152. oldal. Child az uralkodó véleményről számol be anélkül, hogy egy szót is szólna kritikaként. De világossá teszi, hogy a zsidók ellen felhozott vád egyáltalán nem bűn.
8. Lásd a korszak polemikus röpiratainak részleteit Hyamson 274. oldalán.
9. Adott: Leon Brunschvicg, "Les Juifs en Bretagne au 18 sc.", in R.E.J., 33. kötet (1876), 88., 111. o.
10. "Les Juifs et les Communautés d'Arts et Métiers", in: R.E.J. , 36. kötet, 75. o.

11. M. Maignial, *La question juive en France en 1789* (1903) című munkája sok olyan anyagot tartalmaz, amelyből kitűnik a francia kereskedők körében a 17. és 18. században a zsidókkal szemben uralkodó érzés.
12. "L'admission de cette espèce d'hommes ne peut être que très dangereuse. On peut les comparer à des guêpes qui ne s'introduisent dans les ruches que pour tuer les abeilles, leur ouvrir le ventre et en tirer le miel qui est dans leurs entrailles: tels sont les juifs." - Requête des marchands et négociants de Paris contre l'admission des Juifs (1777), 14. o., idézi Maignial, op. cit., 92. o.
13. Wegelin véleményét közli Ernst Meyer, op. cit., 513., 522. o.
14. Czacki, *Rosprava o Zydach*, p. 82; vö. Graetz, 9. kötet, 443. o. Al- leginkább szóról szóra ugyanez a kiáltás hallható Romániából, vö. Verax, *La Roumanie et les Juifs* (1903).
15. Maignial, 92. o.
16. Philander von Sittewaldt, op. cit.
17. Georg Paul Honn, *Betrugs-Lexicon, worinnen die meisten Betrügereyen in allen Ständen nebst denen darwider guten Theils aienenden Mittein entdeckt*, Dritte Edition (1724).
18. *Allgemeine Schatzkammer der Kaufmannschaft oder vollständiges Lexikon aller Handlungen und Gewerbe*, vol. 2 (1741) p. 1158.
19. *Charakteristik von Berlin. Stimme eines Kosmopoliten in der Wüste* (1784), p. 203.
20. J. Savary (*Œuvre posthume, continue . . . par Phil-Louis Savary*), *Dictionnaire universel de Commerce*, 2. kötet (1726), 447. o.
21. *Allgemeine Schatzkammer*, 1. kötet (1741), 17. o.
22. *Allgemeine Schatzkammer*, 3. kötet (1742), 1325. o.
23. Ez csak a középkori nézet kifejezése. Kiválóan tárgyalja ezt R. Eberstadt, *Französische Gewerberecht* (1899), 378. o.
24. D. Defoe, *The Complete English Tradesman*, 1. kiadás, 1726. Én a 2. kiadást használtam 1 kötetben (1727), és az 5. kiadást 2 kötetben. (1745), amely a szerző halála után jelent meg. A szövegben idézett rész az 1. kiadás 82. oldalán található.
25. *Allgemeine Schatzkammer*, 3. kötet, 148. o. 26. *Ibid.* 4. köt. 677. o.
27. *Ibid.*, 3. kötet, 1325. o.
28. *Ibid.*, 3. kötet, 1326. o.
29. *Ibid.*, 1. kötet, 1392. o. - "Sachsische Krämer-Ordnungen" of 1672, 1682, and 1692, §18.
30. Lásd a rendkívül tanulságos levelet (19. szám a 2. kiadásban, az 5. kiadás 22. számának megfelelően) "A szép boltokról és a szép kiállításokról".
31. Jules de Bock, *Le Journal à travers les âges* (1907), 30. o., idézi: F. Kellen, *Studien über das Zeitungswesen* (1907), 253. o.
32. Sok hasznos információ, különösen Angliára vonatkozóan, található Henry Sampson: *History of Advertising from the Earliest Times* (1875), 76., 83. oldal.
33. M. Postlethwayt, *A Universal Dictionary of Trade and Commerce*, 2 kötet. (1741), 2. kiadás. (1757), 1. kötet, 22. o. Postlethwayt Savary Lexikonjának fordításának nevezi művét, de valójában olyan sok kiegészítést tartalmaz, hogy eredeti műnek tekinthető. Mellékesen meg kell említeni, hogy a mű felbecsülhetetlen értékű információforrás a 18. századi Anglia gazdasági viszonyaira vonatkozóan.
34. Savary, *Dict. du Commerce* (1726), Suppl. 1732.
35. P. Datz, *Histoire de la Publicité* (1894), 161. o., tartalmazza a *Les Petites Affiches* első számának teljes faksimiléjét.
36. *Allgemeine Schatzkammer*, 4. kötet, 677. o.
37. D. Defoe, op. cit., 52. kötet, 163. o.
38. Vö. G. Martin, *La grande Industrie sous Louis XV* (1900), 247. o.
39. Josiah Child, *A New Discourse of Trade*, 4. kiadás, 159. oldal.

040. Ilyen tanítással már a későbbi 16. században találkozunk. Saravia della Calle, akit az igazságos ár elméletének történetében kiemelkedő jelentőségűnek tartok, odáig megy, hogy a kereslet és a kínálat viszonyából vezeti le. Az ő munkája Venuti és Fabiano munkájával együtt a *Compendia utilissimo* című kötetben szerepel.
41. (Mercier) *Tableau de Paris*, 11. kötet (1788), 40. o.
42. "A Paris on court, on se presse parce qu'on y est oisif; ici l'on marche posément, parce que l'on y est occupé". Idézi: J. Godard, *L'Ouvrier en Sole*, 1. kötet (1899), 38-9. o.
43. James Fraser tiszteletes saját maga által írt emlékiratai. Válogatott életrajzok, 2. kötet, 280. o.; *Durham's Law Unsealed*, 324. o., idézi Buckle, *History of Civilization*, 2. kötet, 377. o.
44. *Durham's Exposition of the Song of Solomon*, idézi Buckle, loc. cit.
45. *Allgemeine Schatzkammer*, 4. kötet (1742), 666. o.
46. Lásd például: Mercier, *Tableau de Paris*, 2. kötet, 71. o.
47. Samuel Lambe a nemzeti bankra vonatkozó tervezetében [lásd a 6. fejezet 22. jegyzetét] az angol kereskedők alacsony kereskedelmi erkölcséről beszél, összehasonlítva (mondjuk) a hollandok megbízhatóságával.
48. Owen Felltham: *Observations* (1652), idézi Douglas Campbell: *The Puritan in Holland, England, and America*, 2. kötet (1892), 327. o.
49. Ezt a vádat a korai középkortól kezdve szinte napjainkig hangoztatták a zsidók ellen. Vö. G. Caro, *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Juden*, 1. kötet (1908), 222. o.; Bloch, op. cit., 12. o.; "Juden" cikk az *Allgemeine Schatzkammer*ben; von Justi, *Staatswirtschaft*, 1. kötet (1758), 150. o. (vö.). Németországra vonatkozóan különösen lásd Liebe, *Das Judentum in der deutschen Vergangenheit* (1903).
50. A hamburgi portugál közösség egyik jegyzőkönyve szerint - A. Feilchenfeld, "Die alteste Geschichte der deutschen Juden in Hamburg," in *Monatsschrift*, vol. 43 (1899), p. 279.
51. Geyler von Kaiserberg prédikációja a 93. "Narrengeschwarm"-ról, S. Brandt *Narrenschiffjában* (megtalálható a J. Scheible által kiadott *Das Kloster* című gyűjteményben, I. kötet, 722. o.). Vö. Oskar Franke, *Der Jude in den deutschen Dichtungen des 15, 16, und 17 Jahrhunderts* (1905), különösen a 4. rész.
52. Idézi A. M. Dyer, op. cit.; 44. o.
53. Will. Ussellinx, idézi Jameson, in *Transactions of the Jewish Historical Society of America*, 1. kötet, 42. o. Ussellinxre vonatkozóan lásd E. Laspeyres, *Volkswirtschaftliche Ansichten der Niederlande* (1863), 59. o.
54. Savary, op. cit., 2. kötet, 449. o.
55. Lásd: *Transactions of the Jewish Historical Society of America*, 3. kötet, 44. o.
56. Josiah Child, *Discourse on Trade*, 4. kiadás, 152. o.
57. Vö. R. Ehrenberg, *Grosse Vermögen*, 2. kiadás, 147. oldal.
58. *Annalen der Juden*, 106-17. o.
59. Liebe, *Das Judentum*, 34. o.
60. Risbeck, op. cit. Vö. még Scheube, op. cit., 393. o.
61. *Über das Verhältniss der Juden zu den Christen in den deutschen Handelsstädten* (1818), 171., 252., 270., 272. old.
62. Lásd: R.E.J., 33. kötet, 111. o.
63. H. Bodemeyer, *Die Juden. Ein Beitrag zur Hannoverschen Rechtsgeschichte* (1855), 68. o.
64. Lásd Albert Wolf, "Etwas über jüdische Kunst und ältere jüdische Künstler", in *Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde*, szerkesztette M. Grunwald, 1. kötet (1905), 34. o.
65. Lásd Ehrenberg, *Grosse Vermögen*, 147. o.

66. A dokumentumokat Kracauer "Beiträge zur Geschichte der Frankfurter Juden im 30 jährigen Kriege" című művében nyomtatták ki, in Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland, 3. kötet (1899), 147. o. Vö. Schudt, op. cit.: 2. kötet, 164. o.
67. Ibid.
68. Ibid.
69. Annalen der Juden, op. cit., 97. és 106-17. o.
70. Ibid.
71. Versuch über die judischen Bewohner der österreichischen Monarchie (1804), 83. o. Sok értékes anyagot tartalmaz.
72. L. Hoist, Judentum in alien dessen Teilen aus einem staatswissenschaftlichen Standpunkte betrachtet (1821), pp. 293-4.
73. "Les fripiers de Paris qui sont ? la plus part Juifs", Noel du Fail, Contes d'Eutrapel, xxiv, idézi G. Fagniez, L'économie sociale de la France sous Henry IV (1897), 217. o..
74. Mercier, Tableau de Paris, 2. kötet, 253. o. Breslauban nem ismeretlen a szokások vonzásának ez a módja, és "Ärmelausreissgeschäfte"-nek nevezik.
75. Romani, Eines edien Wallachen landwirtschaftliche Reise durch verschiedene Landschaften Europas. Zweyter Theil (1776), 150. o. Vö. Schudt, 2. kötet, 164. o.
76. Über das Verhältniss stb., 184. o.
77. Jules de Bock, op. cit.; 30. o.
78. Max J. Kohler, op. cit.
79. Bloch, op. cit., 30. o.
80. Hyamson, Jews in England, 274. o.
81. S. Kahn, "Les Juifs de Montpellier au 18 siècle", in R.E.J. 33. kötet (1896), 290. o.
82. Leon Brunschvicg, op. cit.; 111. o.
83. "Requête des marchands" stb., 234. o.
84. L. Kahn, Les Juifs de Paris au XVIII sc., 71. o.
85. Justin Godard, L'Ouvrier en Soie (1899), 224. o.
86. Wegelin nézetét lásd Meyer, op. cit., 522. o.
87. Vö. Czacki, op. cit.; Graetz, op. cit.; és Verax, op. cit.
88. Annalen, 97. o.
89. F. Bothe, Beiträge zur Wirtschafts- und Sozial-Geschichte der Reichstadt Frankfurt (1906), 74. o.
90. Bericht der Kriegs- und Domanenkammer über den wirtschaftlichen Niedergang des Herzogtums Magdeburg (1710), idézi: Liebe, Das Judentum, 91. o.
91. Romani, op. cit.; 147. o.
92. In: Geschichte der Juden in der Reichstadt Augsburg (1803), 42. o.
93. Von Mensi, op. cit., 367. o.
94. Allgemeine Schatzkammer, 2. kötet, 1158. o.
95. Will. Usselinx, idézi Jameson, in: Transactions of the Jewish Historical Society of America, 1. kötet, 42. oldal. Usselinxre vonatkozóan lásd E. Laspeyres, Volkswirtschaftliche Ansichten der Niederlande (1863), 1. 59. o.
96. Mercier, op. cit.
97. R.E.J., 33. kötet, 111. o., in Kahn, op. cit.
98. Lambe, op. cit.
99. Le cri du citoyen centre les juifs de Metz (18 sc.), idézi Maignial, op. cit.
100. Lásd Bothe, op. cit. 74. o.
101. Felltham, op. cit. "Cette nation ne fait fabriquer que des étoffes inférieures et de mauvaise qualité".
102. Idézi Liebe, Das Judentum. 91. o.

103. N. Roubin, "La vie commerciale des juifs contadines en Languedoc," az R.E.J. 34., 35. és 36. kötetében.
104. Über das Verhältniss stb., 254. o.
105. Liebe, op. cit.
106. Juden, sind sie der Eandlung schädlich? (1803), p. 25.
107. Graetz, 9. kötet, 445. o.
108. Romani, op. cit., 148. o.
109. Köszönettel tartozom Josef Reizman úrnak, aki szíves volt felhívni a figyelmemet erre a részre.
110. Child, Discourse on Trade, 152. o.
111. Hyamson, 274. o. 112. R.E.J. 33. kötet, 290. o.
113. L. Hoist, op. cit., 290. o.
114. Lásd a 61. megjegyzés 7. fejezetét.
115. Hoist, op. cit. 288. o.
116. R.E.J. 36. kötet.
117. R.E.J. 33. kötet, 289. o.
118. Annalen, 90. o.
119. A magyar törvényszéki kancellária 1786. január 9-én kelt feljegyzéséből; ismét köszönettel tartozom Josef Reizman úrnak.
120. Königlichem Staatsarchiv (Ludwig Davidsohn úr tájékoztatott róla).
121. "Az Egyesült Államokban a zsidó kereskedelem legszembetűnőbb jellemzője a zsidó cégek tulajdonában lévő áruházak nagy száma." Art. "Kereskedelem", in: Jewish Encycl. (4. kötet, 192. o.).
122. Lásd a cégek listáját: J. Hirsch, Das Warenhaus in Westdeutschland (1910).
123. Juden, sind sie der Handlung schädlich?, 33. o.
124. Henry Sampson, A History of Advertising (1875), 68. o.

9. fejezet

1. E fejezet témájáról bővebben lásd egy cikkemet: "Der Kapitalistische Untemehmer", in Archiv für soziale Wissenschaft und Soziale Politik, 29. kötet.

10. fejezet

1. M. Kayserling, op. cit., 708. o.
2. A korabeli zsidó világhírű cégekről Manasseh ben Izrael számol be a Cromwellhez intézett alázatós beszédében. Az egyes családok története megtalálható a Zsidó Enciklopédiában, amely különösen jó az életrajzokhoz.
3. "Lettres écrites de la Suisse, d'Italie," stb., in Encycl. mth. Manuf., 1. kötet, 407. o. Vö. Jovet véleményét, amelyet idéz Schudt, Jüdische Merkwürdigkeiten, vol. 1, p. 228.
4. The Spectator, 495. szám.
5. Revue Historique, 44. kötet (1890).
6. Graetz, 5. kötet, 323. oldal.
7. A zsidó diplomataék e példái általánosan ismertek. A szám könnyen bővíthető. Akit különösen érdekel ez a kérdés, az olvassa el Graetz-et, ahol bőséges anyagot talál (pl. 6. kötet, 85., 224. oldal; 8. kötet, 9. fejezet stb.).
8. M. Kayserling, Christopher Columbus (1894), 106. o.
9. H. J. Koenen, op. cit.; 206. o.
10. Edmund Bonaffé, Dictionnaire des amateurs français cm XVII si?cle (1881), p. 191.
11. Friedlander, Sittengeschichte Roms, 3. kötet, 577. o.
12. (v. Kortum) Über Judentum und Juden (1795), 165. o.

13. Ibid. 90. o.
14. R.E.J., 23. kötet (1891), 90. o.
15. M. de Maulde, *Les juifs dans les Etats français du Saint-Siège* (1886). A zsidók jogi helyzetét általában véve teljes körűen tárgyalják a jelenlegi zsidó történetek, amelyek többsége valójában nem más, mint a zsidók jogi helyzetének története. Sőt, a szerzők jelentős része azt képzei, hogy gazdaságtörténetet ír, holott mindig is csak jogtörténettel foglalkoznak. A feljegyzésekhez lásd a "Juden" című cikket Krünitzben (31. kötet) és Sehdt, *Jüdische Merkwürdigkeiten* (különösen Frankfurt esetében). Franciaországra vonatkozóan lásd Halphen, *Recueil des lois, etc., concernant les Israélites* (1851); Poroszországra vonatkozóan,
- L. von Rönne és Heinrich Simon, *Die früheren und gegenwärtigen Verhältnisse der Juden in den sämtlichen Landesteilen des preussischen Staates* (1843). A szövegben idézett összes törvényt ebből a gyűjteményből vettem. A Michaelis, *Die Rechtsverhältnisse der Juden in Preussen seit dem Beginn des 19 Jahrhunderts: Gesetze, Erlasse, Verordnungen, Entscheidungen* (1910).
16. Vö. B. Bento Carqueja, op. cit., 73., 82., 91. o., pp.
17. Wagenaar, *Beschrijving van Amsterdam*, idézi: Koenen, op. cit., 142. o. Továbbá a holland zsidók (nagyértékben eltűzött) vagyonáról lásd Sehdt, 1. kötet (1714), 277. o.; 4. kötet (1717), 208. o. Vö.
- M. Mission, *Reise nach Italien* (1713), 43. o. Az újabb könyvek közül M. Henriquez Pimentel, op. cit. 34. o.
18. *Memoiren*, 134. o.
19. Savary, *Dict.* 2. kötet (1726), 448. o.
20. Lucien Wolf, *A restauráció zsidósága, 1660-1664*, 11. o.
21. Lásd H. Reils, "Beiträge zur ältesten Geschichte der Juden in Hamburg", in *Zeitschrift des Vereins für hamburgische Geschichte*, vol. 2 (1847), pp. 357, 380, 405; és M. Grunwald, op. cit., pp. 16, 26, 35.
22. In M. Grunwald: *Hamburgs deutsche Juden*, pp. 20, 191.
23. F. Bothe, *Die Entwicklung der direkten Besteuerung der Reichsstadt Frankfurt* (1906), 166. o., 10. és 15. táblázat.
24. Kraeauer, op. cit., 341. o.
25. Alexander Dietz, *Stammbuch der Frankfurter Juden* (1907), 408. o.
26. L. Geiger, *Geschichte der Juden in Berlin* (1871), 1. kötet, 43. oldal.

11. fejezet

1. M. Lazarus, *Ethik des Judentums* (1904), pp. 67, 85, stb. [Ennek a könyvnek van egy angol nyelvű kiadása is, amelyet az amerikai Jewish Publication Society of America adott ki.]
2. Hermann Cohen, "Das Problem der jüdischen Sittenlehre. Eine Kritik (adverse) von Lazarus' Ethik des Judentums," in *Monatsschrift*, vol. 43, p. 385.
3. Orach Chajim, 8. §.
4. Idézi: F. Weber, *Altsynagogale Theologie* (1880), 273. o.
5. J. Wellhausen, *Israelitische und jüdische Geschichte*, 340. o.
6. Graetz, 4. kötet, 411. o. Graetz is kiválóan értékeli a Talmudot (természetesen egyoldalúan és optimistán), és annak hatását a judaizmusban.
7. J. Fromer, *Vom Ghetto zur modernen Kultur* (1906), 247. o.
8. M. Kayserling, *Columbus* (1894), vi. fejezet.
9. *Das Haus Rothschild*, 1. kötet (1857), 186. o.
10. Ez nem a megfelelő hely arra, hogy a bibliai kritika eredményeinek ismertetésébe bocsátkozzunk. Mindössze annyit tehetek, hogy megemlítek néhány könyvet, amelyek bevezetesként szolgálhatnak a témába: Zittel, *Die Entstehung der Bibel* (5. kiadás, 1891); a

Pentateuchus történetéhez Adalbert Merx, *Die Bücher Moses und Josua* (1907), és Ed. Meyer, *Die Entstehung des Judentums* (1896).

11. W. Frankenberg, "Die Sprüche, übersetzt und erläutert", in: "Die Sprüche, übersetzt und erläutert".

Handkommentar zum Alten Testament, herausgegeben von D. W. Nowack. A 16. oldalon található a Bölcsességi Irodalom könyveinek listája. Lásd még Henri Traband, *La loi mosaïque, ses origines et son développement* (1903), 77. o.

12. Vö. M. Friedlander, *Geschichte der jüdischen Apologetik* (1903).

13. A Talmudról szóló könyvek önmagukban is egy kis könyvtárat alkotnak. Csak egy-kettőt tudok megemlíteni, hogy bevezetesként szolgáljon a témába. A legjobb H. L. Strack *Einleitung in den Talmud* (4. kiadás, 1908) című műve, amely elég teljes bibliográfiát is tartalmaz. A talmudi etikáról lásd Salo Stein *Materialien zur Ethik des Talmud* (1904) című művét. A talmudisták azonban nem értékelik túl nagyra ezt a könyvet. Egy régebbi könyv J. Fromeré, aki a talmudi és a későbbi zsidó irodalommal foglalkozott. Lásd *Die Organization des Judentums* (1908) című művét, amely Fromer által tervezett nagy Talmud-lexikon bevezetőjeként szolgál. Egy- más könyv, amely a forrásokkal foglalkozik: E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, in 3 vols. Az első (2. kiadás, 1890) a 3. §-ban terjedelmes bibliográfiát tartalmaz. Ezen kívül a standard zsidó történetek, különösen Graetz foglalkozik a zsidó irodalomnak ezzel az aspektusával.

A Talmud szellemének megértéséhez magát a szöveget kell elolvasni. Lázár Goldschmidt német fordítása (majdnem teljes) létezik. A Talmudnak az a sajátossága, hogy bár a szakaszok valamilyen meghatározott sorrendben követik egymást, mégsem szigorúan behatárolt egyik sem, ami a tárgyat illeti. Mindegyik gyakorlatilag a talmudi témák teljes területével foglalkozik. Ezért egy vagy több traktátus (63) tanulmányozásával viszonylag könnyen szerezhetünk fogalmat az egész tartalmáról, és természetesen eligazodhatunk a nagy tengerben. Különösen ajánlott a Baba Mezia traktátus és két testvértraktátusa [Baba Káma és Baba Bafhra]. A Baba Mezia jó kiadása, bevezetéssel és Dr. Sampter fordításával (1876).

A Talmud-irodalom egy különleges ágát alkotják az úgynevezett "kisebb traktátusok", amelyek általában a Talmud függelékében találhatóak, bár gyakran külön is kiadják őket. Ezek a következők: Derech Erez Rabba (3. század), Aboth, Aboth de R. Nathan, Derech Erez Zutta (9. század, Zunz szerint). Zunz etikai hágádotnak nevezi őket, mivel nyilvánvaló szándékuk a gyakorlati bölcsesség tanítása. Nem kis hatással voltak a zsidó nép fejlődésére, ezért itt nagy érdeklődésre tartanak számot. A Biblia mellett ezek a traktátusok széles körű népszerűségnek örvendtek. A Talmudot nem ismerő laikusok fő olvasmányai voltak. Megtalálhatóak voltak (vannak) az imakönyvekben és az áhitatos irodalomban. Néhányuk német fordításban is megjelent. R. Nathan: *System der Ethik und Moral*, Kaim Pollock fordításában (1905). Derech Erez Zutta, fordította A. Tawrogi (1885). Derech Erez Rabba, fordította M. Goldberg (1888). Meg kell még említenünk a Tosephta-t, amely a Misnában nem szereplő tanítást tartalmazza. Ez is a Tanaim idejéből származik, és a Misnához hasonlóan van elrendezve. Végül egy szó a rabbinikus kommentárokról vagy Midrásimokról, amelyek részben halachikus [azaz jogi], részben pedig hagadikus [azaz erkölcsi és építő] jellegűek. A legrégebbiek, amelyek többnyire halachikusak, a Mechilta (a Kivonulásról), a Szifra (a 3Mózesről) és a Szifre (a 4Mózesről és a 5Mózesről).

A Targumimok az Ószövetség arámi fordításai.

14. A Sulchán Aruchnak nincs jó fordítása. Az egyetlen elérhető fordítást Lowe (1837) készítette, amely hiányos és egyoldalú. Az Orach Chajim és a Jore Deah viszont P. Lederer rabbi által német köntösben jelent meg (1906 és 1900), de nem teljes formában.

Ami a Sulchán Aruchról szóló műveket illeti, ezek többnyire apologetikus röpiratok jellegűek. Az antiszemita a S. A.-hoz fordultak, hogy a zsidókat és a zsidóságot támadják; a zsidó tudósok pedig természetesen válaszoltak. Megemlíthetjük például A. Lewin, *Der Judenspiegel*

des Dr. Justus (1884), és D. Hoffmann, Der Schulchan Aruch und die Rabbiner über das Verhältniss der Juden zu Andersgläubigen (1885). A Sulchán Aruchról tehát nincs szubjektív feldolgozás, noha ugyanolyan alapos figyelmet érdemel, mint a Talmud. Az egyetlen szigorúan tudományos könyv, amelyet ismerek, és amelyet ebben a vonatkozásban meg kell említeni, S. Back Die religionsgeschichtliche Literatur der Juden in dem Zeitraume vom 15-18 Jahrhundert (1893) című műve, újranyomatva Winter és Wiinsche, Die jüdische Literatur seit Abschluss des Kanons, 2. kötetéből. Back könyve azonban nem nagy, és kezelése ezért csak vázlat jellegű lehet.

15. Paul Volz, Jüdische Eschatologie von Daniel bis Akiba (1903).

16. Furst, Untersuchungen über den Kanon des Alien Testaments nach den Überlieferungen in Talmud und Midrasch (1868).

17. L. Stem, Die Vorschriften der Thora, welche Israel in der Zerstreuung w beobachten hat. Ein Lehrbuch der Religion für Schule und Famine (4. kiad., 1904), 28. o. Ez a könyv, amelyet típusnak tekinthetünk, a szigorúan ortodox körökben uralkodó nézetet adja meg.

18. Vö. S. Mandl rabbi, Das Wesen des Judentums (1904), 14. o. Mandl J. Gutmann, Über Dogmenbildung und Judentum (1894) című művére támaszkodik. Vö. még S. Schechter, "The Dogmas of Judaism", in: J.Q.R. , 1. kötet (1889), 48., 115. o. Mint ismeretes, Mózes Mendelssohn volt az első, aki (Jeruzsálemben) bizonyos fokú nyomatékkal kifejezte azt a gondolatot, hogy a judaizmusnak nincsenek dogmái.

19. Az általam ismert legjobb Ferdinand Weber System der altsynagogalen palastinensischen Theologie aus Targum, Midrash und Talmud (1880) című műve.

20. Stem, op. cit., 5. o.

21. Döllinger, Heidentum und Judentum (1857), 634. o.

22. Rutilius Namatianus, "De reditu suo", in Reinach's Textes d'auteurs grecs et remains relatifs au judaisme, 1. kötet (1895), 358. o.

23. Stem, op. cit., 49. o.; S. R. Hirsch, Versuche über Jissroëls Pflichten in der Zerstreuung (4. kiadás, 1909), 711. §.

24. Vö. Weber, op. cit. 49. o. Weber minden más írónál jobban kidolgozta a zsidóságban a kon- traktusnak ezt a gondolatát. A szövegben szereplő feldolgozás sokat köszönhet neki, amint az nyilvánvaló lesz. Én is felhasználtam az ő hivatkozásait. Ebben a konkrét esetben vö. Sifre, 12b, Wajjikra Rabba. 31. c. 31.

25. Aboth, II, az elejéhez közel.

26. Vö. Weber, op. cit., 270., 272. o., pp. 27. Ibid., 292. o.

28. R. Joseph Albo, Ikkarim, a judaizmus alapelveiről szóló könyv a 15. századból. W. és L. Schlesinger kiadott egy német fordítást [a héberből] (1844). Ezzel a sajátos problémával a 46. fejezetben foglalkozunk.

29. S. R. Hirsch, op. cit., 13. fejezet, különösen a 100. és 105. §.

30. J. F. Schroder, Talmudisch-rabbinisches Judentum (1851), 47. o.

31. Graetz, 2. kötet, 203. o. és 14. jegyzet; J. Bergmann, Jüdische Apologetik im neutestamentlichen Zeitalter (1908), 120. o. Az an- ciens judaizmus szelleméről lásd Wellhausen, op. cit., 15. fejezet.

32. H. Deutsch, Die Sprüche Salomons nach der Auffassung in Talmud und Midrasch (1885).

33. J. F. Bruch, Weisheitslehre der Hebräer (1851), 135. o.

34. Rabbi S. Schiffer, Das Buch Kohelet. Nach der Auffassung der Weisen des Talmud und Midrasch (1884).

35. Vö. Graetz, 4. kötet, 233. o.; Wellhausen, op. cit., 250., 339. o.; valamint Müller, Schürer és Marti jól ismert műveit.

36. Mandl, op. cit., 14. o.

37. S. R. Hirsch, op. cit., 448. §.

38. A talmudi irodalomból számos hasonló részletet találunk S. Schaffer, *Das Recht und seine Stellung zur Moral nach talmudischer Sitten- und Rechtslehre* (1889), 28. o., 28. o.
39. M. Lazarus, op. cit., 22. o. Lázár rendkívül jól kidolgozta azt a gondolatot, hogy szentnek lenni azt jelenti, hogy legyőzzük a szenvedélyeinket, bár nagyon közelít Kant etikai rendszeréhez.
40. Kiddusin, 30b, Baba Bathra, 16a.
41. Vö. Schaffer, op. cit., 54. o.
42. Vö. Fassel, *Tugend- und Rechtslehre des Talmud* (1848), 38. o.
43. Albo Ikkarim [28. jegyzet], 24. fejezet, teljes mértékben foglalkozik ezzel.
44. Vö. S. Back, op. cit.. Előszó; továbbá M. Lazarus, op. cit., 20. o.
45. Stern, op. cit., p. 126.
46. Aboth de R. Nathan, xxi. 5 [szintén Aboth, III, 14].
47. G. F. Oehler, *Theologie des A.T.* (3. kiadás, 1891), 878. o.
48. Lazarus, op. cit., p. 40.
49. Aboth de R. Nathan, xvi. 6.
50. Vö. Eceles. 1, 8; Prov. x. 8; x. 10; x. 31; xiv. 23; xvii. 27, 28; xviii. 7, 21; xxi. 23; Eccclus. iv. 34 (29); v. 15 (13); ix. 25 (18); xix. 20, 22.
51. Stern, op. cit. No. 127a.
52. Vö. még Prov. xii. 27; xiii. 11; xviii. 19; xxi. 20. A munkát dicsérő további bölcsességeket lásd: L. K. Amitai, *La sociologie selon la l'gislation juive* (1905), 90. o.
53. Hirsch, op. cit., 448. §.
54. Ibid. 463. §; és Stern, op. cit. 239. o.
55. Hirsch, op. cit., 443. §, majdnem azonos módon fejti ki Stern, op. cit., 125., 126. sz.
56. J. Fromer, op. cit., 25. o.
57. Iggeret ha-Kodesh, először 1556-ban jelent meg; latinra fordította Gaffareli; vö. Graetz, 7. kötet, 46. o.
58. Hirsch, op. cit., 263. §. Vö. még 264. §, 267. §.
59. A számadatok Hugo Nathansohn, "Die unehelichen Geburten bei den Juden", in *Z.D.S.J.*, vol. 6, (1910), 102. o., című művéből származnak.
60. Az egyik legjelentősebb szaktekintélyként S. Freudot említhetjük. Lásd az ő *Sammlung kleiner Schriften zur Neuroselehre* (2. sorozat, 1909).
61. Lásd Dr. Hoppe, "Die Kriminalität der Juden und der Alkohol", in *Z.D.S.J.*, vol. 3 (1907), p. 38; H. L. Eisenstadt, "Die Renaissance der jüdischen Sozialhygiene", in *Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie*, vol. 5 (1908), p. 714; L. Cheinisse, "Die Rassenpathologie und der Alkoholismus bei den Juden", in *Z.D.S.J.*, vol. 6 (1910), p. 1. Nagy bizonyossággal bebizonyítható, hogy a zsidóknak az alkohol káros hatásaitól (mint ahogy a szifilisztől is) való mentessége a vallásának köszönhető.
62. Wellhausen, op. cit., 119. o.
63. Cicero, *Pro Flacco*, 28. fejezet.
64. Mommsen, *Römische Geschichte*, 5. kötet, 545. o.
65. A szövegek megtalálhatók Felix Stahelin, *Der Antisemitismus des Altertums* (1905) című könyvében. Vö. Reinach, op. cit.
66. J. Bergmann, op. cit. 157. o.
67. Graetz, 5. kötet, 73. o.
68. Graetz, 5. kötet, 321. oldal.
69. Graetz, 6. kötet, 140. és 161. o.
70. A régi zsidó jogrendszerben a kamatra vonatkozó törvények átfogó ismertetése megtalálható J. Heici, *Das alttestamentliche Zinsverbot* (*Biblische Studien*, herausgegeben von O. Bardenhewer, vol. 12, No. 4, 1907).
71. Vö. Hoffmann "Responsa" gyűjteményét, *Schmollers Forschungen*, 152. kötet.

72. Vö. Fassel, op. cit., 193. o.; E. Grunbaum, Die Sittenlehre der Juden andern Bekenntnissen gegenüber (2. kiadás, 1878), 414. o.; ugyanennek az írónak "Der Fremde nach rabbinischen Begriffen", in Geigers jüdische Zeitschrift, 9. és 10. kötet; D. Hoffmann, op. cit., 129. o.; Lazarus, op. cit., 144. §. Lázár különös módon hiányos. Amit a harmadik fejezetben Izraelnek a nem zsidókkal szembeni kötelességéről mond, az a szívéhez méltó, de aligha felel meg a történelmi igazságnak. 73. Vö. Choshen Mishpat. §§ 188, 194, 227, 231, 259, 266, 272, 283, 348, 389 stb.
74. "Amikor az ember megjelenik az isteni bíró előtt, az első kérdés, amit feltesznek neki, ez. Voltál-e egyenes és becsületes az üzleti életben?" Szombat, 31a. Ez a talmudi idézet a mottója egy kis könyvnek (magánkiadásban), amely a becsületességgel kapcsolatos passzusokkal foglalkozik, Das Biblisch-rabbinische Handelsgesetz, rabbi Stark.
75. Choshen Mishpat, 231. §. A szövegben megadott szakasz a 227. §-ból származik.
76. Graetz, 10. kötet, 62. és 81. o.
77. Choshen Mishpat, 227. §; Baba Mezia, 49b.
78. Ezenkívül lásd John G. Dow, "Hebrew and Puritan", in: J.Q.R. , 3. kötet (1891), 52. o.
79. Graetz, 9. kötet, 86., 213. o.; 10. kötet, 87. o.; Hyamson, 164. o.; J.Q.R., 3. kötet, 61. o.

12. fejezet

1. Vö. még R. S. Woodworth, "Racial Differences in Mental Traits", in: R. S. Woodworth, "Racial Differences in Mental Traits".
Bulletin mensuel des Institut Solvay (1910), 21. szám.
2. Anatole Leroy-Beaulieu, Israel chez les nations (1893), 289. o.; vö. még H. St. Chamberlain, Die Grundlagen des 19 Jahrhunderts (3. kiadás, 1901), 457. o. [E könyv angol nyelvű kiadása már kapható.]
3. Itt nem tudok belemenni a nép, nemzet, nemzetiség kifejezések különböző jelentéseinek taglalásába. Az olvasó mindent megtalál, amire szüksége van F. J. Neumann Volk und Nation (1888) című kiváló tanulmányában. Ld. Otto Bauer, Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie (1907); F. Rosenblüth, Zur Begriffsbestimmung von Volk und Nation (1910).
4. A. Jellinek, Der jüdische Stamm in Sprichwortem (2. sorozat, 1882), 18., 91. o., 18. o.
5. J. Zollschan, Das Rassenproblem writer besonderer Berücksichtigung der theoretischen Grundlagen der jüdischen Rassenfrage (1910), p. 298.
6. Jellinek, op. cit; (3. sorozat, 1885), 39. o.
7. Juan Huarte de San Juan, Examen de ingenios para las Ciencias. Pemplona (1575), (Biblioteca de autores Españoles, lxxv, 469. o.).
8. Jellinek, op. cit. A neves bécsi rabbinak ez a könyve az egyik legjobb, amit a zsidó szellemtől írtak Jó D. Chwolson könyvecskéje is, Die semitischen Völker (1872), amely Renan Histoire générale et système compare de langues Semitique (1855) című művét bírálja. Egy harmadik író, aki véleményem szerint mélyen belenézett a zsidó lélekbe, Kari Marx a Judenfrage (1844) című művében. Amit e férfiak (mind zsidók!) írása óta a zsidó lélekről mondtak, az vagy az általuk elmondottak megismétlése, vagy az igazság elferdítése.
9. A zsidókról mint matematikusokról lásd: M. Steinschneider in Monatsschrift, 49-51. kötet (1905-7).
10. A zsidókról mint orvosokról lásd M. Kayserling, "Zur Geschichte der jüdischen Aerzte", in Monatsschrift, 8. (1859) és 17. (1868) kötet.
11. Zollschan, op. cit. 159. o.
12. C. Lassen, Indische Altertumskunde, 1. kötet (1847), 414. o.

13. "Une certaine gravité orgueilleuse et un fierté noble fait le caract?re distinctif de cette nation", Pinto, "Reflexions," etc., in the Lettres de quelques juifs, vol. 1, p. 19.
14. J. M. Jost, Geschichte des Judentums und seiner Sekten, 3. kötet (1859), 207. o.
15. Derech Erez Zutta, viii. fejezet.
16. Megilla, 16.
17. Midrás Rabba a Teremtés könyvéhez, 1, 44.
18. "Développer une chose qui existe en germe, perfectionner ce qui est, exprimer tout ce qui tient dans une idée qu'il n'aurait pas trouvée seul." - M. Murel, L'esprit juif (1901), 40. oldal.
19. K. Knies, Hitel, 1. kötet, 240. o.; 2. kötet, 169. o.

13. fejezet

1. F. Martins, "Die Bedeutung der Vererbung für Krankheitsentstehung und Rassenerhaltung", in Archiv für Rass. und Ges. Biologie, 7. kötet (1910), 477. o.
2. A zsidók etnológiájával és antropológiájával foglalkozó legújabb munkák közül a legfontosabbak a következők: von Luschan, "Die anthropologische Stellung der Juden", in Korrespondenzblatt für Anthropologie, 23. kötet (1892); Judt, Die Juden als Rasse (1903). Történeti oldalról sok fényt vetett a problémára Ed. Meyer, Die Israeliten und ihre Nachbarstämme (1906). E kitűnő könyv mellé egy valamivel régebbi, A. Bertholet, Die Stellung der Israeliten und der Juden w den Fremden (1896) című könyve helyezhető. Hogy itt meg kell említeni az egész Babilónia-irodalmat, azaz Winkler, Jeremias és mások műveit, magától értetődik. Nemrég jelent meg W. Erbt könyve, Die Hebräer. Kanaan im Zeitalter der hebraischen Wanderung und hebraischen Staatengründung (1906).
3. H. V. Hilprecht, A Pennsylvanai Egyetem babilóniai expedíciója. Series A, Cuneiform Texts, 9. kötet (1898), 28. o.; ugyanennek a szerzőnek Explorations in Bible Lands during the 19th Century (1903), 409. o.
4. Vö. von Luschan, "Zur phys. Anthropologie der Juden", in Z.D.S.J. , 1. kötet (1905), 1. o.
5. Ennek az elméletnek a legfőbb képviselője Ludwig Wilser, aki a következőket fejtette ki nézetét számos cikkben, és hosszasan kifejtette könyvében. Die Germanen (1903). Legfőbb ellenfele Zollschan, op. cit., 24. o.
6. Mommsen, Römische Geschichte, 5. kötet, 549. o. 7. Graetz, 5. kötet, 188., 330. és 370. o.
8. Graetz, 7. kötet, 63. oldal.
9. Mindezek az esetek a Undo [lásd az 5. fejezet 22. megjegyzését], 10. o.
10. Hoeniger kritikájában, aki a szövegben kifejtett nézetet Kölnre is alkalmazhatónak tartja. Mások, akik Brann-t támogatták: Lau, Kuessen és A. Kober, Studie zur mittelalterlichen Geschichte der Juden in Köln am Rhine (1903), 13. o.
11. Maurice Fishberg, "Zur Frage der Herkunft des blonden Elements im Judentum" in Z.D.S.J. , vol. 3 (1907), pp. 7, 25. o. Ugyanebben a folyóiratban, 3. kötet, 92. o., Elias Auerbach "Bemerkungen zu Fishbergs Theorie" stb. ellentétes nézete.
12. Vö. F. Sofer, "Über die Plastizität der menschlichen Rassen", in Archiv für Rass. und Ges. Biologie, vol. 5 (1908), p. 666; E. Auerbach, "Die jüdische Rassenfrage," in the same journal, vol. 4, p. 359; ugyancsak vol. 4, p. 370, ahol von Luschan egy majdnem azonos nézetet fejt ki. Vö. még Zollschan, op. cit.; 125., 134. stb. o.
13. Lásd az eredményeket Judt, op. cit. Vö. még A. D. Elkind, Die Juden. Eine vergleichend-anthropologische Untersuchung (1903). A könyvet csak Weinberg recenziójából ismerem az Archiv für Rass. und Ges. Biologie, 1. kötet (1904), 915. o. Vö. még Elkind "Anthropologische Untersuchungen über die russ.- polnischen Juden", in Z.D.S.J., vol. 2 (1906), pp. 49, 65, és másik esszéjét a vol. 4-ben (1908), p. 28; Leo Sofer, "Zur Anthropologische Stellung der Juden", in Pol. anthrop. Revue, 7. kötet (vö. ennek recenzióját a Z.D.S.J.-ben; 4. kötet, 160. o.). Vö. E. Auerbach, op. cit., 332. o.; Aron Sandier,

- Anthropologie und Zionismus (1904), bár eredményei nem első kézből származnak; Zollschan, op. cit. 125., 134. o. stb. o., stb.
14. Az askenázek és szefárdok közötti "faji különbségek" elméletét támogatja S. Weissenberg, "Das jüdische Rassenproblem", in Z.D.S.J.. 1. kötet (1905); M. Fishberg, "Beiträge zur phys. Anthropologie der nordafrikanischen Juden," ditto. A nézet ellenzői a 13. jegyzetben említett szerzők többsége.
15. A kérdés átfogó vizsgálatát lásd Leo Sofer, "Zur Biologie und Pathologie der jüdischen Rasse", in Z.D.S.J.. 2. kötet (1906), 85. o. További nézeteket lásd a Biologie, 4. kötet (1907), 47., 149. o.: Siegfried Rosenfeld, "Die Sterblichkeit der Juden in Wien" und die Ursachen der jüdischen Mindersterblichkeit."
16. F. Hertz, Moderne Rassen-Theorie (1904), 56. o.
17. C. H. Stratz, Was sind Juden? Eine ethnographisch-anthropologische Studie (1903), 26. o.
18. Illusztrációk Judt, op. cit. és máshol. Vö. még L. Messerschmidt, Die Hettiter (1903).
19. Vö. Hans Friedenthal, Über einen experimentalen Nachweis von Blutsverwandschaft (1900). Megjelent a szerző Arbeiten aus dem Gebiete der experimentellen Physiologie (1908) című művében is; továbbá Carl Bruck, "Die biologische Differenzierung von Affenarten und menschlichen Rassen durch spezifische Blutreaktion", újranyomtatva a Berliner Klinischen Wochenschrift, vol. 4 (1907), 371. o. (Berlin Klinischen Wochenschrift, 1907).
20. Von Luschan, "Offener Brief an Herrn Dr. Elias Auerbach", in Archiv für Rassen und Ges. Biologie. 4. kötet (1907), 371. o.
21. A. Ruppin, "Die Mischehe", in: Z.D.S.J., 4. kötet, 18. o.
22. Mommsen, Römische Geschichte, 5. kötet, 529. o.
23. M. Braunschweiger, Die Lehrer der Mischna (1890), 27. o.
24. Graetz, 6. kötet, 22. oldal.
25. Graetz, 6. kötet, 320.
26. Gregor. Ep. ix. 36, in Schipper, p. 16.
27. Herzfeld, Handelsgeschichte der Juden des Altertums, 204. o.
28. Herzfeld foglalkozott talán a legteljesebben ezekkel a kérdésekkel. De a szövegértelmezés számos tévedése mellett a dokumentumok dátumát illetően is téved. Ő még mindig a kritika kora előtti kronológiát tartja fenn, és ezért forrásainak nagy részét az exil előtti korszakba helyezi.
29. A talmudi időszakra vonatkozóan lásd Herzfeld, op. cit., 118. o., ahol több mint száz Palesztinába irányuló importot említ.
30. A. Bertholet, op. cit., 2. o.
31. Vö. Büchenschutz, Besitz und Erwerb im griechischen Altertum. (1869), p. 443.
32. L. Friedlander, Sittengeschichte Roms, 3. kötet, 571. o.
33. Kiddusin, 826.
34. Aboth de R. Nathan, xxx. 6.
35. Pesachim, 113a.
36. Pesachim, 506. Vö. még a "Welthandel" és a "Handel" cikkeket a következő könyvben J. Hamburger Real-Encyklopädie des Judentums (1883, 1886) című művében található további anyag e címszó alatt.
37. A. Bertholet, "Deuteronomium" (1899), in: Marti's Kurz. Bandkommentar zum A.T. A szövegben szereplő szakasról Bertholet újra megjegyzi, hogy az egy olyan időszakra utal, amikor Izrael a kereskedők népeként szétszóródik a földkerekségen, és gazdagsága miatt erőt képvisel a világban. Bertholet tájékoztat arról, hogy a szöveget xv. 4-6. szakaszát a szöveg későbbi kiegészítésének tekinti, és mivel a szavak Izrael kiterjedt elterjedésére utalnak, hajlik arra, hogy az Alexandrosz utáni görög korszakhoz rendelje.

A magam részéről azonban nem tudom elhinni, hogy a zsidók akkoriban szétszórtan élő nép voltak. Hogy teljesen megbizonyosodjak arról, hogy nem hagytam-e figyelmen kívül fontos részeket, írtam Bertholet professzornak, hogy megkérdezzem, mire alapozza a véleményét. Válaszában a Prov. vii. 19; xii. 11; xiii. 11; xiii. 11; xx. 21; xxiii. 4; xxiv. 27; xxviii. 19, 20, 22; Préd. xxvi. 29-xxvii. 2. Ezek a szakaszok a gazdagság veszélyeivel foglalkoznak, és már tárgyaltam róluk egy másik összefüggésben. Egyik sem tűnik azonban úgy, hogy a nagyszabású kereskedelemre utalna. Bizonyára a Prov. vii. 19 utalhat egy vándor kereskedőre, de nem feltétlenül. És amikor Tóbitról (akire Bertholet professzor is utalt) azt mondják, hogy Enemessar király "agoraszte" volt, és mint ilyen, kényelmes jövedelemmel rendelkezett, nem inkább a társadalom feudális állapotára utal? Ismétlem, Anániás, Adiabene udvarának kereskedője (akiről Josephus mesél), talán Hofjude lehetett. Természetesen nem tagadom, hogy a zsidók részt vettek a nemzetközi kereskedelemben. De azt állítom, hogy ez nem volt rájuk jellemző. Ami jellemző volt, az a hitelezés, és erről elmondható, ahogy Bertholet is teszi, hogy Izrael akkor (a Sándor utáni időszakban) hatalom volt a földön.

38. Köszönettel tartozom Bertholet professzornak, amiért felhívta a figyelmemet erre a dokumentumra.

39. E. Renan, *Les Apôtres* (1866), 289. o.

40. J. Wellhausen, *Medina vor dem Islam* (1889), 4. o.

41. Vö. Aronius, *Regesten zur Geschichte der Juden im frankischen und deutschen Reiche bis zum Jahre 1273* (1902), 45., 62. sz.

42. Vö. Lindo, *op. cit.*; 73. o.

43. *Statutes of Jewry*, in Cunningham, *Growth of English Industry and Commerce*, 1. kötet (1905), 204. o.

44. Wassermann, "Die Entwicklung der jüdischen Bevölkerung in d. Provin. Posen," in *Z.D.S.J.*; 6. kötet (1910), 37. o.

45. F. Delitzsch, *Handel und Wandel in Altbabylon* (1910), 33. o. Vö. Heici, *Alttestamentliches Zinsverbot* (1907), 32. o., és különösen 32. o.

54.

46. Weber, "Agrargeschichte im Altertum" című cikke, in *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Vö. még: Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, 2. kötet, 55. o.

47. 1436-ban és 1437-ben a városi tanács meghívott néhány zsidó zálogházat Firenzébe, hogy segítsenek a készpénzre szoruló szegényeken. Vö. M. Ciardemi, *Banchieri ebrei in Firenze nel secolo XV e XVI* (1907).

Amikor Ravenna városa csatlakozni készült a Velencei Köztársasághoz, a csatlakozás egyik feltétele az volt, hogy gazdag zsidókat küldjenek oda, akik kölcsönbankot nyitnak, hogy a lakosság szegénységét csökkentsék. Vö. Graetz, 8. kötet, 235. oldal.

"Láttuk, hogy az 1420-ig terjedő időszakban a pénzügyekkel kapcsolatos tevékenység fokozatosan növekedett a római zsidók bandáiban;

1420 és 1550 között a körülmények még kedvezőbbek voltak, ezért még nagyobb növekedést tapasztalunk. Sőt, az itáliai községek számára szokássá vált, hogy rendszeresen megállapodtak a zsidókkal a pénzkölcsönzésről." Vö. Theiner, *Cod. dipl.* 3, 335, in: Paul Rieger: *Geschichte der Juden in Rom* (1895), 14. o.

48. A. Moreau de Jonnes, *Statistique des peuples de l'antiquité*, 1. kötet (1851), 98. o. A bibliai népszámlálásokról lásd Max Waldstein in *Statistische Monatschrift*, Bécs (1881).

49. A. Jeremias, *Das alte Testament im Lichte des alien Orients* (2. kiadás, 1906), 534. o.

50. F. Buhl, *Die sozialen Verhältnisse der Israeliten* (1899), 88. és 128. o.

51. A tahnudikus rabbik életrajzai elég gyakoriak. Vö. Strack, *op. cit.*: Graetz, a 4. kötetben; A. Sammter a Baba Mezia fordításának függelékében (1876) és M. Braunschweiger. *Die Lehrer der Mishna* (1890).

52. Mommsen, *Römische Geschichte*, 5. kötet, 529. o.

53. A 4. toledói zsinat 58. kánonja (633), idézi Lindo, op. cit., 14. o.
54. J. Wellhausen, op. cit., 4. kötet, 14. o.
55. Vö. Graetz, 5. kötet, 345. oldal.
56. Vö. Graetz, 5. kötet, 11., 39., 50. o.; továbbá a Schipper, op. cit. 20., 35. o.; Aronius, op. cit. 45., 62., 173., 206., 227. o. stb. szövegek. Hogy Caro, op. cit., 83. o., hogyan jut az ellenkező következtetésre, nem könnyű felfogni.
57. A 12. századig terjedő időszakra vonatkozóan lásd a Schipper, op. cit. hivatkozásait, valamint a *Moderne Kapitalismus*, 1. kötetemet.
58. K. F. W. Freiherr von Diebitsch, *Kosmopolitische, unparteiische Gedanken über Juden und Christen* (1804), 29. o.
59. Nem tudok teljes bibliográfiát adni az összes biológiával, antropológiával, néprajzzal stb. foglalkozó műről. Csak néhányat említek meg az olvasó tájékozódása érdekében. Moritz Wagner művei számomra nagy értéknek tűnnek: *Die Darwinsche Theorie und das Migrationsgesetz* (1868); *Über den Einfluss der geographischen Isolierung und Kolonienbildung auf die morphologische Veränderung der Organismen* (1871); *Die Entstehung der Arten durch räumliche Sonderung* (1889). Ludwig Gumplovicz, *Der Rassenkampf* (1883); *Die soziologische Staatsidee* (2. kiadás, 1901); Ward, *Reine Soziologie*, 1. kötet; L. Woltmann, *Politische Anthropologie* (1903). Az öröklődés kérdéséhez lásd H. E. Ziegler, *Die Vererbungstheorie in der Biologie* (1905); W. Schallmeyer, *Vererbung und Auslese* (2. kiadás, 1910); R. Sommer, *Familienforschung und Vererbungslehre* (1907); F. Martius, *Das pathologische Vererbungsproblem* (1909); J. Schultz, *Die Maschinentheorie des Lebens* (1909); W. Bolsche, *Das Liebesleben in der Natur* (1909).

14. fejezet

1. Az ókori Palesztina társadalmi és gazdasági viszonyairól nem sok könyv áll rendelkezésünkre. A legjobb talán F. Buhl munkája [50. jegyzet, 13. fejezet]. Újabb könyv Max Lohr *Israels Kulturentwicklung* (1911) című műve.
2. Wellhausen, *Prolog.*, 10. o.; vö. Budde, *The Nomadic Ideal in the O.T.* (1895).
3. F. Ratzel, *Völkerkunde*, 3. kötet, 47. o.
4. Kiddusin, 71a. Vö. Graetz, 4. kötet, 273. oldal.
5. Graetz, 4. kötet, 321. oldal.
6. Az ezt alátámasztó bibliai szövegek listáját lásd Herzfeldnél, *Handelsgeschichte der Juden des Altertums*, 9. jegyzet.
7. Erre a becslésre lásd Buhl, op. cit., 52. o.
8. Philo, in Flaccum, 6 (II, 523, Mangey), in Stähelin, op. cit., p. 33.
9. L. Friedländer, *Sittengeschichte Roms*, 3. kötet, 570. o.
10. Cassel, a "Juden" című cikkben, Ersch és Gruber, 24. o.
11. Tacitus, *Annal*; II, 85; Suetonius és Josephus csak zsidókat említ.
12. A diaszpóráról a legjobb beszámolókat Graetz, 3. kötet, 90. o.; Frankel, "Die Diaspora zur Zeit des zweiten Tempels", in *Monatsschrift*, 2. kötet, 309. o.; Herzfeld, op. cit., 200. o. és 34. jegyzet.
13. Egy adott országon belüli zsidó migrációra kiváló példát szolgáltat a Posen tartománybeli zsidók története. 1849-ben 21 olyan település volt (az összesen 131-ből), ahol a zsidók aránya 30-40 százalék volt, míg 4 településen 41-50 százalék. zsidók, 3-ban pedig 50 százalék feletti volt a zsidók aránya. Az elmúlt fél évszázadban azonban a Posen tartomány zsidó lakossága jelentősen csökkent. Vö. E. von Bergmann, *Zur Geschichte der deutschen, polnischen und jüdischen Bevölkerung in der Provinz Posen* (1883); *Zwanzig Jahre deutscher Kulturarbeit* (1906); B. Breslauer, *Die Abwanderung der Juden aus der Provinz, Posen* (1909). A zsidók

- Bécsből való kiűzéséről a 17. század végén lásd: David Kaufmann, Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien und Niederösterreich; ihre Vorgeschichte (1625-1670) und ihre Opfer (1889).
14. L. Neubaur, Die Sage vom ewigen Juden (2. kiadás, 1893).
 15. Gratianus szerint a Vita Joh. Commendoni, II, 15. c.; Victor von Karben, De Vita et Moribus Judieorum (1504); Graetz, 9. kötet, 62. o.
 16. J. Ranke, Der Mensch, 2. kötet, 533. o.
 17. Ratzel, Völkerkunde, 3. kötet, 743. o.
 18. Juan Huarte de San Juan, op. cit.; 409. o.
 19. F. Delitzsch, op. cit.; 12. o.
 20. A. Wahrraund, Das Gesetz des Nomadentums (1887), 16. o.
 21. Ratzel, op. cit. 3. kötet, 56. o.
 22. Pesachim, 87 b. Vö. még 1196.
 23. W. Erbt, Die Hebraer (1906), 166. o.
 24. Ephraim justifié (1758). L'editeur a Mr. Andre de Pinto, Juif Portugais, Citoyen et négociant d'Amsterdam.
 25. Pinto, "Réflex, critiques sur le premier chap. du vii tome des oeuvres de M. Voltaire (1762)", in: Lettres de quelques juifs, (5. kiadás, 1781), 10. o.
 26. Graetz, 11. kötet, 54. oldal.
 27. "L'idée, ou ils sont généralement, d'être issus de la Tribe de Juda, dont ils tiennent que les principales families furent envoyées en Espagne du temps de la captivité de Babylone, ne peut que les porter ? ces distinctions et contribuer ? cette élévation de sentimens qu'on remarque en eux." - Pinto, op. cit.; 17. o.
 28. A. Nossig, "Die Auserwähltheit der Juden im Lichte der Biologie," a Z.D.S.J. 1. kötetében. Vö. ugyanebben a kötetben Curt Michaelis esszójét; továbbá "Prinzipien der natürlichen und sozialen Entwicklungsgeschichte der Menschheit" (Natur und Staat, 5. kötet) (1904), 63. o.
 29. A. Sandier, op. cit.; 24. o.